VIRGIL N. MADGEARU
AGRARIANISM, CAPITALISM, IMPERIALISM

CONTRIBUŢII LA STUDIUL
EVOLUŢIEI SOCIALE ROMÂNEŞTI

Colecţia

„CĂRŢI FUNDAMENTALE ale CULTURII ROMÂNE”

Colecţie iniţiată, coordonată şi finanţată de
Fundaţia pentru o Societate Deschisă România
(Open Society Foundation)

Coperta:
Cătălin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
MADGEARU, VIRGIL N.
Agrarianism, capitalism, imperialism/Virgil N. Madgearu; îngrijire ediţie, studiu introductiv, note Ludovic Báthory. Ed. a 2-a. - Cluj-Napoca: Dacia, 1999
240 p.; 24 cm. - (Cărţi fundamentale ale culturii române)
ISBN 973-35-0971-X

I. Báthory Ludovic (ed. şt.)

33

© Copyright Editura Dacia, 1999
Str. Ospătăriei nr. 4, R0-3400, Cluj-Napoca
Tel.: 064/42-96-75

Redactor: Monica Cremene
Tehnoredactor: Flavia-Maria Ţimpea
Comanda nr. 4047

ISBN 973-35-0971-X

VIRGIL N. MADGEARU

AGRARIANISM, CAPITALISM, IMPERIALISM

CONTRIBUŢII LA STUDIUL EVOLUŢIEI SOCIALE ROMÂNEŞTI

Ediţie, studiu introductiv şi note explicative de
LUDOVIC BÁTHORY

EDITURA DACIA,
Cluj-Napoca, 1999

În atenţia librarilor şi a difuzorilor de carte!
Timbrul literar se virează la Uniunea Scriitorilor din România
cont 45106262, sucursala municipiului Bucureşti

Tiparul executat la Imprimeria de Vest
Oradea, Str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105
Tel. 059/416632; fax 059/413835
ROMÂNIA

VIRGIL MADGEARU
ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Cunoscut mai de mult îndeosebi ca om politic, membru de vază al Partidului Naţional-Ţărănesc, care a jucat un rol de seamă în confruntarea cu Partidul Liberal şi în guvernele anilor 1928-1933, cercetătorii au remarcat ulterior şi contribuţia însemnată pe care a avut-o Virgil Madgearu în dezvoltarea vieţii spirituale româneşti din prima jumătate a secolului al XX-lea. Dotat cu o inteligenţă deosebită, dispunând de o putere de judecată profundă, el a susţinut, de la începuturile activităţii sale publice, că înainte de a se trece la restructurarea realităţii sociale româneşti pe cale legislativă, ea trebuie mai întâi cunoscută în vasta ei complexitate, pe baza unor studii ştiinţifice cuprinzătoare, care să scoată la iveală adevăratele trăsături specifice ale societăţii autohtone, în comparaţie cu celelalte ţări din zona central-estică a Europei, cât şi cu viaţa social-economică din ţările occidentale. Refuzând să adopte o schemă de judecată prefabricată şi preluată de-a gata la realităţile sociale româneşti, Virgil Madgearu a elaborat un punct de vedere extrem de original, care reprezintă o contribuţie de seamă, nu numai la îmbogăţirea ideologiei româneşti, ci şi la elaborarea unei viziuni sintetice, care şi-a pus amprenta asupra gândirii sociale europene, în căutare de noi căi de investigaţie.

VIAŢA ŞI OPERA LUI VIRGIL MADGEARU

Virgil Madgearu s-a născut la 14 decembrie 1887 la Galaţi, unde a absolvit şcoala primară şi liceul[1]. Studiile universitare le-a efectuat în Germania, la Leipzig, specializându-se în ştiinţele economice, în cadrul facultăţii de filosofie. În anul 1911 şi-a susţinut tot acolo examenul de doctorat, cu o teză având ca obiect de studiu procesul de dezvoltare industrială în România. Şi-a continuat studiile la universitatea din Londra, tot în domeniul ştiinţelor sociale şi economice, angajându-se concomitent la o bancă, pentru a-şi însuşi teoria şi tehnica financiară.

Revenind în ţară, s-a angajat în anul 1912 la Casa centrală a meseriilor şi asigurărilor muncitoreşti din Bucureşti, devenind redactor şef al publicaţiei „Monitorul asigurărilor muncitoreşti". În acest fel a putut face cunoştinţă în mod concret cu problemele sociale ale timpului, pentru cercetarea cărora a dovedit de la început un mare interes, înfiinţând în acest scop un birou de studii. Cariera didactică îl atrăgea însă în măsură şi mai mare, astfel că în 1916 devine profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, fiind titularul catedrei de Studiul întreprinderilor şi transporturilor.

Participarea României la primul război mondial i-a marcat puternic destinul, fiind nevoit să se refugieze la Iaşi, unde activitatea Academiei se desfăşura în mod sporadic. În schimb, a avut prilejul să ia contact cu câteva personalităţi cu care a colaborat ulterior în întreaga perioadă interbelică. În aprilie 1918, V. Madgearu iniţiază, împreună cu Ion Răducanu şi cu Victor Slăvescu, editarea revistei „Independenţa Economică",

[1] Datele referitoare la viata şi activitatea lui V. Madgearu au fost în mare parte preluate din lucrarea lui V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940). Contribuţii la dezvoltarea gândirii economice.* Bucureşti, Ed. Academiei, 1975, p. 15-31.

revistă trimestrială care ulterior va lua în dezbatere problemele economice şi sociale ale României într-o manieră curajoasă, oferind soluţii originale în cele mai controversate momente ale conjuncturii politice. Tot la Iaşi s-a înfiripat cooperarea pe plan ştiinţific cu Dimitrie Gusti şi cu Vasile Pârvan, care au înfiinţat Asociaţia pentru ştiinţa şi reforma socială, la activitatea căreia au participat numeroşi intelectuali înzestraţi cu o mare luciditate şi cu spirit civic. Asociaţia şi-a mutat sediul la Bucureşti în anul 1920, iar în 1921 s-a transformat în Institutul Social Român, sub preşedinţia lui D. Gusti. Ulterior, colaborarea dintre Virgil Madgearu şi Dimitrie Gusti va deveni tot mai strânsă, ei influenţându-se reciproc în ce priveşte modul de abordare a problemelor sociale şi economice.

La sfârşitul războiului V. Madgearu s-a întors la Bucureşti, unde şi-a continuat activitatea didactică la Academia Comercială şi a coordonat mai departe apariţia revistei „Independenţa Economică”. De asemenea, începe să colaboreze la revista „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială”, editată de Institutul Social Român.

După război, Virgil Madgearu începe să depună şi o intensă activitate politică, înscriindu-se în Partidul Ţărănesc şi candidând în alegerile parlamentare. În 1921 devine deputat al judeţului Ilfov din partea acestui partid şi în această calitate rosteşte în Adunarea Deputaţilor câteva discursuri curajoase, radicale chiar. Într-unul din aceste discursuri a cerut instituirea impozitului pe avere, vizându-i pe îmbogăţiţii de război. Discursul rostit cu ocazia dezbaterii mesajului tronului are deja o tentă polemică necruţătoare la adresa Partidului Naţional Liberal şi a fost publicat sub titlul „Criza de guvernare” în anul 1921.

Situaţia economică a ţării îl preocupa în egală măsură. În articolul intitulat „Opera camuflărilor”, publicat în 1922, aprecia: „Conjunctura politică internaţională de după armistiţiul general a fost

favorabilă ieşirii economiei naţionale româneşti de sub hegemonia Puterilor Centrale, fără să implice căderea sub hegemonia altor state capitaliste, sau, în orice caz, fără a agrava această situaţie în măsura în care nu era determinată de raporturile inerente regimului capitalist”.[2] El avertiza însă că „lichidarea capitalurilor străine nu poate avea ca efect naţionalizarea întreprinderilor, decât în măsura în care este posibil să se înlocuiască capitalul şi energiile conducătoare străine prin elemente naţionale”[3]. El mai atrăgea atenţia asupra faptului că interesele anumitor cercuri favorizau camuflările de capital.

După ce Partidul Naţional Liberal a ajuns la putere în anul 1922 şi s-a declarat cea mai intransigentă forţă promotoare a politicii de naţionalizare a societăţilor cu capital străin, Virgil Madgearu a acuzat Banca Românească şi celelalte bănci din sfera de influenţă liberală de faptul că ele au participat de fapt la camuflarea capitalului german din cadrul Societăţii Steaua Română, cea mai mare societate petroliferă. Pregătirea tehnică a acestei operaţiuni s-a făcut odată cu naţionalizarea minelor de la Petroşani, care înainte aparţinuseră unei societăţi miniere cu capital maghiar. „Proiectul Petroşanilor a fost elaborat (...) cu două luni înainte de camuflarea Stelei Române”, a remarcat V. Madgearu în discursul ţinut în camera deputaţilor la 24 iunie 1924.[4]

V. Madgearu nu a pierdut nici un prilej pentru a combate politica economică liberală. Atunci când s-a pus problema trecerii minelor de cărbuni ale statului de la Lonea, din Valea Jiului, sub controlul capitalului privat, el a prezis că, drept consecinţă a comercializării, „cărbunele va fi la discreţiunea trustului de la Petroşani.

---

[2] V. Madgearu, *Opera camuflărilor.* „Independenţa economică”, 1922, 5, nr. 1, p. 4.

[3] Ibidem.

[4] „Independenţa economic”, 1924, 7, nr. 7-8-9, p. 110.

Astăzi, prin minele de cărbuni pe care le avea statul şi pe care le exploata, cel puţin un singur lucru putea să aibă: un punct de reper în ceea ce priveşte calcularea preţului de cost, putea să facă o comparaţie între preţul de cost normal şi preţul de vânzare al cărbunelui din partea Petroşanilor. Ştiu cum au fost sacrificate căile ferate pentru a salva situaţia consorţiului românesc (...) urcându-se continuu preţul cărbunelui de Petroşani, pentru ca să-mi dau seama de cum se vor robi căile ferate Petroşanilor şi Reşiţei prin această lipsă de dispoziţiune în ceea ce priveşte politica preţurilor”.[5]

Prezicerile lui Virgil Madgearu s-au adeverit foarte curând. Jurnalul Consiliului de Miniştri din decembrie 1925 a mărit preţurile plătite Societăţii Petroşani cu 122 lei/tonă, ceea ce i-a asigurat un surplus de încasări de peste 100 milioane de lei. Acest lucru a fost obţinut în pofida opoziţiei Partidului Ţărănesc. Indignat de această măsură, V. Madgearu afirmă: „Suntem în faţa unui nou exemplu care dovedeşte unde duce acapararea avuţiilor ţării de către coteriile financiare liberale...”[6]

De altfel, V. Madgearu învinuia tot mai insistent cercurile de afaceri liberale că s-au constituit într-un grup capitalist centralizat, într-o „oligarhie financiară”, care urmărea să-şi subordoneze principalele resurse economice ale ţării. Discursurile parlamentare ţinute pe această temă în anul 1925 au fost editate într-o broşură intitulată în mod sugestiv „Dictatură economică sau democraţie economică?”

În anul 1926 Partidul Ţărănesc fuzionează cu Partidul Naţional Român, formând Partidul Naţional Ţărănesc, care va prelua guvernarea ţării în noiembrie 1928 şi va forma majoritatea guvernelor până în anul

---

[5] V. Madgearu, *Comercializarea avuţiilor statului?* „Independenţa economic”, 1924, 7, nr. 4-5-6, p. 75.

[6] I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaţilor 1919-1939 (Note şi comentarii)*. Bucureşti, 1973, p. 178-179.

1933. În noua situaţie politică, Virgil Madgearu va juca un rol important în diversele cabinete ministeriale, deţinând portofoliile cu profil financiar-economic. În cabinetul condus de Iuliu Maniu a deţinut funcţia de ministru al industriei şi comerţului între 10 noiembrie 1928 şi 13 noiembrie 1929 şi apoi de ministru de finanţe între 26 octombrie 1929 şi 6 iunie 1930. După o întrerupere de câteva zile, cât timp guvernul a fost condus de G. G. Mironescu, preşedinte al Consiliului de Miniştri redevine Iuliu Maniu, iar Virgil Madgearu va prelua din nou portofoliul de industrie şi comerţ între 13 iunie 1930 şi 9 octombrie 1930. În guvernul condus de G. G. Mironescu între 10 octombrie 1930 şi 17 aprilie 1931 a ocupat postul de ministru pentru agricultură şi domenii. A deţinut din nou ministerul industriei şi comerţului între 11 august 1932 şi 19 octombrie 1932 în guvernul condus de Al. Vaida-Voievod. După aceasta, prim ministru va deveni iarăşi Iuliu Maniu, Virgil Madgearu deţinând de această dată ministerul de finanţe (20 octombrie 1932 — 13 ianuarie 1933), post pe care îl ocupă şi în următorul guvern condus de Al. Vaida-Voievod, între 14 ianuarie şi 13 noiembrie 1933. După această dată guvernarea va fi preluată de Partidul Naţional Liberal.[7]

După cum se vede, V. Madgearu a fost nevoit să-şi desfăşoare activitatea ministerială într-o perioadă de instabilitate guvernamentală marcată, ceea ce nu asigura condiţii prielnice pentru o activitate organizatorică creatoare, întrucât între noiembrie 1928 — noiembrie 1933 s-au succedat la putere opt guverne. Cu toate acestea, Virgil Madgearu a participat la un număr însemnat de iniţiative legislative referitoare la activitatea industriei, comerţului, transporturilor, finanţelor, creditului agricol şi politicii vamale. El a prezentat în parlament, în anul 1929, Legea pentru

[7] Mioara Tudorică. Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniştri*. „Revista arhivelor”, 1970, 47, vol. 32, nr. 2, p. 447-452.

organizarea şi administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor şi avuţiilor publice şi Legea pentru modificarea Legii minelor din 4 iulie 1924. Cu acest prilej a atacat din nou politica economică liberală. Referitor la Societatea Lonea a scos în evidenţă faptul că deşi participarea statului era covârşitoare (150 milioane lei) în comparaţie cu contribuţia capitalului particular (30 milioane), liberalii i-au impus un asemenea statut de funcţionare, încât majoritatea beneficiilor erau încasate de acesta din urmă.[8]

Referitor la Legea minelor, prin care liberalii au dorit să oblige societăţile extractive să cedeze cercurilor de afaceri româneşti 50%-60% din capital, sperând să obţină creşterea participaţiei autohtone în special în industria petroliferă, Virgil Madgearu a demonstrat prin cifre statistice că ea s-a dovedit a fi inoperantă, întrucât capitalul autohton s-a consolidat doar în mică măsură după adoptarea legii. Putem adăuga că în alte domenii ale industriei extractive ponderea capitalului autohton s-a redus chiar la sfârşitul deceniului al treilea. Astfel, în industria cărbunelui participaţia românească în capitalul total al societăţilor anonime carbonifere a scăzut de la 52,59% la 47,10% între anii 1926-1929. Drept urmare, Virgil Madgearu a considerat că nu e necesar să se fixeze prin lege cota admisă de participare pentru firmele străine, cu atât mai mult cu cât întreprinderile miniere duceau o acută lipsă de capital. Dimpotrivă, Virgil Madgearu considera că trebuiesc încurajate investiţiile de capital străin în industria petroliferă pentru ca ea să se dezvolte fără nici o oprelişte. Într-adevăr, după modificarea legii minelor în 1929, producţia de petrol brut a României s-a dublat în anul 1934 în comparaţie cu anul 1928, în pofida faptului că între anii 1929-1933 s-a manifestat cea mai puternică criză economică pe plan mondial. Exportul de produse petrolifere a contribuit la

[8] „Correspondance économique roumaine”, 1929, 11, nr. 2, p. 176-178.

echilibrarea balanţei comerciale şi de plăţi în cele mai grele momente ale vieţii economice.

Guvernul naţional-ţărănesc şi Virgil Madgearu doreau să înfăţişeze opiniei publice o concepţie diferită de cea liberală şi în problema protecţiei vamale, anunţându-şi intenţia de a-i obliga pe industriaşii români să lupte împotriva concurenţei străine nu numai sub pavăza prohibiţiei vamale, dar şi prin aplicarea unui strict program de raţionalizare, care să mărească productivitatea muncii şi să reducă preţul de cost al produselor industriale româneşti. În concepţia Partidului Naţional-Ţărănesc, datorită protecţiei vamale exagerate, practicată de liberali, producătorii industriali şi-au putut permite să mărească în mod exagerat preţurile de vânzare, afectând grav interesele consumatorilor români, în special al acelora din mediul rural.

Datorită acestui fapt, naţional-ţărăniştii considerau că în România s-a dezvoltat o „industrie de seră", supradimensionată, care îşi desfăşura activitatea în detrimentul populaţiei agricole, în special. Pentru a obliga întreprinderile româneşti să-şi comprime preţurile, Virgil Madgearu a trimis în 1929 o adresă Uniunii Generale a Industriaşilor, anunţând că „se va fixa pentru fiecare articol o taxă vamală, reprezentând minimum indispensabil al protecţiei, şi după un an va începe scăderea ei cu un procent anual, pe o perioadă de 5 ani, cât putem prevede menţinerea viitorului tarif vamal".[9] Uniunea Generală a Industriaşilor a reacţionat prompt, formulând atacuri împotriva noilor „curente care, sub pretextul de a sprijini agricultura şi consumatorul, urmăresc în realitate plasarea produselor străine, de pe urma cărora nu beneficiază decât străinătatea şi câţiva reprezentanţi ai fabricilor străine".[10]

---

[9] L. Báthory, *Contribuţia asociaţiilor patronale la elaborarea politicii economice a României (1919-1930)*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", ser. Historia, 1995, nr. 1-2, p. 73.

Pe lângă aceasta, Uniunea Generală a Industriaşilor a trimis adresa lui Virgil Madgearu Uniunii Industriilor Metalurgice şi Miniere care, la rândul ei, a făcut-o cunoscută şi societăţilor carbonifere sub rezerva că „faţă de cererea Ministerului pentru examinarea soluţiilor posibile ale unui nou sistem de taxe vamale degresive, suntem datori să accentuăm că industria trebuie să fie puternic ocrotită cât timp normalizarea vieţii noastre sociale nu este desăvârşită”.[11]

Societăţile carbonifere din Valea Jiului au ţinut să adopte un punct de vedere comun faţă de intenţiile guvernului. Ele au preferat să promită scăderea preţurilor la cărbunele furnizat căilor ferate, decât să accepte slăbirea protecţiei vamale. În adresa de răspuns trimisă lui Virgil Madgearu, în martie 1929, societăţile din Valea Jiului şi-au exprimat părerea că „soluţia cea mai bună ar fi menţinerea actualelor tarife vamale pe o perioadă de trei ani, fără nici o schimbare. După acea perioadă, timp în care se vor fi realizat progrese pe toate tărâmurile, atât la stat cât şi la particulari, se va putea aprecia cu mai multă certitudine oportunitatea unei reduceri de taxe. În schimb, până la acea dată, preţurile interne vor suferi o scădere treptată care, dacă nu poate fi apreciată acum, va putea totuşi să fie fixată anual, cu ocazia încheierii contractelor cu calea ferată”.[12]

Până la urmă, guvernul naţional-ţărănesc a acceptat formula de compromis propusă de societăţile carbonifere. Mai mult decât atât, puternicele presiuni exercitate pe diverse căi de reţeaua financiară autohtonă şi de organizaţiile patronale au convins guvernul să mărească, începând de la 1 august 1929, tariful vamal

---

[10] L. Báthory, *Contribuţia asociaţiilor patronale la elaborarea politicii economice a României (1919-1930)*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, ser. Historia, 1995, nr. 1-2, p. 75.

[11] Arhivele Naţionale Deva, Fond *Soc. Lupeni*, *Direcţia Generală Bucureşti-Confidenţiale*, Dos. nr. 1/1929, f. 218.

[12] Arhivele Naţionale Bucureşti, Fond *Uniunea Industriilor Metalurgice şi Miniere,* Dos. nr. 1/1928, f. 15.

de import la cărbune. Acest lucru l-au obţinut şi întreprinderile metalurgice pentru produsele din industria fierului.

Virgil Madgearu a contribuit în 1929 şi la elaborarea Legii pentru crearea Regiei autonome a C. F. R. Adoptarea acestei legi era necesară pentru eliminarea deficitului anual de câteva sute de milioane de lei pe care o înregistra administraţia căilor ferate datorită cărbunelui scump şi materialului rulant produs sau reparat la preţuri exagerate. Virgil Madgearu a pus pierderile financiare imense ale căilor ferate pe seama faptului că până atunci ele au fost gestionate de reprezentanţii partidului liberal, învinuind acest partid de monopolizarea conducerii căilor ferate şi gestionarea lor deficitară. Naţional-ţărăniştii şi-au numit propriul reprezentant la conducerea Regiei autonome a căilor ferate, pe Stan Vidrighin. Drept răspuns, liberalii au declanşat o campanie de presă împotriva politicii economice a noului guvern, pe care au calificat-o drept „antiindustrială” şi „antinaţională”. În anul 1929 Virgil Madgearu a mai contribuit şi la elaborarea şi adoptarea Legii asupra burselor. Virgil Madgearu a luat parte la iniţiativele legislative guvernamentale şi în anii următori, contribuind în 1930 la întocmirea Legii pentru modificarea legii monopolurilor statului şi a Legii pentru organizarea Înaltei Curţi de Conturi, în anul 1931 Legea asupra contractului de gaj agricol şi Legea Casei de Economii au fost alcătuite în mare măsură în spiritul concepţiilor lui Virgil Madgearu.

Legile adoptate la iniţiativa lui Virgil Madgearu în perioada guvernării naţional-ţărăniste au urmărit, pe lângă reorganizarea mecanismelor economiei naţionale, slăbirea poziţiilor atotputernice pe care le deţineau cercurile de afaceri liberale în viaţa de afaceri. Faptul că ele au fost adoptate în anii celei mai grave crize economice a subminat în mare măsură eficacitatea lor, guvernele aflându-se în permanenţă sub presiunea

insuficienţei mijloacelor financiare, ceea ce a limitat în mod constant aplicarea în practică a proiectelor ambiţioase de reformă economică şi socială pe care Partidul Naţional-Ţărănesc le-a elaborat, cu sprijinul lui Virgil Madgearu, pe când se afla în opoziţie. Or, guvernul se afla de multe ori în situaţie de urgenţă, fiind nevoit să adopte în grabă măsuri pentru reechilibrarea situaţiei financiare. Virgil Madgearu a încercat să explice opiniei publice interne şi internaţionale politica financiară a guvernului, publicând în anul 1933 lucrările „Les nouvelles réformes pour le redressement financier de Roumanie", „La capacité de paiement et la dette publique de la Roumanie" şi „Politica noastră financiară în decursul depresiunii economice".

În aceşti ani, Virgil Madgearu a depus o bogată activitate şi pe plan internaţional. În anul 1930 ţine un discurs la Societatea Naţiunilor, intitulat „L'Europe agricole devant la Société des Nations", în care a analizat metodic urmările crizei agricole asupra a opt ţări agrare din Europa, considerând că numai un tratament preferenţial ar putea rezolva gravele probleme economice ale acestor ţări. A mai participat la conferinţele internaţionale de la Varşovia, Geneva, Sinaia, Bucureşti, Roma şi Stresa, publicându-şi discursurile în volumele „Le traitement préferentiél et l'entente economique regionale" şi „La Roumanie à la Conference de Stresa".[13]

După anul 1933, Virgil Madgearu şi-a redus în mare măsură activitatea politică. A continuat să critice politica economică liberală, pe care o considera în continuare imorală, interpelându-l în luna februarie 1936 pe primul ministru Gheorghe Tătărăscu în „afacerea Cagero", pe care o considera ca parte a unui „regim economic al fraudelor şi escrocheriilor". De asemenea, a continuat să popularizeze principiile politice naţional-ţărăniste, ţinând la Institutul Social Român o conferinţă la 24 februarie

[13] V. Malinschi, *op. cit.,* p. 28.

1935, intitulată „Tendinţele de renovare a democraţiei”. La 11 octombrie 1936 a rostit la Bucureşti cuvântarea intitulată „Misiunea Partidului Naţional-Ţărănesc”.

Acordă, în schimb, o tot mai mare atenţie problemelor economice şi profesionale. În anul 1936 înfiinţează Institutul românesc pentru studiul conjuncturii economice, care între 1936-1940 a editat un „Buletin” pentru a publica cele mai semnificative date referitoare la evoluţia vieţii economice româneşti şi internaţionale. În 1937 are o altă iniţiativă, organizând Şcoala Superioară de Tehnică şi Practică Comercială, cu scopul de a perfecţiona pregătirea profesională a cadrelor comerciale medii. La înfiinţarea ei şi-au adus aportul I. Răducanu, G. Mladenatz şi V. Slăvescu.[14]

Virgil Madgearu îşi canalizează o foarte mare parte a eforturilor înspre activitatea didactică, lucrând la redactarea şi editarea cursurilor universitare. Editează un „Curs de economie agrară”, apoi un „Curs de economie industrială”. Cursul de economie naţională editat în 1935 cuprinde trei volume: Politica agrară (Vol. I); Politica industrială (Vol. II); Evoluţia ştiinţei economice (Vol. III). Acest curs va fi reeditat de mai multe ori până în 1938, fiind urmat de un Curs de economie politică în anul 1939.

În anii care au precedat izbucnirea celui de al doilea război mondial Virgil Madgearu a participat cu asiduitate la manifestările ştiinţifice internaţionale, multe dintre ele organizate chiar cu scopul de a preveni izbucnirea unei noi conflagraţii sângeroase de proporţii mari. A participat activ la lucrările Institutului Internaţional de Cooperaţie Intelectuală care milita pentru păstrarea ordinii politice şi militare internaţionale instituită prin pacea de la Versailles. În 1937 a participat la Conferinţa de la Milano dedicată temei „Statul şi viaţa economică” şi la Conferinţa de la Paris care a dezbătut problema „Modificarea paşnică a statu-quo-ului”. În 1938

[14] V. Malinschi, *op. cit.,* p. 28.

s-a deplasat la Praga pentru a lua parte la dezbaterile cu tema „Învăţământul universitar al relaţiilor internaţionale”. În acelaşi an a plecat din nou în Franţa, în calitate de preşedinte al Institutului românesc pentru studiul conjuncturii economice, pentru a participa la primul Congres al institutelor de conjunctură. La Conferinţa de la Bergen (Suedia), organizată în 1939, având ca temă „Politicile economice şi pacea”, a prezentat un raport intitulat „La politique économique extérieure de la Roumanie, 1927-1938”. Aici l-a prins izbucnirea războiului. Virgil Madgearu a prezidat grupul de experţi compus din Mircea Vulcănescu, Dumitru Iordan şi Ştefan Dumitrescu care a pregătit memoriul „Le contrôle des changes en Roumanie” prezentat la Centrul de Înalte Studii Internaţionale. V. Madgearu a fost preşedinte al grupului românesc pentru studiul ţărilor dunărene.[15]

Virgil Madgearu s-a angajat cu însufleţire în manifestările internaţionale datorită ameninţărilor care puneau în pericol securitatea şi suveranitatea României. Cu prilejul încheierii tratatului economic româno-german din martie 1939, el a avertizat că acesta putea să transforme România într-o anexă economică a celui de al treilea Reich. Împrejurările anilor 1939-1940 au devenit tot mai puţin prielnice pentru Virgil Madgearu, adept al democraţiei politice autentice, care s-a pronunţat adesea împotriva mişcării legionare şi nu putea privi cu simpatie nici regimul dictaturii regale instituit de Carol al II-lea. Conducătorii legionari l-au ameninţat cu moartea, iar organele siguranţei l-au reţinut în primăvara anului 1940, stabilindu-i domiciliul obligatoriu la mănăstirea Bistriţa. Deşi era persecutat în permanenţă, Virgil Madgearu a găsit puterea sufletească necesară pentru a finaliza una

[15] *Ibidem*, p. 29; C. Ionescu, V. Bădescu, *Concepţia sociologică a lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii. Bucureşti, Ed. Academiei, 1987, p. 195).

din operele sale cele mai valoroase, intitulată „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial”.

Venind la putere, generalul Ion Antonescu i-a permis să-şi reia domiciliul civil, ba chiar i-a propus să colaboreze cu Ministerul Coordonării şi Statului Major Economic, cerându-i să întocmească un studiu cu privire la armonizarea preţurilor. Virgil Madgearu lucra chiar la acest studiu când legionarii l-au răpit literalmente de la masa de lucru, în data de 27 noiembrie 1940, şi l-au asasinat.

Virgil Madgearu a lăsat drept moştenire spirituală o operă ştiinţifică şi publicistică de mari proporţii, care a abordat în primul rând problemele economice şi sociale de mare actualitate dezbătute de opinia publică românească între anii 1911-1940. S-ar putea spune că nici unul din aspectele realităţii româneşti nu a fost trecut cu vederea în scrierile, discursurile şi conferinţele elaborate de Virgil Madgearu. Problemele generale ale economiei naţionale, agricultura, industria, meseriile, comerţul, băncile şi sistemul de credit, cooperaţia, transporturile, finanţele, impozitele, asigurările sociale, situaţia politică, toate au fost supuse unei profunde analize, cu scopul de a oferi soluţiile cele mai eficiente în vederea soluţionării chestiunilor aflate în discuţie.

Unul dintre cele mai importante subiecte de studiu, cărora Virgil Madgearu le-a acordat o atenţie deosebită, a fost problema agrară. Ea a fost dezbătută cu un deosebit spirit analitic în cărţile sale fundamentale, „Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti”, editată în 1936, cât şi în „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial”, apărută în 1940. Pe lângă aceasta, Virgil Madgearu s-a ocupat de problemele agriculturii în lucrările „Regimul agrar” (1929), „Orientarea agriculturii româneşti” (1931) şi „Organizarea valorificării produselor agricole” (1936). Virgil Madgearu a scos la iveală legităţile profunde ale evoluţiei agriculturii şi în lucrările

publicate în străinătate sau prezentate la conferinţe internaţionale, cum ar fi „Romania's New Economic Policy", London, 1930; „L'Europe agricole devant la Société des Nations", Paris, 1930; „Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale" (1932); „La politique économique extérieure de la Roumanie (1927- 1938)" (1939).

În lucrările şi conferinţele prezentate în străinătate V. Madgearu scotea în evidenţă interdependenţa dintre criza agrară din răsăritul Europei şi depresiunea industrială din occidentul industrializat. „Scăderea continuă a exporturilor produselor agricole ale ţărilor agrare atrage după sine – ca o consecinţă directă – reducerea importurilor lor. Aceasta se traduce în fapt printr-o diminuare corespunzătoare a exporturilor ţărilor industriale, fapt ce duce la creşterea şomajului în aceste ţări" – a arătat Virgil Madgearu în discursul rostit la 1 octombrie 1930 în cadrul celei de a XI-a Sesiuni a Societăţii Naţiunilor de la Geneva - în dubla calitate de reprezentant al României şi delegat al celor 8 ţări agrare europene, întrunite în Conferinţa de la Varşovia, ca să prezinte rezoluţia adoptată.[16]

Virgil Madgearu propunea ca reducerea exporturilor produselor agrare provenite din ţările agricole să fie prevenită prin acordarea unui regim vamal preferenţial pentru acestea. Ţările agricole ar fi urmat să realizeze – în caz contrar – o înţelegere economică regională, care să elaboreze un sistem vamal solidar şi multilateral, pentru a fi în stare să reziste presiunilor comerciale exercitate de ţările industrializate. Aceste idei au fost expuse în lucrările „Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale", publicată de Editura Cartea Românească, şi „Înţelegerea economică a Statelor Dunărene", apărută în revista „Independenţa

[16] Ivanciu, Nicolae-Văleanu, *Problema agrar-ţărănească între cele două războaie mondiale în lucrările lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 159).

Economică” în 1932. Virgil Madgearu a mai analizat problemele agriculturii în prelegerile sale universitare, alcătuind un „Curs de economie agrară”, editat în 1933-1934, reeditat ulterior.

Strâns legat de evoluţia agriculturii, Virgil Madgearu a studiat şi problema cooperaţiei, în general, şi în agricultură, în mod special. El a formulat idei judicioase privitoare la rolul cooperativelor în consolidarea micilor gospodării ţărăneşti în conferinţa despre „Doctrina ţărănistă”, rostită la 21 ianuarie 1923, editată de Institutul Social Român. A consacrat însă studii speciale problemei cooperaţiei în volumul editat împreună cu Gromoslav Mladenatz în 1923, intitulat „Reforma cooperaţiei”. Studiile lui V. Madgearu se intitulează „Principiile cooperaţiei” şi „Cooperaţia şi statul”. În aceste studii V. Madgearu susţinea necesitatea dezvoltării cooperaţiei ţărăneşti, datorită fărâmiţării neîncetate a micilor gospodării în urma succesiunii dintre proprietarii tot mai numeroşi, şi pleda pentru sprijinirea cooperaţiei de către stat, concretizând şi direcţiile în care cooperaţia avea nevoie de concursul statului.[17]

O formă specifică a cooperaţiei în mediul rural o constituie cooperaţia de credit, care în România a dat naştere aşa-numitelor „bănci populare”. În studiul intitulat „Structura şi tendinţele băncilor populare în România” (1914), Virgil Madgearu a demonstrat că acestea s-au transformat de fapt în instituţii financiare de tip capitalist, puse în slujba burgheziei săteşti, care a dat dovadă de o remarcabilă putere de supravieţuire în domeniul micilor afaceri locale, strâns legate de agricultură, creşterea vitelor şi exploatările forestiere.

În lumea rurală, o însemnată sursă de completare a veniturilor gospodăriilor ţărăneşti o reprezenta industria la domiciliu care, pe lângă aceasta, asigura

[17] Niţă Dobrotă, Dumitru Ciucur, *Concepţia lui Virgil Madgearu despre cooperaţie şi mişcarea cooperatistă din România. Statul şi cooperaţia* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 218, 220)

autoaprovizionarea unităţilor casnice de familie cu produse meşteşugăreşti simple. Acestui domeniu de activitate V. Madgearu i-a dedicat mai multe studii la începutul activităţii sale, cum ar fi „Industria la domiciliu şi asigurările sociale” (1913) şi „Cercetări despre industria la domiciliu” (1914). Pe lângă aceasta, V. Madgearu susţinea că meseriile şi industria casnică jucau un rol de seamă în absorbirea excedentului de forţă de muncă rurală.[18]

Pornind de la mica industrie rurală, Virgil Madgearu şi-a extins cercetările asupra meseriaşilor urbani, care reprezentau o foarte însemnată categorie socială a societăţii româneşti, atât din punct de vedere numeric, cât şi ca valoare a producţiei realizate, aşa cum a relevat-o până la urmă recensământul din 1930. El considera că situaţia meseriaşilor urbani este foarte apropiată de cea a proletariatului din marea industrie, după cum remarca în studiul „Ocrotirea muncitorilor din România” (1915): „Este deci un fapt sigur că avem un proletariat industrial atât în industria mică, cât şi în industria mare, fără îndoială deosebit unul de altul, însă având [în] comun următoarele puncte caracteristice: lipsa de independenţă în viaţa economică, întrucât muncitorul este silit să-şi vândă munca pentru ca să poată trăi; nesiguranţa traiului, întrucât el nu are altă avere decât cele două braţe ale sale şi, când nu le poate folosi, nu are cu ce trăi; fatalitatea perpetuării acestei situaţiuni, întrucât afară de extrem de rare excepţiuni, lucrătorul este menit să rămână toată viaţa un simplu salariat”.

Ponderea micii industrii în viaţa economică a României a fost subliniată în lucrarea „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial”, unde observă că valoarea producţiei meseriilor egalează

[18] Vasile Bozga, *Industria mică în contextul problemelor satului românesc in opera lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 259).

aproape valoarea producţiei mari, ridicându-se la circa 70 de miliarde de lei. Drept urmare, V. Madgearu se consideră îndreptăţit să afirme că „încurajarea tendinţei de modernizare a meseriilor (prin învăţământ profesional, organizarea adecvată a uceniciei, înlesniri de credite de investiţie şi exploatare, încurajarea asociaţiilor şi cooperaţiei de credit, aprovizionare şi desfacere în comun etc.) se află pe linia progresului economic”.

Virgil Madgearu a acordat o importanţă deosebită şi studierii procesului de dezvoltare a marii industrii, problemă pe care a studiat-o într-un ciclu de analize foarte complex şi nuanţat, prin care problema industriei, rosturile, eficienţa, utilitatea şi competitivitatea ei au fost temeinic cumpănite. Chiar prima sa operă de cercetare ştiinţifică, teza de doctorat, elaborată sub conducerea profesorului Karl Bücher, s-a referit la „Dezvoltarea industrială a României. Progresele sistemului de fabrică în România”[19], fiind susţinută la Universitatea din Leipzig în anul 1911. În teza de doctorat V. Madgearu a remarcat că România a făcut paşi importanţi pe calea industrializării, însă acest proces se afla de-abia la începutul lui. Preocupat de principalii factori declanşatori ai formării industriei, în acelaşi an publică studiul „Primele trepte ale sistemului de fabrică”.

În studiul referitor la „Ocrotirea muncitorilor din România” a subliniat: „ideea că ţara noastră este o ţară «eminamente agricolă» nu se mai potriveşte astăzi cu realitatea”, şi, prin urmare, „se impune să îndreptăm privirile noastre cu acelaşi interes către problemele vieţii noastre industriale”.[20] Devenind profesor la Academia

[19] Titlul original în limba germană: *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens. Die Vortritten des Fabriksystems in der Walachei.* Inaugural-Dissertation der Hohen philosophischen Fakultät der Universität Leipzig. Zur Erlangung der Doktorwurde. Vorgelegt von Virgil Madgearu aus Galatz. Reihe I, Jh. 1911, 119 p.

[20] Cf. Dumitru Mureşan, *Studiu cu privire la industria românească în lucrările lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 178)

Comercială, publică în 1916 „Studiul practic al întreprinderilor comerciale şi industriale” în care expune criteriile de apreciere a întreprinderilor pe baza eficienţei, funcţionalităţii şi rentabilităţii lor. Drept urmare, considera că au dreptul la existenţă numai acele întreprinderi care corespund necesităţilor reale ale economiei naţionale, se încadrează firesc în contextul social al ţării şi nu reprezintă o povară artificială pentru consumatori.

Aceste idei sunt formulate sub o formă categorică după războiul mondial, când se înscrie în Partidul Ţărănesc şi formulează primatul agriculturii asupra industriei. Combate îndeosebi ideea creării unei industrii menţinute în viaţă în mod artificial, cu ajutorul unor tarife vamale protecţioniste, care era incapabilă să reziste în lupta de concurenţă pe plan mondial şi producea articole industriale excesiv de scumpe. El preciza că ţărănimea reprezintă imensa majoritate a consumatorilor, apreciind „necesitatea încurajării propăşirii unei puternice industrii naţionale”; „ea (industria n. n.) nu poate admite o protecţie, bazată pe un regim vamal prohibitiv, care întreţine în chip artificial anumite industrii, lipsite de orice condiţii prielnice dezvoltării lor, scumpind astfel viaţa pentru îmbogăţirea unui pumn de oameni favorizaţi”. Aceste idei au fost formulate în lucrarea „Ţărănismul”, publicată în 1921.[21]

Opoziţia faţă de politica de industrializare forţată se va accentua în anii următori, când guvernele liberale pun în aplicare tarife vamale protecţioniste tot mai accentuate, pentru a asigura condiţii de vânzare aproape exclusive produselor industriale autohtone. Virgil Madgearu considera că întreprinderile menţinute în viaţă cu mijloace artificiale reprezintă o „industrie de seră”. Într-un discurs parlamentar din anul 1927 Virgil Madgearu considera că „trebuie să părăsim iluzia că România poate şi trebuie să devină un stat industrial,

[21] Ibidem.

continuându-se o politică de sacrificare a agriculturii în faţa intereselor unei industrii de seră”[22]. În acelaşi an, considera că numai intensificarea producţiei agricole, care va crea un debuşeu intern însemnat pentru produsele industriale, „va asigura dezvoltarea unei industrii interne, aşezată pe o bază sănătoasă şi sigură”.

Punctul de vedere al lui V. Madgearu în problema industrializării a început să se schimbe în anii crizei economice, când şi-a dat seama că dependenţa unei economii agricole de produsele industriale importate, în condiţiile scăderii dramatice a preţurilor la produsele agrare şi animaliere exportate, creează o dependenţă economică cu totul dezavantajoasă a statelor agrare faţă de cele industriale, concluzie pe care a expus-o la mai multe conferinţe internaţionale. Într-o prelegere ţinută la Berlin la 30 mai 1934 spunea: „Din punct de vedere economic, industrializarea ţărilor agricole apare ca o tendinţă firească în evoluţia lor economică, rezultată din preocuparea de a folosi în mod intensiv toate bogăţiile naţionale oferite de solul şi subsolul fiecărei ţări şi de a utiliza cât mai raţional forţele de muncă şi îndemânarea tehnică naţională.”[23].

În această perioadă V. Madgearu considera deja că dezvoltarea economică multilaterală constituie reazemul independenţei politice, asigură valorificarea intensivă a bogăţiilor naturale naţionale şi utilizează forţele productive într-un mod cu mult mai eficient decât agricultura. În „Cursul de economie naţională” din anul 1937 afirma că industria produce valori mai mari decât agricultura şi că este firesc ca orice popor să-şi dezvolte forţele productive în mod cât mai armonios şi multilateral. El considera că tendinţa de industrializare a ţărilor agricole „este altminteri firească şi ea constituie o

[22] Ibidem.

[23] V. Madgearu, *Industrializare şi reagrarizare.* In: Omagiu profesorului D. Gulti. Vol. II. „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma social”, 1936, 14, nr. 1, p. 919.

trăsătură caracteristică a dezvoltării economice a popoarelor". Tendinţa de dominaţie economică a Germaniei în răsăritul Europei l-a îngrijorat în mare măsură pe V. Madgearu, care a formulat până la urmă în mod explicit necesitatea industrializării. În anul 1938 el preciza că „de altminteri, industrializarea este o tendinţă general-universală (...) Politica de industrializare a ţărilor agrare, care se manifestă de la începutul secolului al XX-lea, apare ca o tendinţă spre independenţa economică a ţărilor agrare, care se străduiesc a deveni state agrare industriale"[24].

Concluziile finale în problema oportunităţii şi posibilităţii industrializării României Virgil Madgearu le-a expus în cartea „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial" (1940) în care formulează o serie de judecăţi de valoare: „În lumina datelor şi constatărilor ce preced, se desprinde de la sine concluzia că rezervele de energie şi de materii prime sunt îndeajuns de întinse pentru a permite desfăşurarea unui proces de industrializare de proporţii considerabile" (...) „Posibilităţile viitoare ale industrializării sunt în funcţiune de extensiunea pieţei. Din expunerile anterioare se desprinde direct şi concludent condiţia fundamentală pentru atingerea rezultatului: sporirea capacităţii de cumpărare a păturilor rurale" (...) „Liniile de mişcare a industrializării viitoare sunt dictate de necesitatea intensificării agriculturii" (...) „Dificultăţile principale şi obstacolele de învins în cursul procesului de industrializare se pot rezuma: productivitate optimă şi organizare raţională a muncii, cost de producţie minim şi calitate superioară a mărfurilor produse. Aceste elemente nu trebuie însă să fie privite ca date statice, ci dinamice şi în această lumină perspectivele industrializării par favorabile". Întrucât, între timp, izbucnise cel de-al doilea război mondial, V. Madgearu ţine să menţioneze eventuala influenţă a factorului

[24] D. Mureşan, *op. cit.,* p. 181.

militar în procesul de industrializare, întrucât „necesităţile de apărare naţională care primează pot impune industrializări care nu ţin seamă de postulatul preţului de cost minim şi de raporturile de piaţă”[25].

Un alt domeniu de activitate economică pentru care Virgil Madgearu a manifestat un interes permanent a fost cel al finanţelor publice şi al activităţii bancare. În anul 1921, când Nicolae Titulescu s-a străduit să întocmească un regim echitabil şi eficient de impunere fiscală, Virgil Madgearu a publicat trei lucrări prin care încerca să-l sprijine pe Titulescu. În studiul intitulat „Cum se plătesc impozitele noi” a comentat pe înţelesul tuturor noua legislaţie financiară, pe care o considera în linii mari acceptabilă. Dar el considera că trebuie mers mai departe pe calea asigurării echilibrului bugetar şi drept urmare a publicat lucrările „Impozitul pe avere şi pe îmbogăţiţii de război” şi „Măsuri financiare extraordinare” în care sugera că trebuie urmată o politică financiară foarte fermă pentru a redresa finanţele publice.

În anii următori a criticat în termeni necruţători politica bugetară a guvernelor liberale în discursurile parlamentare din anii 1923 şi 1925, dar a manifestat rezerve serioase şi faţă de modul de gestionare a finanţelor publice în timpul guvernării Partidului Poporului, după cum reiese din cuvântarea ţinută în Adunarea deputaţilor la data de 21 decembrie 1926. Atacurile principale erau însă îndreptate împotriva Partidului Naţional Liberal, după cum reiese din discursul parlamentar referitor la încercarea nereuşită de redresare a cursului leului pe piaţa monetară internaţională, publicat în 1925 sub titlul „Reforma monetară şi Banca Naţională”. În discursurile din anul 1928 a formulat teza că guvernarea liberală a provocat

[25] Ibidem, p. 182-186.

un dezastru financiar, drept urmare le-a grupat sub titlul sugestiv de „Turtucaia economică”.

Spera să ofere ţării o alternativă reală faţă de politica economică liberală, atunci când a devenit ministru în cabinetul naţional-ţărănesc. Această speranţă a fost exprimată în discursul rostit în Adunarea deputaţilor la 21 decembrie 1929, când s-a dezbătut bugetul pe anul 1930. Deşi primele semne ale crizei apăruseră deja, nimeni nu se aştepta la catastrofa economică ce avea să urmeze. Astfel încât Virgil Madgearu nu a putut face altceva în calitate de membru al guvernului decât să lupte cu toate forţele pentru a încerca să menţină un echilibru financiar precar. Măsurile luate în timpul guvernării au fost explicate în mai multe scrieri. În 1933 a editat lucrarea „Politica noastră financiară în cursul depresiunii economice”, în care dificultăţile au fost expuse convingător si pe larg, preconizând „echilibrarea bugetară prin adaptarea cheltuielilor la nivelul veniturilor şi strădуinţa de sporire a veniturilor până la limita capacităţii reale de plată a contribuabililor; în al doilea rând, prevenirea pe această cale a inflaţiei guvernamentale, adică a acoperirii nevoilor publice prin împrumuturi directe şi indirecte de la tezaurul public”[26]. V. Madgearu considera că cronicizarea deficitului bugetar „ameninţă însăşi temelia statului român. Iată de ce este important să luptăm prin toate mijloacele pentru a împiedica continuarea deficitelor noastre şi a le stăvili cât mai repede posibil”, după cum a subliniat în expunerea „Notre collaboration technique avec la Société des Nations”, editată în anul 1933.[27]

Într-un studiu amplu, intitulat „Drumul echilibrului financiar. Probleme actuale ale economiei româneşti”,

[26] Iulian Văcărel, *Virgil Madgearu -practician şi teoretician în probleme financiar-bancare* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 233).

[27] Ibidem.

apărută în 1935, V. Madgearu a expus „ideea de justiţie fiscală, după care toţi trebuie să plătească, dar fiecare în raport cu puterea sa contributivă. Legea evaziunii fiscale avea două aspecte: primul, de sancţionare a cetăţeanului ce nu-şi îndeplineşte datoria fiscală şi al doilea, de sancţionare a funcţionarului fiscal care ajută, sau provoacă această evaziune fiscală”[28]. Întrucât România a fost nevoită să recurgă la mari credite din străinătate pentru a-şi reface structura economică, V. Madgearu a fost pus să întocmească studii adresate experţilor financiari străini pentru a explica politica economică a României. Studiile editate în 1933 se intitulau „Les nouvelles réformes pour le redressement financier de la Roumanie” şi „La capacité de paiement et la dette publique de la Roumanie”.

După ce liberalii au revenit la putere, Virgil Madgearu a contribuit la formularea noii doctrine economice a Partidului Naţional-Ţărănesc, publicând în 1935 lucrările „Reorganizarea sistemului de credit” şi „Politica monetară”, care urmau să ajute la elaborarea unui nou program al partidului. Paralel cu aceasta, a continuat să critice politica financiară liberală în discursurile sale parlamentare, pe care le-a publicat în 1937 sub titlul „Politica monetară şi reevaluarea aurului” şi „Realitatea finanţelor publice româneşti”.

Un alt domeniu al ştiinţei economice care l-a preocupat pe V. Madgearu a fost tehnica gestiunii întreprinderilor. Această problemă a abordat-o încă la începuturile activităţii sale, în lucrarea „Teoria şi tehnica întreprinderilor comerciale şi industriale”, publicată în 1915, pledând pentru înlocuirea empirismului în modul de conducere a întreprinderilor cu o metodă ştiinţifică de gestiune, elaborată pe baza unui studiu sistematic asupra funcţionalităţii şi rentabilităţii unităţilor economice.[29] Aceste preocupări sunt reluate pe o scară mai largă în anul următor în lucrarea „Studiul practic al

[28] Ibidem, *p. 234.*

întreprinderilor comerciale şi industriale” în care sugerează normele concrete şi criteriile de bază care pot constitui un punct de plecare în activitatea de analiză a întreprinderilor.

Virgil Madgearu nu s-a mulţumit să elaboreze baza teoretică a cercetării modului de activitate a întreprinderilor, ci a participat la înfiinţarea primei instituţii de cercetare ştiinţifică în domeniul conducerii, înfiinţată în 1927 cu numele de Institutul Român pentru Organizarea Ştiinţifică a Muncii (I.R.O.M.). El a devenit membru fondator al Institutului, împreună cu D. Gusti şi S. Tiţeica.[30]

Problema conducerii şi evaluării întreprinderilor a devenit parte componentă a activităţii didactice universitare şi a fost dezvoltată în cursurile elaborate de Virgil Madgearu. Referiri ample cu privire la această chestiune sunt cuprinse în „Cursul de economie politică” publicat în anii 1939 şi 1944. În 1944 cursurile referitoare la gestiunea microeconomică au fost editate separat sub titlul „Studiul întreprinderilor comerciale şi industriale”.

Preocupările legate de gestiunea antreprenorială aveau un caracter concret şi pragmatic. Ele urmau să-i pregătească pe viitorii conducători de întreprinderi şi, prin urmare, erau de natură practică. O trăsătură specifică a spiritului creator al lui Virgil Madgearu era capacitatea de a aborda atât chestiunile practice, cât şi cele teoretice, în egală măsură. Această capacitate era îmbinată cu o metodă de lucru extrem de riguroasă şi precisă[31], aplicată atât în teoria cât şi în practica economică. La un moment dat, V. Madgearu a simţit nevoia să teoretizeze problemele de bază ale ştiinţei

[29] Ovidiu Nicolescu, *Consideraţii ale lui Virgil Madgearu cu privire la conducerea întreprinderilor* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 268).

[30] Ibidem, *p. 285.*

[31] N.N. Constantinescu, *Obiectul ştiinţei economice şi metoda ei în opera profesorului Virgil N. Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 81-97).

economice, lucru înfăptuit în „Cursul de economie politică” din anul 1939, reeditat în 1944. Consideraţiile sale teoretice sunt şi mai precis formulate în lucrarea „Obiectul şi semnificaţia ştiinţei economice”, publicată în anul 1940.

Puterea de creaţie a lui Virgil Madgearu, opera bogată şi multilaterală pe care a lăsat-o în urmă, personalitatea sa fermă, dar atrăgătoare, destinul său tragic i-a îndemnat pe mulţi istorici, economişti şi politicieni să cerceteze viaţa şi opera ştiinţifică ale marelui savant. Drept urmare, au văzut lumina tiparului numeroase lucrări şi articole, având ca obiect de studiu diferite aspecte din viaţa şi opera lui Virgil Madgearu.

PERSONALITATEA LUI VIRGIL MADGEARU ÎN PUBLICISTICA ŞI VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ ROMÂNEASCĂ

Originalitatea modului de gândire al lui Virgil Madgearu, tematica nouă abordată şi metodologia deosebită aplicată în munca de cercetare au atras atenţia contemporanilor săi încă în cursul vieţii. Mulţi ideologi ai epocii au comentat lucrările lui Virgil Madgearu curând după apariţia lor. Acest lucru s-a întâmplat începând chiar cu primele sale studii.

Astfel, Gh. Ionescu-Siseşti scria următoarele despre studiul lui Virgil Madgearu intitulat „Primele trepte ale sistemului de fabrică”: „Lucrarea d-lui Madgearu nu este o improvizaţie oarecare, ci e o lucrare care dovedeşte o muncă şi o sârguinţă deosebită, relevând din primele rânduri calităţile omului de ştiinţă... Documentarea e bogată şi expunerea izvorăşte dintr-un larg cerc de cunoştinţe (...) Lucrarea d-lui V. Madgearu este de o valoare reală, excepţională: ea consacră pe autor”. Această recenzie a apărut în revista „Economia Naţională” în anul 1911.[32]

Eminentul economist Victor Slăvescu s-a referit la tematica primelor sale cercetări tot în revista „Economia naţională”, unde a publicat în anul 1914 un comentariu intitulat „Virgil Madgearu. Industria la domiciliu şi asigurările sociale”. Victor Slăvescu a scos în evidenţă noile fenomene sociale pe care le-a semnalat V. Madgearu, considerând că ele ar fi trebuit să intre în domeniul preocupărilor cercurilor guvernante în mai mare măsură, pentru a ameliora starea materială ale unor largi pături ale populaţiei.

Dar opiniile lui V. Madgearu nu erau împărtăşite întotdeauna de comentatori. În 1921 Şt. Zeletin a publicat o recenzie asupra fasciculei „Ţărănismul”, în care considera că V. Madgearu trebuie să demonstreze că „evoluţia agriculturii nu se îndeplineşte în funcţie de

[32] Cf. V. Malinschi, *op. cit.,* p. 54-55.

capitalism, după nevoile capitalismului, ci în mod independent şi prin nevoile ei proprii. Dacă d-sa aduce această dovadă, atunci, abia atunci, creează o bază ştiinţifică ţărănismului şi răstoarnă în acelaşi timp şi ideile noastre fundamentale asupra evoluţiei burgheziei. Nu ştim dacă autorul va izbuti să facă această revoluţionară dovadă. Pentru moment constatăm însă că d-sa n-a făcut-o, şi nici n-a încercat s-o facă, şi de aceea polemica sa împotriva marxismului poate fi privită ca o încercare neizbutită”.[33] Observaţiile lui Şt. Zeletin, care era adeptul schemei de evoluţie marxiste, adoptată în mod mecanic la condiţiile României, au provocat replica lui V. Madgearu în anii următori, astfel că se va ajunge la o dezbatere aprinsă între cele două personalităţi de frunte ale culturii româneşti.

Ajungând membru al echipelor de guvernare, Virgil Madgearu a promovat cu îndrăzneală un stil nou de intervenţie în viaţa economică, caracterizat prin promovarea eficienţei şi a rezultatelor practice imediate. Deşi era membru al Partidului Naţional-Ţărănesc, V. Madgearu nu a urmărit interese de partid în politica economică aplicată, ci a avut tot timpul în vedere interesele naţionale ale României, grav periclitate de impactul crizei economice mondiale. Prin aceasta, V. Madgearu s-a dovedit a fi mai degrabă un pragmatician, un tehnocrat, decât un politician de partid. Soluţiile cu totul neobişnuite pe care le-a găsit pentru rezolvarea unor probleme financiare ce nu sufereau amânare a pus pe gânduri numeroşi observatori ai vieţii publice, care căutau să-şi explice modul de gestiune aplicat de V. Madgearu. Între aceştia se afla şi Al. Filoreanu, care în 1932 a publicat broşura „Cine este Virgil Madgearu?”.

Aprecieri cu totul originale la adresa politicii economice aplicate de V. Madgearu sunt formulate de G. Brânzescu în recenzia publicată în 1935 în „Analele

[33] „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", 1921, 3, nr. 2-3, p.352.

economice şi statistice”, referitoare la lucrarea „Drumul echilibrului financiar”. G. Brânzescu consideră că V. Madgearu a avut „un rol proeminent în diriguirea vieţii economice a ţării noastre şi îndrăznim să afirmăm că a fost chiar dictator economic al guvernelor Partidului Naţional-Ţărănesc la noi, până în toamna anului 1933. Pasiunea cunoscută pe care o pune, datorită în bună parte temperamentului său politic bătăios, credem că a făcut să dea studiului său specificat mai sus şi un colorit politic, dincolo şi de teoria ştiinţifică şi de realitatea economico-financiară, pe care, interpretând-o, trebuie să o caracterizeze”.[34]

Concepţia social-politică şi istorică a lui Virgil Madgearu a fost la fel de originală, iar explicaţiile formulate de el pentru a elucida fenomenele caracteristice societăţii româneşti au trezit interesul unor intelectuali de valoare. Apariţia lucrării „Agrarianism, capitalism, imperialism” a fost semnalată şi supusă unei lucide analize de către Mircea Vulcănescu în recenzia publicată în revista „Sociologie românească” în anul 1936, prin care recomandă publicului cititor să urmărească cu atenţie argumentaţia şi firul logic al expunerii autorului.

Virgil Madgearu a dovedit un remarcabil spirit analitic şi în următorul studiu publicat sub formă de carte, „La politique economique exterieure de la Roumanie (1927-1938)”, în care a formulat necesitatea sprijinirii eficiente a exporturilor româneşti de către statul român. I. Veverca, el însuşi partizan al intervenţionismului de stat, semnalează compatibilitatea sugestiilor formulate de V. Madgearu în recenzia referitoare la lucrare, publicată în revista „Independenţa economică” din luna iunie 1939.

Moartea tragică şi prematură a lui Virgil Madgearu în toamna anului 1940 a zguduit opinia publică românească în toate straturile ei. În anii imediat

[34] „Analele economice şi statistice”, 1935, 18, nr. 4-6, p. 272.

următori, vor apare numeroase studii şi articole cu caracter comemorativ, memorialistic sau ştiinţific cu privire la opera şi personalitatea lui V. Madgearu. Deşi Virgil Madgearu a fost un adversar al oricărei forme de dictatură, cenzura a admis apariţia acestor lucrări, întrucât el a fost persecutat chiar de potrivnicii lui Ion Antonescu – regimul dictaturii regale şi mişcarea legionară. S-a admis chiar şi înfiinţarea unui Institut de cercetări economice, care a purtat numele lui Virgil Madgearu. Acesta a republicat „Cursul de economie politică" al lui Virgil Madgearu în anul 1944. Acelaşi lucru l-a făcut, tot în 1944, Editura Română din Craiova. În 1942 Institutul de cercetări economice a editat şi o lucrare referitoare la personalitatea lui Virgil Madgearu.

Evident, omul politic şi economistul Virgil Madgearu i-a fascinat pe toţi cei cu care a colaborat, pe toţi cei care l-au cunoscut. Nu întâmplător, prima publicaţie care şi-a amintit de Virgil Madgearu, după moartea acestuia, a fost revista „Independenţa economică", pe care a fondat-o şi a condus-o timp de 20 de ani. Primul număr din anul 1941 publică un articol elogios, intitulat „Profesorul Virgil Madgearu", semnat de Gheorghe Taşcă, unul din economiştii cunoscuţi ai vremii. După părerea lui Gh. Taşcă, „el nu era numai un cunoscător fără egal al problemelor economice şi financiare ce interesau România, dar era în aceeaşi vreme şi un geniu organizator". La scurt timp după aceasta, Mircea Vulcănescu, fost colaborator de-al lui Virgil Madgearu, îl pomeneşte în rubrica de „Cronică" a revistei, publicată în numărul 6 din 1941. „Comemorarea lui Virgil Madgearu", la un an de la moarte, este efectuată în termeni de profund regret de către unul din vechii colaboratori, Ion Răducanu, care îi aduce un pios omagiu în numărul din toamna anului 1941 al revistei „Independenţa economică". Ion Răducanu face referiri la opera ştiinţifică a lui Virgil Madgearu şi în articolul intitulat „Despre începuturile şcolii istorice în economia

politică”, publicat tot în „Independenţa economică”, numărul 5-6 din anul 1943. În sfârşit, I. N. Stan se referă la „Virgil Madgearu în finanţele publice româneşti”, după un an, în numărul 5-6 din 1944. Autorul scoate în evidenţă clarviziunea lui Virgil Madgearu, atât în probleme de teorie financiară, abordate mai ales atunci când se afla în opoziţie, cât mai ales promptitudinea deciziilor asumate, atunci când se afla la guvernare.

Având în vedere interesul manifestat de Virgil Madgearu încă de la începuturile activităţii sale faţă de problemele sociale, în general, şi cele ale muncitorimii, în special, „Revista de ştiinţe sociologice şi muncitoreşti” îi dedică în întregime numărul 28 din anul 1941. În acest număr, N. N. Matheescu, cunoscut specialist în problema recalculării salariului real, în funcţie de creşterea preţurilor şi a salariului nominal, îi dedică articolul „Virgil Madgearu şi problemele muncii”, în care scoate în evidenţă preocupările de protecţie socială pe care le-a preconizat. Ceilalţi colaboratori ai numărului respectiv trec în revistă multiplele faţete ale personalităţii creatoare a lui Virgil Madgearu. Articolul lui Florin Cotaru este intitulat „Virgil Madgearu – economistul” şi reaminteşte caracterul realist al teoriei şi practicii economice propuse de acesta. Cr. Tuduri şi Alexandru Hallunga evocă activitatea didactică meritorie a lui Virgil Madgearu care, pe lângă faptul că a predat cursuri de o înaltă ţinută ştiinţifică, a ştiut să se apropie şi sufleteşte de studenţii săi, ghidându-i în funcţie de preocupările lor. Mircea Vulcănescu revine în revistă asupra personalităţii marelui om de cultură, publicând articolul „Virgil Madgearu – intelectualul”, în care reaminteşte spiritul cercetător, neobosit în căutarea adevărului, cu care era înzestrat. Articolul lui Traian Herseni este intitulat „Sociologul Virgil Madgearu” şi precizează contribuţia sa la elaborarea metodelor de cercetare ale sociologiei româneşti, precum şi concepţia referitoare la caracterul funcţional al ştiinţelor despre societate.

Activitatea lui Virgil Madgearu în domeniul sociologiei a rămas vie şi în amintirea marelui său prieten şi colaborator, Dimitrie Gusti, care îi închină un articol în revista „Sociologie românească” în anul 1942. Articolul intitulat „Virgil Madgearu şi Institutul de ştiinţe sociale al României” evocă colaborarea lor fructuoasă, acurateţea metodelor de cercetare aplicate de V. Madgearu, precum şi proiectele rămase nerealizate în urma morţii intempestive a acestuia. D. Gusti reaminteşte faptul că „V. Madgearu aduce cele mai mari servicii Institutului. Se îngrijeşte de sediu, creează apoi tipografia „Reforma socială”. E nelipsit de la şedinţele Comitetului, unde cuvântul său ager şi bine cumpănit a acţionat întotdeauna greu în hotărârile de luat”. Acelaşi număr din „Sociologie românească” publică articolul lui A. Golopenţia şi I. Veverca despre „Problemele agriculturii româneşti, îndreptarul lucrărilor seminarului pentru doctorat al prof. V. Madgearu”.

După anul 1944 referinţele la personalitatea lui Virgil Madgearu devin tot mai rare. În anul 1945 Grigore Gafencu publică lucrarea „Virgil Madgearu, ministru de finanţe”, în colecţia „Figuri contemporane”, în care reafirmă eficienţa şi fermitatea cu care a acţionat acesta pentru redresarea finanţelor publice, bogata sa activitate legislativă, precum şi principialitatea de care a dat dovadă. În 1945 Tipografia R. Cioflec republică sub formă de carte studiul lui I. N. Stan intitulat „V. Madgearu în finanţele publice”, în care se remarcă faptul că acesta era un adept ferm al disciplinei financiare, al echilibrului bugetar, singurii factori care pot asigura stabilitatea monetară.

Începând cu anul 1944 propaganda comunistă devine tot mai puternică şi în scurt timp cele mai vehemente atacuri sunt îndreptate împotriva Partidului Naţional-Ţărănesc, al cărui membru de vază a fost Virgil Madgearu. Lucreţiu Pătrăşcanu, unul din ideologii şi conducătorii Partidului comunist, în lucrarea sa

„Probleme de bază ale României”, editată în 1944, manifestă deja serioase rezerve faţă de activitatea politică şi ministerială a lui Virgil Madgearu. Curând, Lucreţiu Pătrăşcanu devine ministru al justiţiei şi, începând cu 1945, odată cu instalarea guvernului dr. P. Groza, el începe să exercite o cenzură neoficială împotriva partidelor din opoziţie. Amintirea lui Virgil Madgearu este tot mai des atacată în presa şi în publicaţiile comuniste şi i se creează un clişeu în permanenţă folosit, acela de „adept al politicii porţilor deschise faţă de capitalul străin” care a favorizat „acapararea bogăţiilor ţării de către trusturile imperialiste, pentru a jefui avuţiile poporului”, ceea ce a avut ca rezultat „agravarea exploatării maselor populare şi pauperizarea clasei muncitoare din România”. Timp de două decenii, personalitatea lui Virgil Madgearu va fi menţionată doar în treacăt, în acest context, fără a i se dedica studii în mod special.

Primele semne de deschidere ale politicii comuniste pe plan ideologic apar numai după retragerea trupelor sovietice din România, în anul 1958. De acum începe să se admită că atât „literatura burgheză” cât şi „ştiinţa burgheză” din „România burghezo-moşierească” au produs anumite valori. Aceste valori erau cu atât mai apreciate, cu cât se situau mai departe de sfera activităţii politice. Astfel că şi numele lui Virgil Madgearu începe să fie pomenit în domeniul creaţiei ştiinţifice, în special în cel al sociologiei. Acest lucru îl face profesorul Gáll Ernö în lucrarea de sinteză „Sociologia burgheză din România. Studii critice”, apărută în două ediţii după anul 1960.

Studii şi articole dedicate nemijlocit lui Virgil Madgearu apar însă numai începând cu anul 1965, odată cu inaugurarea politicii de „comunism naţional” de către Nicolae Ceauşescu. Această politică permitea recuperarea „elementelor pozitive” din viaţa şi opera intelectualilor români renumiţi, tot ceea ce este

„progresist”, „patriotic” şi „democratic” în faptele şi scrierile lor. Or, Virgil Madgearu a avut în viaţă câteva momente care puteau fi valorificate în „propaganda de partid”: în anul 1921 a protestat împotriva arestării participanţilor la congresul de întemeiere al Partidului Comunist Român; în anii următori a combătut sistematic politica promovată de partidul liberal, acelaşi partid care a scos în afara legii activitatea comunistă; după anul 1933, Virgil Madgearu a luat poziţie împotriva mişcării legionare şi a politicii de expansiune a Germaniei lui Hitler; în 1940 s-a opus regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, pentru ca la sfârşitul aceluiaşi an să fie ucis de legionari; la toate acestea se adăuga faptul că V. Madgearu a lucrat la începutul carierei sale în domeniul asigurărilor muncitoreşti, iar ulterior a cercetat problemele fundamentale ale ţărănimii, într-un cuvânt s-a interesat de destinul „oamenilor muncii”, al celor „exploataţi”. Luând parte la elaborarea programului Partidului Ţărănesc fondat după război, Virgil Madgearu era de părere că „ţărănimea sprijină socializarea oricărei ramuri de producţie care este sau tinde a deveni un monopol privat, în special a izvoarelor de energie (petrol, cărbune, gaze naturale, lemn şi a industriilor de bază)”[35]. În timpul crizei economice şi în anii următori, V. Madgearu s-a pronunţat pentru elaborarea unui plan economic în vederea redresării României.

Prin urmare, cei care doreau să scrie despre Virgil Madgearu puteau găsi destule „elemente progresiste şi înaintate” în viaţa şi opera sa. În consecinţă, în anul 1965, în presa şi literatura economică au apărut un mare număr de articole despre Virgil Madgearu, mai ales că se împlineau 25 de ani de la dispariţia sa tragică. Seria de articole închinate lui Virgil Madgearu a continuat şi în anul 1966. Majoritatea studiilor referitoare la V. Madgearu au apărut în presa economică. Articolul lui

[35] M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viaţa politică în România 1918-1921.* Ed. II. Bucureşti, Ed. Politică, 1976, p. 185, 205.

Gheorghe Dobre, intitulat „Virgil Madgearu, cercetător al economiei româneşti”, a apărut în revista „Viaţa economică”, în 26 noiembrie 1965, cu o zi înainte de comemorarea a 25 de ani de la moartea sa. La 27 mai 1966 revista „Viaţa economică” a publicat amintirile lui Ştefan Dumitrescu despre Virgil Madgearu. Revista „Probleme economice” a publicat o serie de studii destinate memoriei lui Virgil Madgearu în anii 1965-1966. Alexandru Puiu s-a referit la „Contribuţia lui Virgil Madgearu la cunoaşterea dezvoltării economiei româneşti între cele două războaie mondiale”, în numărul din noiembrie 1965. Dar „Comemorarea profesorului Madgearu” i-a revenit lui Zigu Ornea în numărul din decembrie 1965. Ilie Rădulescu – unul din responsabilii muncii ideologice din conducerea Partidului Comunist Român – a remarcat la Virgil Madgearu idei înaintate cu privire la intervenţia statului în economie în numărul din iulie 1966 al revistei „Probleme economice”.

Primul număr al revistei „Studii şi cercetări economice”, publicat în anul 1966, cuprinde mai multe studii referitoare la Virgil Madgearu. M.A. Lupu îi evocă activitatea didactică în articolul intitulat „Virgil Madgearu, profesorul”, iar Ivanciu Nicolae-Văleanu remarcă „Contribuţia lui Virgil Madgearu în domeniul cercetării ştiinţifice”. Prestigiosul cercetător Gheorghe Zane se referă şi el la „Personalitatea ştiinţifică a lui Virgil Madgearu”, republicând articolul şi în limba franceză în „Revue Roumaine des Sciences Sociales”, numărul 1 din 1966 al seriei de ştiinţe economice.

La sfârşitul anului 1965, moartea lui Virgil Madgearu a fost comemorată de către unele reviste de cultură generală şi cotidiene. C. Bogdan a reamintit condiţiile tragice ale asasinatului în „România liberă” din 1 decembrie 1965. M.A. Lupu a scris despre Virgil Madgearu în „Contemporanul” şi în „Revista învăţământului Superior”. I. Nicolae-Văleanu i-a dedicat un articol în revista „Ramuri” din decembrie 1965.

În anii următori, referirile la Virgil Madgearu se înmulţesc în literatura economică şi istorică românească, ele fiind chiar încurajate de către organele de propagandă oficiale. I. Nicolae-Văleanu analizează concepţia economică a lui Virgil Madgearu în două sinteze referitoare la istoria gândirii economice, anume „Istoria doctrinelor economice” şi „Istoria gândirii economice din România”, editate la Bucureşti în 1970. Revista „Studii de istorie a gândirii economice” publică în 1971 articolul „Economistul Virgil Madgearu” de Gh. Dobre, care subliniază că acesta era convins de necesitatea promovării şi integrării economiştilor în conducerea diverselor sectoare ale economiei naţionale.

De-acum este permisă şi analiza doctrinei ţărăniste, ca un curent original de gândire social-politică, astfel că Zigu Ornea publică în 1969 o lucrare de proporţii, intitulată „Ţărănismul. Studiu sociologic”, în care este relevată contribuţia esenţială a lui Virgil Madgearu la elaborarea şi dezvoltarea doctrinei ţărăniste. Referiri la ţărănism şi V. Madgearu se fac şi în studiul lui Carol Göllner şi Marcel Ştirban intitulat „Câteva aspecte din conţinutul agrar al doctrinelor politice burgheze din România în perioada dintre cele două războaie mondiale”, publicat în 1971 la Deva în revista „Sargetia”.

Consideraţii interesante despre doctrina social-politică a ţărănismului formulează N. Simion în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza” din Iaşi, seria istorie, din anii 1973 şi 1976. În aceeaşi revistă, seria ştiinţe economice, din anul 1973, M. Todosia se referă la convingerile economice ale lui V. Madgearu într-un articol referitor la gândirea economică românească din perioada interbelică. Ţărănismul, ca viziune deosebită pe plan social, este cuprins cu titlu aparte şi în „Dicţionarul de economie politică”, editat în 1974, abordat din punctul de vedere al lui I. Nicolae-Văleanu. El se va referi din nou la „Doctrina economică a lui Virgil Madgearu” în

volumul „Doctrine economice contemporane”, apărut la Bucureşti în 1977.

Unii autori au căutat să readucă în atenţia publicului cititor meritele lui Virgil Madgearu în dezvoltarea sociologiei. Acest lucru l-au făcut Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina şi Gáll Ernö în volumul „Gândirea sociologică din România”, editat în 1973 de către Universitatea din Bucureşti. O altă lucrare de sinteză, „Istoria ştiinţelor din România”, apărută la Bucureşti la Editura Academiei în 1973, menţionează contribuţia lui Virgil Madgearu la dezvoltarea ştiinţelor sociale, prin studiul scris de N. N. Constantinescu.

În aceşti ani, reevaluarea activităţii ştiinţifice şi didactice a lui Virgil Madgearu înregistrează un pas important prin apariţia primei monografii ştiinţifice cu privire la viaţa şi opera sa. Meritul îi revine academicianului Vasile Malinschi, prin publicarea volumului „Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940). Contribuţii la dezvoltarea gândirii economice”, care a apărut în anul 1975 sub egida Editurii Academiei. Monografia oferă o imagine integrală asupra diverselor faţete ale activităţii lui Virgil Madgearu, pe care le grupează în funcţie de natura îndeletnicirilor (cercetătorul, profesorul, organizatorul, oratorul, publicistul). Analiza ştiinţifică a operei lui Virgil Madgearu încearcă să redea posterităţii imaginea fidelă a creaţiei ştiinţifice, a activităţii didactice şi profesionale, insistând mai puţin asupra acţiunilor politice, faţă de care propaganda oficială comunistă continua să manifeste rezerve. V. Malinschi subliniază că Virgil Madgearu „în calitate de profesor, a acordat o deosebită atenţie pregătirii temeinice a studenţilor, a organizat pe noi baze doctoratul la catedra sa şi a orientat pe studenţi şi mai ales pe doctoranzi spre studierea şi cunoaşterea realităţilor concrete ale economiei româneşti, fiind permanent preocupat de legătura dintre teorie şi practică, de formarea unui număr important de

economişti teoreticieni şi practicieni bine instruiţi". „În domeniul cercetărilor economice, pe baza unui imens material faptic, adunat cu migală şi sistematizat după criterii proprii, V. Madgearu a elaborat lucrări valoroase de economie agrară, industrială, comerţ exterior, finanţe, monedă, care pot fi luate în considerare în studierea drumului parcurs de economia românească din acel timp. Lucrările sale pot fi considerate printre cele mai, de seamă creaţii ale ştiinţei şi culturii economice din România interbelică, iar autorul lor printre figurile reprezentative ale culturii noastre naţionale, bucurându-se, la timpul său, de aprecieri elogioase şi pe arena manifestărilor economice internaţionale".

Fără îndoială, monografia academicianului V. Malinschi a contribuit în mare măsură la înţelegerea imensului volum de muncă şi activitate, precum şi a valorilor ştiinţifice reale pe care le-a realizat Virgil Madgearu. Apariţia monografiei a stimulat cercetările referitoare la personalitatea lui Virgil Madgearu. Gh. Zane, într-un volum de „Studii" publicat în anul 1980 de către Editura Eminescu, reeditează studiile sale mai vechi legate de activitatea creatoare a lui Virgil Madgearu, pe care-l consideră „economistul român cel mai reprezentativ al perioadei interbelice".

Începând cu anul 1980, cercetările referitoare la viaţa şi opera lui Virgil Madgearu câştigă în amploare, identificându-se noi amănunte semnificative cu privire la biografia şi opera sa. În octombrie 1980 Marcel Ştirban prezintă la sesiunea de comunicări organizată de Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca lucrarea intitulată „Virgil Madgearu şi concepţia sa despre caracterul economiei româneşti în perioada 1918-1938", pe care o publică la Târgu Mureş, în revista „Marisia" pe anii 1981-1982. Marcel Ştirban formulează o seamă de noi puncte de vedere referitoare la concepţiile lui Virgil Madgearu. Eugen Preda, într-un articol publicat în revista „Magazin istoric" din lunile noiembrie-decembrie 1982,

relatează în articolul intitulat „Din culisele unui asasinat politic” despre planul lui Virgil Madgearu de a părăsi ţara în luna noiembrie 1940, cu ajutorul oficialităţilor engleze, pentru a participa în Occident la crearea unui centru românesc de rezistenţă faţă de dominaţia germană şi regimul dictatorial din România. Legionarii l-au ucis însă cu puţin timp înainte de a-şi realiza intenţia.

Noi dimensiuni ale concepţiei politice a lui Virgil Madgearu sunt dezvăluite de Ioan Scurtu în cartea „Din viaţa politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Naţional-Ţărănesc”, editată la Bucureşti în anul 1983. Precizările lui Ioan Scurtu întregesc în mod firesc profilul spiritual al lui Virgil Madgearu, căci despre latura politică a activităţii sale s-a scris mai puţin până atunci. Referiri la gândirea economică a lui Virgil Madgearu sunt inserate de Ivanciu Nicolae-Văleanu în volumul „Doctrine economice contemporane”, tipărită la Bucureşti în 1985, cu ocazia celei de a treia ediţii.

Toţi cei care au studiat cu Virgil Madgearu îşi aminteau cu plăcere de îndrumarea sa intelectuală şi profesională. Gheorghe Rădulescu îi evocă cu căldură activitatea didactică în două articole, intitulate identic, „Profesorul Virgil Madgearu”, publicate în luna decembrie 1984 în „România literară” şi în ianuarie-februarie 1985 în revista „Viitorul social”. Nicolae N. Constantinescu revine la analiza concepţiei sale economice în două numere consecutive (nr. 30 şi 31) din „Revista economică” din anul 1987, prin publicarea articolului intitulat „Virgil Madgearu despre obiectul şi metoda ştiinţei economice”.

Anul 1987 a reprezentat un prilej deosebit pentru a reînvia amintirea lui Virgil Madgearu, întrucât se împlinea un secol de la naşterea sa. Cu această ocazie, Editura Academiei a publicat la Bucureşti volumul comemorativ „Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii”. Publicarea volumului a reprezentat momentul culminant al

celebrării lui Virgil Madgearu în timpul regimului comunist, la care au luat parte cele mai înalte personalităţi ale ierarhiei de stat şi de partid, prin persoana lui Manea Mănescu, care – pe lângă alte funcţii oficiale – era şi preşedintele secţiei de ştiinţe economice şi sociologice a Academiei. Manea Mănescu, Gheorghe Rădulescu, Roman Moldovan, Viorica Neculau l-au evocat pe Virgil Madgearu în calitate de profesor. Vasile Malinschi, N. N. Constantinescu şi Alexandru Puiu au republicat din textele lor mai vechi referitoare la viaţa şi opera lui Virgil Madgearu.

Ceilalţi semnatari ai volumului publică analize ale operei lui Virgil Madgearu pe domenii de activitate. Ivanciu Nicolae-Văleanu relatează despre preocupările lui Virgil Madgearu legate de problema agrar-ţărănească; Dumitru Mureşan scrie despre problema industriei româneşti; Dumitru Ciucur despre cooperaţie şi mişcarea cooperatistă; Vasile Bozga despre industria mică în contextul problemelor satului românesc. Alte abordări tematice se referă la reflectarea în opera lui V. Madgearu a preocupărilor sociologice (Constantin Ionescu şi Ilie Bădescu), a problematicii financiar-bancare (Iulian Văcărel), a consideraţiilor referitoare la conducerea întreprinderilor (Ovidiu Nicolescu), a studiilor de conjunctură economică (Alexandru Zamfir), precum şi a studiilor de istorie a doctrinelor economice (Gheorghe Ciulbea).

Volumul cuprinde şi o anexă bibliografică cuprinzătoare, care înmănunchează, pe de o parte, cursurile universitare, studiile şi articolele, discursurile şi conferinţele redactate de Virgil Madgearu, pe de altă parte, lucrările scrise despre el. Volumul este foarte util pentru cei care doresc să cunoască viaţa şi opera lui Virgil Madgearu.

Curând după aceasta a apărut la Iaşi volumul „Virgil Madgearu, omul şi opera”, o culegere de studii editată de Universitatea din Iaşi în anul 1988, sub

coordonarea lui M. Todosia, care este şi unul din autori. Ceilalţi colaboratori ai volumului sunt: N. Stoica, V. Nechita, Gh. Luţac, I. Pohoaţă, S. Pralea, I. Ignat, N. Clipa, M. Turcă, V. Cizmaş, V. Gireadă, M. Iosub, Gh. Lupu. Volumul completează în mod reuşit imaginea lui Virgil Madgearu, aşa cum a început ea să se contureze prin studiile şi cărţile publicate în deceniile anterioare.

Lucrările şi articolele scrise despre Virgil Madgearu în epoca comunistă îi recunoşteau numeroase merite, foloseau adesea superlative pentru a-i sublinia calităţile de cercetător sau de profesor, dar autorii trebuiau întotdeauna să formuleze rezerve şi să se delimiteze de acţiunile sale politice. Cel mai adesea se făceau referiri la „poziţia sa de clasă”, la faptul că, deşi făcea parte din aripa de stânga a spectrului politic, totuşi „n-a adoptat poziţia revoluţionară a clasei muncitoare pentru a găsi soluţii teoretice şi practice reale în vederea rezolvării problemelor complexe ale societăţii româneşti”. Chiar şi cele mai elogioase studii trebuiau să manifeste o anumită atitudine critică faţă de faptul că V. Madgearu prevedea predominanţa agriculturii în economia românească pentru o lungă perioadă de timp, bazată pe mica proprietate ţărănească, ajutată doar de mişcarea cooperatistă. De asemenea, deşi se vorbea mult despre valoarea lucrărilor sale, nu s-a pus niciodată problema reeditării lor, deşi numeroase exemplare au fost distruse la începutul regimului totalitar comunist, iar cele din bibliotecile publice au fost „epurate” sau puse la „fondul secret”.

Tonul şi limbajul lucrărilor scrise despre Virgil Madgearu au început să se schimbe numai începând cu anul 1990. Acest an a prilejuit publicarea a numeroase studii şi articole despre V. Madgearu, având în vedere că se împlineau 50 de ani de la moartea sa. Au apărut reviste care abordau problemele ştiinţifice într-o nouă manieră. Astfel, în primul număr al revistei „Academica” din anul 1990, N. N. Constantinescu scoate în evidenţă

„Actualitatea lui Virgil Madgearu” în domeniul gândirii economice, iar în numărul 6, Vasile Malinschi scrie din nou despre „Profesorul Virgil Madgearu”. „Revue Roumaine des Sciences Économiques” dedică o mare parte din numărul 1-2 pe anul 1990 personalităţii lui Virgil Madgearu, tot prin scrierile lui N. N. Constantinescu şi V. Malinschi, la care se adaugă Tudorel Postolache. În 1990 apare o altă revistă nouă, „Societatea şi cultura. Noua alternativă”, şi chiar primul număr al ei cuprinde articolul lui Ion Bulborea intitulat „Virgil Madgearu, personalitate proeminentă a gândirii economice şi sociale româneşti”. Tot în 1990 reapare revista „Sociologia românească”, care publică în numărul 5-6 articolul „Din gândirea economică şi socială a lui Virgil Madgearu”, semnat de Maria Fulea.

În toamna anului 1990, Parlamentul României organizează o sesiune omagială închinată dispariţiei tragice a lui Virgil Madgearu şi a lui Nicolae Iorga în anul 1940. Alocuţiunile rostite cu acest prilej au fost editate de Parlament în anul 1991.

Începând cu anul 1990 devine actuală încadrarea gândirii lui Virgil Madgearu în contextul mişcării ideatice europene. Astfel procedează Nicolae Păun, specialist în problema integrării europene, în cartea intitulată „Construcţia europeană modernă”, publicată la Cluj-Napoca în 1997. Doctrina ţărănistă este prezentată alături de principalele curente politice europene, cu referiri directe la concepţiile lui Virgil Madgearu.

După anul 1990 se pune o problemă cu totul nouă în legătură cu valorificarea moştenirii culturale a lui Virgil Madgearu. De-acum ajunge la ordinea zilei chestiunea publicării lucrărilor sale fundamentale.

PROBLEMA REEDITĂRII OPEREI ŞTIINŢIFICE A LUI VIRGIL MADGEARU

Publicul românesc era doritor să cunoască opera lui Virgil Madgearu în original, iar nu sub formă de comentarii şi interpretări întocmite în spiritul „documentelor de partid”, cuprinzând numeroase citate trunchiate în aşa fel, încât se pierdea sensul autentic al frazelor. Prima lucrare a lui Virgil N. Madgearu, reeditată după 1990, a fost „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial”, publicată pentru prima oară în anul 1940. În anul 1995 ea a fost reeditată de către Editura Ştiinţifică din Bucureşti, însumând 359 pagini. Ediţia a fost îngrijită de către Daniela Poenaru. După cum specifică „Nota asupra ediţiei”, reeditarea volumului a necesitat un volum considerabil de muncă, întrucât s-au controlat toate trimiterile bibliografice, cu excepţia lucrărilor în manuscris, citate în lucrare, dar nepublicate. Au fost verificate, recalculate şi uniformizate datele statistice din tabele şi din text, pe baza unor surse iniţiale. Prefaţa şi introducerea îi aparţin lui Virgil N. Madgearu. Editorii nu au simţit nevoia unui studiu introductiv.

Cartea lui Virgil Madgearu constituie o încercare de analiză ştiinţifică obiectivă a proceselor petrecute în viaţa economică românească între cele două războaie mondiale.[36] Examenul are un caracter ştiinţific, întrucât autorul cercetează toate compartimentele vieţii economice în interconexiunea lor, înfăţişând economia naţională românească sub forma unui întreg organic[37], în care modificările petrecute într-un sector al economiei se

[36] Nicolae Stoica, *„Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial” – lucrare de referinţă în literatura economică românească* (In: Virgil Madgearu, omul şi opera. Iaşi, Universitatea „Al.I. Cuza", 1988, p. 17-36).

[37] Alexandru Puiu, *Contribuţia lui Virgil Madgearu la cunoaşterea dezvoltării economiei româneşti între cele două războaie mondiale*. „Probleme economice”, 1965, 18, nr. 11, p. 96-109.

repercutează în scurtă vreme asupra celorlalte sectoare. În lucrarea lui Virgil Madgearu economia agricolă ţărănească, economia forestieră, baza energetică şi de materii prime, economia industrială, politica protecţionismului industrial şi agricol, comerţul exterior, cursul monedei naţionale şi instituţiile de credit se condiţionează reciproc, formând o reţea de interese care împing evoluţia economiei româneşti într-o anumită direcţie.

Originalitatea concepţiei economice a lui Virgil Madgearu este evidentă din punctul de pornire al lucrării. Primul factor pe care îl analizează este cel uman, sub forma suprapopulaţiei agricole, care exercita o presiune socială permanentă asupra mersului economiei naţionale. Autorul explică acest lucru prin caracterul extensiv al economiei agricole ţărăneşti, fenomenul suprapopulaţiei agricole fiind un corolar al acestui fapt. „Braţele de muncă ale ţăranului nu sunt suficient folosite, venitul agricol nu acoperă toate nevoile consumului gospodăriilor şi trebuie completat prin ocupaţii auxiliare. Chiar şi întregul venit, realizat de familiile ţărăneşti, prin munca agricolă şi extraagricolă, rămâne de cele mai multe ori sub limita îndestulării normale a alimentaţiei, populaţia rurală fiind subnutrită”. V. Madgearu explică starea nesatisfăcătoare a populaţiei agricole prin producţia medie la hectar extrem de scăzută, insuficienţa inventarului agricol, regresul creşterii vitelor, evoluţia nesatisfăcătoare a preţurilor la produsele agricole şi animaliere, precum şi sistemul de credit agrar nefuncţional. Insuficienţa pământului cultivabil a fost o altă cauză a sărăciei ţărănimii, care a încercat să rezolve această problemă în dauna economiei forestiere, despădurind circa 1 milion hectare de pădure între 1919-1939. Acest fenomen, precum şi folosirea intensă a lemnului drept combustibil, laolaltă cu exporturile masive de material lemnos între 1922-1931, au dus la degradarea fondului forestier al României în

perioada interbelică. Tăierea pădurilor a lipsit industria prelucrătoare de o materie primă valoroasă.

Întocmind evidenţa rezervelor de energie şi de materii prime disponibile, V. Madgearu ajunge la concluzia că ele erau, în linii generale, suficiente pentru a asigura dezvoltarea autonomă a economiei româneşti. El atrăgea atenţia asupra utilizării exagerate a lemnului ca sursă de combustibil, precum şi asupra reducerii sensibile a zăcămintelor de ţiţei, datorită exploatării iraţionale. Cu toate acestea, el considera că „dispunem de mari rezerve de energie care sunt de natură să asigure un proces de industrializare, cu atât mai mult cu cât unele dintre izvoarele de energie: lemnul, cărbunele, petrolul şi gazul metan constituie în acelaşi timp şi însemnate materii prime care formează baza unei întregi game de posibilităţi de industrializare, din care numai o parte sunt astăzi valorificate”. Conform calculelor lui Virgil Madgearu, materiile prime indigene asigurau peste 70% din nevoile industriei prelucrătoare. Materiile prime de import jucau un rol important numai în industria textilă (67% din necesităţi), metalurgică (33, 3%), electrotehnică (39,6%) şi ceramică (39, 5% din total).

În ce priveşte procesul de industrializare din perioada interbelică, V. Madgearu distinge două epoci: faza economiei mondiale, dintre anii 1919- 1932, şi faza naţionalismului economic, începând cu anul 1933. În faza întâi autorul deosebeşte două perioade: a) perioada de la 1919-1926, când industria s-a dezvoltat în cadrul pieţei extinse prin întregirea teritoriului şi prin împroprietărirea ţăranilor; b) perioada de la 1927-1932, de punere în valoare a capacităţii de producţie în condiţiile create de consecinţele stabilizării şi ale crizei mondiale. După 1932, faza naţionalismului economic este caracterizată de următoarele elemente: reglementarea schimburilor economice externe are drept efect o supraprotecţie industrială, controlul investiţiilor industriale şi

accentuarea procesului de industrializare, provocată de necesitatea asigurării apărării naţionale.

Protecţionismul industrial şi agricol, ca instrument al politicii economice, este analizat de V. N. Madgearu într-un capitol separat, tocmai datorită efectelor puternice pe care le-a avut asupra dezvoltării economiei româneşti în epoca interbelică. În domeniul protecţionismului industrial autorul distinge practici ca politica vamală, contingentarea importului şi măsurile speciale pentru încurajarea producţiei industriale. În domeniul protecţionismului agricol sunt menţionate protecţionismul vamal, intervenţiile statului pe piaţa agricolă şi restricţiile comerciale şi monetare. Autorul apără principiul protecţionismului agricol, dar consideră că protecţionismul vamal a atins proporţii exagerate.

Trecând la studiul comerţului exterior în perioada interbelică, V. N. Madgearu distinge patru faze: 1. Faza reconstrucţiei economice (1919-1926); 2. Faza stabilizării economice (1927-1929); 3. Faza depresiunii economice (1930-1934); 4. Faza redresării (1935-1938). Structura comerţului exterior, cu cele două elemente componente de bază, importul şi exportul, este supusă unei analize minuţioase. Orientarea comerţului exterior românesc, în funcţie de categorii de produse, zone geografice şi ţări, este de asemenea analizată cu atenţie.

Evoluţia monedei naţionale este descrisă tot conform fazelor de desfăşurare ale conjuncturii economice, scoţându-se în evidenţă măsurile luate pentru păstrarea stabilităţii cursului ei pe piaţa valutară internaţională. V. N. Madgearu acordă o atenţie deosebită modului de funcţionare a sistemului de credit, insistând asupra schimbărilor produse de criză în funcţionarea băncilor şi delimitând creditul industrial de cel agricol.

Cartea lui Virgil Madgearu despre „Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial” este întocmită după criterii riguros ştiinţifice, cuprinzând

numeroase puncte de vedere originale, fiind extrem de utilă tuturor celor care cercetează istoria vieţii economice interbelice.[38]

O altă lucrare fundamentală publicată de Virgil N. Madgearu este intitulată „Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti”. Ea a apărut la Bucureşti în 1936 şi cuprinde 171 de pagini. Volumul cuprinde o serie de studii sociale elaborate de autor între anii 1922-1927, unele publicate deja în revistele de specialitate, altele fiind prelegeri ţinute la Institutul Social Român. După cum remarcă însuşi autorul în prefaţă, „este lesne de înţeles, că studiile şi prelegerile adunate în acest volum, nu pot fi considerate ca părţile şi capitolele unei cărţi. Ele sunt lipsite de simetria unei lucrări unitare, întocmită pe baza unui plan. Dar fiecare în parte şi toate împreună servesc la lămurirea procesului de evoluţie socială a României în faza capitalismului”.

Este bine de precizat că autorul se referă în primul rând la evoluţia socială a ţărănimii în mersul societăţii româneşti de la feudalism la capitalism, analizând modul în care populaţia rurală a micilor producători s-a adaptat la transformarea modului de producţie şi de comercializare a mijloacelor de existenţă. Ţărănimea măruntă, clasă conservatoare, nu s-a putut adapta niciodată integral cerinţelor economiei capitaliste. După ce, prin împroprietărire, ţăranii au scăpat de dominaţia marilor proprietari funciari, Virgil Madgearu consideră că ei au ajuns în opoziţie cu interesele marelui capital. El este de părere că în centrul şi răsăritul Europei, unde ţărănimea constituie imensa majoritate a populaţiei, ea dispune de o conştiinţă de clasă proprie, care o împinge la luptă împotriva aristocraţiei banului, după ce s-a aflat secole de-a rândul în luptă cu aristocraţia funciară. V.

[38] Marcel Ştirban, *Virgil Madgearu şi concepţia sa despre caracterul economiei româneşti în perioada 1918-1938*. „Marisia", 1981-1982, 11-12, p. 663.

Madgearu combate punctul de vedere teoretic marxist, conform căruia ţărănimea – clasă de proprietari – este aliata naturală a burgheziei, iar nu a proletariatului. Dimpotrivă, el este convins că în România ţărănimea reprezintă un element important al luptei de clasă împotriva „oligarhiei financiare”, formată în primul rând din reprezentanţii marii burghezii liberale.

După părerea lui Virgil Madgearu, „mişcarea politică a ţărănimii în răsăritul Europei îşi va urma drumul ei propriu, împrumutând, evident, coloarea locală a împrejurărilor din fiecare ţară, dar urmărind în esenţă aceleaşi tendinţe, impuse de antagonismele de interese, alimentate de condiţiile capitaliste de după războiul mondial şi de preponderenţa numerică a ţărănimii în aceste părţi ale lumii. Nu există nici o indicaţie care să îndreptăţească aşteptarea că evoluţia socială, cel puţin în această parte a lumii, va urma liniile teoriei marxiste”. Cel mai ciudat element în argumentaţia lui Virgil Madgearu este faptul că, pentru a combate teoria marxistă, el foloseşte un citat binecunoscut din celebra lucrare teoretică a lui Karl Marx, intitulată „18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte”, unde vorbeşte despre corelaţia dintre formele de proprietate şi suprastructura de sentimente, idei şi concepţii sociale.

Virgil Madgearu considera că în România micii producători agricoli reprezentau principalul element al vieţii politice şi era convins că acest lucru va rămâne valabil o foarte lungă perioadă de timp, întrucât nici un semn nu prevestea transformarea ţării noastre într-un stat industrial în care muncitorimea şi pătura mijlocie să devină majoritatea populaţiei. Drept urmare, această carte a lui V. Madgearu înfăţişează de fapt punctul de vedere teoretic al Partidului Naţional-Ţărănesc în problemele politice, economice şi sociale fundamentale ale României.

Considerând că mica gospodărie ţărănească nu reprezintă un element al economiei capitaliste, V.

Madgearu a urmat de fapt linia de gândire a lui Karl Marx, care considera că orânduirea capitalistă se instaurează prin exproprierea în masă a ţăranilor, aşa cum s-a întâmplat în Anglia cu secole în urmă, iar nu prin împroprietărire, proces care s-a desfăşurat la dimensiuni considerabile în România. Argumentând că ţărănimea română nu a trecut la modul de producţie capitalist, V. Madgearu îl combate în repetate rânduri pe Ştefan Zeletin, ideolog neoliberal, care era de părere că agricultorii români şi-au însuşit metodele de bază ale gestiunii capitaliste. În această dezbatere cel mai curios fapt este acela că Ştefan Zeletin îl citează tot pe Marx pentru a-şi susţine convingerile.

De altfel, în lucrarea sa, V. Madgearu îi citează adesea pe reprezentanţii ideologiei marxiste, pe Karl Kautsky, Otto Bauer, E. Varga, Roza Luxemburg. De asemenea, foloseşte pe larg operele lui Werner Sombart şi Max Weber care deţineau o mare autoritate în problemele de gândire socială. Îl citează şi pe K. Bücher, fostul său profesor de la Leipzig, alături de H. Cunow, K. Ritter şi Ed. David, toţi făcând parte din şcoala de gândire germană. Dintre autorii englezi îi citează mai ales pe W. Ashley, Clapham şi L. B. Namier. Francezii André Morizet şi Léon Bourgeois reprezintă o altă sursă de documentare pentru V. Madgearu. El s-a mai folosit în mare măsură de operele sociologilor şi ideologilor ruşi A. Ciaianov şi Gh. Plehanov. De asemenea, face dese referiri la specialiştii români în problema agrară, cum ar fi Radu Rosetti, Constantin Garoflid şi Ion Mihalache.

Prima parte a cărţii se intitulează „Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti”. Ea nu se referă numai la România, ci reprezintă un studiu comparativ asupra regimului agrar în diferite ţări ale Europei Occidentale (Anglia, Danemarca, Franţa şi Germania). Numai după aceasta tratează modul în care a decurs lichidarea feudalismului agrar în România, încercând să caracterizeze Legea rurală din anul 1864. Eliberarea

ţăranilor din iobăgie este calificată de autor drept „revoluţie agrară”, încercând să dezvăluie destinul social al ţărănimii în diverse ţări, considerând, în opoziţie cu diverşi autori, că „mizeria rurală” nu reprezintă o consecinţă fatală a emancipării ţărănimii. În ce priveşte ţărănimea românească, V. Madgearu adoptă teoria neoiobăgiei, încercând să explice modul în care marii proprietari au reuşit să-şi asigure controlul asupra forţei de muncă ţărăneşti. Pe lângă dependenţa economică a ţărănimii, marii proprietari au reuşit să obţină adoptarea unor legi care-i obligau pe ţărani să-şi îndeplinească obligaţiile asumate. Neoiobagul, care îşi împărţea produsul muncii cu proprietarul şi cu statul, avea o putere de cumpărare extrem de limitată, astfel încât piaţa produselor industriale era foarte restrânsă. Reforma agrară de după primul război mondial a creat însă o pătură însemnată de proprietari mijlocaşi, îndeosebi gospodăriile care deţineau cel puţin 5 hectare reuşeau să-şi asigure venituri suficiente pentru un trai decent, devenind vânzători şi cumpărători pe piaţa naţională a produselor de consum.

În secţiunea intitulată „Clasa ţărănească în era capitalismului”, V. Madgearu încearcă să lămurească statutul social al micului producător agricol. El adoptă formularea teoreticianului comunist E. Varga conform căreia „ţăranul tipic nu este nici exploatator nici exploatat”. Virgil Madgearu precizează însă că „alături de aceşti ţărani independenţi, se întâlnesc de o parte ţăranii mari, care stăpânesc întinderi de pământ peste puterea lor de muncă şi le cultivă cu braţe străine închiriate (proprietarii mijlocii), şi de alta ţăranii mici, care posedă câte un petec de pământ care nu ocupă complet munca lor şi nu le oferă hrană omenească, astfel că sunt constrânşi a-şi oferi braţele de muncă altora. În sfârşit, mai sunt şi muncitorii agricoli, propriu-zişi, care-şi agonisesc traiul exclusiv sau în cea mai mare parte din munca salariată”.

Clasificând din punct de vedere tipologic gospodăriile ţărăneşti, Virgil Madgearu se simte îndreptăţit să treacă la elucidarea altor chestiuni teoretice ale economiei rurale, pe care le grupează sub titlul „Teoria economiei ţărăneşti”. Structura economiei ţărăneşti individuale constituie prima temă abordată în acest capitol, ajungând la concluzia că mica gospodărie ţărănească independentă nu este supusă în prea mare măsură determinismului economic, în schimb evoluează în mod covârşitor sub imboldul factorilor biologici. Aceşti factori biologici se exprimă prin vârsta şi puterea de muncă ale membrilor de bază ai familiei, precum şi prin numărul de urmaşi capabili să lucreze. Faptul că gospodăria ţărănească nu este nevoită să angajeze forţă de muncă îi asigură un avantaj material enorm, alături de o autonomie totală faţă de piaţa forţei muncă. După părerea lui V. Madgearu, astfel se explică deosebita putere de rezistenţă a micii gospodării ţărăneşti în viaţa social-economică.

Autorul consideră că în modul de funcţionare a gospodăriei ţărăneşti joacă o însemnătate mai mare relaţiile cu pieţele de mărfuri. Prin aceste relaţii fiecare exploatare mică ţărănească devine parte componentă a economiei naţionale precum şi a economiei mondiale, influenţând, împreună cu alte milioane de mici producători, întregul sistem mondial al preţurilor. Pe această cale capitalismul influenţează modul de existenţă a gospodăriei ţărăneşti. „Cercetându-se evoluţia agriculturii, se poate constata cum capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a gospodăriilor ţărăneşti prin organizarea producţiei pe baze capitaliste, ci prin aparatul comercial, supunând întreaga fiinţă a gospodăriilor ţărăneşti poruncilor pieţii capitaliste şi trăgând din munca ţărănească «plus valoarea», în forma câştigului comercial.”

După părerea lui Virgil Madgearu, ţărănimea se poate sustrage de sub legităţile comerţului capitalist cu

ajutorul cooperaţiei comerciale. „De aceea este datoria ţărănimii, ca clasă, să aducă sub stăpânirea ei, cu ajutorul cooperativelor ei, toate căile care duc la piaţa mondială pentru mărfuri şi capital şi să pună stăpânire pe întregul aparat de comerţ şi credit care serveşte maselor ţărăneşti.”

Ţărănimea română era legată de piaţa mondială nu în mod direct, ci prin intermediul oamenilor de afaceri autohtoni. Pentru a lămuri statutul social al ţărănimii din România, în raport cu clasa mijlocie, V. Madgearu a elaborat un studiu intitulat „Formarea şi evoluţia burgheziei române”. Pe de altă parte, acest studiu reprezintă o replică la cartea lui Ştefan Zeletin, editată în 1925 şi intitulată „Burghezia română – origina şi rolul ei istoric”. În cartea sa, Şt. Zeletin încerca să dovedească faptul că orânduirea capitalistă ar fi urmat şi în România aceeaşi linie de evoluţie ca în Europa Occidentală.

După părerea lui Virgil N. Madgearu, evoluţia socială a României prezintă o serie de trăsături caracteristice care o diferenţiază de dezvoltarea capitalismului occidental. Prima dintre acestea o reprezenta contrastul dintre organizaţia de tip liberal a burgheziei şi regimul agrar neoiobag, care a menţinut ţărănimea într-o stare materială precară, împiedicând astfel lărgirea pieţei interne pentru produsele industriei autohtone. În al doilea rând, în aceste condiţii, capitalul cămătăresc şi comercial şi-au limitat rolul la ruinarea vechiului regim agrar şi la instituirea liberalismului economic, fără a contribui la dezvoltarea industriei naţionale. Prin urmare, capitalismul românesc n-a urmat nici calea descrisă de Karl Marx, nici cea descrisă de Werner Sombart, ci a trecut direct de la predominarea capitalului cămătăresc şi comercial la formarea capitalului financiar, care a ajuns curând forţa economică stăpânitoare. De fapt, capitalul industrial a fost stimulat de către conducerea oligarhică a burgheziei cu ajutorul politicii protecţioniste de stat, în condiţiile în care vechiul

regim agrar semifeudal s-a menţinut sub forma neoiobăgiei.

Desluşind calea specifică de dezvoltare a capitalismului în România, Virgil Madgearu îşi extinde cercetarea asupra părţii orientale a continentului, elaborând studiul intitulat „Capitalismul în răsăritul Europei”, care constituie cel de al cincilea capitol al cărţii. În această lucrare, autorul generalizează ipoteza conform căreia în partea răsăriteană a continentului capitalismul a dizolvat vechiul regim economic în condiţii specifice, deosebite de Europa occidentală. Autorul deviază din nou de la schema marxistă clasică, adoptată de social-democraţi şi de Şt. Zeletin, aderând mai degrabă la formula poporaniştilor ruşi, conform căreia ţările orientale, lipsite de o burghezie puternică, au adoptat o formă de evoluţie specifică. Mai mult decât atât, referindu-se la scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici, V. Madgearu trage concluzia că spre sfârşitul vieţii Marx însuşi înclina către teza poporanistă, adoptată de socialiştii revoluţionari ruşi, împotriva teoriei social-democrate, elaborată de Gh. Plehanov.

Ultimul capitol al cărţii se referă la „Imperialismul economic şi Liga Naţiunilor”. După ce expune diferitele teorii referitoare la imperialism, V. Madgearu aderă la ideea că imperialismul reprezintă suma forţelor economice ale unui stat în care capitalul financiar a devenit predominant şi caută să-şi impună interesele în afara graniţelor ţării, în special în statele agrare înapoiate. Conform concepţiei imperialiste, puterea statului trebuie să fie folosită sistematic şi conştient pentru ocrotirea intereselor de expansiune economică. Totuşi, V. Madgearu nutrea speranţa că Liga Naţiunilor poate deveni un instrument folositor, atât pentru statele agrare, cât şi pentru ţările industrializate de mărime mică şi mijlocie, pentru stăvilirea tendinţelor imperialiste ale marilor puteri.

Ideile expuse de Virgil N. Madgearu în „Agrarianism, capitalism, imperialism” sunt extrem de originale şi de aceea foarte discutabile, mai ales că el nu aderă la o anumită şcoală de gândire. După părerea lui Mircea Vulcănescu, „determinarea poziţiei sociologice exacte a D-lui Madgearu nu este totuşi uşoară. Căci dacă, în concluziile sale empirice, poziţia D-sale se apropie de aceea a unui marxism disident, teoretic, concepţia D-sale istorică îl aşează printre protagoniştii sociologiei tipologice, alături de Max Weber sau Sombart, despărţindu-l de dialectica marxistă”.[39]

Cititorii zilelor noastre au privilegiul de a reevalua şi reconsidera concepţiile lui Virgil Madgearu, formulate acum şapte decenii, în lumina noilor curente de gândire, apărute în epoca noastră. Indiferent de aprecierile formulate, originalitatea şi spiritul său creator rămân fapte de necontestat.

LUDOVIC BÁTHORY

[39] „Sociologie românească”, 1936, 1, nr. 6, p. 43.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA DIN 1936

Volumul de faţă cuprinde o serie de contribuţii la studiul evoluţiei sociale româneşti, elaborate între 1922-1927. Unele dintre acestea au format obiectul unor cercetări, publicate în revistele de specialitate, iar altele sunt prelegeri, ţinute la Institutul Social Român; dintre acestea din urmă două sunt redate chiar după notele stenografice, fără să fi fost prelucrate cu citate şi indicaţii bibliografice. Sperăm că diferenţa de stil, ce decurge din caracterul deosebit al prelegerilor, nu va cădea la cumpănă în aprecierea valorii ştiinţifice a acestor contribuţii.

Este lesne de înţeles că studiile şi prelegerile adunate în acest volum nu pot fi considerate ca părţile şi capitolele unei cărţi. Ele sunt lipsite de simetria unei lucrări unitare, întocmită pe baza unui plan.

Dar fiecare în parte şi toate împreună servesc la lămurirea procesului de evoluţie socială a României în faza capitalismului. Numai studiul cel din urmă, care tratează despre problema imperialismului şi Societatea Naţiunilor, cel puţin aparent, nu s-ar integra. În fond, însă, structura societăţii româneşti este adânc influenţată de manifestările imperialismului economic, iar pentru dezvoltarea Statului românesc, în graniţele sale etnice, existenţa, organizarea şi forţa de acţiune pozitivă a unei Societăţi a Naţiunilor nu poate fi indiferentă.

Celelalte cinci studii şi prelegeri contribuie direct la cunoaşterea evoluţiei sociale româneşti, în faza capitalismului. Primele două servesc la înţelegerea procesului de zămislire a vieţii noastre agrare şi a clasei ţărăneşti, după trecerea ei prin faza revoluţiei agrare şi la determinarea caracterului ţărănesc al structurii sociale a economiei româneşti; iar celelalte completează

imaginea despre evoluţia specifică a economiei şi societăţii româneşti în era capitalismului. Aceste consideraţii au determinat strângerea laolaltă a acestor studii şi prelegeri într-un singur volum, precum şi alegerea titlului.

AUTORUL

REVOLUŢIA AGRARĂ ŞI EVOLUŢIA CLASEI ŢĂRĂNEŞTI[40]

MOTTO: «Agricultura, ca exploatare, nu se angrenează niciodată complet în sistemul capitalist».[41]
«Niciodată nu se întâlnesc în istorie ţărani distruşi prin superioritatea de exploatare a marilor concurenţi. Nu prin mijlocul unor servicii economice superioare, ci cu puterea armelor şi politica hoţească a stăpânilor s-au distrus în masă gospodării ţărăneşti şi s-a u rotunjit mari moşii boiereşti. În concurenţa liberă a muncii economice n-ar fi reuşit niciodată cei mari; în aceasta ţăranul a răzbit pretutindeni»[42].

I. PROCESUL LICHIDĂRII VECHIULUI REGIM AGRAR

1. Problema revoluţiei noastre agrare a fost cercetată în vremea din urmă[43] dintr-un punct de vedere care s-a afirmat ca nou, fiind privită ca un „proces natural" şi analizarea ei călăuzită de „principiile generale stabilite de cercetarea economică cu privire la revoluţia agrară, pe care o dezlănţuie capitalismul în orice ţară agricolă, în care pătrunde"[44].

După Sombart[45], se deosebesc „două epoci de dezvoltare agricolă: una, în care ţara stă în relaţie de

[40] Acest studiu a apărut în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", 1923, IV, nr. 3, p. 261-306. (n. edit.)

[41] K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft*, vol. II, (1920) p. 84

[42] Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft* (1922) p. 620

[43] Şt. Zeletin: *Revoluţia agrară şi prefacerile clasei ţărăneşti*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", 1923, IV, nr. 1

[44] *Ibidem*, p. 36

colonie faţă de alte ţări cu capitalism înaintat, şi alta, în care capitalismul, dezvoltându-se în propria ţară, îmboldeşte agricultura să se industrializeze. Abia epoca din urmă aduce o schimbare hotărâtoare, revoluţionarea din temelie, pe când în cea dintâi influenţa rămâne de obicei numai la suprafaţă.”[46].

Adoptând această diviziune, ca punct de plecare al studiului, Zeletin[47] adaugă că, în faza întâi, agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb şi dă naştere în ţara agricolă la capitalismul comercial şi cel de cămătă, pentru ca, în faza a doua, să se transforme în capitalism industrial. „Aceasta – se conchide – revoluţionează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua şi ea caracterul de producţie capitalistă”.

Criteriul enunţat de Zeletin pentru cercetarea revoluţiei agrare este marxist. Întreaga operă a lui Karl Marx este străbătută ca de un fir roşu de ideea a se servi „evoluţia formaţiunii societăţii economice, ca un proces istoric natural”[48].

Marx era însă convins că normele evoluţiei organice nu pot fi, în formularea lor simplă şi lapidară, aplicate raporturilor sociale complexe. Nu teoria selecţiei naturale, ci ideea evoluţiei prin forme mai mult sau mai puţin constante era singurul punct comun între Marx şi Darwin. Concepţia fundamentală despre succesiunea formelor economice este aceea a unei evoluţii

[45] Werner Sombart (1863-1941), filosof şi economist german. Adept al reformelor sociale. A analizat fenomenele sociale din societatea capitalistă în scrierile „Socialismul şi mişcările sociale din secolul al XIX-lea” (1896) şi „Burghezul” (1913). Lucrarea „Der moderne Kapitalismus” a exercitat o puternică influenţă asupra gândirii sociale europene, (n. edit.)

[46] W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus,* Ed. I, vol. II, p. 89

[47] Ştefan Zeletin (1874-1943), gânditor politic şi analist social de orientare neoliberală. Studiul „Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric” (1925) reprezintă o încercare de analiză a genezei formelor de viaţă moderne în societatea românească, (n. edit.)

[48] *Das Kapital,* Ed. IV, vol. I, Publicată de Otto Meissner (Hamburg 1903) p. VIII.

determinate, ale cărei faze naturale „nu pot fi nici sărite, nici înlăturate prin decret”, însă „pot să scurteze şi să îndulcească durerile facerii”[49].

Cercetări recente au relevat însă că, în formularea legii naturale a evoluţiei economice, Marx nu ţine seama, în ce priveşte succesiunea formelor economice, de punctul de vedere al eredităţii, care în legea evoluţiei biologice este centrul preocupărilor – şi echivalează în lumea socială cu recepţiile, fie ale bazei tehnice a producţiei, fie ale suprastructurii juridice: renaşterile şi procesele de decădere[50]. Opera lui Marx nu dă nici un răspuns precis la întrebarea cum se produce transformarea unei forme economice într-alta, ci afirmă numai vag că „o formă socială nu dispare niciodată, înainte să se fi dezvoltat toate forţele de producţie pentru care ea e destul de avansată şi că raporturi noi de producţie mai înaintate nu apar până ce nu s-au format chiar în sânul societăţii vechi condiţiile lor materiale de existenţă”[51].

Tot în opera lui Marx se găseşte originea separaţiei în cele două faze ale revoluţiei agrare, formulată de Sombart şi luată ca leit-motiv de Zeletin[52].

---

[49] Ibidem.

[50] Vezi: *Die vergleichenden Wirtschaftsbegriffe bei K. Marx* von Dr. Odenbreit (1919).

[51] *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, p. LVI.

[52] Este în afară de orice îndoială – şi tocmai acest fapt a produs concepţii greşite – că în secolul 16 şi 17 *marile revoluţii care începură cu descoperirile geografice în comerţ şi stimulară repede dezvoltarea capitalului comercial, formează un moment principal în grăbirea (Forderung) tranziţiei modului de producere feudal în capitalism*. Extinderea subită a pieţei mondiale, înmulţirea mărfurilor asiatice şi bogăţiile americane, sistemul colonial, au contribuit esenţial la sfărâmarea barierelor producţiei feudale. Modul de producţiune modern s-a dezvoltat în perioada întâia, perioada manufacturii, numai acolo unde condiţiile pentru aceasta se produseseră înăuntrul evului de mijloc. Şi când în secolul XVI şi în parte încă în XVII, extensiunea subită a comerţului şi navigaţiei şi crearea unei pieţe mondiale noi exercitau o influenţă hotărâtoare

Sombart sintetizează şi simplifică formularea acestui „proces de evoluţie naturală”, iar Zeletin îl exagerează. Astfel, când Sombart afirmă: „capitalismul, dezvoltându-se în propria ţară, îmboldeşte agricultura să se industrializeze”, Zeletin traduce: capitalismul industrial, din propria ţară, „revoluţionează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua caracterul de producţie capitalistă”[53].

Dacă expresiile au un înţeles precis, agricultura nu poate avea „caracterul de producţie capitalistă”, decât dacă ia forma de întreprindere, care lucrează cu salariaţi, în vederea profitului. „Dacă – zice Marx – modul de producere capitalist presupune exproprierea muncitorilor de mijloacele de muncă, el reclamă în agricultură exproprierea lucrătorilor rurali de pământ şi subordonarea lor unui capitalist care se îndeletniceşte cu agricultura pentru profit”[54].

Este deci dovedit că punctul de plecare metodologic al lui Zeletin nu este numai un criteriu de apreciere a faptelor istorice şi succesiunii lor – acesta însuşi discutabil – ci o determinare anticipată a etapelor

---

asupra decăderii modului de producţie vechi şi dezvoltarea celui capitalist, aceasta se întâmplă invers, pe baza modului de producţie capitalist odată creat. Piaţa mondială formează însăşi baza acestui mod de producţie.

Pe de altă parte, aceeaşi necesitate imanentă de a produce continuu pe o scară continuu mai mare, duce la extinderea continuă a pieţei mondiale, aşa că aici *„nu revoluţionează comerţul industria, ci industria revoluţionează comerţul”*. *Das Kapital*, Ed. II, vol. III partea 1, (1904), p. 317.

Şi în ce priveşte influenţa dezvoltării industriei asupra agriculturii:

«Industria mare procură, pentru întâia oară cu maşinile, baza constantă a agriculturii capitaliste, expropriază radical marea masă a ţăranilor şi desăvârşeşte separaţia între agricultură şi industria casnică rurală, ale cărei rădăcini le scoate (torcătoria şi ţesătoria)». Das Kapital, vol. I, p. 714.

[53] *Ibidem*, p. 36.

[54] *Das Kapital,* vol. III, partea 2, p. 153.

unei evoluţii fatale al cărei final – logic – trebuie să fie biruinţa întreprinderii capitaliste agricole.

2. „Structura economică a societăţii capitaliste s-a născut din structura economică a societăţii feudale. Dizolvarea acesteia a eliberat elementele celeilalte[55].

În ce constă structura economică a societăţii feudale? Societatea este formată din stăpânitori de pământ şi iobagi. Pământul este mijlocul de stăpânire, care creează toate raporturile de subjugare ale sătenilor faţă de stăpân. Sătenii sunt legaţi de pământul stăpânului, căruia îi „aparţin" şi cu care formează o unitate economică: sunt datori să dea dijmă şi să facă clacă pentru stăpâni, în care scop gospodăriile lor trebuie să fie înzestrate cu vite şi unelte de muncă.

Gospodăriile sătenilor şi ale stăpânilor se întregesc şi formează laolaltă economia casnică închisă, înlăuntrul căreia se săvârşeşte întreaga circulaţie a vieţii economice[56].

În această etapă, munca agricolă este întregită prin activitatea de transformare a materiilor prime în gospodăria fiecărei familii şi încă nu există tendinţa producţiei exclusive pentru schimb.

Fireşte că schimbul nu era cu totul străin, gospodăriile agricole folosind surplusul producţiei lor pentru a-şi dobândi produse de-ale meşteşugarilor dinlăuntru, sau produse străine, necesare pentru întregirea vieţii lor. Dar atâta timp cât schimbul se face direct între producătorii agricoli şi meşteşugari, sau are ca obiect exclusiv sporirea şi rafinarea mijloacelor industriale de valoare mare, el nu provoacă nici o schimbare în structura economică a societăţii feudale.

---

[55] *Das Kapital* vol. I, p. 680.

[56] Bücher, *op. cit.* vol. I (1920), p. 104 şi urm.

Numai o forţă nouă a putut fi în măsură să o înrâurească adânc. Aceasta este capitalul, şi anume sub forma de capital comercial şi de camătă[57].

Circulaţia mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Producţia de mărfuri şi circulaţia dezvoltată de mărfuri, comerţul, formează condiţiile istorice în care se naşte”[58].

Capitalul comercial şi de camătă înlesneşte formarea unei avuţii independente de aceea a stăpânirii pământului. Pe de altă parte, existenţa capitalului comercial are ca urmare o îndreptare a producţiei exclusiv către schimb. Însă dezvoltarea sa nu este suficientă ca să mijlocească transformarea completă a modului de producţie. Numai după ce capitalul comercial şi de camătă cucereşte şi stăpâneşte producţia industrială, atunci începe geneza capitalismului industrial[59].

Acest proces se îndeplineşte în statele apusene, Spania, Portugalia, Anglia, Franţa şi Ţările de jos, încă din secolul XVI, când se dezvoltă, concomitent cu centralizarea politică, economiile naţionale. Atunci se produce în sânul fiecăreia din aceste ţări, cu o intensitate deosebită, lupta cu forţele feudale şi se nasc formele noii ordini economice.

Capitalul comercial şi de camătă, dând naştere unei forme noi de avuţie, independentă de stăpânirea pământului, asupra căruia posesorul ei avea un drept absolut de dispoziţie, prezintă *ipso facto* şi o nouă formă juridică de proprietate, faţă de stăpânirea pământului,

---

[57] Viaţa feudală nu cunoaşte capitalul în înţelesul unui stoc de bunuri, destinat exclusiv câştigului. Cel mult se poate vorbi de existenţa unui capital fix, în sensul de mijloace de producţie, unelte şi instrumente, iar ceea ce se înţelege azi sub numele de capital circulant, exista doar sub forma bunurilor de consum, care încă nu sunt gata pentru a fi consumate, produse în curs de a fi gata. (*Ibidem*, p. 114).

[58] *Das Kapital,* vol. I, p. 109.

[59] *Das Kapital,* vol. III partea 1, p. 311; vol. II, p. 137.

care era de fapt un drept de folosinţă ereditar, mărginit de o sumă de îndatoriri faţă de ţărani precum şi în ce priveşte modul de folosinţă (drepturile de folosinţă comună a păşunilor, pădurilor şi apelor). A da o direcţie orientată spre schimb producţiei agricole, a o transforma în producţie de mărfuri pentru piaţă, presupune deci a crea proprietatea privată asupra solului.

Această necesitate este pretutindeni simţită de stăpânitorii de pământ, îndată ce se dezvoltă economia banului şi a schimbului şi se perfecţionează mijloacele de transport, care înlesnesc circulaţia lor datorită faptului că sătenii, sub impulsul lipsei de interes în regimul muncii de clacă şi sub povara dărilor, lucrau prost pământul, producţia era scăzută şi în aceeaşi proporţie şi venitul lor. Aceasta nu este însă de ajuns. Pătrunderea capitalului comercial şi de camătă în industrie nu se putea produce fără existenţa unor oameni liberi şi dispuşi să-şi vândă braţele de muncă. Producătorul direct, muncitorul, nu putea să dispună de persoana sa decât după ce ar fi încetat să fie legat de glie, să fie iobag sau subjugat de altă persoană, dar mai ales după ce va fi fost răpit de toate mijloacele de producţie şi toate garanţiile de existenţă, oferite de întocmirile feudale[60].

Eliberarea pământului de toate sarcinile şi limitele folosinţei, crearea dreptului de proprietate privată, de o parte, şi eliberarea deplină a muncitorului, prin despărţirea lui de mijloacele de producţie, formează cele două forţe de distrugere a vechiului regim agrar şi pârghiile de rezistenţă ale noului regim capitalist.

3. În realitate, acest proces de distrugere şi creaţie, care a avut loc în momente istorice şi în medii social-economice deosebite, n-a urmat schematic aceleaşi linii şi n-a avut aceleaşi urmări în evoluţia diferitelor popoare.

[60] *Das Kapital,* vol. I, p. 680 şi urmare.

Forma clasică a acestei transformări se întâlneşte în Anglia. Raporturile agrare feudale erau la sfârşitul secolului XIV şi începutul secolului XV pe cale de dispariţie, reducerea dărilor şi dijmei şi transformarea lor în bani – reflexul creşterii comerţului şi industriei – urmând cu paşi repezi. Pământul Angliei era semănat de gospodării ţărăneşti mici, întrerupte numai pe ici şi colo de moşiile stăpânilor. „Aceste împrejurări, împreună cu o înflorire a oraşelor, care caracterizează secolul XIV, îngăduiau acea avuţie a poporului pe care o descrie cancelarul Fortescue[61] în „Laudibus Legum Angliae", însă excludea bogăţia de capital"[62]. În a doua jumătate a secolului XV începe un nou curs al evoluţiei sociale. Dezvoltarea industriei lânii, sporind cererea de lână şi munca fiind rară şi scumpă[63], lorzii preferă a utiliza pământul pentru creşterea oilor, care cerea braţe mai puţine. Această cultură necesitând îngrădirea câmpurilor (enclosure), mişcarea care începu fu un prilej pentru alungarea clasei cultivatorilor mici de pământ, care duse la desfiinţarea micii proprietăţi şi extinderea marii proprietăţi. Această evoluţie a fost favorizată de o serie de împrejurări speciale. În primul rând Reforma, care era o expresie a individualismului, a creat starea de spirit favorabilă dezvoltării întreprinderii agricole şi comercializării pământului, socotită ca un izvor de profit. Nici o forţă socială nu s-a putut împotrivi exproprierii

[61] John Fortescue (1531-1607), om de stat englez. Educator al reginei Elisabeta I. în 1589 devine cancelar al trezoreriei şi membru al consiliului regal privat. în 1592 a fost înnobilat. A devenit membru al Camerei înstelate şi comisionar eclesiastic, iar în 1601 cancelar al ducatului de Lancaster. (n. edit.)

[62] *Ibidem,* p. 683.

[63] Ciuma de la 1349 decimează populaţia Angliei, răreşte braţele de muncă, ridică conştiinţa ţăranilor despre valoarea clăcilor şi dijmei şi produce mişcări pentru reducerea şi transformarea lor în bani, urmate de părăsirea satelor în caz contrar, ceea ce era tot una cu micşorarea valorii pământului. Măsurile coercitive luate împotriva ţăranilor duc la revolta de la 1381. (W. Ashley: *The Economic Organisation of England* (Londra 1919) p. 44-67).

ţăranilor. În alte părţi, menţinerea cultivatorilor ţărani se datoreşte într-o largă măsură politicii de protecţie a ţăranilor (Bauernschutz), urmată de monarhi, din consideraţia că absorbirea proprietăţii ţărăneşti era păgubitoare vistieriei şi armatei. În Anglia se stabileşte guvernarea parlamentară definitiv, încă de la 1688. Monarhul deţine puterea de la parlament şi „parlamentul reflectă interesele clasei lorzilor, din timp în timp, pe acelea ale comercianţilor”[64]. Monarhul, lipsit de domeniile sale, care trecuseră în mâini private, nu putea urmări o politică socială independentă.

Clasa lorzilor stăpâneşte încă de la 1688 întinderile deţinute astăzi (la 1793 cultivatorii mici erau extrem de rari) şi împrejurări sociale speciale au întărit continuu poziţia marii proprietăţi[65]. Urmarea acestui fapt a fost crearea bruscă a unui proletariat, care cât timp n-a putut fi absorbit de industrie, a format o masă de cerşetori, tâlhari şi vagabonzi[66].

---

[64] Ashley, *op. cit.* p. 120.

[65] Formarea domeniilor foarte întinse are loc repede între 1720-1785. Expansiunea comerţului exterior, privilegiile Companiei Indiei Răsăritene, progresul industriei lânii şi a mătăsii contribuie la precumpănirea «moneyd interest» faţă de «landed interest». Sânge proaspăt este infuzat în secolul 17 şi 18 clasei proprietarilor rurali, din comerţ şi industrie. Cauza nu este numai siguranţa plasamentului în pământ, ci situaţia politică ce o acordă. Marele proprietar, în cele mai multe cazuri, împlinea funcţia însemnată de «justice of peace». Sistemul englez de «selfgovernment» a fost una din cauzele principale ale dorinţei de a forma domenii rurale mari (Ashley, *op. cit.* p. 129). Un alt motiv a fost caracterul guvernului central – «oligarhia parlamentară». Puterea ministerului liberal sta în controlul voturilor în parlament. Proprietatea rurală mare dădea stăpânitorilor ei influenţă politică mare în determinarea alegerilor. Acei care controlau alegerile puteau cere o participare la patronajul ministerial. Şi cum succesiunea domeniilor lăsa fiii mai tineri ai lorzilor să fie altminteri despăgubiţi, ei trebuiau să fie plasaţi în armată, biserică şi servicii publice. Domenii întinse, administraţie locală, guvern parlamentar, patronaj şi primogenitură erau astfel asociate inseparabil. (Ashley, *op. cit.* p. 130).

[66] *Das Kapital,* vol. I p. 699.

În Anglia a fost aşadar o revoluţie agrară, graduală şi paşnică, care străbate trei secole, trecând prin transformări succesive, însă în aceeaşi direcţie: despărţirea producătorului agricol de instrumentul său de producţie – pământul – şi crearea exploatării agricole mari.

Nicăieri nu s-a mai repetat acest proces, caracteristic mediului special al Angliei şi momentului istoric în care a avut loc.

Un proces în direcţie opusă a avut loc în Franţa în timpul Marii revoluţii.

Dar înaintea revoluţiei franceze, abolirea servituţilor agrare fusese luată în considerare aproape de fiecare guvern din Europa apuseană. Principii mai mici dădură exemplu. Astfel ducii de Savoia desfiinţaseră dările feudale între 1770-80.

În Danemarca opera de proteguire a pământului ţărănesc începe de la 1769, când se separă pământul stăpânului de acel al ţăranului şi se opreşte exproprierea acestuia. În 1788 are loc emanciparea ţărănimii. Ţăranul danez deveni om liber – mai ales prin faptul că emanciparea a fost însoţită de reglementarea şi consolidarea proprietăţilor şi de măsuri care înlesneau posibilitatea ţăranului să acopere cheltuielile incidentale, prin crearea unei bănci agrare naţionale[67].

Revoluţia franceză a oferit însă o soluţie care, găsită de Napoleon, a fost acceptată rând pe rând de toate statele apusene, în măsura şi sensul forţelor sociale existente în fiecare ţară. În acest scop se poate spune că „Marea revoluţie a deschis ultima fază a problemei ţărăneşti în apus”[68], sau mai bine zis, a încheiat era feudalismului agrar în acea parte a lumii.

---

[67] H. Westergaard: *Economic Developments in Danemark* (1922) p. 4. Dr. Kurt Albert Gerlach: *Dänemarks Stellungin der Weltwirtschaft* (1911) p. 22-23.

[68] Clapham: *Economic Development of France and Germany (1815-1914)* (Cambridge 1921) p.2.

Ar fi eronat a se crede că dizolvarea feudalismului agrar, în timpul revoluţiei franceze, s-a făcut prin hotărârile luate într-o însufleţire în noaptea de 4 August 1789, sau prin „marile reforme” din 1790. „De fapt drepturile feudale s-au desfiinţat bucată cu bucată într-o luptă politică de mai mulţi ani şi măsuri atacând cu adevărat adânc raporturile feudale s-au luat numai când ultima luptă hotărâtoare, între regalitate şi burghezia liberalo-democratică, a împins adunarea naţională să-şi asigure bunăvoinţa ţăranilor”. Aceasta s-a întâmplat în 1793. „Numai prin faptul că încetul cu încetul, în cursul revoluţiei, au ajuns la putere grupe de partide tot mai radicale şi mai puţin interesate de proprietatea mare agrară, a fost posibil să se înlăture complet drepturile feudale”[69].

Soluţia agrară a revoluţiei franceze poate fi pusă în contrast, faţă de acea a Angliei, prin direcţia opusă în care se operează transformarea – eliberarea sătenilor de clăci şi dijmă, învestirea lor cu dreptul de proprietate asupra pământului muncit, pe de o parte, şi eliberarea nobililor de orice îndatorire faţă de săteni, care restrângea libera lor dispoziţie asupra pământului, pe de altă parte.

Caracterul emancipării din celelalte ţări este imprimat de împrejurarea că ea nu s-a operat în timpul unei revoluţii, deşi adesea sub comanda unor revolte ţărăneşti şi aproape totdeauna sub stăpânirea lecţiei Marii Revoluţii, ci pe cale paşnică legală. În chipul acesta o parte din pământ s-a dat ţăranilor şi alta nobilimii. Din acest punct de vedere, aceasta a fost soluţia de compromis. Pentru o exactă apreciere a situaţiilor social-istorice, nu se poate trece însă cu vederea că dacă prin actul revoluţionar de la 1793 lichidarea raporturilor feudale s-a făcut în sensul sporirii pământurilor ţărăneşti, modul în care a trecut din mână în mână pământul de la

[69] H. Cunow: *Die Parteien dergrossen französischen Revolution und ihre Presse* (1912) p. 120.

1789 până la 1815, în Franţa, care a avut ca rezultat o înmulţire a marilor proprietari burghezi, a schimbat caracterul revoluţiei agrare ţărăneşti[70].

Dacă se poate vorbi de forma radicală a emancipării iobagilor în Franţa, crearea unei pături largi de ţărani liberi, alături de trecerea unui număr însemnat de proprietăţi mari în mâinile unor capitalişti mai mari sau mai mici de origine burgheză, dovedeşte că, în fond, ea sfârşeşte tot ca soluţie de compromis.

Ceea ce deosebeşte însă opera antifeudală a revoluţiei franceze, de aceea din alte părţi, este ritmul şi gradul în care s-a realizat şi sensul în care s-a dezvoltat.

Astfel, în Prusia, emanciparea începe în 1807 şi abia la 1870 este sfârşită partea legală. În Württenberg, la 1873. În Bavaria nici nu începuse la 1878 şi se legiferă

---

[70] Domenii foarte întinse, proprietatea principilor, nobililor emigranţi, ale bisericii, devenite proprietate naţională, s-au vândut, s-au schimbat pentru asignate.

O mare parte din pământul cultivat de fermieri şi arendat în dijmă, cu păduri şi păşuni, care fusese definitiv în proprietate privată, a trecut în bună parte în mâinile unei noi clase de proprietari mari ori s-au înapoiat vechilor proprietari la Restauraţie.

La Restauraţie mai erau stocuri mari de pământ, care nu fuseseră vândute sau împărţite de Napoleon şi care au fost restaurate sau răscumpărate de emigranţii reîntorşi în patrie. «Prin răscumpărare şi restituire, se socoate că în 1829 vechea nobilime s-a despăgubit de aproape jumătate din pierderile ei».

Nici pământurile bisericeşti şi laice, care fuseseră vândute de proprietarii lor originali, n-au mers probabil la ţărănime; desigur la ţărănimea cea mică, o parte însemnată.

Să mai adăugăm clasa speculanţilor de asignate şi speculanţilor de pământ, de origine, în mare parte, burgheză, care au lucrat ca intermediari pentru nobilime şi biserică şi au realizat domenii pentru ele, şi adaosul, sub imperiu, al aristocraţiei napoleoniene noi, înzestrată din rezervele rămase din proprietatea naţională.

Considerând toate acestea – încheie un istoric englez – *acest influx proaspăt de proprietari de pământ burghezi, este cel mai semnificativ rezultat al aşezării rurale revoluţionare*. (Clapham, *op. cit*. p. 18-21).

încă în această materie la 1906, iar lichidarea financiară a operaţiunilor a durat până la 1914.

Edictul de la 1807 care proclamă libera folosinţă a proprietăţii pământului avea drept scop mobilizarea proprietăţii rurale.

Între acestea, „mişcările revoluţionare de la 1848 marchează un stadiu definitiv în istoria agrară a Germaniei, care n-are paralelă în aceea a Franţei”[71] Abia după 1848 se desfiinţează în Germania, ca şi în restul Europei Centrale, servituţile de clacă şi dijmă.

În Prusia răsăriteană emanciparea a mers încet şi a fost dominată de grija păstrării marii proprietăţi, în care scop ea a fost mărginită la oamenii care aveau plug şi boi, excluzându-se celelalte categorii de ţărani, ca să rămână braţe de muncă pentru domeniile întinse şi în acelaşi scop s-au păstrat o mulţime de rămăşiţe din ordinea veche de lucruri.

În Prusia apuseană, unde agricultura mare era o excepţie, nu era nici un imbold să se alunge sătenii de pe pământurile lor, nici de a stimula formarea de braţe libere de muncă, astfel că ţărănimea deveni stăpână deplină a celei mai mari părţi a solului, fu complet liberă în 1815 şi acolo nu se formă o clasă de muncitori agricoli.

4. Impulsul procesului de lichidare a vechiului regim feudal românesc a fost dat de capitalismul comercial. Revoluţia industrială, care are loc în Anglia, către sfârşitul veacului al XVIII-lea, inaugurând producţia în masă, trezeşte necesitatea debuşeurilor externe pentru scurgerea fabricatelor, dar şi căutarea teritoriilor bogate în cereale şi materii prime.

În această vreme încep a fi cerute cerealele româneşti pentru centrele industriale al Apusului (Anglia şi Ţările de jos). Când prin pacea de la Adrianopole, din 1829, se asigură libertatea comerţului pe Marea Neagră, calea legăturilor economice cu Apusul este deschisă.

[71] Clapham, *op. cit.* p. 185.

Preţurile cerealelor fiind în acest timp în continuă urcare, se iveşte tendinţa firească a stăpânitorilor de pământ să sporească întinderile cultivate ca să mărească producţia şi să poată exporta cât mai mult.[72]

Ca să ajungă acest ţel, boierii trebuiau să se elibereze de orice îndatoriri faţă de săteni, să devină proprietari exclusivi asupra pământului.

Regulamentul Organic[73] poartă stigmatul acestei străduinţi şi este semnalul luptei decisive între stăpâni şi săteni. Pentru întâia oară, într-un aşezământ de drept românesc, stăpânitorii de moşii sunt calificaţi drept proprietari. Se recunoaşte totuşi dreptul de folosinţă al ţăranilor asupra pământului, dar mărginit la două treimi din moşie, şi încărcat cu sarcini grele de muncă în favoarea stăpânilor. Răspunsul ţăranilor a fost revolta de la 1831. „Regulamentul Organic a fost triumful oligarhiei”[74] împotriva sătenilor, lipsiţi de forţa ocrotitoare a unui şef de Stat ca în alte ţări şi dacă n-a însemnat exproprierea deplină a sătenilor, aceasta se datoreşte intervenţiei în favoarea lor a unui protector străin[75].

---

[72] Radu Rosetti: *Pentru ce s-au răsculat ţăranii* (1907) p. 53.

[73] Regulamentele Organice au fost elaborate pe baza propunerilor marii boierimi autohtone şi a instrucţiunilor curţii de la Petersburg, ca reprezentantă a Rusiei, puterea protectoare, care dorea să înzestreze principatele române cu un mod de organizare autonom faţă de Poarta Otomană, pentru a se substitui influenţei acesteia. Proiectele de Regulament au fost adoptate de Adunările obşteşti extraordinare de la Iaşi şi Bucureşti în mai şi octombrie 1831. Regulamentele Organice au introdus unele elemente moderne ale vieţii publice, cum ar fi separarea puterii legislative de cea executivă, înfiinţarea tribunelor judeţene, a corpului de avocaţi şi a procuraturii. A fost modernizat sistemul fiscal, a fost instituit bugetul şi au fost desfiinţate vămile interne. Armata a fost reînfiinţată, iar şcolile organizate pe o bază naţională. Regulamentele organice au rămas în vigoare până în anul 1848. (n. edit.)

[74] *Ibidem*, p. 249: Oligarhia se alcătuia în Moldova din 28 de familii şi în Muntenia mai puţine.

[75] Este cunoscut rolul lui Kisselef în apărarea ţărănimii române şi înfrângerea lui de către boieri (*Ibidem*, p. 640 şi urmare).

Lupta a continuat până la 1864. Boierimea reclamă dreptul de proprietate privată asupra pământului şi recunoştea numai libertatea individuală a ţăranilor, iar aceştia pretindeau desfiinţarea boierescului şi întărirea dreptului lor istoric asupra hotarului în care trăiau.

Acest proces nu se putea sfârşi nici prin exproprierea totală a sătenilor de către boieri, nici invers. Prima variantă nu putea fi urmată, cu toate că boierimea română forma oligarhia politică şi nu exista nici o altă clasă socială formată, între altele, şi pentru că ţările româneşti erau sub suzeranitatea şi mai în urmă sub protectoratul străin. A doua variantă ar fi presupus o desfăşurare revoluţionară, care nu se putea produce, pentru că burghezia, care ar fi fost în măsură s-o conducă, nu exista.

Într-adevăr, revoluţia de la 1848, care marchează începutul etapei decisive a procesului agrar, este făcută în Moldova de boieri „diletanţi în conspiraţie" cu spirit conservator, şi în Muntenia, de „clasa nouă" de noii privilegiaţi, îmbogăţiţi, arendaşi, negustori şi slugi[76]. Nu era deci o clasă intermediară între stăpânitori şi stăpâniţi, cu interese revoluţionare, ca de pildă în Franţa.

De-altminteri, manifestările revoluţionarilor noştri de la 1848 trădează lipsa oricărui spirit de revoluţie reală. Iată o clasă revoluţionară care îşi ia rolul de mijlocitor: sătenilor le promite că „peste trei luni veţi fi cu toţi moşneni peste un petec de pământ[77] şi pe proprietari îi asigură că „nimeni n-are de gând să le răpească moşiile" şi îi solicită călduros să-l elibereze pe ţăran „declarându-l proprietar pe o mică părticică de pământ, trebuincioasă pentru hrana lui"[78].

În lipsa unei clase burgheze în luptă cu forţele feudale – economice şi politice – rolul „revoluţionarilor" este mărginit la forţa de expansiune a ideologiei lor

[76] Rosetti, *op. cit.* p. 261.
[77] *Ibidem*, p. 177.
[78] *Ibidem,* p. 178.

liberale, care nu era o rezultantă a substratului economic dinăuntru, ci un produs al educaţiei străine, şi antagonismul lor faţă de boierime era mai mult de natură politică, decât economică. Aceasta reiese, de-altminteri, limpede din atitudinea şovăielnică a revoluţionarilor care, după ce agită ţărănimea la 1848, părăsesc revendicările ei în Divanurile ad-hoc[79] şi i se alătură din nou abia când constată că legea electorală de la 1858 menţine în favoarea vechii clase privilegiate monopolul puterii[80].

Pe de altă parte, ţărănimea n-a stat câtuşi de puţin pasivă. Odată trezită în mintea ei ideea împilării şi ura împotriva boierilor, ea reacţionează[81]. Revoltele se ţin lanţ de la 1831 până la 1862. Ţărănimea refuză recruţii[82].

Apoi atitudinea ei în toate forurile, care au dezbătut problema agrară de la 1848 până la 1864, a impus prin cuminţenia şi hotărârea reprezentanţilor ei[83].

---

[79] Adunările ad-hoc au fost înfiinţate în urma hotărârii Congresului de Pace de la Paris (1856), care a stabilit ca statutul Principatelor Române să fie stabilit prin consultarea locuitorilor din cele două ţări. Poarta Otomană urma să convoace în fiecare principat câte o Adunare ad-hoc care urma să exprime voinţa românilor în chestiunea unirii acestora. Lucrările Adunărilor s-au deschis în septembrie 1857, la care au participat şi deputaţii aleşi ai ţăranilor. În zilele de 7-8 octombrie Adunările ad-hoc ale Moldovei şi Munteniei au votat Rezoluţii asemănătoare, exprimând voinţa lor de unire. Celelalte deziderate erau neutralitatea şi autonomia principatelor, alegerea unui prinţ străin şi a unei Adunări reprezentative. Prezenţa deputaţilor ţărani (pontaşi) a adus în discuţie desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea, dar ele au fost amânate pentru a nu trezi împotrivirea marilor proprietari faţă de unire. Hotărârile Adunărilor ad-hoc au fost cuprinse în Convenţia de la Paris (1858), care obliga însă la statornicirea raporturilor dintre proprietari şi ţărani pe baze noi, moderne, (n. edit.)

[80] *Ibidem,* p. 325.

[81] «Faţă de sacrificiile aduse cu sângele şi sudoarea noastră, nu este o ruşine ca noi să rămânem străini de pământul nostru?» Spune un ţăran boierilor în Camera de la 1848 (*Ibidem*, p. 234.)

[82] *Ibidem,* p. 337.

[83] Vezi jalba sătenilor în Divanurile ad-hoc *(Ibidem,* p. 287 şi urm.).

Forţele aflate în luptă se paralizau însă – dovadă durata îndelungată a procesului (1830-1864) – şi numai intervenţia unor forţe noi a produs deznodământul. În primul rând, interesul marilor puteri europene dicta crearea la Gurile Dunării a unor raporturi de viaţă de Stat normale şi a unui teritoriu economic în stare să absoarbă fabricate şi să producă cereale şi materii prime.[84] De aceea art. 46 din convenţia din Paris prevedea că „se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor solului, cu plugarii, în vederea îmbunătăţirii soartei ţăranilor". Posibilitatea de realizare a acestei hotărâri internaţionale era însă paralizată, deoarece acelaşi act de drept public menţinea monopolul puterii în mâinile clasei privilegiate, care trebuia să fie sacrificată. Acest cerc vicios nu putea fi spart, decât dacă, cu aprobarea tacită a puterilor protectoare, se ridica o nouă putere de Stat absolutistă, care să dea o soluţie.[85]

---

[84] Nu se poate exagera însemnătatea tendinţelor de expansiune economică, ca factor determinant al atitudinii Statelor apusene faţă de regimul nostru agrar. Dacă era un Stat care să aibă interes mai puternic, ca rezolvarea problemei agrare să se facă în aşa chip, încât să ridice buna stare a ţăranilor şi să sporească astfel masa consumatorilor pentru fabricatele ei, la 1858, era Anglia. Cu toate acestea, *Comisarul Marii Britanii din Comisia Europeană* de la 1858 «*nu admitea transformarea săteanului în proprietar al pământului ce-l exploatează astăzi*» căci astfel făcând, s-ar viola principiile proprietăţii şi s-ar păgubi ţăranul etc. (R. Rosetti, *op. cit.* p. 323). Se vede că interesul Angliei ca să importe grâne din Principate era mai mare şi exista temerea că împroprietărind pe ţăran, producţia va scădea. Libertatea deplină a navigaţiei pe Dunăre dăduse, la 1856, un avânt puternic exportului.

[85] Comisarul francez Talleyrand spune: în condiţiile politice şi sociale, în care se află Principatele, este evident că această problemă socială nu poate să fie părăsită în voia iniţiativei lor ocârmuitoare şi legiuitoare. Dezbaterile Divanului moldovenesc, care n-au ajuns la nici un rezultat, dau o dovadă despre acest adevăr. Soluţia, fie ea chiar mai echitabilă, va fi primită fără zguduire, numai dacă principiul care-i slujeşte de temei ar fi obţinut de mai înainte sancţiunea Puterilor... (D.A. Sturdza: *Acte şi documente,* vol. VII, p.

Domnitorul Alexandru I. Cuza[86] şi ministrul său M. Kogălniceanu[87], când au săvârşit lovitura de Stat, decretând legea agrară de la 24 August 1864[88], s-au înveşmântat cu puterile absolutismului, dar legea agrară n-a putut fi decât un compromis între tendinţele extreme şi soluţia ei a fost incompletă. Proprietarii erau ţinuţi a ceda numai două treimi sătenilor, restul, inclusiv pădurile

---

195, p. 323.)

[86] Alexandru Ioan Cuza (1820-1873), om politic român, domnitor al Principatelor Unite (1859-1866), pentru care a încetăţenit ulterior numele de România. Dubla sa alegere din 5 ianuarie şi 24 ianuarie 1859 a provocat reacţii diplomatice contradictorii ale puterilor garante, dar conferinţele internaţionale de la Paris şi Constantinopol au acceptat situaţia creată, confirmată şi de firmanul Porţii din decembrie 1861. Ulterior, Al. I. Cuza a unificat toate instituţiile ţării, formând un singur guvern, o singură adunare reprezentativă, o singură forţă militară şi a realizat numeroase reforme, printre care secularizarea averilor mănăstireşti. Al. I. Cuza dorea neapărat să desfiinţeze claca şi să-i împroprietărească pe ţărani, dar a întâmpinat împotrivirea neînduplecată a marii boierimi. Drept urmare, a aplicat lovitura de stat de la 2 mai 1864, prin care a preluat practic puterea efectivă, prin intermediul Consiliul de Stat. După aceasta, a realizat noi reforme ca legea electorală, legea rurală, legea instrucţiunii şi codul civil. Metoda sa autoritară de guvernare a dus la coalizarea marii boierimi şi a burgheziei liberal-radicale, care l-au înlăturat de la tron prin lovitura de stat din 11 februarie 1866. A plecat în Germania, unde a murit la Heidelberg în 1873. (n. edit.)

[87] Mihail Kogălniceanu (1817-1891), om politic şi istoric român. A participat la revoluţia de la 1848, redactând în august 1848 la Cernăuţi programul revoluţionar intitulat „Dorinţele partidei naţionale din Moldova”. După înfrângerea revoluţiei a continuat lupta pentru unirea ţărilor române. L-a sprijinit pe Alexandru Ioan Cuza în eforturile de a-i împroprietări pe ţărani cu loturile în folosinţă. Deţinând conducerea guvernului între 12 octombrie 1863 – 26 ianuarie 1865, M. Kogălniceanu l-a ajutat pe Al. I. Cuza, după lovitura de stat din 2 mai 1864, să înfăptuiască Legea rurală şi celelalte reforme. După răsturnarea lui Al. I. Cuza şi M. Kogălniceanu este îndepărtat vremelnic din viaţa politică. Reintrând în parlament în octombrie 1866, M. Kogălniceanu reîncepe o activitate politică susţinută, care va culmina cu pregătirea războiului de independenţă. La 9 mai 1877, în calitate de ministru de externe, M. Kogălniceanu a

în întregime, îl păstrau pentru sine. Împroprietărirea se limita la ţăranii care aveau vite de muncă, însurăţeii erau excluşi, împreună cu toţi clăcaşii, care nu puteau fi împroprietăriţi pe cele două treimi din moşie. Drepturile ţăranilor la păduri se păstrează, urmând ca în 15 ani să se lichideze servituţile prin bună învoială sau hotărâre judecătorească.

În realitate, după acest interval, ţăranii au fost lipsiţi de acest drept.[89]

Nu s-au asigurat islazuri suficiente şi nici indivizibilitatea lor în viitor.

---

declarat că România doreşte să rupă orice legătură cu Poarta. Imediat după aceasta, printr-o moţiune votată de parlament, a fost declarată independenţa, (n. edit.)

[88] Textul Legii rurale prevedea trei categorii de împroprietăriţi în funcţie de numărul de vite posedat. În Muntenia s-au stabilit loturi de 11 pogoane, 7 pogoane şi 11 prăjini, respectiv 4 pogoane şi 15 prăjini (1 pogon = 0,50 ha; o prăjină = 208,82 mp). În Moldova, loturi de 5 falci şi 40 de prăjini, 4 falci şi 2 falei şi 40 de prăjini (1 falcie = 1,43 ha; o prăjină = 179,02 mp). Pământul nu putea fi înstrăinat 30 de ani. Au fost desfiinţate claca, dijma şi toate sarcinile datorate stăpânilor de moşii în natură, muncă sau bani. Răscumpărarea a avut în vedere toate obligaţiile desfiinţate, dar suma fixată echivala de fapt cu valoarea pământului acordat, (n. edit.)

[89] I. Mihalache: *Dreptul ţăranilor la pământ, islazuri şi păduri* (1922) p. 16-20. Se arată că în mai toate ţările lichidarea servitutilor la pădure s-a făcut prin separarea drepturilor proprietarului de ale ţăranului asupra pădurii, aceasta devenind pădure comunală.

În Germania 24% din total sunt păduri comunale, în Württenberg numai 15% din comune n-au proprietăţi comunale. Adăugăm că în Franţa pădurile şi păşunile alpine au rămas intacte. Între 1/5-1/4 din toate pădurile aparţin comunelor, care reglementează uzul lor. «Astfel satul francez poate trăi fără mult cărbune şi săteanul francez capătă lemn pentru nevoile gospodăriei lui» (Clapham, *op. cit.* p. 167).

În Germania, la începutul secolului XIX, sub influenţa gândirii secolului XVIII, toţi erau de acord cu desfiinţarea proprietăţii comunale. La mijlocul secolului XIX s-a întâmplat un reviriment şi împărţirea pădurilor a fost oprită. (*Ibidem*, p. 203-204).

În sfârşit, aplicarea reformei s-a făcut astfel încât unii proprietari n-au dat pământ, alţii au împărţit pământul cel mai rău, alţii au dat pământul în mijlocul moşiei boiereşti, fără acces la el sau la adăpători etc., ca ţăranii să fie, într-o formă sau alta, legaţi mai departe de stăpânii lor de ieri[90].

Proletarizarea unei părţi a ţărănimii şi micşorarea pământului aflat în folosinţa ţăranilor după emancipare a creat substratul pe care s-a clădit regimul de neoiobăgie, caracteristic structurii societăţii româneşti.

II. REVOLUŢIA AGRARĂ ŞI STAREA ŢĂRĂNIMII

5. S-a afirmat sentenţios: „Odată cu trecerea de la vechiul sistem de stăpânire a pământului la proprietatea individuală burgheză, se înfăptuieşte şi o trecere de la viaţa rurală patriarhală, la sărăcie şi la mizerie”[91].

Zeletin aduce în sprijinul tezei sale constatarea următoare a lui Sombart, pe care o redăm întreagă:

„Când afirm: domnea o supraofertă de braţe, prin aceasta trebuie să se înţeleagă că: în toate Statele de la secolul XV-XVIII exista o masă mare de oameni fără nimic, săraci, în stare să muncească, care nu-şi găseau printr-o activitate productivă întreţinerea lor sau nu şi-o aflau în măsură îndestulătoare şi care, drept urmare, sau cerşeau, sau flămânzeau, şi în cele din urmă mureau de foame. Faptul existenţei mizeriei în masă în timpul tuturor veacurilor de zămislire a capitalismului în toate ţările europene, poate fi privit, ca deplin întemeiat, printr-un îndestulător număr de documente”[92].

---

[90] D.B. Ionescu: *Die Agrarverfassung Rumäniens, ihre Geschichte und ihre Reform* (1904) p. 41-42.

[91] Zeletin, *op. cit.* p. 48.

Afirmă însă Sombart, cum pretinde Zeletin, că mizeria este datorită transformării regimului agrar feudal?

Sombart stabileşte, pe baza unor vaste cercetări, noi cauze ale naşterii mizeriei rurale în masă[93] şi precizează că în Anglia de la 1450-1550 s-au răpit pământuri ţărăneşti, pentru a fi transformate în păşune, dar acestea nu depăşesc 3% din întregul sol arabil al Angliei, şi în secolul XVII şi XVIII, dacă s-au micşorat în acelaşi fel gospodăriile ţărăneşti independente, nu a scăzut cererea de lucrători. Suprapopulaţia constatată în secolul XVII şi XVIII are o cauză mai însemnată. De asemenea şi sărăcirea treptată a producătorilor agricoli şi industriali. Şi admiţând că, în Anglia, expropriereа ţăranilor, desfiinţarea iobăgiei şi a gospodăriilor feudale, care începe încă din secolul XIV, a transformat existenţe, care îşi găseau hrana în munca pământului, în cerşetori, el se întreabă împotriva lui Marx: „Cum se poate însă chiar numai afirma că evoluţia engleză reprezintă o lege generală?[94]”.

În Franţa, cauzele mizeriei în masă, constatată în secolul XVIII, sunt suprapopulaţia, lichidarea gospodăriilor feudale, apăsarea fiscală şi războaiele pustiitoare.

Dar toate aceste împrejurări, ca şi mizeria rurală, sunt anterioare Revoluţiei franceze, care a produs

---

[92] Sombart: *Der moderne Kapitalismus,* Ed. III, vol. I p. 788. Zeletin citează numai ultima parte, caracteristic pentru modul său original de a cita, ceea ce convine argumentaţiei logice.

[93] Îngrădirea câmpurilor, desfiinţarea mănăstirilor, suprapopulaţia, sărăcirea treptată a producătorilor ţărani sau industriali, crize mari de desfacere, desfiinţarea iobăgiei, dizolvarea gospodăriilor feudale, războaiele şi apăsarea fiscală. *(Ibidem,* p. 792-798).

[94] *Ibidem,* p. 796. Iată pasajul din Marx: «Expropriereа pământului producătorului rural, al ţăranului, formează baza acestui proces. Istoria sa capătă în diferite ţări nuanţe deosebite şi străbate diferitele faze într-o succesiune diferită (?) şi la epoci diferite. Numai în Anglia, pe care de aceea o luăm ca exemplu, posedă o formă clasică». *(Das Kapital,* vol. I. p. 682).

lichidarea feudalismului agrar, ceea ce nu împiedică pe Zeletin să stabilească efectul înainte să se fi produs cauza...

Concluzia sa este totuşi că mizeria rurală, *provocată de revoluţia agrară*, „domneşte pretutindeni la începuturile capitalismului, *oricare ar fi fost felul emancipării ţăranilor în regiunea privitoare*”[95].

6. Rostul abolirii feudalismului a fost curăţirea terenului, ca să se lase drum liber pentru acţiunea forţelor economice şi sociale noi ale capitalismului. Influenţa exercitată de acestea este însă în funcţie de intensitatea lor proprie, dar şi de rezistenţa opusă de forţele vechi, dacă şi în măsura în care mai dăinuesc, întreţinute prin regimul legal al emancipării, iar direcţia schimbărilor produse este dată de sensul emancipării (exproprierea ţăranilor sau exproprierea stăpânilor). Astfel, în Danemarca, cea dintâi ţară în care se emancipează ţărănimea, dar în care liberarea ţărănimii este urmată de o serie de măsuri pentru consolidarea proprietăţii ţărăneşti în tot decursul veacului al XIX-lea, constatăm, în era capitalismului, un progres continuu al agriculturii şi o preponderenţă din ce în ce mai pronunţată a exploatării ţărăneşti[96].

Nici o urmă de neoiobăgie nu se întâlneşte după liberarea ţăranilor. Constituţia liberală de la 1848 este întocmită sub egida desfiinţării oricărei inegalităţi. Orice obligaţii de serviciu personal se desfiinţează un an înainte de constituţie, orice drept al stăpânului de a-şi pedepsi argaţii este desfiinţat şi muncitorii agricoli sunt ocrotiţi de lege (1854)[97].

Danemarca are o populaţie rurală de ţărani complet liberi, care îşi cultivă singuri pământul, întrucât

---

[95] Zeletin, *op. cit.*
[96] Westergaard, *op. cit.* p. 11-15.
[97] *Ibidem,* p. 18.

numai o mică parte a suprafeţei agricole, cam 1/10, este cultivată de proprietari[98].

Aşezământul rural revoluţionar din Franţa a privit mai mult relaţiile legale şi de proprietate, decât bazele materiale ale acelor raporturi şi chiar partea legală a fost mai mult distructivă, decât creatoare. Dar a desfiinţat complet orice urmă din regimul feudal şi a trecut o mare parte a solului în mâinile ţăranilor, creând astfel un teren liber pentru jocul forţelor noi în secolul al XIX-lea. Aşa se face că *în Franţa nu se naşte neoiobăgia*[99] *şi agricultura progresează în libertate.*

„Fiecare decadă succesivă în secolul XIX a cunoscut o rată de progres agricol mai rapidă. Această acceleraţie se datoreşte în parte rezultatelor cumulative ale desfiinţării obstacolelor legale sau tradiţionale, liberului exerciţiu al iniţiativei, ca urmare a Revoluţiei; în parte sporirii cunoştinţelor tehnice, întâi între cei pe care sătenii îl imitau, apoi între ţăranii înşişi, când se îmbogăţesc oportunităţile de educaţie, şi în parte vitalităţile sporite a poporului ridicat dintr-o stare de mizerie reală într-una de confort relativ. Dar în principal, fără îndoială, perfecţionării mijloacelor de comunicaţie[100]”.

Nu tot astfel de dezvoltă lucrurile în Germania.

S-a amintit că acolo emanciparea a mers foarte încet, că până la 1848 ea n-a trecut peste decretarea libertăţii personale, păstrând vechile raporturi între săteni, pământ şi stăpân şi, în răsărit, urmărind cu o deosebită grijă crearea unei clase de muncitori aşezaţi sub comanda Junker-ului[101].

---

[98] Gerlach, *op. cit.* p. 17.

[99] D-l Zeletin recomandă cap. din Sombart «Alte und neue Horigkeit», din *Moderner Kapitalismus* vol. I, ca să convingă că neoiobăgia nu e un fenomen specific românesc, dar nu accentuează că nu e nici o urmare necesară a emancipării!

[100] Clapham, *op. cit.* p. 27-28.

[101] În Prusia «ţăranul liber şi *fortiori* muncitorul rămase sub ochiul şi legea vechiului său stăpân». Chiar până la finele secolului putea fi

Agricultura a progresat de la 1815-850, dar mai mult în Răsărit decât în Apus, datorită tradiţiei de conducere şi imboldului dat de creşterea exportului de grâne şi lână din răsăritul Germaniei, într-un timp când preţul grâului în Danzig era cota regulată a Londrei şi comercianţii englezi se duceau în fiecare an în Saxonia şi Silezia la târgurile de lână.

În schimb, agricultura ţărănească în apus ca şi în răsărit n-a înaintat simţitor înainte de era căilor ferate[102].

Avem deci, în rezumat, de o parte înlăturarea completă a barierelor feudale şi înlesnirea formării treptate a gospodăriilor ţărăneşti, într-un regim de libertate şi încurajare (Danemarca) sau crearea bruscă a unui procent de elemente burgheze în proprietatea mare rurală (Franţa), care îngăduie un progres agricol rapid şi ridicarea bunei stări a sătenilor; de cealaltă parte, emanciparea înceată şi incompletă, rămăşiţe feudale, micşorarea pământurilor ţărăneşti şi crearea forţată de braţe de muncă, care implică un progres mărginit la marea exploatare, dominarea regimului neoiobag al muncii şi mizeria rurală. (Germania de răsărit şi întreaga Europă centrală şi, cum vom vedea, mai ales răsăritul Europei până în zilele noastre.)

7. Influenţa exercitată de dezvoltarea capitalismului asupra clasei ţărăneşti este în funcţie de regimul agrar sub care se găseşte. Zeletin neagă aceasta şi socoate că, indiferent de regimul agrar de după emancipare, mizeria ţărănimii este fatală în starea de tranziţie. „La începuturile sale, capitalismul e destul de

---

chemat legal să facă servicii cu mâinile şi cu carele pentru munci comunale. (Clapham, *op. cit.* p. 197). Totodată junkerii păstrară controlul asupra oamenilor prin ordonanţa de la 1810 (Gesindeordnung), care reglementa raporturile dintre stăpâni şi argaţi în aşa chip încât întemeia de fapt o nouă iobăgie, care s-a menţinut, ca şi în întreaga Europă centrală, până către sfârşitul secolului al XIX-lea (Sombart, *op. cit.* vol. I, p. 812.)

[102] Clapham, *op. cit.* p. 50 şi 12.

tare, pentru a smulge ţărănimea din vechea ei aşezare feudală; este însă prea slab pentru a o ridica în noua aşezare burgheză. Cu alte cuvinte, capitalismul dezleagă în faza aceasta pe ţăran de pământul de care îl lipise regimul feudal, şi-l preface în om liber, dar nu încă în stare a da de lucru acestor armate de muncitori liberi (sic), creaţi fie în chip brusc, ca în Anglia, fie prin fărâmiţarea treptată a loturilor de împroprietărire, ca pe Continent". Şi adaugă: „această menire socială o poate îndeplini capitalismul abia târziu, când izbuteşte a întemeia o înfloritoare industrie naţională.

Până atunci ţăranul liber trebuie să rabde de foame, căci nu are lucru de ajuns pentru braţele sale libere"[103].

Consecvent, Zeletin întăreşte această generalizare cu caracter de lege economică (ca şi dascălul Marx) prin cazul tipic al Angliei, fără a cerceta împrejurările de pe Continent. Deci, potrivit acelei „legi de evoluţie naturală", clasa ţărănească din Danemarca, Franţa şi Germania, ar fi trebuit să zacă în mizerie până după naşterea capitalismului industrial.

Însă Danemarca a fost şi a rămas o ţară agricolă. Ea n-are, înăuntrul graniţelor ei, minerale nici mine de cărbuni sau altele. Ea este săracă în păduri. Industriile nu s-au putut deci dezvolta decât prin importarea de materii prime în mod artificial. Numai industriile agricole au avut o bază de existenţă naturală şi au putut progresa[104]. Sporul populaţiei rurale a fost absorbit în comerţ, industrie şi meserii, cu toate că prin separaţie, în gospodăria ţărănească a producţiei agricole, de activitatea de prelucrare a produselor pământului, s-au eliberat tot mai multe forţe de la ţară, care au trecut la oraş, treptat, astfel că nu s-a produs o acţiune de proletarizare rurală.[105]

---

[103] Zeletin, *op. cit.* p. 40-50.

[104] Westergaard, *op. cit.* p. 80. Gerlach, *op. cit.* p. 44 şi urm.

[105] Gerlach, *op. cit*. p. 25-27 şi p. 50.

În privinţa formării industriei, observăm că în Franţa s-a petrecut o transformare gradată, o trecere înceată de la centrul ei economic de greutate, agricultura, la industrie şi în special la formele de întreprindere capitaliste. Procurarea de cărbuni, cocs, fier şi oţel, dezvoltarea târzie a căilor ferate, evenimentele politice din secolul XIX, lipsa de încredere în capacitatea de guvernământ după 1871 au contribuit la limitarea oportunităţilor pentru dezvoltarea industrializării pe o scară întinsă[106]. *Franţa n-a cunoscut o revoluţie industrială până la 1895.*

Cu toată această înapoiere industrială „nimic nu s-a întâmplat de la anii ’60 ai secolului XIX, care să schimbe structura materială a societăţii rurale a Franţei.

Ţărănimea, proprietară de pământ, n-a fost desfiinţată prin cumpărare; foarte departe de aşa ceva. Creşterea înceată a populaţiei şi declinul ei prezent la ţară au prevenit sporiri însemnate în subdiviziunea proprietăţilor. S-ar putea de fapt zice, cu drept cuvânt, că populaţia nu s-a înmulţit, tocmai ca să nu se subdividă proprietăţile; unele districte, unde predomină ţăranul proprietar în plină prosperitate, sau fermierul în confort, fiind acela în care procentul naşterilor e cel mai coborât…”[107].

Mai mult încă, nici nu există o clasă reală de muncitori agricoli, „sclavii salariului” din economia lui

---

Procentul diferitelor categorii profesionale faţă de totalul populaţiei a evoluat gradual, după cum se constată în următoarele date: (în % faţă de populaţia totală).

AgriculturăMeserii şi IndustriiComerţ183457,521,34,2184056,123,54,3184551,224,74,4185554,425,95,2186053,326,45,9187052,325,86,8188051,126,07,7189045,927,99,9190141,429,511,3

Abia după 1880, când criza agriculturii produce o schimbare în direcţia intensificării agriculturii, observăm o diminuare a procentului în favoarea industriei şi comerţului. (Gerlach, *op. cit.* p. 51)

[106] Clapham, *op. cit.* p. 240.

[107] *Ibidem*, *p. 161.*

Marx. Nici industrializarea de la finele secolului XIX n-a produs o asemenea clasă, cu toate aserţiunile contrarii, pentru că „unitatea mijlocie de „afacere” agricolă a rămas tot aşa de mică, cât a fost, şi reprezentantul ei tipic este tot ţăranul muncitor al fermei foarte mici”[108]. Şi „nu poate fi vorba de sclavie a salariului şi de un proletariat într-o societate în care numărul patronilor este mai mare decât al acelora în serviciul lor”[109].

Apoi nici mărimea, nici caracterul fermei ţărăneşti nu s-a schimbat între 1860 şi 1914. Dispersiunea proprietăţilor, frecvenţa ei şi caracterul ei antieconomic, continuă să subziste[110].

„Fermierul tipic este dintre cei mai mici. Întrucât faptele sunt cunoscute, n-a existat tendinţa spre consolidare a proprietăţilor. Fermele mari se găsesc unde au mai fost”[111].

Situaţia repartiţiei proprietăţii rurale a rămas, în ultimii 60 ani, stabilă[112].

Deşi, după 1875, populaţia agricolă scade, absolut, începând exodul spre oraşe, acest fapt n-a avut câtuşi de puţin drept urmare o diminuare a productivităţii agriculturii, care s-a raţionalizat şi intensificat.

În Germania, capitalismul industrial s-a dezvoltat mai timpuriu. Tot atât de încet cum s-a săvârşit emanciparea ţăranilor, a urmat şi dizolvarea raporturilor medievale orăşeneşti, care au înlesnit aşezarea unei societăţi industriale libere. N-a fost o ruptură bruscă a vechiului sistem de bresle în oraşe.[113]

Dacă se cercetează condiţiile în care se găseau industriile în care s-a dezvoltat capitalismul cel mai de timpuriu în alte ţări, se confirmă impresia înapoierii

---

[108] *Ibidem*, *p. 162.*
[109] *Ibidem*, *p. 160.*
[110] *Ibidem*, *p. 164.*
[111] *Ibidem*.
[112] *Ibidem,* p. 166.
[113] *Ibidem,* p. 83.

Germaniei în organizarea industrială din întâia jumătate a secolului XIX.

Însă, între 1845-1880, se lansează industria metalurgică foarte puternică, înzestrată cu tehnica engleză a producţiei în masă şi organizarea de fabrică. Pentru întreaga Germanie nu se greşeşte, dacă se consideră anul 1870 ca începutul erei capitalismului industrial.

Coincidenţa dezvoltării capitalismului industrial cu sfârşitul operei de emancipare, anul 1871, deşi fără nici o legătură cauzală, face cu neputinţă să se stabilească măsura în care dezvoltarea clasei ţărăneşti după emancipare, s-a făcut în afara sferei de influenţă a industrialismului. Totuşi anume fapte sunt certe.

În răsărit, domeniul proprietăţii mari şi latifundiare, raporturile de muncă au rămas neoiobage chiar şi după 1871, fără ca ambianţa capitalismului industrial să le fi atins, pe când Germania de vest – şi cu părţile răsăritene, unde proprietatea ţărănească era regula – problema muncitorilor agricoli avea acelaşi caracter ca în Franţa. Aici, cea mai mare parte a muncii agricole – de la 1850-1880 – în întregime a fost făcută de familiile ţăranilor parcelari şi de un grup foarte mic, fără pământ.

Tot în răsărit, unde emanciparea a fost însoţită de o micşorare a pământului de muncă al ţăranului, pierderea industriilor anexe, cu care se ocupau ţăranii înainte de invazia capitalismului, a fost un lucru serios[114].

În general însă nu s-au întâmplat schimbări însemnate în balanţa diferitelor clase de proprietari rurali, deşi către finele secolului XIX exista o tendinţă uşoară de diminuare a tipurilor celor mai mari şi celor mai mici de proprietate rurală. Apoi „luând Germania ca un tot şi chiar cuprinzând marile domenii din răsărit, proporţia muncitorilor agricoli salariaţi nativi, faţă de

[114] *Ibidem,* p. 95.

proprietarii cultivatori, a fost totdeauna coborâtă şi în timpul din urmă în declin[115].”

Agricultura a progresat. Până la 1850, numai pe marile domenii din răsărit. Dar în 1870 emanciparea fusese terminată şi căile ferate avuseseră o influenţă de două decenii. Atunci, înzestrat în cele din urmă cu controlul complet asupra pământului său, mai bine instruit, adus prin căile ferate în contact cu pieţele îndepărtate, ţăranul se trezea „din somnul cel lung”[116].

Nu aflăm deci în Danemarca, în Franţa şi nici chiar în Germania „armatele de muncitori liberi”, creaţi în urma emancipării şi trăind în mizerie până la ivirea capitalismului salvator.

Dimpotrivă, o înflorire a agriculturii şi gospodăriei ţărăneşti – înainte de industrializare – cu atât mai mare, cu cât emanciparea a fost mai imediată, mai desăvârşită şi mai ţărănească (Danemarca şi Franţa); şi chiar unde a întârziat, a fost limitată în interesul stăpânilor şi a creat regim de muncă neoiobag (Prusia) în loc de „armate de rezervă”, agricultura mare suferea de lipsă de braţe – de la 1875 e silită a importa mână de lucru străină – nu numai pentru că oraşele în dezvoltare atrăgeau oamenii fără pământ, dar şi pentru că regimul neoiobag îi respingea.

8. Împroprietărirea de la 1864 a înzestrat ţăranii români cu câte o bucată de pământ, dar într-o măsură mai mare decât Prusia chiar, a creat toate condiţiile pentru înflorirea regimului de muncă neoiobag.

S-a încercat a se prezenta acest fenomen ca o urmare necesară şi inevitabilă a înrâurii comerţului

[115] *Ibidem*, p. 207.
[116] *Ibidem*, p. 215.

exterior asupra agriculturii. Chiar C. Garoflid[117] a afirmat[118] că până acum (1907) capitalismul a revoluţionat numai raporturile de proprietate, nu şi raporturile de muncă. Proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas feudală. Dacă această constatare ar fi adevărată, cum se face că aceleaşi împrejurări ale capitalismului comercial n-au produs conservarea regimului de muncă feudală, după emancipare, în

Franţa, sau în Danemarca, sau în Germania de vest, până la naşterea capitalismului industrial, singurul factor de natură a-l transforma?

În realitate, cunoaşterea evoluţiei agriculturii dovedeşte că regimul muncii este în funcţie de regimul stăpânirii pământului. Constituţia feudală a muncii era un reflex al organizării feudale a stăpânirii pământului care era instrumentul de dominaţie al acelei societăţi.

Desfiinţarea legală a raporturilor feudale de proprietate şi de muncă devine o realitate, numai dacă pământul transformat în proprietate privată nu rămâne mijloc de dominaţie şi exploatare, dacă ţăranii „emancipaţi" nu sunt constrânşi a se învoi cu munca şi vitele lor pe proprietăţile boiereşti. Altminteri forma legală contrazice fondul real.

Aceasta-i situaţia care s-a creat tocmai prin felul emancipării – într-un grad deosebit – în Germania de răsărit ca şi în Rusia şi în România.

Dar nici această realitate n-a fost scutită de răstălmăcire. Axioma că regimul de muncă feudal nu se transformă decât sub apăsarea dezvoltării capitalismului industrial n-a fost socotită suficientă pentru a explica

[117] Constantin Garoflid (n. 1872), specialist în problema agrară, om politic. Membru al Partidului Poporului, ulterior fondator al partidului Liga Agrară. Ministru în anii 1918,1920-1921,1926-1927. A contribuit la adoptarea legilor pentru reforma agrară (1921). Autor al lucrărilor „Chestiunea agrară în România" (1920), „Problema monetară şi agricultura" (1924), „Criza în agricultură" (f.a.). (n. edit.)

[118] C. Garoflid: *Problema agrară şi dezlegarea ei* (1908).

fenomenul neoiobăgiei şi s-a încercat o altă interpretare, tot atât de categorică.

„În urma emancipării iobagilor, burghezia trece pretutindeni (sic) printr-o criză specifică acestei epoci: anume criza braţelor de muncă”[119].

S-a accentuat preocuparea generală a boierilor de pretutindeni de a se orândui astfel emanciparea, încât ei să rămână cu moşii cât mai întinse, să fie împroprietăriţi un număr cât mai mic de săteni cu parcele mici, ca să se creeze braţe libere. Oriunde emanciparea n-a luat forma unui act revoluţionar, această tendinţă s-a realizat, şi nicăieri n-a existat în realitate o criză de braţe ca urmare a emancipării. Faptul că stăpânii atotputernici au pretextat lipsa de braţe şi au impus munca forţată pe cale de lege, n-are la bază grija lor de „a sili ţărănimea să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o depunem cu toţii în regimul burghez”[120], ci aceea de a-şi asigura putinţa unei exploatări cât mai intense a muncii şi nu mai puţin a-şi asigura prioritatea executării muncilor, de către sătenii învoiţi, care mai erau legaţi de un petec de pământ propriu.

Regimul neoiobag a fost numai consfinţit prin legiuirea muncilor forţate. Originea lui era însă dată de menţinerea pământului, în mâinile marelui proprietar, ca instrument de dominaţie. Dovada o oferă cunoaşterea prilejului introducerii regimului învoielilor la noi.

Emanciparea desfiinţase munca obligatorie a sătenilor. Proprietarii trebuiau să se tocmească cu sătenii pentru munca necesară cultivării moşiilor. Ei ştiau că regimul împroprietăririi şi, mai ales aplicarea lui, crea noi prilejuri de exploatare a muncii sătenilor (lipsa de islaz), dar lipsea chezăşia că obligaţiunile contractate de săteni vor fi executate.

Recolta rea din 1865 sili pe ţărani a cumpăra porumb de la proprietari, care aveau în magazii din

[119] Zeletin, *op. cit.* p. 55.
[120] Ibidem*, p. 56.*

recolta veche, şi cum n-aveau bani, se învoiră a le plăti în muncă repartizată în cinci ani. Aceeaşi cale o urmară sătenii, când veni vremea să plătească rata pentru pământ. Proprietarii, care continuau să stăpânească puterea politică, au izbutit ca să-şi asigure plata, să creeze dreptul legal de a constrânge pe săteni manu militari, să execute muncile pentru care s-au tocmit[121].

Aceasta este originea regimului neoiobag al muncii.

9. Influenţa asupra evoluţiei clasei ţărăneşti este în funcţie de regimul agrar dominant, ale cărui transformări le înrâureşte, la rândul său, pe căi multiple.

Cea dintâi izbitură, care zguduie viaţa patriarhală, o primeşte clasa ţărănească odată cu ivirea economiei banului. Nevoia de bani a Statului nu poate fi preîntâmpinată decât prin introducerea dărilor în bani şi ele cad în întregime, direct sau indirect, în sarcina ţărănimii.

Ca să poată răspunde dărilor, ţărănimea trebuie să-şi vândă o parte din produsele muncii. Un anume cuantum de dijmă şi clăci, dat pentru plata dărilor, înseamnă o diminuare a posibilităţilor de întreţinere a vieţii, care se accentuează cu cât se măresc obligaţiile ţăranului faţă de stăpân şi stăpânire. Nevoile crescânde ale Statului şi stagnarea producţiei agricole, însoţită de secetele periodice, produc în această epocă feudală, care precede emanciparea, mizeria adâncă a maselor ţărăneşti de pretutindeni.

Dar naşterea formelor de viaţă capitalistă exercită o acţiune mai puternică pentru dizolvarea economiei naturale şi are o înrâurire mai adâncă asupra soartei clasei ţărăneşti. Capitalismul are nevoie, pentru existenţa şi dezvoltarea sa, de pieţe de desfacere şi rezerve de aprovizionare cu materii prime şi mijloace de

[121] Legea învoielilor agricole din 10 Martie 1866 (Rosetti, *op. cit.* p. 441-449).

hrană. Economia naturală nu-i oferă putinţa să-şi satisfacă nici una din aceste nevoi: ea nu produce pentru piaţă şi-şi satisface toate necesităţile prin producţia proprie dinlăuntrul gospodăriei ei, dacă n-are nevoie de mărfuri. Capitalismul luptă împotriva economiei naturale, în orice formă o întâlneşte (deci şi împotriva feudalismului) şi prin orice mijloace: revoluţii, războaie, presiune fiscală şi ieftinătatea mărfurilor.

După dărâmarea barierelor, în ţara cu regim feudal se deschide drumul comerţului pentru ţara capitalistă. Mărfurile acestea sunt pentru agricultură un stimulent al producţiei pentru piaţă. Dar orientarea agriculturii pentru a produce pentru piaţă este, cum s-a arătat, pricinuită chiar în regimul feudal, de presiunea fiscală şi, adăugăm, într-o oarecare măsură de necesitatea procurării articolelor industriale, lucrate de meseriaşii dinlăuntrul ţării. Impulsul acesta este cu atât mai puternic cu cât, în momentul când are loc, împrejurările capitaliste din afară sunt mai avansate, dar efectul influenţei acestora este condiţionat de situaţia mijloacelor de transport, în general, şi de ţara primitoare, în particular[122].

Astfel, este cert că reacţia imediată a legăturilor comerciale asupra dezvoltării agriculturii, după emancipare, n-a putut fi decât superficială în Franţa unde între 1789-1793 nu se aplicase încă ici aburul la navigaţie, mai pătrunzătoare în Germania unde se pune în circulaţie în 1821 primul vapor, în 1828 locomotiva, în 1833 linia Nürnberg-Furth şi în 1866 cablurile telegrafice; şi desigur şi mai adâncă în România, cu primul vapor pe Dunăre (1835), prima cale ferată Bucureşti-Giurgiu (1870) şi rapida dezvoltare a căilor ferate [în 1893 sistemul C. F. R. era gata (3.179 km)].

Dar sensul şi intensitatea influenţei capitalismului comercial sunt date de structura generală a vieţii

[122] Comercializarea produselor agricole ale Americii începe abia după construirea reţelei liniilor ferate în prerii (1865-75) şi succesul navigaţiei cu aburi pe Ocean (1875).

economice şi in special de regimul proprietăţii şi al muncii, existent în ţara respectivă.

Repercusiunea pieţii mondiale asupra regimurilor de proprietate osebite, poate fi deplin clarificată prin exemplele clasice ale Angliei şi Danemarcei. Majoritatea Statelor europene s-au apărat împotriva concurenţei cerealelor din răsăritul Europei şi de peste Ocean, prin barierele vamale. Numai două State n-au urmat această cale: Anglia şi Danemarca. Dacă în Anglia nu s-a revenit la protecţionism, ca să se ocrotească agricultura, aceasta se datoreşte preponderenţei intereselor industriei, care avea nevoie de pâine ieftină pentru muncitori, ca să nu fie silită a urca salariile şi a fi pusă în stare de inferioritate pe piaţa mondială. În Danemarca introducerea unui regim vamal protecţionist agrar nu era însă necesară.

Amândouă aveau acelaşi regim de proprietate şi de muncă burghez. Într-unul predomina proprietatea şi exploatarea mare, şi în celălalt cea mică[123].

În Anglia, concurenţa externă a întâmpinat exploatarea agricolă capitalistă. Urmarea a fost o rapidă întoarcere a exploatării pământului la forma extensivă. Cultura grâului fu redusă, întinderea păşunilor crescu. Economia naţională a trebuit să suporte o pagubă însemnată din cauză că exploatarea mare n-a fost în stare să treacă la metoda de cultură intensivă. Era o singură alternativă: să se împartă moşiile în exploatări ţărăneşti, sau să se menţină exploatarea mare şi să decadă prin folosirea extensivă a pământului, ceea ce s-a şi întâmplat.

---

[123] Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft,* Ed. II (1922) p. 469-470.

Kurt Ritter: *Die Einwirkung des weltwirtschaftlichen Verkehrs auf die Entwicklung und den Betrieb der Landwirtschaft* (1921) p. 33, 39, 40.

În Danemarca[124], concurenţa cerealelor zonei externe îndepărtate a întâlnit gospodăria mică. Ascultând porunca necesităţii şi instinctul propriu, ţăranii trecură la un fel de cultură care cerea o intensitate mai mare. În 1883, Danemarca încetează de a fi o ţară exportatoare de cereale şi devine o ţară de gospodărie de vite intensivă, sprijinită pe o cultură de furaje. Ar fi însă fals dacă s-ar crede că dezvoltarea gospodăriei vitelor a avut ca urmare o scădere a suprafeţei arabile cultivate. Dimpotrivă, ţărănimea daneză cumpără numai o parte din plantele furajere din străinătate şi nu şi-a câştigat poziţia ei economică mondială predominantă în producţia untului, cărnii şi ouălor, cu preţul decăderii producţiei cerealelor.

Cultivarea ogorului s-a raţionalizat, orientându-se producţia spre posibilităţile creşterii în stil mare a vitelor de lapte şi porcilor, astfel încât, deşi suprafaţa cultivată cu grâu s-a micşorat, recolta totală a crescut. Acest exemplu clasic dovedeşte „cât de intim sunt legaţi factorii interni care hotărăsc felul reacţiei unei ţări faţă de influenţele economice mondiale. Întreaga structură a agriculturii engleze şi a economiei naţionale a constrâns economia privată la extindere, cu toate că însemna o pagubă naţională; în Danemarca împrejurările erau mai favorabile şi capacitatea de adaptare a ţăranilor a reuşit să aducă schimbul internaţional în folosul lor şi al ţării” [125].

Influenţa pieţei mondiale are însă urmări mult mai complexe şi de altă natură asupra dezvoltării agriculturii şi soartei ţărănimii într-un regim de proprietate burgheză şi muncă feudală, aşa cum s-a creat în Rusia după 1861 şi în România după 1864.

În primul rând, invazia pieţei cu fabricate ieftine desăvârşeşte ultima fază în dispariţia treptată a muncii industriale a ţăranului. Tendinţa aceasta se manifestă

[124] Vezi şi Gerlach, *op. cit.* p. 4-10.

[125] Ritter, *op. cit.* p. 40.

încă dinainte de concurenţa exercitată de meseriaşii de profesie, care se formează încetul cu încetul şi au asupra ţăranului superioritatea unei pregătiri tehnice şi a unui stoc de unelte perfecţionate. Momentul desfacerii gospodăriei ţărăneşti de prelucrare proprie a celor necesare nu e însă acelaşi, pentru diferitele ramuri. Tăbăcăria şi facerea opincilor dispar, pe când torsul şi ţesutul continuă multă vreme. Dar produsele de fabrică străine, adaptate special gustului ţărănesc, izbutesc prin ieftinătate să împuţineze o seamă de munci industriale, săvârşite mai înainte de gospodăria ţărănească. Acest proces a produs, fără îndoială, o sărăcire a ţărănimii noastre şi a contribuit la mizeria ei după emancipare, tocmai datorită ambianţei specifice a regimului neoiobag[126].

Concurenţa produselor agricole ale ţărilor transoceanice, care se produce şi în România după 1875, a avut ca urmare transformarea rapidă a agriculturii noastre din regim pastoral primitiv în regim cereal.

Preţul redus al cerealelor de peste Ocean era cota după care se reglementau tranzacţiile pe piaţa mondială şi o ţară care n-avea piaţă internă puternică, avea soarta să fie exploatată de străinătate. România a fost şi a rămas până la războiul mondial în această situaţie, datorită regimului neoiobag al muncii[127].

Valoarea produsului pământului era independentă de voinţa agricultorilor – mici şi mari – şi sub regimul învoielilor, care paralizau orice iniţiativă tehnică, de natură a spori producţia, străduinţa proprietarului de a-şi mări partea lui nu se putea realiza decât micşorând partea ţăranului. Creşterea naturală a populaţiei, de o parte, şi reducerea părţii cuvenite ţăranului din produsul

---

[126] Vezi Virgil Madgearu: *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens* (1912) p. 23.

[127] Vezi analiza acestui fenomen în art. *Rolul marii proprietăţi în evoluţia tehnică a agriculturii* de C. Mihăilescu, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială”, 1923, IV, nr. 1.

anual, de altă parte, avea ca urmare sporirea mizeriei rurale şi deci slăbirea forţei de muncă a ţăranilor, care combinată cu secătuirea pământului, prin repetarea culturilor pe acelaşi loc, se manifesta în diminuarea producţiei brute.

Aceasta îndemna pe proprietar a micşora partea ţăranului, ca să şi-o sporească pe a lui. Cercul vicios al regresului tehnic al agriculturii şi al degenerării clasei ţărăneşti era astfel încheiat.

Este de la sine înţeles că parcelările prin succesiune agravau an de an această situaţie, înmulţind numărul ţăranilor, condamnaţi a alege între a muri de foame sau a intra sub regimul învoielilor, pentru a trăi în mizerie. Lipsit cu desăvârşire de posibilitatea de a economisi, ţăranul român, parcelar învoit, a trebuit să cadă victima cametei, ori de câte ori s-a ivit un eveniment extraordinar - secetă, moarte în familie, dispariţia unei vite de muncă, nevoia absolută de o unealtă nouă etc.[128].

În aceste condiţii – consecinţe ale regimului neoiobag – este incontestabil că, pentru parcelarii neoiobagi învoiţi, dispariţia industriei casnice a însemnat o sărăcire a gospodăriei lor, prin sporirea necesităţii de a cumpăra obiecte de întrebuinţare şi consum şi micşorarea în aceeaşi măsură a posibilităţii de a-şi procura instrumente de muncă. Extensivitatea culturii punea săteanul român în situaţia de a fi silit a trăi un an cu produsul muncii din cinci luni.

10. Să examinăm care sunt urmările produse de capitalismul industrial asupra agriculturii şi clasei ţărăneşti.

Tendinţa fundamentală a evoluţiei agriculturii este separarea deplină a producţiei agricole propriu-zise de exploatarea mixtă agricolă-industrială, din faza

[128] Ionescu, *op. cit.* p. 54 şi urm.

patriarhală[129], chiar înainte de ivirea industriei capitaliste[130].

Evoluţia industriei capitaliste a creat pieţe orăşeneşti mari pentru desfacerea produselor agricole. Atunci „ţăranul a început să-şi îngraşe şi să lucreze mai bine pământul, să mărginească pârloaga, să cultive plante furajere mai multe şi mai bune şi să-şi mărească numărul vitelor. Aceasta-l făcu să se dedice mai intens agriculturii decât înainte”[131].

Când mijloacele de transport aduseră agricultura în concurenţă cu cerealele din zonele îndepărtate, în anii ’80, lovitura fu primită de exploatarea mare, mărginită la producţia cerealelor, şi nu de cea mai mică ţărănească, care, pe lângă că era intensivă, avea mijlocul de a se adapta cu atât mai uşor, cu cât nu trecuse exclusiv la agricultură[132].

Aşadar, în împrejurări în care predomină proprietatea ţărănească şi raporturi de muncă libere, procesul de dizolvare a industriei casnice nu produce o sărăcire a gospodăriei ţărăneşti, care-şi compensează pierderea produselor industriale prin sporul de venit, datorită muncii agricole intensive, cu atât mai mult, cu cât sătenii nu renunţă la o muncă industrială auxiliară, în

---

[129] David, *op. cit.* p. 333.

[130] *Ibidem*.

[131] Atât se poate spune, că procesul de separaţie era atât de avansat, *înainte de ivirea producţiei capitaliste,* deci în prima treime a secolului XIX (în Europa Centrală şi de Apus N.A.), încât ţăranul lăsă în genere meseriaşilor de la sate şi oraşe fabricarea încălţămintei sale de piele, a hainelor de sărbătoare, lăzilor, meselor, dulapurilor şi paturilor, uneltelor de tinichea şi vaselor, topoarelor, ciocanelor, cuţitelor, căruţelor, plugurilor, grapelor, lopeţilor, uneltelor de seceriş, precum şi construcţia şi înzestrarea construcţiilor noi. (David, *op. cit.* p. 333).

[132] «Industria casnică pentru consumul propriu a rezistat în ramuri importante chiar industriei capitaliste şi oferă existenţei ţărăneşti încă destulă tărie internă şi independenţă faţă de piaţa externă, pentru a-i uşura învingerea micşorării temporare a veniturilor». (David, *op. cit.* p. 336).

măsura şi atât timp cât o socot de folos, ci se ocupă şi de alta nouă, dacă le pare folositoare.

Credinţa lui Marx, formulată ca o „lege naturală”, cum că nimicirea „industriei casnice rurale”, care era o întregire normală a exploatării agricole ţărăneşti, produce dispariţia proprietăţii parcelare şi crearea de proletari, nu este exactă[133].

Ed. David[134], care a analizat de aproape raporturile dintre gospodăria ţărănească şi industria casnică rurală[135], observă mai întâi că Marx n-a clarificat dacă înţelege, prin industria casnică, prelucrarea produselor gospodăriei agricole pentru consumul propriu sau şi pentru desfacere, sau prelucrarea de materii prime neagricole de tot felul. Cât priveşte forma din urmă, ea „nu este nici o întregire normală” a exploatării agricole, nici nimicirea ei, întrucât are loc; nu e de însemnătate generală pentru capacitatea de existenţă şi producţie a exploatării agricole mici”[136].

Ce-i drept, Marx prevedea situaţia: datorită diviziunii pământului prin succesiune, ţăranii vor stăpâni parcele mici, care nu vor ajunge să dea familiei ţărăneşti ocupaţia completă şi deci o întreţinere normală a vieţii din produsul muncii lor agricole. Evoluţia a evidenţiat însă în realitate contra-tendinţe, care au paralizat acţiunea de parcelare şi proletarizare a succesiunilor, între care cea mai de seamă este intensificarea agriculturii, care a făcut cu putinţă ca limita inferioară a mărimii lotului pentru o exploatare mică economică să se

---

[133] *Das Kapital,* vol. III, partea 1, p. 341.

[134] Eduard David (1863-1930), om politic german de orientare social-democrată, publicist. Adept al teoriei „armoniei sociale”. 1903-1914, deputat în Reichstag. După război a fost primul preşedinte al Adunării Naţionale de la Weimar, iar între 1919-1920 a fost ministru al diferitelor guverne. 1920-1930, a făcut parte din nou din Reichstag, (n. edit.)

[135] David, *op. cit.* p. 339 şi urm.

[136] *Ibidem*, p. 340.

coboare mereu în decursul timpului[137]. Desigur că în ţinuturile de la munte, unde pământul e sărac şi puţin, sporul normal de populaţie nu poate găsi mijloacele de trai prin urcarea intensivităţii şi trebuie să se îndrepte spre alte ocupaţii, de preferinţă să intre în armata lucrătorilor industriali.

Dar „gospodarul independent ţăran aparţine unei alte categorii economice, pentru care sunt hotărâtoare condiţii de producere şi valorificare de altă natură şi care, cu toate tranziţiile şi dislocările, şi-a păstrat în întregime poziţia sa economică de până acum şi înlăuntrul perioadei capitaliste”[138].

Industria capitalistă a împins procesul separării producţiei agricole de sfera prelucrării ei şi pe altă cale. Pentru prelucrarea mecanică a produselor agricole, avantajele tehnice şi comerciale ale exploatării mari asupra exploatării mici sunt evidente. Dezvoltarea industriei spirtului, a berii, uleiurilor, zahărului, a dovedit că forma cea mai economică este aceea a exploatării industriale mari, separate complet de exploatările agricole. S-a socotit că aceste industrii agricole se pot dezvolta perfect, ca anexe ale marilor exploatări agricole. Existenţa legăturii unui număr de exploatări agricole cu industrii anexe a îndemnat pe Kautsky şi alţii să vorbească despre o „industrializare a agriculturii” şi să întrevadă perspectiva transformării grosului exploatărilor agricole mai mici în „anexe” ale industriei capitaliste, care nu mai pot avea nici o mişcare proprie şi un rol hotărâtor în evoluţia economică[139].

---

[137] «Ţăranul secolului XVIII cu ale sale 8-10 ha, era ţăran şi muncitor»; parcelarul (Zwergarbeiter) din secolul XIX cu 1-2 ha, este muncitor cu creierul, întreprinzător şi comerciant. (David, *op. cit.* p. 355).

[138] *Ibidem,* p. 346.

[139] *Ibidem,* p. 355.

„Astfel – afirmă Kautsky[140] – se întoarce modul de producţie modern - fără îndoială în două forme - a muncii salariate industriale a micului ţăran şi a industriei agricole a marelui cultivator la sfârşitul procesului dialectic (!) din nou la punctul său de plecare. *La desfiinţarea separaţiei dintre industrie şi agricultură.*

Însă, dacă în exploatarea primitivă ţărănească elementul hotărâtor şi conducător era agricultura, acum raportul s-a inversat. Industria capitalistă mare stăpâneşte, şi agricultura trebuie să urmeze poruncile ei, să se adapteze nevoilor ei. Direcţia evoluţiei industriale devine hotărâtoare pentru aceea a agriculturii”[141].

David caracterizează această concepţie ca un „produs al fanteziei pure”. Kautsky trece cu vederea că agricultura este „fundamentul oricărei alte vieţi productive”.

Cât de puţin poate fi mecanizat fenomenul producţiei organice care alcătuieşte fiinţa ei specifică, tot atât de puţin se poate curma mişcarea ei proprie istorică economică şi îndruma evoluţia ei în tiparul producţiei industriale.

Calea progresului urmată de agricultură nu este unirea producţiei organice cu prelucrarea mecanică, ci separaţia tot mai precisă a producţiei de prelucrare.

Extracţia exploatării agricole pure, contrariul „industrializării” se săvârşeşte în continuarea diviziunii sociale a muncii, astăzi ca odinioară. Industriile agricole anexe noi născute urmează aceeaşi cale de evoluţie ca şi vechile industrii: ele devin independente ca exploatare. Acest proces trebuie să aibă loc pentru că tendinţa de evoluţie internă a exploatării, la producţia organică şi la

[140] Karl Kautsky (1854-1938), om politic de origine austriacă. A activat în mişcarea muncitorească germană, devenind secretarul lui F. Engels. Adept al teoriei marxiste sub forma originală, a publicat vol. III din lucrarea „Capitalul” de K. Marx şi s-a opus revizuirii teoriilor acestuia. A condus revista „Die Neue Zeit”, organ teoretic al social-democratiei germane, (n. edit.)

[141] Kautsky: *Agrarfrage,* p. 294, citat de David, p. 357.

prelucrarea mecanică, se opune una alteia. Incongruenţa între mărimea raţională a exploatării de prelucrare, dezvoltată intensiv, devine tot mai mare. Interesul exploatării agricole şi interesul exploatării industriale împing în acelaşi fel spre separaţie tehnică, o separaţie care, natural, nu exclude relaţia şi adaptarea economică reciprocă, ci el aduce la o desfăşurare din cele mai raţionale”[142].

Forţaţi de realitate să recunoască că pământul nu s-a concentrat în mâini din ce în ce mai puţine şi nu există nicăieri o asemenea tendinţă, ci dimpotrivă, şi că proletariatul rural n-a sporit, teoreticienii marxişti se mărginesc azi să afirme cum că agricultura se „industrializează” în contact cu capitalismul oraşelor şi că ţăranul nominal independent ajunge fatal să fie subjugat capitalului pe alte căi.

Evident, fluctuaţiile pieţei, datorită conjuncturii economice, pot fi un mijloc la îndemâna intermediarilor, să exploateze indirect munca ţăranului, care n-are îndemânarea şi pregătirea ca să-şi valorifice la maximum producţia sa. Chiar dacă admitem că săteanul ar rămâne în izolarea şi ignoranţa lui, care îl face să plătească prea scump pentru unelte de gospodărie sau alte lucruri de trebuinţă şi să-şi desfacă produsele mai ieftin decât ar putea, numai „riscul că săteanul poate să fie exploatat de către comerciant, poate fi privit ca o subjugare la capitalism, abia printr-o figură de stil”[143].

Fireşte, altfel se prezintă lucrurile dacă ţăranul izolat se găseşte în faţa unei organizaţii financiare care exercită monopolul comerţului de cereale sau este constrâns a-şi desface producţia la vreo întreprindere industrială agricolă.

În primul caz, întreprinderea monopolistă pentru desfacerea cerealelor – chiar fără nici un amestec al Statului – are în mână cheia fixării preţului şi poate izbuti

[142] David, *op. cit.* p. 358.
[143] Clapham, *op. cit.* p. 193.

a da ţăranului, pentru produsul său, abia echivalentul salariului unui muncitor agricol. Independenţa sa economică rămâne în asemenea condiţii de fapt nominală. Mişcarea cooperativă, dezvoltată pretutindeni în a doua jumătate a secolului XIX, a izvorât tocmai din necesitatea de a scoate pe sătean din izolarea şi ignoranţa lui comercială şi a-i pune la îndemână un instrument pentru valorificarea cât mai deplină a muncii sale.

Si legătura cultivatorului mic cu întreprinderile industriale agricole poate fi un prilej de pierdere a independenţei economice. S-a comparat această situaţie cu aceea creată meseriaşilor sub influenţa capitalismului comercial. Meseriaşii, care lucrau odinioară direct pentru consumatori, ajung să lucreze – pe un preţ care curând devine de fapt un salariu – pentru un comerciant sau întreprinzător industrial. Dar nu se poate scăpa din vedere că există un număr restrâns de gospodării ţărăneşti, care să se specializeze astfel, încât să se poată spune că lucrează numai pentru un întreprinzător industrial.

Iată cazul sfeclei de zahăr. Aici s-ar putea vorbi de o dependenţă completă. Fabricile împart sămânţa şi fac contracte cu ţăranii, din timp. S-ar părea că ţăranul joacă aici rolul identic cu acela al lucrătorului la domiciliu, în industrie. Însă condiţiile naturale impun ca să nu se cultive sfeclă în fiecare an pe acelaşi pământ. Astfel, dacă săteanul este dependent pentru o cultură în rotaţia sa, el este independent prin restul culturilor sale, pe care le poate folosi cum socoate. O apreciere justă a acestei situaţii, recunoscând în întregime existenţa pericolului, ca micul cultivator de sfeclă să fie exploatat de fabricantul de zahăr, realizează totuşi că este „o exagerare unilaterală” când Kautsky vede în dependenţa micului cultivator de sfeclă, faţă de fabrica de zahăr, „singura cumpărătoare a producţiei sale”, sfârşitul oricărei independenţe ţărăneşti. Ţăranul nu devine prin

aceasta câtuşi de puţin „sclavul capitalului industrial, după ale cărui necesităţi trebuie să-şi îndrepte activitatea sa”[144].

Acelaşi lucru se poate zice despre celelalte industrii agricole, care au impus reguli şi preţuri producătorului ţăran. Industria berii a făcut-o, dar nici un sătean nu poate cultiva continuu orz; industria spirtului, de asemenea, dar nu este probabil că vreun sătean va cultiva continuu cartofi ş.a.m.d. Dependenţa există totuşi în această măsură şi până acum cooperaţia a făcut puţin progres spre controlul asupra industriilor agricole de acest gen (zahăr, bere, spirt)[145].

11. Evoluţia agriculturii urmează calea ei proprie.

Forma de exploatare a întreprinderii propriu-zise nu este niciodată realizată în agricultură, pentru că, cu toate că ea are nevoie de cheltuială de muncă şi capital, rămâne legată într-un grad cu mult mai înalt de condiţiile naturale: pământul şi clima.

În industrie şi comerţ s-a separat din ce în ce mai mult afacerea de gospodărie, formând flecare unităţi economice deosebite. Industria produce marfă, producţia ei merge în întregime pe piaţă şi se realizează în bani. În agricultură rămâne în medie cu atât mai mult produs în propria gospodărie, cu cât e mai mică. Niciodată agricultura nu ajunge să producă exclusiv mărfuri[146].

În loc de concentrarea exploatărilor, se observă în agricultură o tendinţă contrarie. Oriunde - constată Ed. David - nu stau în cale piedici politice sau juridice şi unde împrejurările generale economice cer şi răsplătesc o cultură intensivă, exploatarea mică învinge.

---

[144] Kautsky: *Agrarfrage,* p. 272, citat de David, p. 353.

[145] Clapham, *op. cit.* p. 194.

[146] K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft* (1920) vol. II, p. 77 şi urmare.

Secretul succesului ei nu stă, cum s-ar putea crede greşit, în „hrană subomenească şi muncă supraomenească”, ci în sporirea productivităţii muncii.

„Niciodată nu se întâlnesc în istorie ţărani distruşi prin superioritatea de exploatare a marilor concurenţi. Nu prin mijlocul unor servicii economice superioare, ci cu puterea armelor şi politica hoţească a stăpânilor s-au distrus în masă gospodării ţărăneşti şi s-au rotunjit mari moşii boiereşti. În concurenţa liberă a muncii economice n-ar fi reuşit niciodată cei mari: în aceasta ţăranul a răzbit pretutindeni”[147].

Cauza acestui proces stă în deosebirea fundamentală, care există între producţia agricolă şi industrială: procesul de producţie propriu-zis este în agricultură organicii în industrie mecanic. Aceasta implică o altă metodă de lucru şi un rol deosebit al muncii omeneşti.

Biruinţa industriei mari se datoreşte cooperării, diviziunii muncii şi maşinilor. În agricultură, avantajele cooperării pe picior mare sunt limitate şi pot să fie apropiate de micii cultivatori prin cooperaţie.

Dezavantajele cooperării pe picior mare se înmulţesc cu întinderea câmpului de lucru şi greutăţile inerente controlului muncii.

Diviziunea muncii are în agricultură un rol redus, căci natura procesului de producţie biologic nu îngăduie transformarea succesiunii în timp a etapelor procesului de producţie, într-o succesiune în spaţiu.

Rolul şi caracterul maşinilor este de asemenea deosebit. În primul rând, forţa motrice, în loc să se capete de la o puternică centrală, ca în industrie, în exploatarea agricolă se produce de motoare mici mobile, dintre care rolul de căpetenie îl au animalele de

---

[147] David, *op. cit.* p. 680. Pentru întregul paragraf ne călăuzim după concluziile operei savante a Dr. Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft,* Ed. II (1922) p. 680-696 şi de admirabila schiţă a lui K Bücher: *Landwirtschaft,* p. 63-85.

tracţiune. Apoi, oricât de perfecte sunt unele dintre maşinile-unelte agricole, acţiunea lor este mărginită, din cauza izolării, a inactivităţii, săptămâni şi luni întregi, în comparaţie cu maşinile automate ale unei fabrici.

Dar aplicarea maşinilor în agricultură nici nu este un apanaj al marii exploatări, cea mai mare parte fiind mici şi adaptate forţelor animale, iar folosirea intermitentă a maşinilor mari: maşina de treierat cu aburi şi plugurile motoare în exploatările mici, se poate organiza uşor prin cooperaţie.

În sfârşit, în producţia industrială mecanică, dezvoltarea uneltelor este primordială; pentru producţia agricolă organică, nu descoperirile tehnice, ci cele ştiinţifice au produs revoluţionarea ei.

Deci „progresele tehnice sunt accesibile exploatării mici, iar progresele ştiinţifice fără nici o excepţie”[148].

Exploatarea mare luptă chiar la aplicarea progreselor în hrănirea, îngrijirea şi ocrotirea plantelor de cultură şi animalelor, cu o greutate mare, pe care exploatarea mică nici nu o cunoaşte. Aproape toate acele progrese cer o măsură crescândă de îngrijire şi îndemânare. Familia ţărănească dispune de forţe de muncă îndestulătoare şi bune pentru săvârşirea lor, pe când marea exploatare este avizată la braţe închiriate, care n-au acelaşi imbold de lucru.

Producţia agricolă cere interesarea personală deplină a muncitorului la rezultatul producţiei, într-un grad cu atât mai mare, cu cât se urcă intensitatea exploatării mai mult.

Ridicarea productivităţii muncii omeneşti (raportul între cheltuială şi produs) şi sporirea intensităţii exploatării agricole (înmulţirea cantităţii de produse, câştigată pe o anume suprafaţă), ajung la un anume grad de intensitate în antagonism.

Legea produsului descrescând al pământului, întemeiată pe conservatismul naturii organice şi

[148] David, *op. cit.* p. 683.

imposibilitatea de dominare a condiţiilor climaterice naturale, impun capitalului în agricultură „să se adapteze pământului şi să împărtăşească imobilitatea lui”[149].

În industrie, sporirea producţiei are ca urmare o reducere a preţului de cost. În agricultură, se aplică principiul contrariu: costul de producţie este cu atât mai mare cu cât creşte intensitatea exploatării: urmarea este că dacă preţul produselor se coboară sub costul de producţie, – datorită concurenţei pe piaţa mondială – agricultura nu poate să facă faţă noii situaţii, când aceasta a atins limita optimă înainte.

Apoi, pe când sporirea intensităţii în industrie înseamnă o automatizare a procesului de producţie, prin sporirea maşinilor şi raţionalizarea utilizării muncii, „exploatarea agricolă, devine cu creşterea intensităţii, tot mai artistică, munca individuală cere mai multă îngrijire, mai multă dragoste de lucru. Fiecare parcelă, fiecare fruct, fiecare animal, are nevoie de un tratament potrivit firii sale speciale”[150].

Aceasta înseamnă că „tendinţa către o intensitate ridicată a folosirii pământului se desprinde din însăşi fiinţa gospodăriei familiale ţărăneşti: sporirea prilejului de muncă şi posibilităţii de existenţă pe o suprafaţă mărginită este legea de viaţă a ei”[151].

Aceste împrejurări evidenţiază că tendinţa naturală de evoluţie a agriculturii, care corespunde cu necesităţile progresului, conduce cu o forţă elementară, spre dominaţia exploatării mici.

Fireşte, realizarea acestei tendinţe, mai târziu sau mai de vreme, atârnă de împrejurările social-politice, de condiţiile de formaţiune a regimului de proprietate adecvat agriculturii ţărăneşti, de ridicarea gradului de cultură generală şi specială a ţărănimii, de o organizare specială a mijloacelor de întreţinere a forţelor naturale

[149] Bücher, *op. cit.* vol. II, p. 82.
[150] *Ibidem*, p. 83.
[151] David, *op. cit.* p. 688.

ale pământului, selecţionarea seminţelor şi înnobilarea rasei vitelor, precum şi de posibilităţile de organizare a unui sistem de cooperaţie, care să asigure organizarea raţională şi valorificarea maximă a muncii ţărăneşti în sistemul economic dominant.

III. REVOLUŢIA AGRARĂ ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI

12. Zeletin afirmă că „punctul de vedere fundamental din care trebuie privită agricultura, ca şi clasa ţărănească în era burgheză, este: ea încetează de a fi un factor de sine stătător şi devine o simplă anexă a capitalismului, funcţionând după nevoile acestuia”[152].

Cercetarea comparativă a transformărilor agriculturii, după emancipare, a dovedit că „legea” evoluţiei, statornicită de Marx, după „exemplul tipic” al împrejurărilor din Anglia, n-a aflat aplicaţie în alte părţi ale lumii.

Influenţa capitalismului asupra dezvoltării agriculturii depinde de regimul agrar, creat de

[152] Zeletin nu precizează în ce sens înţelege agricultura ca o «anexă a capitalismului». Într-o parte afirmă că «de când agricultura îmbracă haina burgheză, devine o maşină automată de proletari, oricât pământ s-ar da de rumegat acestei maşini» – fenomen care nu este general!; în altă parte, spune: «Munca cu oameni salariaţi făcută în vederea capitalizării, apare de regulă întâi în industrie şi de aci se întinde asupra agriculturii»; întrevede posibilitatea dezvoltării *întreprinderii capitaliste* în agricultură, dar imediat urmează restrângerea forţată: «De unde nu voiam să încheiem însă că producţia agrară, *odată intrată pe calea industrializării,* ar urma acelaşi mod de dezvoltare ca şi industria însăşi». Deci se admite acestei *«anexe a capitalismului»* un alt mod de dezvoltare – o mişcare proprie – «odată intrată pe calea... industrializării». Zeletin contra... Zeletin, sau Marx contra Marx, cu deosebire că acesta lămurea noţiunile, iar Zeletin vorbeşte de «industrializarea agriculturii», fără să precizeze în ce sens.

emancipare (exproprierea ţăranilor, proprietate privată şi regim de muncă feudal, sau proprietate privată şi libertatea muncii), iar progresul agriculturii nu este legat exclusiv de naşterea industriei mari (Danemarca şi Franţa), deşi este îmboldit de ea, după cum formele superioare de întreprindere industrială nu se pot dezvolta, dacă agricultura este înapoiată şi clasa ţărănească în mizerie.

Emanciparea – ca atare – nu produce nicăieri „armatele de proletari" (nici chiar în Anglia!), care trăiesc în mizerie, în aşteptarea salvării de la industria naţională, iar unde se produce fenomenul emigrării şi al „exodului rural", el se datoreşte în special condiţiilor de viaţă create de regimul de muncă neoiobag (Germania de răsărit!).

Agricultura îndeplineşte în viaţa socială o funcţie primordială; natura ei proprie îi imprimă – în limitele interdependenţei create prin procesul diviziunii sociale a muncii pentru fiecare gen de activitate socială - o mişcare proprie istorică economică, care culminează în împrejurarea că „agricultura, ca exploatare, nu se angrenează niciodată complet în sistemul capitalist[153].

Acesta este criteriul de cercetare a prefacerilor agriculturii şi clasei ţărăneşti, în orice ţară, care intră într-o eră nouă.

Era aceasta, caracterizată prin proprietate privată „absolută şi exclusivă", „sacră şi inviolabilă", şi prin libertate individuală, este denumită burgheză. Înlăuntrul ei s-a petrecut procesul de transformare a agriculturii şi clasei ţărăneşti, în toate Statele continentale, în care emanciparea s-a făcut sub egida Revoluţiei franceze.

În Statele din răsăritul Europei, în care agricultura a trăit până la războiul mondial sub regimul proprietăţii private (cu excepţia comunităţilor agrare ruseşti şi a unor instituţii feudale în alte părţi) şi al muncii feudale,

[153] Bücher, *op. cit.* p. 84.

emanciparea desăvârşită a ţăranilor se produce după războiul mondial în împrejurări deosebite.

13. Zămislirea noului regim agrar în răsăritul Europei se face sub egida revoluţionară. Iniţiativa a fost de astă dată în mâna unei revoluţii sociale, al cărei steag era idealul socialist, dar ale cărei forţe motrice erau agrare. Aceasta lămureşte îndeajuns pentru ce „socializarea agriculturii în Rusia a produs o democratizare a proprietăţii pământului şi a realizat l'égalité des fortunes mai complet decât 1789/93 în Franţa"[154]. De fapt, unicul succes sigur al revoluţiei ruse este ţărănizarea agriculturii.

În Jugoslavia, Cehoslovacia, Polonia, Lituania, Estonia, Letonia, ca şi în România, reformele agrare au fost direct influenţate de ambianţa revoluţionară[155].

Tendinţa generală a noii revoluţii agrare a fost democratizarea agriculturii prin acţiunea simultană de consolidare şi extensiune a proprietăţii ţărăneşti şi partajarea marilor domenii funciare. Baza de realizare a acestei tendinţe nu putea fi creată decât prin desfiinţarea sistemului feudal, oriunde mai exista (Bosnia şi Herzegovina) şi a tuturor formelor de semifeudalism, care dăinuiau în întreaga regiune agrară răsăriteană.

---

[154] Max Sering: *Die Umwälzungder Agrarverfassungin Ost und Mittel-Europa und ihre wirtschaftlichen Folgen*, în „Manchester Guardian Comercial" No.6 (1921).

[155] Reformele agrare din Germania, Austria şi Ungaria, deşi produse postrevoluţionare, se înfăţişează ca o ajustare a regimurilor agrare existente, ca o continuare a politicii de colonizare internă antebelice. Limitarea mijloacelor de procurare a pământului, necesar pentru colonizare, la dreptul de preemţiune, şi numai excepţional acordarea dreptului de expropriere, şi fixarea indemnităţii după valoarea integrală a pământului, prezintă acest caracter. Vezi: *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale* în «Revue Internationale du Travail», Vol. VI, No. 3 (1922).

Ţelurile practice au fost, pe de o parte, consolidarea proprietăţii ţărăneşti existente prin întregirea parcelelor ei până la minimum de suprafaţă necesar pentru organizarea unei gospodării raţionale, care să ceară munca întregii familii ţărăneşti, iar pe de altă parte, crearea de noi gospodării ţărăneşti, prin colonizarea internă, şi – pentru organizarea raţională a agriculturii ţărăneşti şi asigurarea independenţei plugarilor – extinderea şi crearea islazurilor comunale.

Punctul de plecare în realizarea acestei politici a fost pretutindeni exproprierea marii proprietăţi funciare, care depăşeşte o anume întindere maximă, contra unei indemnităţi calculată după valorile antebelice, făcându-se abstracţie de deprecierea banului, achitată în rentă producătoare a unui venit de 3, 4% sau 5%[156]), şi împărţirea lor în loturi ţărăneşti economice.

Odată operaţiile de expropriere şi împroprietărire sfârşite, preponderenţa regimului proprietăţii ţărăneşti în fiecare ţară va fi dată într-o măsură cu atât mai mare, cu cât limita maximă de proprietate funciară este mai coborâtă[157].

Oricum, este evident că întreaga regiune semifeudală de ieri este pe cale a dobândi o structură agrară, întemeiată, într-o largă măsură, pe proprietatea ţărănească de muncă.

---

[156] În Cehoslovacia şi Polonia sumele globale altfel calculate suferă însemnate reduceri. Vezi; *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale*, p. 368.

[157] Limita maximă a proprietăţii funciare diferă. În Cehoslovacia un proprietar nu poate stăpâni mai mult de 150 ha pământ arabil şi 250 ha în total. În Polonia cifra oscilează între 80 ha-180 ha şi în cazuri excepţionale 400 ha. În România: Vechiul Regat, 100 ha, 150, 250, 300, 400 şi excepţional 500 ha. În Transilvania 100 jugăre la munte, 200 şi 500 jugăre la şes; în Basarabia 100 ha, în Bucovina 250 ha. În Lituania orice proprietate peste 80 ha este expropriată, iar în Estonia şi Letonia este prevăzută exproprierea totală a moşiilor nobililor (Rittergüter). Vezi: *Législations agraires en Europe Centrale*, p. 366-367. M. Sering: *Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarvefassung*, 1921.

Dacă această situaţie nouă ar fi dominată de regimul dreptului de proprietate privată, evoluţia agriculturii şi a clasei ţărăneşti în răsăritul Europei ar putea fi o repetiţie a fazelor străbătute în apus după Marea Revoluţie.

Procesul de formaţiune al noului aşezământ agrar are loc însă în acelaşi timp cu o reformă a dreptului de proprietate. Revoluţia franceză a însemnat începutul erei proprietăţii private şi pentru pământ. Folosirea pământului a fost lăsată la discreţia absolută a stăpânului lui. Pământul a devenit marfă şi ca oricare altă marfă putea să fie vândut şi cumpărat. Nimeni nu contestă că această transformare revoluţionară a fost o poruncă a progresului şi „întrucât proprietatea privată asupra solului s-a manifestat ca un drept de folosinţă asigurat a muncii personale încorporate în pământ, a fost un factor stimulent absolut al progresului cultural”[158]. Dar exercitarea liberă a dreptului de proprietate asupra pământului, *„absolut şi exclusiv”*, a evidenţiat, în cursul evoluţiei, urmări de natură contrarie, izvorâte în special din împrejurarea că suprafaţa pământului este mărginită şi, ca urmare, posesiunea lui poate avea un caracter de monopol şi poate deveni un instrument de exploatare şi dominaţie.

Din asemenea constatări şi din consideraţii analoage s-a desprins necesitatea unei reforme a dreptului de proprietate privată şi, ca o reacţiune împotriva concepţiei individualiste, s-a ajuns la ideea proprietăţii ca funcţiune socială[159]. Proprietatea nu mai este privită ca o instituţie din care decurg numai drepturi, ci care creează prin ea însăşi obligaţii faţă de societate[160].

---

[158] David, *op. cit.* p. 651.

[159] Vezi Léon Duguit: *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon*, p. 160.

[160] Pentru întâia oară această concepţie a aflat o expresie oficială în Constituţia germană de la 1919. Art. 153 glăsuieşte: Proprietatea

Aplicaţia acestui nou drept de proprietate în ce priveşte pământul, se evidenţiază în tendinţa de înlocuire a proprietăţii de exploatare, prin proprietatea ţărănească de muncă[161], manifestată în ţelurile revoluţiei agrare şi se oglindeşte în toate măsurile pentru conservarea structurii agrare, întemeiată pe proprietatea de muncă. Toate aceste prescripţii restrâng într-o largă măsură dreptul de dispoziţie al noilor proprietari de pământ (vinderea, ipotecarea şi transmiterea pe cale de succesiune în condiţii limitative, exploatarea obligatorie a loturilor de către împroprietăriţii înşişi şi organizarea raţională a gospodăriilor[162].

Evoluţia agriculturii şi a clasei ţărăneşti în răsăritul Europei se va face într-un sens sau altul, după cum va fi călăuzită de noua instituţie de drept a proprietăţii de muncă, sau de vechea instituţie a proprietăţii private, „sacre şi inviolabile”.

14. Noul regim agrar din România, deşi nu este o încorporare ideală a noii concepţii de proprietate de muncă, este produsul aceleiaşi tendinţe.

Exproprierea proprietăţii funciare mari şi împărţirea ei în loturi ţărăneşti creează o situaţie preponderentă proprietăţii de muncă, iar întregirea ei prin constituirea islazurilor comunale – deşi într-o măsură restrânsă – micşorează împrejurările prielnice regimului de învoieli feudale.

Nu s-a creat încă instituţia de drept a proprietăţii ţărăneşti de muncă, idealul legiuitorilor vremelnici fiind asigurarea creării unei clase de mijloc de proprietari. Totuşi, măsurile privitoare la circulaţia şi folosinţa

---

obligă. Folosinţa ei trebuie să fie în acelaşi timp serviciu pentru binele obştesc.

[161] Lucrarea şi folosirea pământului este o datorie a proprietarului faţă de societate (Constituţia germană, art. 153).

[162] *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale*, p. 378. Maintien de la nouvelle structure agraire.

loturilor ţărăneşti asigură *deocamdată* conservarea structurii agrare întemeiată pe proprietatea de muncă[163].

În sfârşit, fixându-se maximum de proprietate intangibil, deosebit pentru diferitele provincii, proprietatea mare şi mijlocie va poseda întinderi însemnate.

Presupunând că aşezământul agrar va rămâne neschimbat, vor exista trei regimuri de proprietate şi exploatare: proprietatea şi exploatarea ţărănească, proprietatea mare şi mijlocie, exploatată sub regimul învoielilor, şi proprietatea mare şi mijlocie, exploatată în regie cu lucrătorii agricoli şi argaţi.

S-a dovedit în timpul din urmă, pe temeiul scurtei experienţe de până acum, comparându-se condiţiile în care e pus un ţăran învoit şi unul emancipat, că o familie ţărănească împroprietărită poate câştiga de pe un lot de 5 ha de două ori mai mult decât o familie învoită la proprietarul mare sau mijlociu, sau o familie care argăţeşte[164]. Concluzia acestei constatări – făcută sub regimul taxelor de export care micşorează venitul săteanului – este că condiţiile materiale astfel create gospodăriei ţărăneşti pot chezăşui progresul agricol, unei asemenea familii rămânându-i anual – presupunând chiar un spor de cheltuieli pentru o viaţă omenească – o sumă însemnată, pe care să o investească în construcţii, culturi de durată, inventar etc. „Neapărat, o asemenea situaţie

[163] Într-adevăr, art. 120 din legea Vechiului Regat prevedea că vânzările loturilor ţărăneşti nu sunt permise cinci ani de la punerea definitivă în stăpânire. Deşi vânzările loturilor, după acest termen, sunt îngăduite faţă de orice cetăţean român, cu condiţia de a le pune în valoare personal, totuşi Statul îşi rezervă un drept de preemţiune, şi limita superioară este de 25 ha la munte şi 100 ha la şes.

[164] Mihăilescu: *op. cit.* Pe un lot de 5 ha un ţăran împroprietărit ar câştiga 16.900 lei, pe când un ţăran învoit pe o proprietate mare şi mijlocie (inclusiv loturile demonstrative), când învoiala ar fi la parte (din două una), 8.000 lei anual, sumă care s-ar urca la 9.000 lei, dacă s-ar ajunge a se încheia învoieli capitaliste (adică împărţiri strict proporţionale cu capitalul fiecăruia).

favorabilă, la care se adaugă nestânjenirea ţăranului în lucrările sale şi în alegerea momentului oportun pentru executarea acestor lucrări, e de natură să redea ţăranului iniţiativa de plugar liber, să-i redea încrederea în sine, să facă într-un cuvânt – pe lângă condiţiile materiale favorabile în care-l pun – să capete şi acea stare sufletească indispensabilă pentru a dispune pe un plugar să încerce procedee tehnice noi, ca şi pentru a se avânta în întreprinderi, la care ţăranul dinaintea exproprierii, ca şi cei care sunt avizaţi la terenul proprietăţii mari sau mijlocii rămase, nu-i în stare nici să se gândească cel puţin”[165].

Regimul proprietăţii ţărăneşti poartă deci într-însul condiţiile obiective şi subiective, prielnice progresului agricol.

Regimul proprietăţii mari şi mijlocii, exploatată în dijmă, dimpotrivă, păstrează în întregime condiţiile de paralizare a oricărui progres tehnic, atât din partea marii proprietăţi, cât şi din partea ţăranului învoit.

Regimul proprietăţii mari şi mijlocii, exploatată în regie, în special în regiunile cu populaţie rară, dacă îşi va asigura organizarea raţională şi se vor aplica metode de exploatare intensivă, va putea colabora la progresul agricol în viitor.

15. Regimul proprietăţii ţărăneşti nu creează numai condiţiile subiective – materiale şi morale – de natură a spori capacitatea de producţie a ţăranilor plugari de sine stătători, ci şi condiţiile obiective, mediul social prielnic intensificării gospodăriei agricole.

---

[165] Mihăilescu: *op. cit.* Pentru a face această dovadă, se compară rezultatele la care ar ajunge ţăranul sub cele trei regimuri: independent, învoieli feudale şi învoieli capitaliste; dacă ar încerca să adopte unele procedee tehnice avansate, se dovedeşte că plusul pentru ţăran ar fi de 1.600 lei sub învoieli feudale, 2.130 lei sub învoieli capitaliste şi 3.200 lei – adică dublu – sub regimul micii proprietăţi ţărăneşti.

Răspândirea bunei stări materiale în rândurile ţărănimii va contribui la ridicarea nivelului de trai, sporind şi trezind trebuinţe noi, ceea ce va produce o extindere a pieţei interne pentru produse fabricate. Aceasta este singura bază temeinică pentru dezvoltarea unei industrii mari naţionale, care la rândul ei, îmboldind creşterea populaţiei orăşeneşti şi ridicându-i bunăstarea, va contribui la formarea unei pieţe întinse pentru produsele gospodăriei ţărăneşti – condiţie necesară intensificării ei.

Dar tendinţa către un trai mai omenesc, care se manifestă astăzi în masele ţărăneşti, există oarecum în sângele maselor orăşeneşti, înainte de dezvoltarea industriei, cuprinzând elementele din comerţ, bănci, transport, meşteşuguri, profesionişti liberi şi funcţionari, astfel că piaţa internă pentru produsele gospodăriei ţărăneşti nu se creează odată cu naşterea şi dezvoltarea industriei mari, ci se lărgeşte.

În schimb însă, când lipsesc debuşeurile externe, nu se poate crea o industrie naţională, dacă nu există o piaţă internă, capabilă de a absorbi minimum de producţie sub care nu se poate organiza producţia în masă, în fabrici, decât la adăpostul eternizat al barierelor vamale, care dacă nu sunt privite, în concordanţă cu concepţia lui Fr. List[166], ca mijloace de educaţie temporare, devin mijloace de spoliaţiune, reducere a buneistări generale şi împiedicare a progresului.

Anemia industriei naţionale româneşti dinainte de război îşi găseşte astfel o explicaţie tocmai în situaţia agrară neofeudală, care zădărnicea crearea unei pieţe interne largi. Neoiobagul, care îşi împărţea produsul muncii cu proprietarul (arendă, dijmă, clăci) şi cu Statul (dări), avea o capacitate de cumpărare extrem de

[166] Friedrich List (1789-1846), economist german. Iniţiatorul teoretic al Uniunii vamale germane, a fost adeptul protecţionismului industrial, în vederea stimulării progresului economic. Autorul lucrării „Sistemul naţional de economie politică” (1841). (n. edit.)

mărginită, care mai era redusă prin scumpetea fabricatelor interne, industriile încurajate, în lipsa posibilităţilor de organizare a producţiei în masă, fiind silite a vinde mărfurile sub pavăza tarifului vamal. Cercul vicios era astfel încheiat.

Un regim agrar întemeiat pe gospodării ţărăneşti mici, va întreţine o populaţie densă, va intensifica producţia agricolă şi va alcătui pentru producţia industrială a ţării o piaţă internă, capabilă să consume stocuri mari de mărfuri.

Aceste consideraţii răstoarnă odată mai mult leit-motivul cunoscut: „revoluţia agrară ia fiinţă sub influenţa şi din nevoile industriei”[167] şi întăresc adevărul că regimul de proprietate şi de muncă ţărănească poate deveni punctul de plecare al dezvoltării unei industrii naţionale.

16. Exodul rural este un efect al regimului de mare proprietate şi muncă feudală. Oriunde s-a produs, el se datoreşte împrejurării că sătenii proprietari ai unui petec de pământ şi învoiţi pe marea şi mijlocia proprietate în regimul muncii forţate, nu se mai pot hrăni şi suporta condiţiile animalice de viaţă, sau că sătenii fără pământ, muncitori agricoli care nu-şi pot agonisi traiul pentru un an muncind cinci luni, îşi părăsesc vetrele. Ei îngroaşă rândurile proletariatului industrial, când există o industrie naţională, capabilă să-i absoarbă, sau altminteri emigrează în ţări străine.

Agricultura ţărănească întreţine un număr mult mai însemnat de oameni la ţară decât agricultura mare[168]. Cu cât va fi deci mai răspândită gospodăria ţărănească mică, cu atât va dispare mai repede şi mai complet

---

[167] Zeletin, *op. cit.*

[168] «Statistica dovedeşte că în Germania ţinuturile precumpănitor mici ţărăneşti cuprind şi păstrează un număr îndoit de oameni, în comparaţie cu ţinuturile unde predomină exploatările mari». (David, *op. cit.* p. 541).

cauza emigrării, treptat cu desăvârşirea operei colonizării, iar exodul rural către oraşe va putea lua un curs normal şi în raport cu capacitatea de absorbţie crescândă a industriei naţionale şi a celorlalte ramuri de activitate economică în dezvoltare.

Dacă proprietatea mare şi mijlocie se va păstra în viitor în proporţiile rămase după expropriere, în regiunile cu populaţie densă, fenomenul exodului din aceste părţi va avea un caracter mai grav, cu atât mai mult, cu cât va putea fi însoţit de o criză de braţe de muncă agricolă, îndată ce industria va lua un avânt considerabil.

Limitarea posibilităţilor de diviziune a loturilor prin succesiune şi reglementarea succesiunilor în vederea asigurării integrităţii lotului[169] vor stânjeni tendinţa de pulverizare şi proletarizare în masă.

Însă în regiunile cu populaţie densă, în care împroprietărirea s-a făcut în loturi mici, neeconomice în situaţia de astăzi a plugăriei, este de la sine înţeles că parcelarea prin succesiune – chiar mărginită la 2 ha la şes şi 1 ha la munte – îşi va produce în parte efectul, dacă populaţia rurală nu va putea avea la îndemână ocupaţii anexe adecvate, sau nu va putea fi absorbită în industrii şi alte ocupaţii. A fost, desigur, o tendinţă conştientă a reformei agrare ca să favorizeze posibilitatea creării proprietăţii ţărăneşti pitice, ca să creeze forţat în viitoarea constelaţie agrară săteni sateliţi, constrânşi să se învoiască să lucreze marea şi mijlocia proprietate. Dacă această situaţie va rămâne neschimbată, ea va constitui o stânjenire a progresului agricol, atât în gospodăria ţărănească, cât şi în gospodăria marii şi mijlociei proprietăţi, pe care n-o va putea tolera naţiunea, avizată a spori prin toate mijloacele producţia naţională[170].

---

[169] Art. 126-136, Legea din Vechiul Regat.

[170] Cercetările conducătorului Secretariatului Ţărănesc din Elveţia, Dr. Laur, dovedesc că produsul brut fmal - din cultura plantelor, creşterea vitelor şi celelalte anexe - se prezintă astfel:

Exceptând aceste urmări parţiale şi care nu pot avea un caracter de permanenţă – deoarece sunt produse de măsuri politice economice aleatorii – regimul inaugurat al predominării proprietăţii ţărăneşti se va manifesta în toată amploarea sa, dacă în afară de condiţiile economice subiective şi obiective inerente va fi pus în condiţii social-politice proprii.

Desfăşurarea completă a efectelor posibile ale regimului proprietăţii ţărăneşti de muncă trebuie să producă o sporire maximă a producţiei agricole şi a venitului agriculturii şi ridicarea culturală a naţiunii.

IV. CLASA ŢĂRĂNEASCĂ ÎN ERA CAPITALISTĂ

17. „Clasele sociale sunt un produs al evoluţiei economice, o comunitate de interese izvorâtă din formaţiunea economică, existentă la un moment dat”[171].

Originea lor stă în repartiţia inegală a averii şi venitului[172]. Aceasta nu înseamnă însă că situaţia averii sau mărimea venitului ar alcătui caracteristica unei clase sau alteia. (Un ţăran independent, care scoate din munca ogorului său propriu un venit mai mic decât un muncitor

---

Produs brut/ha1901-1913Exploatări ţărăneşti mici3-5 ha900 fr100%mici şi mijlocii5-10 ha78687%mijlocii10-15 ha69377%mari mijlocii15-30 ha65172%mari peste30 ha53559%

Se menţionează că în aceste exploatări ramura principală era creşterea vitelor. Totuşi, superioritatea exploatărilor mici e dovedită tot de Dr. Laur şi pentru producţia agricolă. Cercetările D-rului Laur în Elveţia sunt întărite de cercetările făcute de Profesorul Sering, Keup şi R. Mürer în Germania. (Vezi David, *op. cit.* p. 405-426).

[171] H. Cunow: *Die Marxisch Geschichts-Gesellschafts-und Staatstheorie* (Berlin 1921) vol. II, p. 56.

[172] K. Bücher: *Entstehungder Volkswirtschaft* vol. I, *Arbeitsteilung und soziale Klassenbildung*.

industrial, nu este pentru aceea proletar, căci nu se află într-un raport de salariu faţă de un întreprinzător.)

Ceea ce hotărăşte apartenenţa la o clasă socială sau alta este, după Marx, situaţia economică identică, care derivă din poziţia indivizilor în procesul general economic, sau, cu alte cuvinte, „felul activităţii economice şi poziţia determinată de aceasta în procesul economic al societăţii”[173].

Potrivit acestei concepţii, Marx nu cunoaşte decât trei clase principale:

„Proprietarii numai de forţă de muncă, proprietarii de capital şi proprietarii de pământ, ale căror izvoare de venituri respective sunt salariul, profitul şi renta pământului, deci salariaţii, capitaliştii şi proprietarii de pământ formează cele trei mari clase ale societăţii moderne, întemeiată pe modul de producţie capitalist”[174].

Dar Marx recunoaşte că nici în Anglia, unde societatea modernă s-a dezvoltat „cel mai înaintat şi mai clasic”, nu se întâlneşte acea împărţire tipică în clase, ci există „clase intermediare şi de tranziţie”. Pentru sistemul lui Marx, aceasta era însă „indiferent”, deoarece se presupunea că există o „tendinţă constantă şi este însăşi legea evoluţiei modului de producere capitalist”, ca mijloacele de producţie să se despartă din ce în ce mai mult de muncă şi să se concentreze mereu în grupe mari mijloacele de producţie fărâmiţate; deci să se transforme munca în muncă salariată şi mijloacele de producţie în capital. Acestei tendinţe îi corespunde de cealaltă parte separaţia completă a proprietăţii pământului de capital şi muncă sau transformarea întregii proprietăţi a pământului în forma de proprietate rurală corespunzătoare modului de producţie capitalist[175].

---

[173] Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 53.

[174] Marx: *Das Kapital,* vol. III, partea 2, cap. 52, p. 421.

[175] *Ibidem.*

Cercetarea condiţiilor de evoluţie a agriculturii a dovedit, însă, că nu există în această ramură de activitate economică tendinţa naturală de concentrare a pământului şi de despărţire a muncitorului de instrumentul său de muncă, iar în loc de „transformarea întregii proprietăţi a pământului în forma de proprietate rurală, corespunzătoare modului de producţie capitalist”, are loc un proces invers: prefacerea proprietăţii private a pământului, din instrument de exploatare şi dominaţie, în instrument de muncă – proprietatea de muncă.

Această constatare contrazice trilogia claselor sociale, întrevăzută de Marx, ca un rezultat fatal al legii evoluţiei societăţii capitaliste burgheze, şi nimiceşte valoarea caracterizării ţărănimii drept o clasă de tranziţie intermediară. Ţărănimea nu este, în era capitalistă, o clasă de tranziţie mai mult şi într-alt sens, cum sunt celelalte clase sociale principale, capitaliştii şi proprietarii, întrucât este dovedit că ea nu reprezintă în procesul muncii sociale o funcţiune pe cale de dispariţie, ci dimpotrivă. De asemenea, ţărănimea nu poate fi socotită clasă intermediară, în sensul dat de Kautsky şi alţi neomarxişti, după care ţăranii „nu sunt nici numai lucrători, nici numai capitalişti sau proprietari de pământ”[176], pentru că ţăranul tipic n-are venit din proprietatea sa „ca şi capitalistul sau proprietarul de pământ”, produsul obţinut de el din cultivarea propriului său pământ, cu munca sa şi a familiei lui, fiind un venit din muncă şi nu un venit din exploatare, ca al capitalistului sau al proprietarului de pământ.

Numai în înţelesul că „ţăranul tipic nu este nici exploatator nici nu e direct exploatat”[177] poate fi exact

[176] K. Kautsky: *Georgien – Eine sozialdemokratische Bauernrepublik* (1921).

[177] E. Varga: *Die Rolle der Bauernschaft in Verfallstadium des Kapitalismus* în „Die Kommunistische Internationale” No. 20 (1922) p. 66. [Jeno (Evgheni) Varga (1879-1964), om politic şi economist sovietic de origine maghiară. Comisar al poporului în timpul Republicii Sfaturilor din Ungaria, a emigrat în Rusia Sovietică,

caracterizată ţărănimea, drept o „clasă intermediară”, între cea a capitaliştilor, de o parte, şi a proletarilor, de altă parte.

Aceasta este situaţia de fapt, oriunde, după emancipare, majoritatea covârşitoare a masei rurale este formată din ţărani, care şi lucrează pământul cu mijloacele lor proprii de producţie şi exclusiv cu munca lor şi a familiei. Alături de aceşti ţărani independenţi, se întâlnesc pe de o parte ţăranii mari, care stăpânesc întinderi de pământ peste puterea lor de muncă şi le cultivă cu braţe străine închiriate (proprietarii mijlocii), şi pe de alta ţăranii mici, care posedă câte un petec de pământ care nu ocupă complet munca lor şi nu le oferă hrană omenească, astfel că sunt constrânşi a-şi oferi braţele de muncă altora. În sfârşit, mai sunt şi muncitorii agricoli, propriu-zişi, care-şi agonisesc traiul exclusiv, sau în cea mai mare parte, din munca salariată.

Se poate însă observa pretutindeni o tranziţie aproape continuă de la ţăranul mare, care exploatează munca altora, la ţăranul independent care nu-i „nici exploatator nici exploatat”, până la ţăranul mic (constrâns a-şi vinde munca) şi la muncitorul agricol propriu-zis, exploatat.

Există în *cadrul populaţiei ţărăneşti etape de tranziţie, în jurul tipului reprezentativ, care rămâne totuşi ţăranul independent, muncitor exclusiv al ogorului său propriu*.

Dar indiferent de aceste deosebiri, faţă de clasa agricultorilor mari, populaţia ţărănească apare ca o clasă unitară. Numai dacă se face abstracţie de acest antagonism şi se analizează structura lăuntrică a populaţiei ţărăneşti, se pot deosebi cele trei straturi: ţăranii mari, care întrebuinţează muncitori salariaţi,

---

devenind activist de seamă al Internaţionalei a III-a Comuniste. În scrierile sale a analizat fenomenele economice ale capitalismului în spiritul dogmatismului ideologic stalinist. În epoca lui N.S. Hruşciov a contribuit la înfăptuirea încercărilor de reformă economică (n. edit.)].

ţăranii independenţi care-şi muncesc ogorul împreună cu familia lor şi ţăranii mici care nu-şi pot agonisi traiul, muncind bucata lor proprie de pământ.

Diferenţele între aceste categorii izvorăsc din mărimea proprietăţilor şi din situaţia lor în procesul de producţie. Termenul de comparaţie este muncitorul agricol. Acesta este lipsit de pământ şi n-are în procesul de producţie o situaţie de sine stătătoare. Ţăranul mic, care-şi munceşte petecul de pământ, dar nu poate trăi numai din rodul ogorului său, are o stare mai ridicată faţă de muncitorul agricol, dar nu este independent din punct de vedere economic. Ţăranul, care găseşte în brazda lui de pământ ocupaţie deplină pentru el şi familia lui, are faţă de ţăranii mici avantajul unei depline independenţe economice. Ţăranul mare stă la rândul său deasupra celorlalte categorii prin averea lui, dar mai des prin rolul său de conducător al unei exploatări, în care foloseşte munca străină salariată.

Muncitorii agricoli nu alcătuiesc însă o clasă separată, faţă de ţăranii muncitori ai ogorului lor propriu, deoarece speranţele şi posibilităţile de intrare în rândul cultivatorilor proprietari, identitatea traiului şi a muncii lor condiţionează un simţământ de solidaritate între aceste două pături[178]. Adesea se accentuează lipsa de omogenitate a populaţiei ţărăneşti, scoţându-se în relief tocmai aceste diferenţieri dinlăuntrul ei. Ca termen de comparaţie serveşte proletariatul, care este înfăţişat cu o unitate de clasă desăvârşită. Există totuşi diferenţieri

[178] Vezi şi Wilhem Mattes: *Die bayerischen Bauernräte* (1921), p. 16. «Pătura muncitorilor agricoli nu poseda până la Revoluţie (1918) nici o organizaţie şi însemnătate politică independentă mai mare. O cauză a acestui fenomen este sărăcia de cunoştinţe a muncitorilor agricoli. însă deosebirile sufleteşti între pătura independenţilor şi salariaţilor sunt cu mult prea mici, ca să poată explica acest fenomen. Cea mai însemnată cauză este *caracterul ţărănesc al agriculturii bavareze».* «Cel puţin patru cincimi din forţele de muncă străine în agricultură au un patron, care este, ca atare, aproape de ei şi săvârşeşte aceeaşi muncă», p. 33.

calitative şi înlăuntrul acestei clase: grupa muncitorilor intelectuali, de o parte, şi aceea a muncitorilor manuali, de altă parte; apoi, între aceştia din urmă: muncitorii manuali fără nici o pregătire, muncitorii a căror pregătire sumară constă în deprinderea servirii maşinilor, lucrătorii cu pregătire tehnică, meşteşugarii şi tehnicienii etc.

Tranziţia spre patronat era înainte vreme ţelul fiecărui lucrător industrial, şi este în bună parte şi astăzi, deşi biruinţa exploatării mari în industrie a împuţinat şansele. Cu toate acestea, identitatea de interese, izvorâtă din antagonismul comun al tuturor categoriilor de muncitori faţă de patronat, creează solidaritatea de clasă a proletariatului; după cum tot identitatea de interese, izvorâtă din antagonismul comun al întregii populaţii ţărăneşti muncitoare, faţă de stăpânii de pământ şi faţă de întregul regim de exploatare al societăţii capitaliste, lasă cel puţin presupunerea posibilităţii unei solidarităţi a clasei ţărăneşti.

18. Consolidarea clasei ţărăneşti nu se poate închipui fără existenţa în rândurile ei a unei *conştiinţe de clasă* şi, ca urmare, *a capacităţii de acţiune politică*.

Conştiinţa de clasă înseamnă cunoaşterea intereselor proprii specifice şi a antagonismelor existente.

Există contraste de interese între ţărănime şi celelalte straturi ale societăţii?

Teoria socialistă afirmă că ţărănimea ar fi „unită cu clasele stăpânitoare, şi separată de proletariat, prin faptul că posedă ea însăşi mijloacele de producţie”[179].

Pământul ţărănesc, odată recunoscut şi organizat ca proprietate de muncă, lipsită de orice calitate de instrument de exploatare, „tendinţa naturală” de unire a ţărănimii cu clasele stăpânitoare rămâne fără nici un suport în realitatea socială.

[179] Varga, *op. cit.* p. 67.

Dar chiar socialiştii recunosc că există antagonisme între ţărănime şi diferitele pături ale claselor stăpânitoare. Înainte de toate, fireşte, ţărănimea stă faţă în faţă cu clasa marilor proprietari. Setea de pământ, a cărei extindere este în funcţie de sporul populaţiei şi gradul de intensitate a culturii, poate conduce la lupte revoluţionare.

Ipotetic, gradul de saturaţie nu e atins decât atunci când s-a distribuit tot pământul în loturi mici economice. În fapt, antagonismul rămâne latent, atât timp cât există proprietăţi mari sau mijlocii şi ţărani pitici, sau ţărani muncitori agricoli, constrânşi a se învoi sau a munci cu ziua, ca salariaţi.

Contrastul de interese între ţărănime şi burghezie se poate manifesta în diferite forme. Burghezia se prezintă la început ţăranului în haina capitalului de cămătă care-l exploatează, astfel încât este capabilă a-i reduce venitul muncii sub nivelul salariului obişnuit şi îl constrânge a-şi vinde petecul de pământ. Organizarea creditului popular cooperativ poate reuşi în cele din urmă a pune capăt acestei situaţii.

Rodul muncii gospodăriei ţărăneşti nu este însă deplin la adăpost nici prin aceasta. Burghezia, în funcţie de clasă diriguitoare în Stat, are în mână cheia repartiţiei impozitelor, care îi înlesneşte a aşeza o cotă mai apăsătoare a sarcinilor fiscale asupra ţărănimii, după cum, fiind stăpână pe banca de emisiune, poate dirija organizarea creditului cum îi convine. În plus, la adăpostul tarifelor vamale create de ea, cartelele industriale, folosind o situaţie de monopol, pot să urce în voie preţurile fabricatelor, consumate de ţărănime.

Transformările economice produse de război au creat antagonisme noi faţă de burghezie şi au accentuat unele vechi. Niciodată n-a existat un contrast atât de acut între interesul de valorificare maximă a producţiei ţărăneşti şi tendinţele capitalului comercial de acaparare

şi speculare, ca în această epocă de hausse a preţurilor agricole.

Ţărănimea a avut şi are încă o conjunctură favorabilă, care i-a înlesnit şi continuă a-i înlesni să realizeze preţuri mari pentru produsele agricole. Deprecierea monedei i-a folosit, la un moment dat, să strângă bani, cu care a putut să-şi plătească dobânzile, scăpând de sarcini cu mare uşurinţă. Dar continuarea deprecierii banului i-a dăunat mult. La urcarea preţurilor agricole, s-a răspuns cu o urcare mai pronunţată a preţurilor industriale, astfel că procurarea utilajului necesar noilor gospodării ţărăneşti şi al celor refăcute după război, precum şi a articolelor de întrebuinţare şi consum, au micşorat produsul muncii gospodăriilor săteşti. Aceasta n-a fost însă de ajuns. În cele din urmă, ţărănimea se poate adapta fluctuaţiilor valutei, urcând proporţional preţurile produselor ei. Burghezia are însă interesul ca valuta să se stabilizeze şi să urce repede. Aceasta nu-i cu putinţă, dacă nu se realizează un echilibru bugetar. Atotputernică, burghezia poate concepe şi aplica un sistem de stoarcere a muncii ţărăneşti, prin taxe de export, preţuri maximale şi rechiziţionare a produselor agricole, punând astfel sarcini mari pe clasa ţărănească, ca să plătească datoriile de război ale Statului, care, într-o vreme de sărăcie generală, au avut ca efect crearea unei pături noi de îmbogăţiţi.

Antagonismele acestea, manifestate cu forţa brutală a împrejurărilor postbelice, au fost de natură să trezească conştiinţa de clasă a ţărănimii. Acest fapt este astăzi deplin recunoscut[180].

---

[180] Chiar doctrinarii comunişti, care negau posibilitatea unei conştiinţe de clasă a ţărănimii, din cauza diferenţierii din sânul ei, astăzi, în special după experienţa revoluţiei ruse, o recunosc. Astfel, E. Varga, fostul Comisar al poporului în Ungaria, spune: «Ţărănimea a ieşit din război cu o conştiinţă de clasă sporită, cu un interes mai mare pentru politică», (*op. cit.* p. 70).

Aceasta nu înseamnă că sub impulsul transformărilor economico-sociale schiţate s-a format o conştiinţă de clasă desăvârşită în masele ţărăneşti. Acest proces este mai complex. Conştiinţa de clasă nu poate fi la începutul dezvoltării unei clase decât ceva vag, instinctiv, este impresia opoziţiei de interese faţă de stăpânitori. Încetul cu încetul, în toiul luptelor de clasă, se definesc deosebirile de interese, antagonismele faţă de celelalte clase şi se desluşesc, în cele din urmă, condiţiile de existenţă ale clasei, caracterul ei specific[181].

19. Desăvârşirea conştiinţei de clasă ţărăneşti este deci condiţionată de locul ţărănimii în lupta de clasă şi de capacitatea ei de a juca un rol politic independent.

Însuşi istoricul Guizot[182], ministrul lui Ludovic Filip[183], reprezentantul tipic al conservatorismului, a recunoscut, în scrierea sa „Les moyens de gouvernement et d'opposition dans l'état actuel de la France", apărută în 1821, că lupta de clasă nu e doar o teorie, doar o

[181] Cunow: *Die Parteien der grossen französischen Revolution und ihre Presse* (1912), p. 391. Cunow citează următorul pasaj din Marx: «Împrejurările economice au transformat mai întâi masa populaţiei în muncitori. Dominaţia capitalului a creat pentru această masă o situaţie comună, interese comune. În lupta schiţată numai în câteva faze, această masă se găseşte laolaltă, se constituie *clasă pentru ea însăşi*. Interesele pe care le apără devin interese de clasă». (Misère de la Philosophie).

[182] François Guizot (1787-1874), om politic şi istoric francez. Profesor de istorie modernă la Universitatea Sorbona, a contribuit în 1830 la căderea regelui Carol al X-lea. Ministru al afacerilor externe (1840-1847), a deţinut rolul conducător în viaţa politică franceză, până la 23 februarie 1848, când a refuzat reforma electorală, provocând declanşarea revoluţiei. (n. edit.)

[183] Ludovic Filip d'Orleans (1773-1850), rege al Franţei între 1830-1848. Încoronat în urma revoluţiei din iulie 1830. Politica sa internă a fost conservatoare, favorizând viaţa de afaceri, dar criza economică din 1846-1847 i-a zdruncinat autoritatea. În politica externă a căutat să păstreze neapărat relaţii bune cu Anglia până în 1840. În urma revoluţiei din februarie 1848 a abdicat şi s-a refugiat în Anglia, (n. edit.)

ipoteză, ci pur şi simplu o realitate, de aceea „nu mai e nici un merit a recunoaşte lupta de clasă, ci e aproape ridicol a o nega”[184].

Teoria luptei de clasă a fost dezvoltată de Marx şi Engels. Concepţia ei se întemeiază pe constatarea de ordin istoric că, la un moment dat, s-au născut în cursul evoluţiei omenirii, din însuşi organismul activităţii economice, diferite clase sociale cu interese deosebite, potrivit poziţiei lor în economia naţională şi cu tendinţa să-şi valorifice aceste interese prin luptă politică[185].

„Istoria societăţii de până acum este istoria luptelor de clasă”[186]. Stratificarea claselor sociale se preface continuu în mersul evoluţiei muncii sociale. Fiecare clasă socială este supusă transformărilor, în structura ei lăuntrică şi în raporturile ei faţă de celelalte clase sociale. Şi odată cu aceasta variază şi condiţiile sociale de luptă.

Antichitatea cunoaşte patricieni, cavaleri, plebei şi sclavi. Lupta de clasă se dă atunci sub forma unei lupte între creditori şi debitori, şi sfârşeşte cu dispariţia plebeului debitor care e înlocuit de sclav (Roma)[187]. În evul de mijloc avem stăpâni feudali, vasali, breslaşi, calfe, iobagi[188].

Lupta se încheie cu prăbuşirea datornicului feudal, care-şi pierde puterea politică, odată cu baza economică[189]. În sfârşit, societatea modernă burgheză,

---

[184] Citat de Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 61.

[185] Marx zice în *Elend der Philosophie:* «Odată cu dezvoltarea civilizaţiei, producţia începe a se clădi pe antagonismul profesiunilor, stărilor, claselor, în cele din urmă pe antagonismul dintre munca acumulată şi munca directă. Fără antagonism, nici un progres. Aceasta este legea căreia i-a urmat civilizaţia până astăzi. Până acum forţele de producţie s-au dezvoltat pe baza acestei dominaţii a antagonismului de clasă», p. 23.

[186] *Manifest comunist*, p.25.

[187] Marx: *Das Kapital,* vol. I, p. 99.

[188] *Manifest comunist,* p. 26.

[189] Marx: *Das Kapital,* vol. I, p.99.

născută din prăbuşirea societăţii feudale, a produs „clase noi, condiţii noi de subjugare şi forme noi de luptă în locul celor vechi”[190].

După cum s-a amintit, marxismul recunoaşte în această fază numai trei clase sociale principale: salariaţii, capitaliştii şi proprietarii rurali.

El merge chiar mai departe şi afirmă că „întreaga societate se desparte din ce în ce mai mult în două mari tabere duşmane, în două clase mari care stau direct faţă în faţă: burghezia şi proletariatul”[191].

Lupta de astăzi – astfel limitată între burghezie şi proletariat - a fost precedată de altele, ceea ce înseamnă că ea nu poate fi privită decât ca una din fazele luptelor de clasă. Teoria socialistă consideră însă ca *un novum* credinţa că această luptă dintre burghezie şi proletariat va fi decisivă, şi va trebui să ducă în chip necesar la desfiinţarea totală a claselor sociale. Şi numai proletariatul are menirea istorică să clădească noua societate - fără clase – deoarece „toate celelalte clase susţin proprietatea privată a mijloacelor de producţie”[192].

S-a dovedit însă că limitarea diviziunii claselor sociale, *în era capitalistă*, la burghezie şi proletariat, este o ficţiune, întrucât clasa ţărănească, care este o realitate, nu formează o pătură de tranziţie, menită a dispare mecanic în proletariat[193].

---

[190] *Manifest comunist,* p. 26.

[191] *Manifest comunist,* p. 28.

[192] K. Kautsky: *Die proletarische Revolution und ihr Programm* (1922), p. 10. Programul social-democrat de la Gorlitz din 1921 a părăsit acest punct de vedere, declarând că «Partidul social-democratic german este partidul poporului muncitor de la oraşe şi sate». Kautsky combate acest reviriment.

[193] Şi Kautsky recunoaşte, de altminteri, acest adevăr în noua sa lucrare: «În concluziile scrierii mele asupra programului de la Erfurt mai aşteptam ca ţăranii mici, care se ruinau repede, se vor asocia proletariatului, îndată ce vor fi recunoscut situaţia lor deznădăjduită. Am arătat mai sus că *ne-am înşelat asupra acestui punct.* Ţăranii nu se ruinează, ci prosperă mult, datorită scumpetei crescânde a mijloacelor de hrană». El adaugă apoi: «Nu proletariatului, ci marilor

Ţărănimea şi-a manifestat în repetate rânduri şi în toate colţurile lumii voinţa sa proprie, prin revoluţii împotriva clasei stăpânitoare. Scopul permanent al acestor izbucniri revoluţionare a fost o nouă repartiţie a averii, n-a fost deci numaidecât îndreptat către o prefacere a constituţiei economice a societăţii[194]. Aceasta este chiar secretul succesului revoluţiilor ţărăneşti. Pe când programele revoluţiilor socialiste, cuprinzând transformarea radicală a organizaţiei producţiei, nu se pot realiza imediat, dacă se aplică brusc duc la dezastrul producţiei şi ca urmare la prelungirea regimului politic revoluţionar, programele revoluţiilor agrare, limitându-se la o nouă repartiţie a pământului, sunt aplicate în scurt timp şi pot duce ţărănimea la îndeplinirea idealului ei[195].

Dar chiar potrivit concepţiei marxiste, lupta de clasă nu e socotită ca *primum agens* al transformării sociale, ci numai ca formă istorică, în care se exprimă schimbările structurii materiale, în raporturile dintre oameni. Rezultatele luptei de clasă nu sunt urmări ale acţiunii conştiente, ci ale raporturilor de producţie date. În aceste împrejurări, este indiferent dacă ţelul mişcărilor revoluţionare ţărăneşti este o nouă repartiţie a pământului; căci aceasta, odată realizată, dacă corespunde forţelor economice reale, va trebui să aibă ca efect o transformare a raporturilor de producţie, deci a constituţiei economice a societăţii.

Schimbarea distribuţiei pământului poate să lase în picioare sistemul de producţie existent, poate produce o decădere la forme de producţie mai coborâte sau, dimpotrivă, poate alcătui baza unei ridicări la forme de producţie mai ridicate. Numai în primul caz raporturile de

---

proprietari li se asociază ei» (p. 40), dovedind prin aceasta aceeaşi eroare de concepţie, ca în epoca redactării faimosului program de la Erfurt.

[194] Vezi acest punct de vedere la Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialoekonomik)* vol. II, Abt. I (1921) p. 178.

[195] L.B. Namier: *Agrarian Revolution* în „Manchester Guardian" No. 6, Supplement (1922).

producţie rămân neatinse. Altminteri, trecerea marii proprietăţi a pământului, concomitent cu schimbarea modului de producţie, nu poate să nu aibă urmări, deoarece ea provoacă o deplasare, dând clasei ţărăneşti o altă funcţiune în procesul general al producţiei sociale.

Aceasta contribuie la rândul ei la prefacerea raporturilor de producţie, adică „a tuturor raporturilor economice, care se stabilesc între membrii societăţii, prin participarea lor la procesul de producţie socială”[196], a întregii structuri a societăţii.

Dacă lupta de clasă este forma istorică, în care se manifestă schimbările structurii economice, în raporturile dintre oameni, nimic nu poate deci justifica, în teoria marxistă, negarea rolului ţărănimii în lupta de clasă.

20. Socialiştii afirmă că îşi întemeiază această credinţă pe constatări istorice. În timpul revoluţiei de la 1789-1793, ţăranul s-a ridicat împotriva stăpânului feudal, pentru abolirea iobăgiei, clăcilor şi dijmei, pentru drepturi la islaz şi pădure şi împărţirea pământului. Mijlocul său de luptă a fost rebeliunea distrugătoare. Examinând acest eveniment, Marx afirmă că „ţăranii sunt incapabili să-şi valorifice interesul de clasă în nume propriu, fie printr-un Parlament, fie printr-un Convent. Ei nu se pot reprezenta, ci trebuie să fie reprezentaţi. Reprezentantul lor legal poate să apară în acelaşi timp ca stăpânul lor, ca o autoritate peste ei, ca o putere absolută care-i apără în faţa altor clase şi le trimite de sus ploaie şi soare. Influenţa politică a ţăranilor lotaşi îşi găseşte expresia într-aceea că puterea executivă îşi subordonează întreaga societate”[197].

---

[196] K. Marx: *Lohnarbeiter und Kapital,* citat de Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 53

[197] Marx: *Der 18 Brumaire,* p. 102. Otto Bauer (*Bolschevismus oder Sozialdemokratie,* Wien 1920), din care extragem citatul, adaugă: «Puterea nemărginită a guvernului care liberează pe sătean de feudalism apare în acelaşi timp, în faţa lui, ca stăpânul lui - aceasta este teroarea Conventului, acesta este absolutismul militar al lui

Marx neglijează însă a stabili cauzalitatea acestui fenomen şi aceeaşi eroare săvârşesc neomarxiştii care îi dau caracterul unei legi sociale. Ţărănimea din vremea Revoluţiei franceze trăia într-o stare apropiată de economia casnică, nu era în raporturi frecvente cu piaţa şi nu cunoscuse altă exploatare decât a stăpânului şi a dărilor, astfel că singurul ei antagonism era împotriva regimului feudal. În aceste condiţii, de la eliberarea ei de feudalism şi până când forţele economice descătuşate creează un alt antagonism de interese, ţărănimea a trebuit să rămână pasivă şi să lase conducerea Statului, oraşelor în dezvoltare, sub egida liberalismului economic triumfător şi a dreptului de proprietate absolută, sacră şi inviolabilă.

Pasivitatea ţărănimii durează până când ţăranul eliberat, intrând în angrenajul economiei banului, începe a simţi o nouă exploatare, fie sub forma cametei, izvorâtă din nevoia creditului, fie sub forma ipotecii, fie sub forma preţului redus, cu care este constrâns a-şi vinde grânele, pradă lanţului de intermediari, care domină comerţul de cereale[198].

În aceste împrejurări, se dezvoltă în a doua jumătate a secolului XIX în Europa de apus şi centrală antagonismul ţărănimii împotriva capitalului comercial, cămătar, ipotecar şi a bursei, care se manifestă printr-o tendinţă vădită anticapitalistă. Momentul în care se produce această exploatare capitalistă a ţărănimii, coincizând cu lupta întreprinderii capitaliste din industrie şi comerţ împotriva micilor meseriaşi şi a detailiştilor, alianţa acestora cu ţăranii împotriva adversarului comun

---

Bonaparte, aceasta este dictatura Sovietelor» (p. 76).

[198] «În cursul secolului al XIX-lea interveni, în locul stăpânului feudal, cămătarul de la oraş, în locul obligaţiunilor feudale ale pământului, ipoteca, în locul proprietarului rural aristocrat, capitalul burghez. Parcela ţăranului este numai un pretext care-i îngăduie capitalistului să tragă profit, dobândă şi rentă din ogor şi să lase pe agricultor să vadă singur cum îşi scoate salariul său». (K. Marx: *Der 18 Brumaire*, p. 105, citat de Otto Bauer, p. 76).

este firească – deşi sorţii de izbândă nu erau aceiaşi, potrivit condiţiilor naturale de existenţă şi dezvoltare ale fiecăruia. De asemenea, dacă această dispoziţie anticapitalistă a ţărănimii a fost exploatată ca instrument al clericalismului şi feudalismului împotriva liberalismului burghez şi a hrănit mişcările antisemite şi reacţionare, în Europa centrală, aceasta se datoreşte dominaţiei politice în acea vreme, a stăpânilor feudali şi a regimului politic absolutist[199].

De data aceasta, fără a se mai tăgădui deci ţărănimii orice rol politic, se vădeşte tendinţa de a o prezenta ca o anexă a curentelor reacţionare.

Nu se întrevede însă că, dacă dispoziţia anticapitalistă a ţărănimii s-ar fi produs într-o epocă în care ar fi dominat un regim politic democratic şi o mişcare politică muncitorească însemnată, nimic durabil n-ar fi împiedicat ţărănimea să se afle alături de muncitorimea oraşelor. Dar regimul absolutist n-a dispărut în Europa apuseană şi centrală decât în cei din urmă cincizeci de ani. Anul democraţiei politice este 1867, când reforma electorală din Anglia acordă dreptul de vot aristocraţiei muncitorilor, când se creează Uniunea nordică germană[200] pe baza sufragiului universal, în Austria începe o eră liberală şi, în Franţa,

---

[199] Otto Bauer, care face constatarea afinităţilor politice ale ţărănimii în această epocă, nu descoperă cauzele ei. (*Bolschevismus oder Sozialdemokratie*, p. 76-78).

[200] Corect „Confederaţia Germaniei de Nord”, uniune politică creată de politicianul prusac Otto von Bismarck, reunind, între 1866-1870, cele 22 de state germane de la nord de râul Main. (n. edit.)

Napoleon[201] inaugurează un curs nou, făcând concesii liberale.

„Abia după anii şaptezeci începu să se simtă influenţa democraţiei asupra luptelor sociale şi chiar atunci, la început, într-un mod puţin prodigios, dat fiind numeroasele reveniri, anume reacţiunea în Franţa după Comuna din Paris[202], care durează de la 1871-1874, şi legea contra socialiştilor în Germania de la 1878-1890”[203].

Însă, câtă vreme rămăşiţele feudale şi absolutiste nu dispăruseră şi libertăţile democratice nu erau asigurate, ţărănimea n-a fost în stare să se manifeste ca factor politic independent, după cum nici proletariatul – a cărui însemnătate devenise preponderentă în statele apusene industriale – n-a izbutit a se organiza ca o forţă unitară, capabilă de o luptă decisivă.

Caracterul manifestării politice a ţărănimii apusene în ultimele decenii dinainte de război pare a contrazice această constatare. Faptele sunt cunoscute. Sub presiunea concurenţei cerealelor de peste Ocean, gospodăriile ţărăneşti din Apusul şi Centrul Europei au fost constrânse să se raţionalizeze şi să intensifice

---

[201] Charles Louis Napoleon Bonaparte (1808-1873), împărat al Franţei sub numele de Napoleon al III-lea (1852-1870). între 1852-1860 a exercitat o putere autoritară absolută, după care a iniţiat liberalizarea treptată a sistemului politic, culminând cu instaurarea regimului imperial parlamentar în 1870. A dus numeroase războaie, trimiţând trupe în China, Indochina şi Mexic. În Europa a participat la Războiul Crimeii (1854-1856) împotriva Rusiei, la războiul împotriva Austriei (1859). În 1870 a declarat război Prusiei, dar a fost înfrânt şi luat prizonier la Sedan, după care a fost dus în captivitate în Germania, până în 1871, când a plecat în Anglia. Între timp, în Franţa a fost proclamată republica, (n. edit.)

[202] Formă de stat insurecţională instaurată de muncitorimea şi intelectualitatea socialistă pariziană între 18 martie – 27 mai 1871, după războiul franco-prusac din 1870-1871. A fost desfiinţată în urma asediului întreprins de armata franceză în timpul guvernului condus de Adolphe Thiers. (n. edit.)

[203] Kautsky, *op. cit.* p. 75

producţia. Urcarea în urmă a preţului cerealelor, fiind simultană cu sporirea randamentului pământului, a determinat ca datoriile ipotecare să nu mai fie simţite ca o sarcină apăsătoare. Propăşirea creditului cooperativ a gonit cămătarii din sate. Cooperaţia de producţie şi desfacere în comun a micşorat posibilităţile de exploatare a ţărănimii de către capital.

Aceste împrejurări au fost suficiente pentru a se constata că „dispoziţia anticapitalistă a ţărănimii a dispărut”[204] şi că ţărănimea a mers în această vreme mână în mână cu marea proprietate, ba chiar cu marea industrie, împotriva proletariatului, ca să obţină protecţia vamală. Mai mult încă, atracţia braţelor de muncă de la ţară în industria de la oraşe, tocmai când intensificarea agriculturii necesita mai multe, produce o lipsă de oameni la ţară, ceea ce ar face ca „ţăranul să vadă în proletar pe duşmanul său”[205].

Ca să desprindă această concluzie, teoreticianul social-democrat Otto Bauer[206] reduce întreaga masă ţărănească la „ţărani mari” (Grossbauer), care stăpânesc proprietăţi mijlocii, cultivate cu ajutorul muncii salariate, care au acelaşi interese ca şi agricultorii mari, atât în privinţa menţinerii preţurilor mari pentru produsele lor, prin taxe vamale, cât şi în privinţa nevoii de braţe[207]. Dacă este incontestabil că oriunde partea dominantă a populaţiei ţărăneşti este alcătuită din „ţărani mari”, iar

---

[204] Bauer, *op. cit.* p. 78.

[205] *Ibidem*.

[206] Otto Bauer (1881-1938), om politic şi teoretician austriac, unul din conducătorii partidului social-democrat. A contribuit în anul 1918 la instaurarea formei de stat republicane. În lucrarea „Democraţia şi puterea sovietelor” şi-a exprimat convingerea că în Austria nu s-au maturizat condiţiile pentru victoria revoluţiei socialiste, (n. edit.)

[207] În realitate, în Germania, care stă la baza cercetărilor lui Otto Bauer, Grossbauern, ţăranii mari, formau o masă însemnată. Astfel, în 1895, erau circa 280.000 proprietăţi ţărăneşti mari, care ocupau o cotă de pământ mai mare decât orice altă categorie (Clapham, *op. cit.* p. 200).

antagonismul acestora faţă de proletari poate influenţa atitudinea politică a întregii mase ţărăneşti, descoperirea unei tendinţe antiproletare în mijlocul întregii clase ţărăneşti este o generalizare lipsită de orice temei.

Această a doua tendinţă, de a prezenta ţărănimea într-un antagonism oarecum natural faţă de proletariat, izvorăşte din necesitatea de a nu turbura armonia liniilor teoriei marxiste asupra evoluţiei sociale.

Programul de la Erfurt[208] începea astfel: „Evoluţia economică a societăţii burgheze duce cu forţa necesităţii naturale la dispariţia exploatării mici, a cărei temelie este proprietatea privată a lucrătorului asupra mijloacelor de producţie”, la înlocuirea sa cu exploatarea mare, şi arăta, ca rezultat al acestei evoluţii, factorii economici noi: proletariatul şi burghezia capitalistă exploatatoare.

În lupta dintre aceste două clase, proletariatul avea misiunea istorică de a purta stindardul noii societăţi socialiste, care apărea astfel ca produsul unei evoluţii naturale necesare[209].

Evident, dacă în lupta dintre cele două protagoniste, burghezia şi proletariatul, ar apare o altă clasă socială, evoluţia n-ar mai putea urma „legea naturală”. În consecinţă, se impune constatarea că dacă „în agricultură nu se observă o decădere a exploatării mici, apoi nici decăderea exploatării mari”[210], dimpotrivă: exploatarea mare este superioară din punct de vedere tehnic şi „exploatarea mică înseamnă fără înconjur exces

---

[208] Programul adoptat de Partidul Social-Democrat German la Conferinţa de la Erfurt (1891), deşi avea caracter socialist, nu conţinea prevederi referitoare la proclamarea republicii şi revoluţia proletară, considerând că se poate ajunge la socialism pe calea reformelor sociale, ceea ce a provocat aspre critici din partea lui Friedrich Engels. (n. edit.)

[209] Kautsky, *op. cit.* p. 10.

[210] *Ibidem*, p. 21.

de muncă şi barbarie”[211], iar ţăranii sunt în opoziţie de interese faţă de muncitorii de la oraşe.[212]

Verificarea legii marxiste a evoluţiei sociale nu s-ar putea face însă decât în statele apusene, Anglia, Statele Unite ale Americii, Germania, Franţa, Italia, unde s-a dezvoltat o civilizaţie industrială capitalistă, nu însă în răsăritul Europei, care şi-a păstrat structura agrară. Aici asistăm la o mişcare ţărănească, care s-a dovedit că nu este identică cu aceea din vremea Revoluţiei franceze. Ţărănimea din aceste părţi, deşi înglobată într-un regim de muncă neofeudal, nu trăia în împrejurări de economie casnică înainte de emanciparea ei definitivă de acum, ci sub influenţa puternică a pieţei. Apoi, momentul în care are loc eliberarea ei deplină şi punerea ei în stăpânirea pământului coincide cu o ridicare a gradului de conştiinţă de clasă, datorită exagerării antagonismelor de interese, ca urmare a împrejurărilor social-economice postbelice.

Regimul politic democratic, întemeiat pe votul obştesc, îngăduie o manifestare a tendinţelor de clasă, concretizată în formarea partidelor ţărăneşti[213]. Dar chiar unde nu există libertăţi democratice, ca în Rusia sovietică, influenţa hotărâtoare a ţărănimii n-a lipsit a se manifesta puternic, impunând un reviriment în întreaga politică bolşevică[214]: recunoaşterea proprietăţii ţărăneşti,

---

[211] *Ibidem,* p. 22.

[212] *Ibidem,* p. 23.

[213] Un observator apusean al împrejurărilor din răsăritul Europei, de după război, scrie: «În ţinuturile rurale, democraţia îşi găseşte expresia în partide ţărăneşti, care, deşi în general sunt dispuse a aproba socializarea sau municipalizarea în oraşe sau controlul social al industriei, de fapt pretutindeni sunt partizanii proprietăţii ţărăneşti a pământului şi al comerţului liber al mărfurilor». Dr. L. Halden Guest: *The Struggle for Power in Europe 1917-1921* (London 1921) p. 23.

[214] Iată cum o schiţează Andre Morizet, un socialist comunist francez, în noua sa carte: *Chez Lenine et Trotzki* (Paris 1922): Elementul ţărănesc se întărea constant. Revoluţia a dat ruralilor pământ şi vite. Armata roşie a fost şcoala unde au fost instruiţi şi au căpătat conştiinţa intereselor lor. Ei cer libertatea comerţului şi

în forma unei folosinţe ereditare, libertatea comerţului produselor agricole, înlocuirea rechiziţiilor printr-un impozit în natură ş. a. m. d. Există chiar un partid mic al cărui program prevede egalitatea de reprezentare între ţărani şi lucrătorii de la oraşe. Dacă s-ar realiza, „această reformă simplă ar transforma întregul regim bolşevic”[215].

În celelalte ţări organizarea politică a ţărănimii s-a dezvoltat în măsura în care libertăţile cetăţeneşti şi regimul juridic democratic au fost o realitate[216].

Direcţia în care se dezvoltă mişcarea politică a ţărănimii nu va fi puţin înrâurită de tendinţa pronunţată de a se da noilor aşezări agricole ţărăneşti caracterul de proprietate de muncă. Oriunde va predomina regimul proprietăţii de muncă, în masa populaţiei rurale, va fi cu

---

constrângerea guvernamentală îi apasă. O ideologie mic-burgheză s-a dezvoltat între ei, ca şi între lucrătorii declasaţi, ideologie care se exprimă în formula: «Pentru soviete fără partid, contra dictaturii partidului comunist. Această formulă a devenit cuvântul de ordine al revoluţiei de la Cronstadt»... Revoluţia a fost înfrântă, dar politica faţă de ţărani a fost schimbată; în locul rechiziţiilor s-a introdus o dare în natură, comerţul mic s-a lăsat liber etc. (p. 65-66).

Însă Lenin însuşi declară că a trebuit ca proletariatul să se alieze cu ţărănimea (p. 70).

Seria întreagă a concesiilor zilnice, ca urmare a revoluţiei de la Cronstadt, este relatată la p. 78-86.

[215] Halden Guest, *op. cit.* p. 103.

[216] Un observator obiectiv apusean notează în această privinţă, în 1921: «Dieta poloneză este un corp, în care interesele ţărăneşti sunt în majoritate efectivă, cu reprezentare socialistă de importanţă imediat următoare. Premierul este (martie 1921) un ţăran veritabil», (p. 110). În Cehoslovacia «cele mai însemnate puteri sunt acelea ale muncitorilor industriali, uniţi în diverse partide socialiste, şi acelea ale ţăranilor, uniţi în diverse grupe ţărăneşti predominante», (p. 140). În Bulgaria, în martie 1921, era guvernul cel mai tipic ţărănesc din Europa, (p. 248). În Austria, «reprezentarea este împărţită între social-democraţi şi ţărănişti», (p. 183) Chiar în Parlamentul ungar din 1921, din 208 membrii, 96 aparţineau partidului ţărănesc, (p. 200). (Halden Guest, *op. cit.)*

desăvârşire exclus ca orientarea politică a ţărănimii să fie dată de o ideologie străină[217].

Mişcarea politică a ţărănimii în răsăritul Europei îşi va urma drumul ei propriu, împrumutând, evident, culoarea locală a împrejurărilor din fiecare ţară, dar urmărind în esenţă aceleaşi tendinţe, impuse de antagonismele de interese, alimentate de condiţiile capitaliste de după războiul mondial şi de preponderenţa numerică a ţărănimii în aceste părţi ale lumii. Nu există nici o indicaţie care să îndreptăţească aşteptarea că evoluţia socială, cel puţin în această parte a lumii, va urma liniile teoriei marxiste.

[217] «Fiecare clasă are interesele ei specifice de clasă, rezultate din poziţia ei în economia naţională, mediul ei de clasă specific şi concepţiile ei de clasă, *ideologia ei de clasă.* Deasupra diferitelor forme de proprietate, deasupra condiţiilor de existenţă socială, se ridică o întreagă suprastructură de sentimente, iluzii, gânduri, concepţii de viaţă osebite şi înfăţişate în chip particular. întreaga clasă le creează şi formează din bazele ei materiale raporturile sociale corespunzătoare». (K. Marx: *Der 18 Brumaire,* Ed. IV, p. 34).

TEORIA ECONOMIEI ŢĂRĂNEŞTI[218]

Timp de aproape 50 de ani, s-a cultivat în Rusia, mai ales de către Zemstve[219] şi celelalte autorităţi locale, *statistica agrară*, cu străduinţa de a se pătrunde până în adâncimile împrejurărilor economice ale vieţii agrare ţărăneşti. Lucrul este în parte lesne de lămurit, dacă se ţine seama că Rusia a fost şi a rămas până în zilele noastre un *Stat agrar*. Ceea ce a contribuit însă la realizarea acelor monumentale cercetări, care nu-şi găsesc asemănarea, în alte ţări, este faptul specific că Rusia a dispus de un număr relativ mare de forţe capabile să se ocupe cu statistica agrară. Agronomii ruşi, cu cultură academică, s-au dedicat numai puţin practicii în exploatările agricole mari. De cele mai multe ori, ei s-au îndeletnicit cu organizarea serviciilor de propăşire agricolă de pe lângă zemstve, fie conducând staţiunile de cercetări agricole, sau de selecţionare a seminţelor, fie predând cursuri la şcolile de agricultură şi ocupându-se, în acelaşi timp, cu culegerea şi sistematizarea datelor statistice privitoare la gospodăriile ţărăneşti.

Materialul acesta statistic a fost prelucrat de economiştii ruşi timp de peste douăzeci de ani şi, pe baza rezultatelor dobândite, s-a creat o direcţie nouă în ştiinţa economică rusă şi o teorie a economiei ţărăneşti.

---

[218] Notă. Studiu publicat în revista «Independenţa Economică», 1925, VIII, nr. 3-4.

[219] Zemstvo, organ de autoadministrare locală înfiinţat în Rusia europeană în 1864. Deşi a făcut parte din şirul reformelor modernizatoare burgheze, ea a asigurat puterea nobilimii în administraţia locală de stat. (n. edit.)

Lucrarea unuia dintre cei mai de seamă economişti ruşi, profesorul Alexandr Ciaianov[220][221], apărută în limba germană, înlesneşte o privire în domeniul acestor cercetări ruseşti, cu atât mai mult, cu cât ea se înfăţişează ca o sinteză a rezultatelor dobândite până în prezent.

I. STRUCTURA ECONOMIEI ŢĂRĂNEŞTI INDIVIDUALE

Punctul de plecare al lui *Ciaianov* este constatarea că problema exploatării mari şi mici în agricultură, care se dezbate în ştiinţa economică de peste treizeci de ani, n-a dus prin rezultatele ei la o concluzie hotărâtoare. Unii scriitori au crezut că au stabilit superioritatea tehnică a exploatării agricole mari, prezicând că evoluţia agriculturii va urma aceleaşi linii ca în industrie, iar alţii au descoperit, exploatării mici, avantaje mari faţă de cea mare şi au accentuat că condiţionarea biologică deosebeşte producţia agricolă de cea industrială, în aşa măsură, încât nu se poate face nici o comparaţie.

Polemica aceasta îngăduie, totuşi, a se trage anume concluzii. Astfel, se poate azi afirma că forma de

---

[220] Alexandr V. Ciaianov, economist şi sociolog rus de orientare neopoporanistă. După victoria revoluţiei bolşevice în Rusia, în perioada „noii politici economice” (N.E.R), care a reintrodus elemente ale economiei de schimb şi ale iniţiativei particulare, A.V. Ciaianov a întemeiat o şcoală de gândire care a formulat teoria preponderenţei micii gospodării ţărăneşti individuale, pronunţându-se împotriva colectivizării agriculturii. În viaţa economică s-a pronunţat pentru „economia de piaţă organizată”. Concepţia sa a fost vehement combătută de ideologii oficiali ai regimului sovietic. A publicat în Germania o serie de lucrări de seamă asupra economiei rurale: „Învăţămintele gospodăriei ţărăneşti. Teoria economiei familiale în agricultură” (1923); „Însemnătatea economică a cooperativelor agricole” (1926). (n. edit.)

[221] Alexander Ciaianov: *Die Lehre der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft in Landbau* (Berlin 1923).

exploatare mare are o serie de avantaje faţă de cea mică, cu privire la o parte însemnată din elementele producţiei agricole. Însă aceste avantaje tehnice ating foarte repede limitele economice naturale ale mărimii optime, peste care exploatarea devine iraţională. Dar, cu toată superioritatea tehnică a exploatării mari faţă de exploatarea mică ţărănească, aceasta nu numai că nu dispare, ci în ultimul timp se dovedeşte tot mai mult că şi-a afirmat existenţa şi, nu numai că şi-a menţinut poziţiile, dar le-a întărit.

Cauza acestei situaţii stă în calităţile ei social-economice, care rezultă din tipul unei economii private, în care producţia este organizată, fără întrebuinţarea muncii salariate, de către familie.

Ciaianov formulează, astfel, în termeni noi problema, întrucât nu mai pune în faţă exploatarea mare şi mică, după caracteristicile cantitative, ci analizează calitativ capacitatea de viaţă a două forme economice de natură deosebită: cea capitalistă şi cea fără salariaţi.

Dacă ştiinţa economică s-a deprins, de la *Ricardo*[222] încoace, să privească situaţia economică existentă ca o economie cu structură capitalistă, cercetarea caracterelor specifice ale economiei ţărăneşti din ţările în care predomină exploatarea agricolă mică ţărănească, extinsă asupra diferitelor categorii economice – renta pământului, formarea preţurilor etc. – a descoperit fenomene care nu-şi găsesc locul în cadrul economiei clasice şi care trebuiau să fie explicate. Analizându-se organizaţia internă a economiei ţărăneşti, s-a constatat că ea se deosebeşte fundamental de întreprinderea capitalistă, bazată pe salariaţi, printr-o concepţie diferită

[222] David Ricardo (1772-1823), economist englez. Teoretician al economiei politice clasice, a studiat formarea rentei financiare şi a considerat că munca este sursa de creaţie a valorii mărfurilor. Principala sa lucrare, „Principii de economie politică şi de impunere”, a fost publicată în 1817. (n. edit.)

despre profit şi printr-un alt fel de a calcula, precum şi prin întreaga psihologie economică.

Ciaianov afirmă că extensiunea exploatării capitaliste în agricultură este determinată de mărimea capitalului şi de suprafaţa pământului. Dacă acestea rămân constante, ea se poate menţine în decursul timpului în aceleaşi limite. Dimpotrivă, mărimea gospodăriei ţărăneşti se schimbă, dacă o urmărim un timp mai îndelungat (câteva decenii), potrivit cu fazele de evoluţie ale familiei.

Dovada acestei teze se produce prin analizarea compoziţiei familiei ţărăneşti şi influenţa evoluţiei sale asupra activităţii economice.

Noţiunea de familie, cu toată diversitatea, rezultată din caracteristicile ei etnografice, îşi păstrează baza ei biologică: comunitatea de viaţă a unei căsnicii şi a urmaşilor, ca şi a membrilor vârstnici ai generaţiei înaintaşe.

Natura biologică a familiei determină într-o măsură însemnată limitele ei, dar mai ales legile formaţiunii sale. De bună seamă, caracterul vieţii poporului, în diferite ţinuturi sau medii sociale, poate aduce cu sine complicaţii. Însă diversitatea are o însemnătate mai mare, când analizăm însemnătatea membrilor familiei, ca forţă de lucru şi consumatori. Astfel, există familii constând numai dintr-o tânără pereche, care abia a părăsit casa părintească; altele fără copii; o a treia grupă va fi formată din familii în care generaţia a doua ia parte la lucru. Multe familii formează o comunitate de viaţă a mai multor perechi înrudite între ele; în sfârşit, găsim familii în agonie, care şi-au pierdut urmaşii sau aceştia s-au despărţit de ele, astfel că ele constau numai din doi bătrâni care se apropie de sfârşitul vieţii.

Fiecare familie reprezintă, în raport cu vârsta ei, forţa ei de muncă, mărimea trebuinţelor, raportul între unităţile de consumatori şi de lucrători şi în funcţie de

posibilităţile de aplicaţie a diviziunii muncii, care rezultă din compoziţia ei, *un aparat de muncă specific*.

Acest aparat de muncă specific trebuie să aibă o influenţă asupra activităţii economice a familiei, care nu face uz de salariaţi. Întrucât pentru familie imboldul principal către activitatea economică constă în constrângerea ei de a satisface necesităţile consumatorilor ei şi întrucât ea e avizată pentru aceasta la membrii ei capabili de muncă, este de presupus că extinderea activităţii economice a familiei corespunde cantitativ, într-o oarecare măsură, acestor elemente principale. Cercetările statistice au înlesnit să se stabilească existenţa unei corelaţii strânse între numărul lucrătorilor şi consumatorilor, pe de o parte, şi produsul brut al exploatării agricole, pe de alta.

Totuşi, chiar dacă se admite existenţa unui asemenea raport, s-ar putea pune întrebarea de ce natură este. S-ar putea afirma că extinderea activităţii economice nu e determinată de mărimea familiei, ci invers, că extinderea activităţii economice hotărăşte mărimea familiei sau, cu alte cuvinte, ţăranul adaptează mărimea familiei sale măsurii siguranţei sale economice.

Dacă aceasta ar fi adevărat, ţăranii ar trebui să limiteze naşterile artificial, aşa încât numărul relativ de naşteri să fie mai mic în familiile care cultivă pământ mai puţin. Sau dacă nu se dovedeşte aceasta, atunci ar trebui ca, în familiile ţărăneşti cu pământ puţin, mortalitatea copiilor să fie mai mare.

În realitate statisticile nu evidenţiază nici una, nici alta din cele două ipoteze.

Cercetându-se însă, în 1911, cât de mare este suprafaţa gospodăriilor, care aparţineau în 1882 unei anume grupe, după mărimea suprafeţei cultivate, s-a constatat următoarele:

O mare parte din gospodăriile cu suprafeţe cultivabile mici au trecut într-o clasă superioară, cultivând o suprafaţă mai mare, ceea ce denotă o sporire

a activităţii economice; acestea au câştigat forţe economice noi, în măsura în care familiile au crescut ca vârstă şi număr. Invers, gospodării, odinioară mari, s-au spart într-o serie de unităţi mai mici.

Procesele demografice ale creşterii familiilor şi divizarea lor, după clase de mărime, determină într-o măsură însemnată şi împărţirea gospodăriilor în clase după mărimea suprafeţelor cultivate şi a extensiunii creşterii vitelor.

Concluzia este clară: „vârsta şi mărimea familiilor influenţează considerabil, am zice hotărâtor, extensiunea activităţii lor economice”.

Se poate deci vorbi de *o diferenţiere demografică*, bineînţeles, fără ca prin aceasta să se excludă *diferenţierea socială*.

Pentru a se evita interpretările greşite, *Ciaianov* accentuează că familia nu este totdeauna singurul factor care determină mărimea activităţii economice.

Aceasta mai atârnă de gradul de intensitate a muncii, cu alte cuvinte, de cantitatea de timp ce întrebuinţează familia ţărănească, în realitate, la lucru, sau măsura în care poate folosi forţa ei de lucru. Mai departe, rezultatul muncii depinde de mijloacele tehnice de producţie de care dispune familia ţărănească, precum şi de condiţiile naturale şi de conjunctura pieţii.

De aceea, pentru a înţelege fiinţa economiei ţărăneşti şi structura ei, trebuie să se cerceteze cum interacţionează mărimea familiei cu ceilalţi factori la determinarea activităţii familiei ţărăneşti şi care este greutatea specifică a fiecăruia.

Să analizăm cel dintâi factor, pe care economiştii ruşi îl denumesc *„exploatarea proprie a muncii”.* În acest scop este necesar a se cerceta rezultatul activităţii muncii ţărăneşti – venitul anual al familiei ţărăneşti. Pe baza materialului statistic, *Ciaianov stabileşte*, în primul rând, *că în gospodăria ţărănească, de regulă, forţa de muncă nu e întrebuinţată complet. Măsura folosirii*

forţelor de muncă disponibile este dată, în condiţii egale, de necesităţile de consum ale familiei.

De bună seamă, venitul net al gospodăriei ţărăneşti nu sporeşte numai proporţional cu raportul dintre unităţile de consum şi forţele de muncă, ci şi cu înzestrarea ei cu pământ. Mai mult încă, se dovedeşte că, dacă venitul net al familiei ţărăneşti creşte, ca urmare a înmulţirii consumatorilor, aceasta nu are ca urmare o ridicare a nivelului vieţii, dimpotrivă, în unele cazuri, chiar o coborâre. În schimb, o urcare a venitului anual, provocată de o îmbunătăţire a mijloacelor de producţie, ridică sigur nivelul vieţii.

În orice caz, este cert că energia pe care o desfăşoară lucrătorul în gospodăria familială stă sub imboldul necesităţilor de consum ale familiei. Dacă acestea cresc, ţăranul sporeşte gradul exploatării proprii a muncii sale.

În acelaşi timp, trebuie să se ţină seama că dificultatea muncii împiedică cheltuiala de energie. Cu cât e mai anevoioasă munca în raport cu produsul ei, cu atât mai coborât este nivelul vieţii, la care familia ţărănească nu mai sporeşte mai departe munca ei. Chiar realizarea acestui nivel inferior reclamă adesea sforţări mari.

Se poate astfel adeveri că gradul exploatării proprii a muncii este determinat de un anume raport dintre măsura satisfacerii trebuinţelor şi măsura greutăţii muncii.

Ciaianov, în afară de dovada materialului statisticii agrare, prezintă şi o explicaţie teoretică. Activitatea economică la care se foloseşte numai munca proprie se deosebeşte, de oricare alta, prin aceea că cuantumul valorilor în posesia cărora ajunge gospodarul activ corespunde cantităţii muncii fizice cheltuite. Pe de altă parte, familiile active estimează bunul, dobândit prin această muncă marginală, după mărimea folosului, care reprezintă pentru ele, unitatea finală. Însă acesta se

micşorează, când cantitatea totală de bunuri asupra căruia dispune subiectul economic sporeşte şi astfel, la o anume proporţie a venitului, câştigat prin munca proprie, intervine un moment când mărimea cheltuielii de energie finală şi mărimea utilităţii finale a cantităţii de bunuri produsă prin această muncă apare, subiectului economic, egală.

În acest punct al echilibrului natural, producţia muncitorului din gospodăria care întrebuinţează numai munca proprie încetează, deoarece orice plus de energie cheltuită ar fi subiectiv dezavantajos.

Astfel, pentru producţia fiecărei gospodării familiale, se trasează o limită naturală, prin faptul că tensiunea cu care lucrează familia în timpul anului trebuie să corespundă măsurii în care se satisfac trebuinţele ei.

Concluzia care se desprinde din această expunere, în ce priveşte gradul de exploatare proprie a gospodarului ţăran, este următoarea: pe când limitele exploatării agricole capitaliste constau în aceea că maximul câştigului net este dat de mărimea optimă (nu maximă!) a exploatării, pentru extinderea economiei familiale există limite naturale în raportul dintre necesităţile şi forţele de muncă ale familiei şi ea se călăuzeşte înlăuntrul acestora după împrejurările externe, în care produce familia ţărănească.

În această formulă nu se lămureşte încă cum calculează, în cazuri concrete, familia ţărănească. De aceea trebuie să ne întrebăm dacă caracteristicile expuse au vreo influenţă asupra modului de calcul al familiei ţărăneşti, cu alte cuvinte, dacă noţiunea profitului care îşi are locul ei în economia capitalistă şi pe care se clădeşte teoria lui Adam Smith, David Ricardo şi a întregii economii politice burgheze actuale, coincide cu noţiunea despre profit, care stăpâneşte în economia ţărănească.

Modul capitalist de calculaţie economică este concretizat în următoarea formulă:

VB-ChM-S=VN

Sau, venitul brut (VB) minus cheltuielile materiale (Ch M) şi salariile (S), este egal venitul net.

Această formulă nu se poate aplica în gospodăria familială, deoarece categoria salariului îi este necunoscută şi ea nu poate exprima cheltuiala de muncă decât în unităţi naturale.

Faptul fundamental pentru gospodăria familială este venitul muncii anuale.

Din osebirea concepţiei profitului, între economia capitalistă şi economia ţărănească familială, poate rezulta că, acolo unde economia capitalistă îşi încheie socotelile cu pierderi, economia ţărănească să dobândească profituri. Aceasta explică tăria extraordinară şi puterea de rezistenţă a gospodăriilor ţărăneşti. Ca urmare a raporturilor de echilibru, o gospodărie familială poate să se mulţumească adesea cu venituri atât de mici pe unitate de muncă, încât să poată exista în condiţii care condamnă economia capitalistă la dispariţie. Pe de altă parte, o gospodărie ţărănească, în cazul unei rente mari a pământului, trebuie adesea să renunţe a întrebuinţa munca ei la lucrări care sunt avantajoase pentru o gospodărie capitalistă, la care însă produsul muncii este mai scăzut decât la acelea prin care economia ţărănească îşi satisface trebuinţele.

Înţelegerea completă a acestor deosebiri presupune *o analiză a structurii interne a economiei familiale în agricultură*, întrucât aceasta prezintă o serie de caractere esenţiale, decurgând din felul specific al producţiei agricole.

Fiecare exploatare agricolă se caracterizează printr-un sistem, adică prin felul în care sunt unite laolaltă, cantitativ şi calitativ, pământul, munca şi capitalul. Combinaţia optimă a acestor elemente asigură

venitul maxim. Când organizatorul unei exploatări n-are destul capital sau pământ, sau forţă de lucru, ca să poată dezvolta exploatarea sa în limitele optime, el o clădeşte în proporţii mai reduse, adaptate factorului, de care dispune la maximum. Întrucât celelalte elemente se pot combina cu acest factor în raporturi tehnice felurite, organizatorul este chemat a găsi acea combinaţie care garantează venitul maxim. Însă în orice dimensiune este orânduită o exploatare, totdeauna există într-însa o anume proporţionalitate a părţilor şi o anume regularitate în raportul lor, care e diferită pentru fiecare sistem de exploatare şi e condiţionată prin oportunitatea şi necesitatea tehnică. Orice tulburare a acestei armonii duce la o micşorare a venitului.

Aceste principii îşi găsesc aplicaţie în organizarea întreprinderilor agricole cu salariaţi. Când voim a le a aplica economiilor familiale agricole, bazate exclusiv pe munca proprie, descoperim un factor determinat de mai înainte: numărul braţelor de muncă, care este dat de membrii familiei capabili de muncă şi nu poate fi înmulţit sau micşorat după voie. De aceea, pentru a corespunde necesităţii unei combinaţii oportune a celor trei factori, trebuie să se aducă ceilalţi doi într-un raport optim faţă de acest element fix.

Dacă o gospodărie ţărănească poate hotărî liber mărimea suprafeţei exploatate şi are la dispoziţie mijloacele de producţie necesare, atunci ea combină factorii de producţie, potrivit mărimii optime a exploatării proprii a forţelor de muncă ale familiei, într-un sistem tehnic optim, în ce priveşte dimensiunile şi raportul dintre părţile sale. Orice înzestrare a muncii cu mijloace de producţie sau pământ, care ar excede gradul tehnic optim, ar fi o încărcare superfluă a exploatării şi n-ar conduce la o mărire a gospodăriei, căci familia nu poate aduce o sporire a folosirii forţei sale de lucru peste măsura anterioară. Rezultatul muncii sale nu poate fi

sporit nici printr-o creştere a intensităţii capitalului, dacă măsura optimă a înzestrării era deja atinsă.

Dacă pământul reprezintă o suprafaţă minimă şi nu există mijloace să fie sporit, activitatea economică se reduce în ce priveşte toate elementele. Întrucât, în acest caz, forţele de muncă ale familiei nu-şi mai pot afla o întrebuinţare adecvată înlăuntrul gospodăriei, ele sunt avizate la activităţi care oferă câştig, în afară de exploatarea proprie, pentru ca să-şi restabilească echilibrul. Ce-i drept, îndeletnicirile care depăşesc exploatarea proprie a familiei nu sunt totdeauna o consecinţă a lipsei de pământ. În primul rând, aceasta este în multe cazuri o urmare a faptului că împărţirea în timp a muncii agricole este foarte inegală şi sunt anotimpuri întregi - de ex. iarna - când este sezon mort. În al doilea rând însă - şi aceasta este cauza principală - sunt nu puţine cazuri când ţăranul caută câştig în afară de exploatarea sa agricolă, nu din cauză că n-are mijloace de producţie, ci deoarece, ca urmare a unei conjuncturi favorabile, lucrările din afara gospodăriei oferă un venit mai bun, cu o muncă mai redusă.

Familia ţărănească procedează cu munca sa întocmai ca şi capitalistul cu capitalurile sale: le plasează acolo, unde îi asigură venitul net maxim.

Astfel se întâmplă în Rusia (şi în alte ţări agricole) ca în anii de secetă, când nu e cu putinţă ca ţăranii să-şi stabilească echilibrul economic în propria lor gospodărie, să se producă pe piaţa muncii o supraofertă de braţe ţărăneşti. Atunci se iveşte fenomenul paradoxal pentru locuitorii din Apus: epocile de preţuri urcate pentru cereale, sunt epoci de salarii joase.

În cazul când nu se găsesc ocupaţii auxiliare, ţăranul va fi constrâns să contravină legii combinaţiei optime a factorilor de producţie şi va trebui să sporească *intensitatea muncii*, fie trecând la metode de lucru mai intensive, fie introducând culturi, care cer o cantitate mai mare de muncă. Venitul unităţii de muncă va coborî, căci

trebuie să se cheltuiască o energie mai mare, dar venitul brut va spori.

Cazul în care suprafaţa pământului ajunge să fie minimă se poate ivi uşor, la orice înmulţire a familiei ţărăneşti, întrucât ţăranul nu poate dobândi imediat, la nevoie, pământ nou. Capital poate fi mai lesne adunat, desigur, nu deodată. Totuşi, în decursul timpului, familia ţărănească se va strădui şi va izbuti să aibă cantitatea optimă de mijloace de producţie.

Trebuie însă să se accentueze că în economia familială ţărănească rolul capitalului este altul decât în întreprinderea capitalistă şi circulaţia sa nu urmează aceleaşi linii - folosirea sa urmăreşte alte ţeluri şi are loc în alte forme.

Ştim până acum că mărimea exploatării şi cantitatea de lucru realizată într-o economie ţărănească nu e determinată de mărimea capitalului aflat în stăpânirea întreprinzătorului, ci de întinderea familiei şi echilibrul care se stabileşte între satisfacerea trebuinţelor şi greutatea muncii. Se poate ca deosebirea de mărime a capitalului să schimbe împrejurările în care se săvârşeşte munca şi prin aceasta să influenţeze puternic acest echilibru - fiind influenţa numai a unui factor între alţii, o influenţă indirectă; cantitatea de capital nu este nici cel mai însemnat, şi nici factorul determinant.

De asemenea, ştim că pentru o gospodărie ţărănească, în care există lipsă sau exces de pământ, raportul elementelor de producţie, în special acela dintre pământ şi capital, nu corespunde acelui raport optim capitalist, care garantează cea mai mare remuneraţie a capitalului pus în întreprindere. Adesea, gospodăria ţărănească, în străduinţa de a-şi ridica venitul anual total, întrebuinţează o cantitate de muncă şi capital, pe unitatea de suprafaţă, care întrece cifra optimă şi nu aduce nici un profit, sau unul extrem de redus.

În sfârşit, s-a mai constatat că gospodăria ţărănească poate să sporească considerabil, prin ridicarea cuantumului de muncă, atât extinderea cât şi venitul total al exploatării, deşi capitalul rămâne neschimbat, desigur tot printr-o coborâre a venitului pe unitate de muncă şi a câştigului net.

Dacă aceste constatări lasă să se întrevadă rolul specific al capitalului în economia ţărănească, pentru a-l lămuri pe deplin şi a cunoaşte ţelurile întrebuinţării capitalului şi formele în care are loc, trebuie să se cerceteze, înainte de toate, împrejurările în care se formează şi se reface capitalul în gospodăria ţărănească.

Singurul izvor pentru formarea capitalului în gospodăria ţărănească este produsul muncii, din care familia ţărănească trebuie, înainte de orice, să-şi satisfacă nevoile de trai. În aceste condiţii, există o strânsă legătură între alocările pentru refacerea şi formarea din nou a capitalului şi bugetul de cheltuieli. Dacă produsul muncii este limitat, astfel încât abia acoperă nevoile familiei ţărăneşti, nu se poate forma capital nou şi nici nu se poate întregi cel existent. Urgenţa necesităţilor elementare nesatisfăcute este însă atât de mare, încât nu se poate concepe o restrângere a consumului, pentru a se alimenta într-o măsură cât de restrânsă formarea capitalului. Numai treptat, când creşterea venitului muncii este de natură să sporească bugetul personal şi îngăduie satisfacerea, una după alta, a trebuinţelor principale ale familiei, gospodarul este în stare să aloce o parte din venituri pentru refacerea şi formarea capitalului.

Ca să înfăţişeze succesiunea cheltuielilor pentru necesităţile personale şi economice, *Ciaianov* a stabilit următoarele scări:

	Necesităţi personale									
Hrana	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Îmbrăcămintea	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
Locuinţa	8	7	6	5	4	3	2	1		

Încălzit şi luminat	7	6	5	4	3	2	1		
Lux	6	5	4	3	2	1			
Necesităţi culturale	5	4	3	2	1				
				Necesităţi economice					
Sămânţă	8	7	6	5	4	3	2	1	0
Vite	7	6	5	4	3	2	1	0	
Inventar	7	6	5	4	3	2	1	0	
Clădiri	6	5	4	3	2	1	0		
Diverse	5	4	3	2	1	0			

„În această ordine de succesiune a necesităţilor, după urgenţa lor, o familie economică, care are în total 3 unităţi de valoare, nu poate întrebuinţa nici una pentru necesităţi economice. Dacă dispune de 14 unităţi de valoare, atunci poate satisface toate nevoile până la acelea a căror preţuire subiectivă este exprimată prin coeficientul 7. Pentru aceasta, 10 unităţi vor servi nevoilor personale şi 4 celor economice. Cu 34 unităţi, familia îşi poate împlini încă necesităţile, al căror grad de urgenţă este dat de coeficientul 5 şi aici revin 21 unităţi nevoilor personale şi 13 proceselor de formare a capitalului”[223].

Cu aceasta se încheie analiza economiei ţărăneşti, considerată ca o categorie economică privată.

II. ECONOMIA ŢĂRĂNEASCĂ, CATEGORIE NAŢIONAL-ECONOMICĂ

Cercetarea economiei ţărăneşti ca o categorie naţional-economică trebuie să plece de la următoarea întrebare:

Cum se alcătuieşte din diferitele organizaţii economice individuale, care se află în faze de dezvoltare deosebite, după vârsta familiilor respective, masa socială a economiilor ţărăneşti şi ce raporturi sociale întrunesc diferitele economii într-un anume tot social?

[223] Ciaianov, *op. cit.* p. 75.

Cu alte cuvinte, în primul rând, se cere a se lămuri *dinamica compoziţiei economiilor ţărăneşti*.

Dacă se urmăreşte statistica distribuţiei pământului se descoperă *o mare diversitate*. Alături de exploatări mici, se află exploatări mijlocii şi chiar exploatări relativ mari ţărăneşti. Diversitatea aceasta variază de la un ţinut la altul, însă curbele care înfăţişează grafic distribuţia pământului în diferitele ţinuturi, prezintă acelaşi curs tipic.

Mai mult încă, dacă se compară cifrele relative la economiile ţărăneşti de la sfârşitul sec. XIX, cu cele referitoare la cele din sec. XVII şi XVIII, se constată că diversitatea gospodăriilor ţărăneşti nu este un proces istoric al trecutului, ci trebuie să fie dedusă din natura economiei ţărăneşti.

Această constatare este dovedită teoretic prin analizarea schemei de evoluţie a familiei ţărăneşti, dar este întărită şi empiric, prin analiza materialului de observaţie, strâns pentru mai multe districte din Rusia europeană.

Cercetătorii ruşi au urmărit şi stabilit soarta fiecărei grupe de gospodării ţărăneşti (în lucrările recente, a fiecărei gospodării ţărăneşti) în răstimpul dintre două recensăminte (1882-1911).

O asemenea comparaţie a arătat că în masa largă a ţărănimii au loc diverse fenomene demografice foarte complexe. Când statisticienii s-au întors, 15-20 ani după cea dintâi numărătoare, la locul de observaţie, au putut, în primul rând, să stabilească că unele gospodării dispăruseră, altele se strămutaseră în alte ţinuturi; multe se divizaseră, prin împărţirea familiei în 2 sau 3 gospodării şi numai puţine rămăseseră, aşa cum erau la cea dintâi numărătoare.

Cercetările acestea au condus la anumite concluzii extrem de însemnate.

Astfel, dacă se lasă deoparte gospodăriile, care s-au strămutat în alte părţi sau au dispărut, şi dacă se

analizează gospodăriile care au durat în întregime sau în parte, timp de trei decenii, se constată că acestea au trecut prin prefaceri considerabile, din punct de vedere economic: unele, mai ales cele tinere, şi-au întărit poziţia economică şi s-au mărit; altele, mai ales mari, vechi, apar – dimpotrivă – slăbite şi decăzute în clase de exploatare mai joase.

În special, se observă o creştere economică cu totul însemnată în grupa gospodăriilor cu suprafeţe cultivabile mici, mai ales la cele nedivizate; iar la gospodăriile care în 1882 erau considerate mari, o decădere şi slăbire economică mare, mai ales la cele divizate.

Se descoperă astfel două curente puternice: unul ridică – mai ales gospodăriile tinere, nedivizate, cu suprafeţe cultivabile mici, care sub presiunea înmulţirii familiei îşi lărgesc întinderea – celălalt coboară, – în urma divizării familiilor – într-o măsură considerabilă, familiile vechi complexe.

Fireşte, acele curente nu răsar numai din procesele de creştere şi desfacere a familiilor. Exploatările pot deveni mai mari sau mai mici, chiar dacă mărimea şi compunerea familiei rămâne neschimbată, din motive economice. Pe lângă aceasta, o conjunctură economică bună sau rea poate să uşureze sau să îngreuneze posibilităţile familiei, ca să-şi dezvolte exploatarea paralel cu creşterea ei. Rămâne însă neîndoielnic că împrejurările demografice joacă rolul întâi în această dinamică.

Cercetările statisticienilor ruşi au scos în evidenţă însemnătatea primordială a cauzelor demografice a diversităţii gospodăriilor ţărăneşti, care apare la orice grupare după întinderea suprafeţei cultivate şi alte criterii economice cu un caracter cantitativ. Aceasta s-a denumit *„diferenţierea demografică”*, pentru a se accentua că motivul principal al diversităţii în mărimea gospodăriilor rezidă în procese demografice: creşterea

familiilor, iar nu în momente sociale precum transformarea gospodarilor ţărani în proletariat, sau ridicarea lor în clasa capitalistă, cum se considera mai înainte.

Nu s-a negat prin aceasta că în ţărănimea rusă ar exista şi o diferenţiere socială adevărată. De fapt, gospodăriile ţărăneşti nu se deosebesc numai cantitativ, ci şi calitativ. Oricine observă viaţa satelor va constata uşor elemente de „exploatare capitalistă”: de o parte capitaliştii, de alta proletarii. Aceasta nu se poate constata însă prin clasificarea după întinderea suprafeţelor cultivate, ci prin analizarea momentelor capitaliste în organizarea producţiei, adică prin cercetarea dacă se întrebuinţează în gospodării salariaţi şi în ce măsură.

În ţările europene apusene şi în cele americane, gospodăriile organizate jumătate prin muncă proprie şi jumătate capitaliste, întreprinderile „farmer”-ilor, formează tipul cel mai răspândit de gospodărie ţărănească.

În Rusia acest tip economic are în ţărănime o răspândire relativ mică; aşa că diferenţierea socială în mijlocul ţărănimii ruse este la începutul ei.

Pentru a întregi cunoaşterea gospodăriilor ţărăneşti ca masă socială, trebuie să se accentueze că sutele de mii de economii familiale nu stau una lângă alta izolate între ele, ci toate sunt legate printr-un sistem întreg de relaţii reciproce complexe şi formează o ţesătură socială specială, aşa încât întreaga economie ţărănească, în totalitatea ei, devine oarecum o unitate naţională economică.

Asemenea raporturi există pe tărâmul proprietăţii şi folosirii pământului (izlazuri şi păduri comunale, servituţi şi alte forme de folosire comună a pământului, arendă şi dijmă); apoi pe tărâmul muncii salariate şi a creditului.

Mai însemnate şi mai tari sunt însă relaţiile cu pieţele de mărfuri. Prin aceste raporturi fiecare exploatare mică ţărănească devine o părticică din economia mondială, simte evoluţia culturii naţional-economice a lumii şi sistemele de rentabilitate determinate de piaţă ale diferitelor producţii; prin ele, în sfârşit, influenţează împreună cu alte milioane, întregul sistem al economiei mondiale.

Cercetându-se evoluţia agriculturii, se poate constata cum capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a gospodăriilor ţărăneşti prin organizarea producţiei pe baze capitaliste, ci prin aparatul comercial, supunând întreaga fiinţă a gospodăriilor ţărăneşti poruncilor pieţii capitaliste şi trăgând din munca ţărănească „plus valoare” în forma câştigului comercial.

Chiar dacă s-ar obiecta că aceasta e o caracterizare prea pregnantă, nimeni nu va contesta că ea cuprinde un mare adevăr, acela că legătura economiei ţărăneşti cu sistemul capitalist al economiei mondiale o face comerţul. Mai mult încă, treptat cu procesul de penetraţie capitalistă, economia ţărănească intră tot mai mult sub influenţa sistemului capitalist, care domină economia mondială, după cum observă Vladimir Ilici (Lenin), mai ales când această intensificare se reazemă pe capital împrumutat, pe care-l pune la dispoziţie piaţa financiară generală, cum se întâmplă acum, mulţumită sistemului dezvoltat al creditului mărunt.

Dacă însă capitalul comercial şi financiar stăpâneşte aceste căi şi legăturile gospodăriei ţărăneşti cu piaţa mondială, el lasă complet neatinse gospodăriile ţărăneşti fără salariaţi şi bazele existenţei lor. Le face, însă, obiectele activităţii sale exploatatoare, tot aşa cum exploata Compania pentru India Răsăriteană, populaţia agricolă muncitoare.

De aceea este datoria ţărănimii, ca clasă, să aducă sub stăpânirea ei, cu ajutorul cooperativelor ei, toate căile care duc la piaţa mondială pentru mărfuri şi capital şi să pună stăpânire pe întregul aparat de comerţ şi credit, care serveşte maselor ţărăneşti. Fructul acestei biruinţe de clasă economice mondiale va fi că ceea ce poate fi un mijloc de exploatare capitalist, devine un simplu instrument tehnic, prin care economia familială în agricultură îşi întăreşte poziţiile.

Aproape de la David Ricardo există în ştiinţa economică tradiţia de a se socoti regimul economic actual, exclusiv ca economie capitalistă.

Ştiinţa economică contemporană foloseşte, în consecinţă, categorii economice care sunt proprii acestei economii capitaliste: salariul, profitul, renta etc.

De fapt, în economia mondială contemporană, elementul capitalist, îndeosebi în forma capitalului comercial şi financiar, este cel mai activ şi, ca urmare, dominant. Însă alături, agricultura trăieşte într-o măsură foarte mare în modul de producţie al economiei familiale, fără salariaţi, cu o concepţie specială despre profit şi organizaţie de exploatare cu totul specială.

Starea actuală a statisticii agrare nu îngăduie să se precizeze greutatea specifică a agriculturii ţărăneşti familiale faţă de acea capitalistă.

În ţările aflate în vâltoarea revoluţiilor agrare din 1917-1922 – Rusia, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Cehoslovacia, Jugoslavia etc. – în prezent, forma economică familială sau semi-familială este dominantă.

Este evident că o economie naţională, care se dezvoltă pe tărâmul unor categorii privat-economice speciale, nu se poate orândui complet, în cadrul noţiunilor naţional-economice, proprii economiei capitaliste. De aceea trebuie să se creeze, pe bazele formei economice fără salariaţi, noţiuni fundamentale corespunzătoare caracterului ei propriu, din sistemul

cărora trebuie să se elimine complet *categoria salariului*. Prin aceasta se va modifica şi conţinutul altor noţiuni: renta, dobânda etc.

Întrucât, însă, în viaţa economică modernă aceste categorii economice ale economiei familiale şi categoriile corespunzătoare ale economiei capitaliste se găsesc unele lângă altele, ele trebuie să se ciocnească şi, ca urmare, structura naţional-economică a realităţii în care trăim se prezintă, într-o oarecare măsură, ca o rezultantă a acestor două sisteme naţional-economice, care nu se suprapun.

Numai cu ajutorul categoriilor economiei capitaliste nu se poate ajunge la o explicaţie completă a sensului anumitor fenomene ale vieţii economice contemporane.

Numai dacă avem la îndemână categoriile economice ale economiei familiale fără salariaţi, vom putea proiecta lumină asupra fenomenelor complexe din domeniul preţurilor pământului, formării pieţii pentru produsele agricole, naşterii crizelor industriale în ţări agrare etc. - în care economişti ruşi ca: Kossinskii, Tşelinzev, Pervuşin, Makarov şi alţii au dovedit că modul de explicaţie capitalist nu izbuteşte.

Să analizăm mai întâi *problema rentei pământului*, în economia ţărănească familială. Economistul Tşelinzev a pus cel dintâi întrebarea: „Există în economia familială o rentă?”

Rezultatul cercetării sale este că economia ţărănească nu încasează nici o rentă şi că măsura în care, potrivit exploatării şi calităţii pământului, ar putea da o rentă, aceasta se traduce numai într-un consum mai mare sau mai mic al familiei ţărăneşti. Se poate admite acest punct de vedere, dacă noţiunea de rentă este înţeleasă corespunzător categoriei economice din societatea capitalistă, adică ca un venit, care nu derivă din munca proprie, ci se plăteşte proprietarului de către întreprinzătorul capitalist, pentru cedarea pământului spre folosinţă. Nu se poate însă explica pe deplin

momentul rentei în economia ţărănească prin relevarea unui consum sporit.

Pentru fundamentarea unei teorii a elementelor rentei în economia ţărănească, trebuie să se cerceteze ce acţiune au asupra ei factorii care de obicei produc renta, care lasă să se nască şi determină cantitativ renta diferenţială în agricultura capitalistă. Dacă o familie ţărănească are pământ de calitate bună, atunci sau se micşorează cheltuielile de materiale şi de muncă, când produsul brut rămâne acelaşi, sau produsul brut trebuie să se mărească, când cheltuielile materiale şi de muncă rămân aceleaşi. În amândouă cazurile rezultă o creştere a venitului pe unitatea de muncă. Acelaşi fenomen se iveşte în cazul unei poziţii de piaţă favorabile, sau în cazul întrebuinţării unor mijloace de producţie mai bune. Nu se deschide deci un izvor de venit fără muncă; înainte, ca şi după aceea, decurg toate veniturile din munca proprie; numai raporturile, în care se săvârşeşte munca, au devenit mai favorabile. Tot atât de puţin înseamnă pentru economia familială o pierdere, în înţeles capitalist, trecerea la un pământ, care ar da o rentă negativă, dacă ar fi lucrat în sistemul capitalist. Ea are ca urmare numai o înrăutăţire a condiţiilor în care se săvârşeşte munca.

Nu trebuie să se uite că David Ricardo, când a formulat teoria asupra rentei, avea de analizat un fenomen social-economic determinat. Acesta consta în aceea că întreprinzătorul agricol, fermierul, care făcea uz de salariaţi, plătea o parte din venitul său, care nu era produsul muncii sale proprii, proprietarului solului. Acest fenomen cuprindea o categorie economică determinată, care era precizată prin alte categorii economice (salariul, dobânda şi preţul) şi nu era imaginabilă în afara acestui sistem naţional-economic, după cum nu poate fi imaginată izolat economia capitalistă.

O urcare a venitului muncii în economia ţărănească şi urmările ei: creşterea consumului şi vitezei de formare

a capitalului sunt condiţionate de mecanismul echilibrului subiectiv al factorilor interni ai economiei ţărăneşti şi atârnă numai de o singură categorie naţional-economică, de preţul pieţii. Se pot însă imagina economii familiale complet naturale, scoase complet de sub influenţa tuturor categoriilor naţional-economice. Chiar în acestea, o deosebire de calitate a pământului posedă calitatea unui factor producător de rentă. Aceasta se manifestă însă exclusiv printr-o sporire a consumului şi a puterii de formare a capitalului, concomitent cu o micşorare a intensităţii muncii.

Deci elementul rentă din economia ţărănească poate fi gândit în afară de orice categorie naţional-economică, care pentru noţiunea rentei capitaliste reprezintă o condiţie sine qua non.

În rezumat, se constată deci că factorii care nasc renta, în economia capitalistă, produc fenomenul rentei pământului, ca un fel special de venit fără muncă. În economia ţărănească fără salariaţi, aceiaşi factori măresc consumul şi forţa de capitalizare, fără ca aceasta să coincidă cantitativ cu mărimea rentei, pe care ar produce-o aceleaşi terenuri în economia capitalistă. Aceşti factori depind în mare măsură de caracteristicile subiective ale structurii fiecărei gospodării şi ale densităţii generale a populaţiei ţinutului.

De chestiunea rentei se leagă *problema preţurilor pământului*.

Această problemă este extrem de însemnată, întrucât categoria preţului pământului, proprie economiei ţărăneşti, se ciocneşte în aceeaşi piaţă cu categoria corespunzătoare a economiei capitaliste, astfel încât putem observa aici pentru întâia oară coliziunea dintre ambele sisteme economice şi avem astfel prilejul de a analiza mecanismul prin care se formează rezultanta.

Pentru economia capitalistă, chestiunea preţului pământului este determinată foarte clar prin formula după care preţul pământului este egal cu renta

capitalizată cu procentul uzual pe piaţa capitalurilor. Pentru economia familială, o asemenea construcţie este imposibilă, pentru că nu există în ea o rentă, în înţelesul unui venit cu o existenţă separată în mod real. Pentru economia ţărănească putem pune întrebarea numai în forma aceasta: ce preţ poate să plătească o economie ţărănească pentru pământ? Pentru a lămuri această chestiune, se va proceda bine dacă se va porni de la formarea arenzilor. O economie ţărănească va socoti avantajos să arendeze un pământ, când acesta îi înlesneşte să stabilească echilibrul economic intern între osteneala muncii şi satisfacerea trebuinţelor la un nivel favorabil. Aceasta este hotărâtor. Gospodarul ţăran va fi, în anume împrejurări, dispus să plătească o arendă, care întrece renta obişnuită a capitalului. De bună seamă, în acest caz îi rămâne numai un venit redus al muncii; totuşi asemenea „Hungerpachten" pot fi de folos ţăranului, când, dată fiind lipsa de pământ, înlesnesc stabilirea echilibrului în economia ţărănească.

Când ţăranul cumpără pământ judecă după criterii analoage, preţuind pământul după folosul pe care îl are pentru gospodăria sa; şi el va fi gata să plătească cu atât mai mult, cu cât mai urgentă este nevoia de extensiune a pământului pentru viaţa sa economică, de unde rezultă consecinţa paradoxală, întărită totuşi de realitate, că în ţinuturi suprapopulate, tocmai familiile ţărăneşti cele mai sărace plătesc cele mai mari arenzi şi preţuri de cumpărare pentru pământ.

Dacă economia ţărănească se găseşte în concurenţă cu agricultura capitalistă la cumpărarea pământului, va supralicita în oferta sa preţul format după regulile capitaliste. Întreprinzătorul agricol capitalist este astfel pus în inferioritate şi pământul său e cumpărat de ţărani. O dovadă o reprezintă cumpărarea de către ţărani a proprietăţii mari rurale din Rusia, la finele sec. al XIX-lea. Din pământurile date la 1861 marii proprietăţi, aceasta mai stăpânea 87% în 1877, 76% în 1887, 65% în

1905 şi 41% în 1916 – şi dintre acestea două treimi erau arendate ţăranilor.

Tot în felul acesta calculează ţăranul când e vorba de *îmbunătăţiri*.

Deoarece ţăranul socoteşte atât de puţin cu procentul pieţii de capital, ori de câte ori e vorba de a folosi, într-un fel sau altul, capital, în gospodăria sa, nu rar se întâlneşte în economiile ţărăneşti *o acumulare de capital* prea mare, faţă de aceea din întreprinderile capitaliste. Condiţionată de aceasta se manifestă şi *o intensificare a muncii* peste gradul optim. O altă caracteristică a economiei ţărăneşti, care se desprinde din natura circulaţiei capitalurilor, este capacitatea de a plăti procente mari pentru capitalurile împrumutate.

Nu mai puţin trebuie să se ţină seama de economiile ţărăneşti, atunci când se cercetează *preţurile pieţei pentru materii prime şi mijloace de hrană de origine agricolă*.

Culturi, care necesită muncă multă, atrag gospodăriile ţărăneşti din ţinuturile suprapopulate, chiar când venitul muncii este redus şi întreprinderea capitalistă n-ar avea nici o rentabilitate.

Acestea sunt consecinţele naţional-economice ale concepţiei specifice despre profit şi ale celorlalte caracteristici ale bazelor privat-economice ale economiilor familiale ţărăneşti, în măsura în care se pot statornici în situaţia actuală a ştiinţei economice. Ele atrag după sine şi urmări însemnate pentru teoria economică, impunând o revizuire a teoriei rentei pământului, a preţurilor pământului, a dobânzii capitalului, precum şi a teoriei factorilor care determină preţurile.

Pe scurt, dacă se urmăresc ideile, al căror punct de plecare este teoria echilibrului subiectiv, al factorilor economici interni ai economiei familiale, se poate ajunge la construirea unui sistem de economie naţională, care nu cunoaşte categoria salariului.

III. NOUA ORIENTARE A ŞTIINŢEI ECONOMICE

În capitolele precedente s-a redat tot ceea ce este esenţial din opera economistului rus, afară de documentarea statistică, extrem de bogată şi instructivă.

Punctul de plecare al lui *Ciaianov* este explicarea caracteristicilor social-economice ale economiei familiale ţărăneşti, care determină forţa ei de rezistenţă, dovedită în cursul istoriei. Concluzia savantului rus este că se impune crearea unui sistem special de ştiinţă naţional-economică, al cărui obiect este o economie naţională fără salariu.

Autorul, nu numai că se limitează la această sugestie, fără să încerce a schiţa nici măcar liniile generale ale unui asemenea sistem, dar nici nu întrevede clar consecinţele operei sale.

Critica apuseană a primit lucrarea lui *Ciaianov* cu o apreciere generală extrem de favorabilă, dar cu rezerve în ce priveşte sugestia de a se revizui actualul sistem de ştiinţe economice[224].

Cum era şi firesc, s-a recunoscut că antiteza economiei ţărăneşti familiale, faţă de întreprinderea agricolă capitalistă, este nimerită pentru a lămuri forţele motrice şi funcţiunile economiei ţărăneşti. Ceea ce nu s-a putut accepta, cu aceeaşi înlesnire, este ideea de a se construi un nou sistem naţional-economic, pe baza rezultatelor cercetării economiei ţărăneşti fără salariat, sau crearea unei teorii economice, care să îmbrăţişeze sintetic toate formele prezente ale vieţii economice.

Ce-i drept, nu s-a ridicat obiecţiunea că construcţia tipului de economie ţărănească familială ar fi schematică. Aceasta nici n-ar fi putut rezista celei mai

---

[224] Vezi *Die Familienwirtschaft als Grundlage fur ein System der Sozial-Oekonomik* de prof. Aug. Skalweit, în „Weltwirtschaftliches Archiv" (1924) Bd. 20 Heft 2.

sumare analize. Este notoriu că întreaga ştiinţă economică clasică, începând de la Adam Smith[225] şi culminând la David Ricardo, a fost întemeiată pe aceeaşi metodă – abstracţiunea şi izolarea. Nimeni nu mai contestă valoarea ştiinţifică a rezultatelor *teoriei economice pure* care are ca punct de plecare pe *homo oeconomicus* şi, ca formă fundamentală de activitate economică, întreprinderea bazată pe sistemul salariului.

Nu trebuie să se uite însă că teoria economică pură a clasicilor îşi are obârşia în Anglia de la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Aceasta explică în întregime caracterul ei. Punctul de plecare al şcoalei clasice, tipul „omului economic", care nu cunoaşte alte interese în afară de cele proprii şi e convins că lucrează pentru binele general, dacă îşi îndeplineşte profesiunea sa, este un produs al atmosferei morale, creată de calvinism (cine-şi face datoria profesională lucrează pentru folosul omenirii!).

„Fiecare teorie economică se află în legătură cu practica economică"[226].

Desfăşurarea procesului economic, în centrul căruia se află homo oeconomicus, are loc în economia capitalistă bazată pe ideea profitului şi a salariului.

Nu este oare util pentru fundamentarea teoriei pure, ca să se cerceteze, prin acelaşi mijloc al abstractizării şi izolării, cum acţionează homo oeconomicus în economia ţărănească familială, fără salariat?

---

[225] Adam Smith (1723-1790), economist scoţian. Teoretician liberal al economiei politice clasice, autor al lucrării „Cercetări asupra naturii şi cauzelor bogăţiei naţiunilor" (1776). Considera că realizarea interesului personal duce la promovarea interesului economic general. A studiat noţiunea valorii mărfurilor, făcând deosebirea dintre valoarea de schimb şi valoarea de întrebuinţare, (n. edit.)

[226] Sven Hellander: *Die Ausgangspunkte der Wirtschaftswissenschft* (Jena 1923) p. 8.

Poate, dacă Adam Smith sau David Ricardo ar fi trăit într-un mediu social economic, în care tipul economiei familiale ar fi fost predominant, teoriile lor economice ar fi luat o asemenea direcţie.

Este fără îndoială un merit al lui *Ciaianov* de a fi sugerat însemnătatea unei asemenea îndrumări a teoriei economice. Analizând cu aceeaşi metodă economia familială, adică forma de activitate economică fără salariaţi, el a constatat că în condiţiile ei de existenţă în „cultură pură" se găsesc condiţii obiective pentru o motivare a activităţii economice, care sunt de altă natură decât acelea dintr-o organizaţie economică ce întrebuinţează salariaţi şi în conducerea căreia este determinantă, exclusiv, străduinţa către venitul maxim.

Aceste rezultate lasă să se întrevadă că îndrumarea analizei pe această cale poate fi bogată în urmări, pentru o nouă fundamentare a teoriei economice pure.

Dacă în ştiinţa economică se admite necesitatea teoriei pure, cu atât mai clar apare necesitatea complementului ei, teoria economică istorică.

Istorică este în primul rând descrierea economică (mai ales prin metoda statistică), sau istoria economică.

„Teoria pură trebuie să construiască egal şi sistematic toate părţile teoretice ale ştiinţei economice. Teoria istorică trebuie să prezinte sistematic realitatea economică, în caracterul ei istoric, prelucrată în tipuri"[227].

Noţiunea centrală a teoriei istorice este „tipul", fără de care chiar istoricii recunosc că teoria istorică este o imposibilitate[228].

---

[227] Ibidem, *p. 50.*

[228] Vezi Bellow: *Probleme der Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen 1920) p. 191 şi urm.

După definiţia clasică a lui Max Weber[229] „tipul ideal se obţine prin accentuarea unilaterală a unuia sau câtorva puncte de vedere şi prin concentrarea unei mulţimi de manifestări individuale difuze şi discrete, aici mai multe, colo mai puţine, pe alocuri lipsind complet, care se subordonează acelor puncte de vedere, reliefate unilateral, într-o imagine abstractă, unitară în sine”[230].

Teoria istorică apare, astfel, ca o caracterizare sistematică, în tipuri, ale unei epoci economice, care nu este tot una cu descrierea economică (după metoda statistică), nici cu istoria economică, care încearcă să „redea” realitatea. Teoria economică poate să abstractizeze şi să izoleze, accentuând ceea ce este însemnat şi lăsând la o parte ceea ce este secundar.

Pentru a alege ceea ce este însemnat şi deci trebuie a fi accentuat, teoria istorică are două mijloace: teoria pură, care îi spune ce poate să fie principal, însemnat şi realitatea istorică, care vădeşte măsura în care există de fapt anume fenomene.

Teoria pură şi teoria istorică se întregesc, astfel, în chip reciproc, cea dintâi dând, prin categoriile sale, posibilitatea de cercetare pentru cea de a doua şi cea de a doua înlesnind descoperirea unor noi categorii[231].

Dar legătura dintre teoria pură şi teoria istorică, reiese din postulatul lui *Schulze-Gävernitz*[232]: să se construiască *tipuri diferenţiate de homo oeconomicus*[233].

---

[229] Max Weber (1864-1920), economist şi sociolog german. Promotor al „sociologiei comprehensive", a elaborat „tipuri ideale” de forme sociale în lucrarea „Economie şi societate" (1922). Studiul „Wirtschaftsgeschichte” („Istoria economică”) (1923) studiază geneza capitalismului european, (n. edit.)

[230] „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” Bd. 19 p. 65 (citat de Hellander, p. 50).

[231] Vezi Hellander, *op. cit.* p. 51 şi urm.

[232] Gerhart von Schulze-Gävernitz (1864-1943), economist german, profesor universitar la Freiburg. Lucrări: „Pacea socială”, 2 vol. (1890), „Imperialismul britanic şi comerţul liber” (1906). (n. edit.)

[233] *Ibidem,* p. 52.

S-a stabilit că: 1. Teoria istorică e un complement al teoriei pure; 2. Teoria istorică se construieşte cu ajutorul teoriei pure şi a realităţii istorice economice; 3. Teoria pură şi istorică se află într-o înlănţuire de influenţe reciproce.

Dacă teoria pură nu cuprinde toate categoriile economice, ea nu numai că nu este un instrument pentru înţelegerea economiei mondiale în totalitatea ei, dar nu poate fi nici un auxiliar al teoriei istorice. În acest sens, analiza economiei familiale fără salariaţi apare ca un mijloc de verificare a categoriilor teoriei economice pure şi de completare a ei, prin categorii noi. Ea înlesneşte, astfel, şi reconstruirea teoriei economice istorice.

Se poate însă ridica obiecţiunea, că „economia familială", aşa cum a fost construită de *Ciaianov*, n-ar cuprinde caractere specifice, care să se găsească, în realitate, în economia ţărănească decât în anume părţi ale lumii, dacă nu cumva numai în Rusia. Cu alte cuvinte, s-ar trece cu vederea că în agricultura germană, daneză, olandeză, belgiană şi franceză „cele mai multe economii ţărăneşti - cel puţin după întinderea suprafeţei cultivate - şi aceasta este hotărâtor în această privinţă – nu renunţă deloc la munca salariată, deci după teoria lui *Ciaianov* ar fi întreprinderi capitaliste"[234].

Este notoriu că în realitatea istorică există, sub numele de „economii ţărăneşti", formaţiuni economice de diferite categorii. În unele părţi ale lumii predomină economiile ţărăneşti familiale pure, în altele sunt în minoritate faţă de exploatările semi-capitaliste.

Pe globul pământesc trăiesc 1 miliard 900 milioane de oameni şi peste jumătate, aproximativ 900 milioane se află în Asia.[235] Dintre aceştia imensa majoritate, în China, India şi Japonia sunt ţărani, care trăiesc în economii familiale. În răsăritul Europei, numai în Rusia, din 133 milioane de locuitori 111 milioane sunt ţărani şi

[234] Skalweit, *op. cit.* p. 240.
[235] N. Bucharin: *Über die Agrarfrage (*1925), p. 7.

dintre aceştia 96% trăiesc în economii familiale pure. Evoluţiile agrare de după război au creat situaţii analoage în toate ţările din estul şi sud-estul Europei. Chiar în Europa apuseană există tipul economiei familiale, în Elveţia, Cehoslovacia şi în Danemarca.

N-are nici o însemnătate faptul că există părţi ale lumii în care economia ţărănească familială nu este reprezentată sau este într-un număr disparat; ceea ce este relevant este împrejurarea că sute de milioane de oameni îşi duc viaţa în economii familiale, cu o mentalitate economică specifică faţă de mentalitatea economică capitalistă.

Putem deci să afirmăm că teoria economică istorică are un rol însemnat: să prezinte realitatea economică din părţile lumii, unde trăsătura dominantă este economia ţărănească familială, în caracterul ei istoric, prelucrată în tipuri.

În acest scop, istoria economică şi statistica economică trebuie să adune şi să sintetizeze, în prealabil, materialul de fapte.

Pe baza tipurilor stabilite de teoria istorică şi pe baza materialului istoric se vor schiţa *etapele evoluţiei economice* din ţările din răsăritul şi sudul Europei.

O asemenea operă aşteaptă să fie creată. Teoriile asupra etapelor economice formulate de economiştii apuseni – indiferent de valoarea fiecăruia – nu pot fi aplicate ţărilor din răsăritul şi sudul Europei. Critica istorică trebuie să arate în ce ţări şi în ce timpuri a fost caracteristică o etapă economică. De-altminteri, nici una din teoriile existente nu pretinde a avea o valoare universală. Teoria lui *K. Marx* este proprie ţărilor capitaliste industriale, cu o dezvoltare de tip englez. „Capitalismul modern” al lui *W. Sombart* este limitat, chiar de autor, la ţările apusene şi central-europene, teoria lui *Schmoller*[236] este limitată la Germania, teoria lui

[236] Gustav von Schmoller (1838-1917), economist german. Profesor universitar la Halle şi Berlin, membru al Academiei prusace

K. Bücher[237] priveşte cercul popoarelor apusene şi centrale.

Teoria economică cercetează viaţa economică, izolată de celelalte manifestări omeneşti. Dar indiferent dacă punctul de plecare al ştiinţei economice poate fi „omul parte", identificat cu homo oeconomicus, sau „omul întreg", cercetarea vieţii economice se poate şi trebuie să se facă în condiţionarea ei reciprocă cu celelalte manifestări culturale ale societăţii.

Ştiinţa economică realistă urmăreşte pe oameni, aşa cum sunt ei în realitate, mânaţi în acţiunile lor de toate felurile de motive şi aparţinând unui anume popor, stat şi epocă.

Pe această cale s-a dezvoltat o *Sociologie economică*. Rând pe rând, economiştii apuseni şi-au îndreptat preocupările asupra tuturor factorilor vieţii sociale, care ar putea să influenţeze, într-un sens sau altul, activitatea economică.

Astfel, *Max Weber, Ernst Troeltsch*[238] şi *Werner Sombart* au studiat influenţa religiei asupra activităţii economice. Interesul pentru economie, felul colaborării cu cei de aproape şi cu cei de departe, reglementarea propriilor nevoi, toate acestea ar depinde de impulsurile date de religie. Ce fel de religie este dominantă şi cât de

---

de ştiinţă. Principalul reprezentant al „şcolii istorice" în ştiinţele economice. Scrieri: „Câteva probleme fundamentale ale politicii sociale şi ale ştiinţelor economice" (1898), „Probleme generale ale învăţământului economic", 2 vol. (1900-1904). (n. edit.)

[237] Karl Bücher (1847-1930), economist teoretician german. Cadru didactic la Universitatea din Leipzig, a fost profesorul lui Virgil Madgearu şi conducătorul tezei sale de doctorat. Adept al „şcolii istorice", lucrarea sa „Entstehung der Volkswirtschaft" (1920), explică geneza economiei naţionale în Europa occidentală şi centrală, (n. edit.)

[238] Ernst Troeltsch (1865-1923), teolog luteran şi filosof german. Profesor universitar la Bonn, Heidelberg şi Berlin. Subsecretar de stat în Ministerul Cultelor din Prusia. Scrieri: „Doctrina socială a bisericilor şi confesiunilor creştine" (1912), „Istorismul şi problemele sale" (1922). (n. edit.)

intens stăpâneşte oamenii, este hotărâtor pentru structura vieţii economice a popoarelor.

Ideile politice, credinţa în drepturile naturale, concepţiile politice despre despotism, iobăgie, parlamentarism etc. au de asemenea răsfrângeri asupra vieţii economice.

Apoi ideile sociale, concepţia asupra căsătoriei, familiei, claselor sociale, aprecierea diferitelor profesiuni, moda, tradiţia etc. nu sunt indiferente pentru cursul vieţii economice a popoarelor.

Indiferent de atitudinea generală faţă de concepţia materialistă a istoriei, problemele sociologice economice au fost cercetate de economişti, în ţările din apus, punându-se rând pe rând pietre unghiulare la edificiul ştiinţei economice. Acesta nu poate fi însă desăvârşit, până când nu se vor fi luminat toate aceste *probleme ale sociologiei economice* în mediile social-economice agrare din răsăritul şi sudul Europei.

„Economia mondială – spune cu drept cuvânt *Ciaianov* – este un conglomerat de formaţiuni economice, în care forme capitaliste se amestecă cu atâtea şi atâtea altele”[239].

A se cerceta toate formele specifice ale vieţii mondiale şi tendinţele lor, înseamnă a se înlesni desăvârşirea operei de *sinteză generală* din care să răsară o ştiinţă economică atotcuprinzătoare.

Din acest punct de vedere, opera lui *Ciaianov* şi a celorlalţi cercetători ruşi din aceeaşi şcoală, indică economiştilor din răsăritul şi sudul Europei drumul pe care îşi pot aduce contribuţia reală la construirea ştiinţei economice.

Dar cercetarea lui *Ciaianov* este însemnată şi din punctul de vedere al *politicii economice*, în special al politicii agrare.

„Multe teze social-politice privitoare la agricultură trebuie să fie revizuite” încheie *Ciaianov*.

[239] Ciaianov, *op. cit.* p. 131.

De obicei politica agrară practică urmăreşte a realiza o rentă a pământului cât de mare cu putinţă. Aşa ceva este însă singurul scop al exploatării agricole capitaliste, după cum am văzut, pe baza analizei noastre, nicidecum totdeauna ţelul urmărit de economia ţărănească. Pentru ţări agrare suprapopulate, omul politic practic nu se poate da înapoi să aşeze pe planul întâi alte ţeluri si alte criterii, căci este cea dintâi chemare a sa să asigure masei principale a populaţiei un nivel de viaţă pe cât posibil de înalt şi un cât de mare venit brut. Însă acestui scop se opune străduinţa către o rentă maximă, care reclamă gradul de intensitate optim în agricultură.

„Omul politic practic a cărui activitate are loc într-o ţară de ţărani suprapopulată, trebuie să ia cu totul alte măsuri pentru întregul domeniu al culturii pământului, îmbunătăţirilor, colonizării şi chiar al creditului şi al formării capitalului.

El va trebui să corecteze momentul tehnic economic prin cel social şi problema agriculturii va deveni pentru el, în multe privinţe, o problemă demografică”[240].

În perioada revoluţiilor agrare, străbătută de ţările din răsăritul şi sud-estul Europei după 1917, problemele de politică agrară, a căror rezolvare raţională presupune o cunoaştere a structurii economiilor ţărăneşti individuale şi o înţelegere a economiei ţărăneşti drept categorie naţional-economică, sunt mai complexe decât cele schiţate sintetic în rândurile de mai sus.

Felul aşezării principiului de expropriere şi colonizare, caracterul de drept al proprietăţii pământului, condiţiile de cultură, formele de procurare a mijloacelor de exploatare, asigurarea posibilităţilor de valorificare liberă şi integrală a produselor economiilor ţărăneşti, organizarea cooperaţiei şi creditului - aceste probleme principale pot să fie soluţionate, în conformitate cu

[240] *Ibidem*.

condiţiile obiective de existenţă şi dezvoltare a economiei ţărăneşti şi în direcţia progresului social, numai dacă se ţine seama de rezultatele analizei structurii individuale şi celei social-economice a economiilor ţărăneşti.

Însemnătatea scrierii lui Ciaianov şi a întregii şcoli a economiştilor ruşi, reprezentată de el, depăşeşte cadrul îngust în care caută să fie aşezată de criticii apuseni.

În toate direcţiile în care se îndreaptă preocuparea ştiinţei economice – teoria pură, teoria istorică, descrierea şi istoria economică, sociologia economică şi politica economică – se deschid perspective largi de lucru pentru economiştii din răsăritul şi sudul Europei.

FORMAREA ŞI EVOLUŢIA BURGHEZIEI ROMÂNE[241]

Este o elementară datorie sociologică să privim, totdeauna, atât lucrurile, cât şi oamenii, în spaţiu şi în timp. În acest fel trebuie să examinăm revoluţia burgheză şi curentele de gândire pe care ea le-a produs. Când vorbim, spre pildă, despre unul dintre cele dintâi curente, pe care le-a răscolit revoluţia burgheză, despre junimism, nu putem să nu observăm că, dacă el a ajuns numai la o despicare superficială a procesului revoluţiei burgheze, aceasta se datoreşte faptului că oamenii, care au dat naştere acestui curent, în împrejurările de atunci, nu aveau la îndemână elementele necesare ca să pătrundă la o adâncime mai mare. De aceea, este greşit să privim cu dispreţ un curent, care a fost mânat de idealism şi a devenit un curent reacţionar numai atunci când, împreună cu o aripă a organizaţiunii noastre politice, s-a schimbat într-un curent conservator. Reacţionar a fost junimismul, numai privit în atitudinea pe care a avut-o faţă de revoluţia agrară, în atitudinea sa de consfinţire a regimului neoiobag; dar tot atât de reacţionar a fost curentul revoluţionar burghez în atitudinea sa faţă de regimul neoiobag.

În acelaşi mod trebuie să privim şi cel de al doilea curent de reacţiune, apărut în urma revoluţiei noastre burgheze, curentul poporanist. Socotim straniu ca poporanismul să fie considerat drept curent reacţionar. Poporanismul a fost, în vremea când s-a născut, una dintre cele mai înaintate mişcări politice, mai ales prin atitudinea sa împotriva feudalismului agrar, înţelegând

[241] Notă. - Prelegere ţinută în ziua de 8 Martie 1925, la Institutul Social Român, în ciclul «Viaţa socială a României după războiu». (Stenografiată de d. H. Stahl). [Publicată în „Independenta economică”, 1925, VIII, nr. 3-4. (n. edit.)]

că numai prin desfiinţarea feudalismului agrar se poate deschide calea progresului social în România. Poporanismul a fost, în această privinţă, un curent progresist, cu caracter chiar revoluţionar, pentru timpul când s-a născut.

Poporanismul, este adevărat, n-a avut încredere în posibilitatea de dezvoltare a unei industrii capitaliste într-o ţară înapoiată, pornind de la concepţia, împrumutată din doctrina social-revoluţionarilor ruşi, după care o ţară înapoiată nu poate să treacă de la regimul agrar la regimul capitalismului industrial, pentru că aceasta presupune înainte de toate debuşee şi, pentru ţările înapoiate, debuşeele interne erau restrânse, iar debuşeele externe închise, pentru că atât colonialismul cât şi sferele de influenţe sunt apanajele ţărilor capitaliste înaintate.

Indiferent de atitudinea ce se poate lua în legătură cu posibilitatea de dezvoltare a industrialismului în ţările agricole înapoiate din răsăritul şi sudul Europei, nu este admisibil ca poporanismul să fie privit ca un curent reacţionar, deoarece în ambianţa în care s-a născut a fost un curent revoluţionar, în raport cu structura noastră agrară, baza existenţei poporului român.

În acelaşi chip trebuie să privim şi curentul social-democrat. Acest curent îşi găseşte reprezentantul cel mai strălucit în Dobrogeanu-Gherea[242]. Dobrogeanu-Gherea înţelegea că, după teoria marxistă, evoluţia normală presupune anumite fapte elementare, care nu trebuie să fie trecute cu vederea. Dezvoltarea vieţii economice în ţările apusene, unde s-a petrecut revoluţia

[242] Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), om politic, teoretician social, critic literar, publicist. Iniţiator al mişcării socialiste, conducător al partidului social-democrat (1893-1899), a ţinut legătura cu Karl Kautsky, Gheorghi Plehanov, Pavel Axelrod şi alţi conducători ai mişcării muncitoreşti europene. A editat revista „Contemporanul”. Opera sa fundamentală de critică socială „Neoiobăgia” reprezintă o contribuţie originală la studierea realităţii româneşti, (n. edit.)

burgheză, în mod normal, a produs în sânul societăţii o serie de elemente revoluţionare care, neputând să mai încapă în aşezământul juridic şi social al acelei societăţi feudale, au străpuns în luptă cu forţele feudale acest aşezământ juridic, punând mâna pe puterea politică şi transformând Statul în instrumentul lor pentru a face cu putinţă propăşirea capitalismului.

În România, observă Dobrogeanu-Gherea, în momentul când s-au introdus instituţiile juridice burgheze, suprastructura constituţională şi juridică, nu existau acei factori sociali, în sânul vieţii economice sociale interne, care să susţină această dezvoltare, necum factorii care să fi provocat această transformare, deci moartea feudalismului s-a decretat înainte ca să fi apărut condiţiile materiale, care să formeze pârghiile noii ordini de drept.

Era un contrast evident între formă şi fond. Deosebirea între concepţia lui Dobrogeanu-Gherea şi concepţia junimiştilor era că el nu socotea că această transformare fusese produsă de ideile importate de revoluţionarii noştri din apus, că existau totuşi, în societatea noastră, anumite cauze materiale, iar Dobrogeanu-Gherea – şi pentru memoria lui trebuie să accentuăm acest lucru – este cel dintâi care a stabilit causa movens a acestei transformări şi anume intrarea României în orbita ţărilor capitaliste.

Fireşte că nici unul din aceste curente şi nici unul din reprezentanţii lor n-au izbutit să dezvăluie întreg procesul de formaţiune a burgheziei din Ţara Românească şi, de aceea, de bună seamă, este rolul Sociologiei noastre ştiinţifice să ducă aceste cunoştinţe mai departe.

În loc de aceasta, Sociologia ştiinţifică se manifestă, astăzi, ca o reacţiune împotriva acelor curente, cuprinzându-le pe toate în rubrica generală a „Sociologiei beletristice”, pentru că ele au fost reprezentate de către critici literari.

Să vedem care este schema de evoluţie a burgheziei române, prezentată în numele Sociologiei ştiinţifice contemporane.

Mai întâi se stabileşte că evoluţia noastră burgheză este „normală”; nu se defineşte însă ce înseamnă evoluţie normală. S-ar putea vorbi de evoluţie normală, dacă s-ar dovedi că fazele prin care a trecut societatea noastră către capitalism sunt identice cu acelea ale ţărilor cu dezvoltare capitalistă normală, care sunt ţările din sfera de dezvoltare germano-romanică-celtică; dar prin evoluţie normală se poate înţelege că n-a fost ceva artificial. Cu aceasta, însă, noi socotim că nu se avansează prea mult.

În fundamentarea acestei construcţii, care este mai mult ideologică decât ştiinţifică, se aduc două serii de fapte: pe de-o parte procesul dezvoltării capitalismului român, al creaţiei burgheziei, pe de altă parte, procesul distrugerii feudalismului şi de nimicire a claselor agrare, pentru ca să se tragă apoi concluzia firească, că toate curentele care s-au produs, ca reacţie împotriva acestei dezvoltări capitaliste – atât junimismul, cât şi poporanismul şi chiar socialismul! – au fost curente ale reacţiunii.

Burghezia e într-un marş triumfător! în calea sa se iveşte un lucru de nimic: sufletul naţiunii române e potrivnic acestei dezvoltări. Să reformăm şcoala şi să silim sufletul să se adapteze materiei!

Aceasta este construcţia „Sociologiei ştiinţifice”, care pare a fi cel mult o metafizică a burgheziei sau, poate mai bine, o ideologie a burgheziei şi o apologie a oligarhiei.

O enigmă: reprezentatul cel mai strălucit al acestei Sociologii ştiinţifice, Şt. Zeletin, ajunge exact la aceleaşi concluzii, în ceea ce priveşte evoluţia noastră socială, cu unul din străluciţii reprezentanţi ai „Sociologiei

beletristice”, combătute de el, Henry Sanielevici[243], în cartea lui: „Poporanismul Reacţionar”.

Cercetând problema formării şi evoluţiei burgheziei noastre vom încerca să aplicăm metoda istorică comparativă.

Procesele istorice nu se petrec nici în acelaşi mediu social-economic, nici în acelaşi timp. Este deci de presupus că există anumite deosebiri între diferitele procese istorice după momentul istoric şi după mediul social economic, în care au loc.

Putem deci să anticipăm că dacă vom descoperi o distanţă istorică între momentul când începe revoluţia burgheză în România şi deosebiri esenţiale, între mediul în care are loc, faţă de cel din ţările unde evoluţia a fost normală, vom constata devieri de la normal, deci procesul n-a avut exact acelaşi sens, n-a urmat aceeaşi linie şi, în sfârşit, n-a avut aceleaşi urmări sociale ca procesul revoluţiei burgheze din ţările cu evoluţia capitalistă normală.

În acest scop e necesar să cercetăm, în primul rând, procesul de lichidare a feudalismului agrar, pentru că acesta creează mediul în care se dezvoltă burghezia capitalistă şi, în al doilea rând, procesul formării burgheziei şi evoluţia ei.

Momentul în care începe revoluţia burgheză în România este – şi toată lumea e de acord asupra acestui punct – când Ţările Româneşti intră în orbita ţărilor capitaliste. Aceasta se petrece la începutul veacului XIX, după ce în Anglia are loc revoluţia industrială, prin introducerea maşinismului şi producţiei în masă, care trezeşte nevoia de materii prime şi pieţe de desfacere.

---

[243] Henry Sanielevici (n. 1875), profesor de liceu, sociolog, critic literar şi publicist. în 1905, la Galaţi, fondează revista „Curentul nou”. A activat în mişcarea socialistă, colaborând la publicaţiile socialiste. Concepţia sa socială este marxistă. Opera: „Cercetări critice şi filosofice” (1916), „Clasicismul proletariatului – P. Istrate” (1924), „Literatură şi ştiinţă” (1930). (n. edit.)

Pacea de la Adrianopole din 1829, odată cu deschiderea drumurilor de comerţ, are ca efect imediat faptul că cerealele noastre sunt căutate in Anglia şi preţul cerealelor sporeşte. Stăpânii de pământ au interes, din ce în ce mai mare, ca să aibă disponibilităţi de export cât mai mari şi aceasta îi face să tindă, din ce în ce mai mult, la îngustarea drepturilor de folosinţă pe care le aveau ţăranii asupra pământului, cu tendinţa de a ajunge proprietari absoluţi ai pământului.

Regulamentul organic dă semnalul luptei care începe între ţărani, pe de o parte, şi boieri, de cealaltă parte. Regulamentul organic introduce chiar temerar noţiunea de proprietate, fără să rezolve conflictul între boieri şi ţărani. Dreptul de folosinţă pe care-l aveau ţăranii asupra pământului este lăsat, într-adevăr, la două treimi din totalitatea pământului, însă se înrăutăţesc condiţiile de muncă şi toate angaralele, pe care ţăranii le datoresc proprietarilor, pentru ca proprietarii să aibă un câştig cât mai mare.

Tot în acest timp sosesc solii capitalismului apusean în România. Cine sunt aceştia? Sunt comercianţii de cereale şi împrumutătorii de bani... Cunoaştem chiar numele lor: Sechiari Derussi, Michail Daniel, Halfon, (1830) Ghermani, (1834) fraţii Elias, (1837) Hillel Manoh şi Iacob Marmorosch, (1848). Aceştia sunt cei mai importanţi dintre negustorii şi împrumutătorii de bani care vin în principatele noastre până pe la 1848; terenul activităţii lor era deschis de Regulamentul Organic, care introduce noţiunea de bani şi noţiunea de capital şi credit, iar pe la 1840 avem chiar un cod de comerţ.

Ce-i trebuia acestui capitalism apusean? Îi trebuia numai să se introducă în Ţara Românească elementele burgheze necesare afacerilor sale: instituţii de transport, instrumente de credit şi monedă şi o ordine juridică de drept burghez, deci instituţiile proprietăţii private. Atât şi nimic mai mult. De aceea, este explicabil că invazia

capitalismului apusean nu aduce după sine o lichidare a feudalismului agrar şi nici o revoluţie în modul de producţie de la noi; capitalismul apusean n-avea nici un motiv să provoace o asemenea transformare, pentru că n-avea decât un singur interes, dar mare: să se poată organiza producţia de cereale, aşa încât să existe disponibilităţi de export. Acest interes de a importa cereale de la noi era mai mare, în momentul când începe revoluţia burgheză, decât acela de a exporta mărfurile lor la noi.

Procesul a durat foarte mult timp, de la 1830 până la 1864, continuu. Boierii, din ce în ce mai lacomi de câştig, faţă de urcarea preţurilor cerealelor, înăspresc, prin tot felul de manopere, regimul iobăgiei pentru ca să aibă cât mai mult de exportat.

Care erau factorii acestui proces? Era boierimea, pe de o parte, care era şi rămăsese până la 1864 factorul economic şi politic cel mai important în Principatele române, şi era, pe de altă parte, ţărănimea.

S-a spus că la 1864 – şi acest punct era foarte important de menţionat – boierimea noastră era decăzută din punct de vedere economic şi din punct de vedere politic. Faptul acesta nu e exact. Ce ar fi putut să lucreze la slăbirea clasei boiereşti? Cămătăria? Ea nu putea decât să schimbe compoziţia internă a clasei boiereşti. Atâta vreme cât cantitatea de pământ şi drepturile asupra ţăranilor rămâneau înlăuntrul uneia şi aceleiaşi clase, care era clasa boierească, ea nu putea fi slăbită până la 1864.

Ţărănimea cu ce putea răspunde? Cu revolta. Şi revoltele, de fapt, se ţin lanţ de la 1831 până la 1862. Alt mijloc ţărănimea nu putea avea afară numai poate de refuzul de a da recruţi.

Care erau soluţiile posibile? Teoretic erau două: exproprierea ţăranilor sau exproprierea boierilor.

Exproprierea ţăranilor, cum s-a întâmplat într-un singur caz în istorie, în Anglia, nu se putea face la noi. Nu

pentru că boierii nu erau tari, ci pentru că aceasta ar fi fost, în momentul acela, împotriva interesului capitalismului apusean: nu era în interesul capitalismului apusean zdruncinarea ordinii interne, pentru că reprezentanţii capitalismului apusean înţelegeau că boierimea noastră nu putea să treacă de la regimul producţiei feudale la regimul producţiei capitaliste cu salariaţi. Boierimea noastră trebuia deci să fie lăsată, în ceea ce priveşte modul de producţie, în situaţia în care se găsea. Prin urmare, capitalismul apusean avea un singur interes: interesul ca să se găsească un modus vivendi între proprietari şi ţărani, care să asigure continuarea producţiei. De aceea nu se poate produce exproprierea ţăranilor şi tot de aceea Convenţia de la Paris în art. 46 prevede: „Se va proceda fără întârziere la revizuirea legii, care reglementează raporturile între proprietari şi plugari în vederea îmbunătăţirii soartei ţăranilor”.

Aşa fiind, firește că nu se putea face exproprierea ţăranilor. Dar poate s-ar fi putut face exproprierea totală a boierilor?

Exproprierea boierilor, fie chiar parţială, dacă nu totală, ar fi presupus existenţa unei burghezii revoluţionare, având la aripa stângă un proletariat industrial, cu batalioane de asalt împotriva proprietarilor, pentru împroprietărirea ţăranilor. Însă, în situaţia în care se găseau atunci Principatele noastre, n-aveam oraşe, n-aveam o clasă de meseriaşi, simbolul dezvoltării precapitaliste, şi nici vorbă nu putea fi de existenţa unei burghezii şi a unui proletariat. În aceste condiţii, este lesne de înţeles că toate revendicările revoluţionarilor noştri, în afară de cele privitoare la proprietatea privată, circulaţia mărfurilor şi circulaţia banilor, erau de natură pur ideologică. Aşa fiind, nu s-a putut produce alt rezultat decât cel de la 1864.

Aceasta a fost însă numai o soluţie de compromis şi nu s-ar fi putut obţine, dacă n-ar fi fost un act al puterii

absolutiste a Domnitorului Cuza. Actul de la 1864 nu schimbă absolut nimic în relaţiile de producţie. Aşa cum a fost alcătuit, atrăgea după sine o proletarizare a unei părţi a ţărănimii. Prin micşorarea pământului lăsat în folosinţa ţărănimii, lipsa de islaz, răpirea drepturilor la pădure ale ţăranilor, la care se adaugă inalienabilitatea loturilor ţărăneşti, se creau toate condiţiile, care trebuiau să dea naştere regimului neoiobag. Pământul se transformă, de drept, în proprietate privată dar, în condiţiile în care se făcea atunci aşezământul agrar, pământul rămâne instrumentul de dominaţie şi de exploatare în mâinile proprietarilor, pentru că ţăranii, în situaţia în care erau lăsaţi prin actul de la 1864, erau constrânşi să se învoiască pe moşiile boiereşti. Boierii, conştienţi de lucrul acesta, având puterea politică în mâna lor, aşteptau un singur prilej pentru ca să poată consfinţi, şi în drept, această situaţie de fapt. Aceasta se obţine când se votează legea tocmelilor agricole, care introduce execuţia manu militari, forţarea la muncă a ţăranilor învoiţi pe brazda proprietarilor şi se menţine chiar după ce Constituţia de la 1866[244] introduce libertatea personală şi toate drepturile şi libertăţile cetăţeneşti. Legile tocmelilor agricole, care de la 1864 înrăutăţesc continuu această situaţie iobagă a ţărănimii române, sunt deci în conflict juridic violent cu Constituţia.

Se stabileşte, astfel, un regim economic special, cu o structură care era într-un contrast absolut cu structura juridică şi constituţională a societăţii.

Dobrogeanu-Gherea a lămurit acest proces şi a botezat această situaţie „neoiobăgie”, considerând-o ca o epocă specială, prin care trebuie să treacă ţările înapoiate, ca să ajungă la regimul capitalist burghez.

---

[244] Constituţia promulgată de prinţul Carol la 1/13 iulie 1866 a fost prima lege fundamentală modernă a României. Având drept model constituţia belgiană, ea a adoptat şi unele principii ale organizării de stat prusace, asigurând un rol important prinţului prin dreptul absolut de veto. (n. edit.)

Împotriva acestei concepţii, că neoiobăgia ar fi un specific al dezvoltării sociale a ţărilor înapoiate, s-a ridicat în ultimul timp „Sociologia ştiinţifică”. Sociologia ştiinţifică nu admite că neoiobăgia nu apare în toate părţile lumii şi este apanajul dezvoltării sociale a răsăritului şi sudului Europei şi găseşte tot felul de explicaţii ciudate. De pildă, ea afirmă că, odată ce se introduce regimul burghez, trebuie „să se silească ţărănimea la muncă pentru ca să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o depun toţi în regimul burghez”. După această teorie, însă, ar trebui să se descopere existenţa neoiobăgiei în Franţa, în Danemarca, în Germania etc. Însă ea nu există în primele ţări, iar în Germania, o găsim numai în Germania de răsărit, nu şi în Germania de apus. Există în Germania de răsărit, pentru că condiţiile în care se produce acolo revoluţia agrară sunt identice cu acelea din răsăritul şi sudul Europei şi de aceea acolo există neoiobăgie.

„Sociologii ştiinţifici” mai dau însă o altă explicaţie: emanciparea ţăranilor, afirmă ei, produce criză de braţe de lucru şi pentru că proprietarii au nevoie de muncitori, trebuie să se introducă munca silnică, deci regim neoiobag, pentru ca să se asigure continuarea producţiei. De fapt, în răsăritul Europei, şi în România în special, nu numai că nu se semnalează lipsă de braţe, dar este prisos de braţe şi lipsa de braţe nu se găseşte nici măcar în ţările în care dezvoltarea se face în mod normal. În realitate, munca forţată din regimul neoiobag are drept scop asigurarea priorităţii muncilor pe ogoarele boiereşti şi exploatarea intensă a muncii ţărăneşti.

Consecinţa regimului neoiobag a fost un regres tehnic al agriculturii şi o mizerie crescândă a clasei ţărăneşti. S-a căutat să se răstălmăcească şi acest fapt şi să se dea altă explicaţie mizeriei clasei ţărăneşti. Explicaţia pe care o dă „Sociologia ştiinţifică” este următoarea: capitalismul comercial este destul de puternic, ca să smulgă ţărănimea din vechiul ei

aşezământ, dar nu poate să dea de lucru armatelor de proletari, pe care le creează emanciparea, fie brusc, ca în Anglia, fie pe încetul, ca în celelalte ţări. Această operă socială, de a da de lucru armatelor proletare, pe care le creează emanciparea, o poate săvârşi numai industria naţională capitalistă, salvatoare. Potrivit acestei afirmaţii însă, ar trebui să constatăm mizeria fiziologică a ţărănimii, în toate ţările, după revoluţia agrară: în Danemarca, în Franţa, în Germania, urmând ca această mizerie să dispară numai când începe dezvoltarea capitalismului industrial, în realitate, Danemarca, de pildă, care este o ţară agrară, fără păduri, fără mine, fără industrii, după emancipare se găseşte într-o stare de dezvoltare, aşa încât elementele de la ţară care se proletarizează pot fi absorbite încetul cu încetul în comerţ şi mica industrie, care se dezvoltă la oraşe şi nu apare proletariatul şi mizeria, nimic din ceea ce ar fi trebuit să se producă după acea concepţie. Franţa nu trece prin revoluţia industrială decât la 1895 şi până atunci nu găsim în Franţa mizerie ţărănească, o proletarizare extraordinară, ci dimpotrivă, o propăşire continuă, o agricultură ţărănească independentă. Acelaşi fenomen îl observăm şi în Germania, care a intrat mai repede în revoluţia industrială, pe la 1870. În Germania de vest însă, cum am spus, nu este iobăgie, pe când în Germania de est există; în vest, procesul este normal, se dezvoltă şi industria şi agricultura ţărănească; pe când în răsărit, este domeniul marii agriculturi şi acolo este neoiobăgie. Şi ce constatăm în Germania de est? Plus de braţe, sau lipsă de braţe? Agricultura are continuu lipsă de braţe, nu numai pentru că prisosul e atras către oraşe, dar şi prin faptul că regimul neoiobag împinge spre oraşe surplusul populaţiei, din cauza condiţiilor de mizerie materială şi morală. De aceea, agricultorii mari din regimul neoiobag, care se organizează în sistem capitalist în Prusia de răsărit, trebuie să importe braţe de muncă, ca să-şi poată dezvolta activitatea.

Prin urmare, nu aflăm, nici în Danemarca, nici în Franţa şi nici în Germania de vest, nici mase proletare, nici mizerie rurală, pe care o descoperim, în schimb, în tot răsăritul Europei, inclusiv Prusia orientală. Acolo este domeniul mizeriei, cauzată de regimul neoiobag.

Influenţa pe care o are capitalismul asupra ţărănimii se manifestă în funcţie de regimul agrar în care ea se găseşte şi de structura generală economică. De aceea sunt deosebiri în ceea ce priveşte această influenţă în apus şi răsărit.

În România, când se produce invazia pieţei cu fabricate engleze, franceze, apoi austriece şi germane, dispare industria casnică.

Dispariţia aceasta reprezintă pentru România o cauză de sărăcie, de mizerie pentru că ţăranii se găseau în regimul neoiobag. Pentru ce? Concurenţa produselor agricole a ţărilor transoceanice transformă regimul nostru agrar, din pastoral, în regim cereai. În regimul învoielilor, care paralizează orice iniţiativă tehnică, de natură să sporească producţia, străduinţa proprietarului ca să-şi mărească cota de câştig, în fiecare an, nu se poate realiza decât micşorând continuu partea ţăranului. Atunci când se adaugă la aceasta secătuirea pământului, prin repetarea culturilor pe acelaşi loc, sporirea naturală a populaţiei şi fărâmiţarea loturilor prin succesiuni, presiunea fiscală şi camăta, mizeria ţărănimii progresează, pentru că se află într-un cerc vicios: cantitatea de produse nu poate fi sporită, preţul nu poate fi influenţat, proprietarul are tendinţa să sporească partea lui şi sporirea nu se poate face decât micşorând partea ţăranului, prin înrăutăţirea raporturilor de neoiobăgie dintre proprietari şi ţărani.

În aceste condiţii, pentru ţăranul parcelar iobag, dispariţia industriei casnice a fost o cauză a sporirii mizeriei, prin creşterea necesităţii de cumpărare a obiectelor de îmbrăcăminte şi a obiectelor necesare

pentru gospodărie şi prin micşorarea posibilităţii de a cumpăra instrumente de producţie.

Acesta este regimul neoiobag înlăuntrul căruia se dezvoltă regimul nostru burghez.

Care este schema normală a evoluţiei burgheze? E simplă: întâi se naşte capitalismul comercial, capitalismul comercial se transformă în capitalism industrial şi acesta, în sfârşit, în capitalism financiar. Motorul acestei evoluţii este pretutindeni invazia capitalismului din ţări mai înaintate, însă calea transformărilor este diferită, după structura economică internă din fiecare ţară. Capitalul format în comerţ este împiedicat să se transforme în capital industrial de regimul feudal şi mai ales de existenţa breslelor. Totuşi, acest capital, în tendinţa lui de a fructifica producţia naţională, ocoleşte şi instituţiile feudale şi breslele. Acest capital începe să comercializeze industria casnică ţărănească şi meseriile din oraşe şi să întemeieze, în afară de oraş, manufacturi. Se plămădeşte din capitalul comercial un capitalism industrial, prin comercializarea industriilor casnice şi meseriilor şi transformarea lor în organizaţii industriale capitaliste, în care comercianţii devin întreprinzători capitalişti. Organizarea producţiei rămâne ceea ce a fost înainte, dar e aservită întreprinzătorului capitalist; se lucrează de acum după comandă, după indicaţiile întreprinzătorului capitalist, care de cele mai multe ori dă modelele şi avansează materiile prime. Se produce astfel fenomenul extrem de important, care constituie preludiul şi devine motorul evoluţiei industriale: pătrunderea capitalismului comercial în domeniul producţiei industriale, chiar înainte de revoluţia industrială, care introduce organizarea fabricilor, bazate pe maşinism şi pe producţia în masă.

Se repetă oare această schemă a evoluţiei normale a capitalismului şi în răsăritul Europei, în special în România?

Atunci când Anglia, care trecuse prin revoluţia industrială, invadează cu produsele ei Principatele române, efectul este pustiirea industriilor casnice şi decăderea meseriilor, înainte chiar ca să fi existat un capitalism comercial, atât de dezvoltat, încât să ia el rolul de transformare capitalistă a industriilor casnice şi meseriilor.

De-altminteri, capitalismul comercial şi de camătă, care se formează în România, este o creaţie anexă a capitalismului extern invadator, funcţia lui e redusă numai la camătă şi comerţ şi rolul său este limitat la promovarea şi dezvoltarea instituţiilor burgheze necesare capitalismului comercial: întărirea proprietăţii private, dezvoltarea aparatului de circulaţie şi a instituţiilor de drept modern şi comercializarea exportului. El nu poate avea astfel nici o influenţă asupra producţiei naţionale.

O altă cauză a acestei situaţii este faptul că procesul de formare al capitalului comercial intern este extrem de lent, ca urmare a existenţei regimului neoiobag, care provoacă regresul tehnic al agriculturii, din care rezultă o limitare a economiilor, care pot fi transformate, în fiecare an, în capital, fie comercial fie industrial, mai târziu.

Pentru a urmări firul acestei evoluţii, să ne întrebăm cine a avut sarcina de a prezida revoluţia burgheză a României şi pe ce căi a fost ea îndrumată.

În ţările apusene, unde evoluţia capitalistă se face normal, acest rol a fost îndeplinit de absolutismul luminat. Din momentul când feudalismul este în declin şi până când se naşte clasa burgheză, absolutismul luminat călăuzeşte destinele acelor popoare. În România n-a existat absolutismul luminat, ci o oligarhie politică, care a pus mâna pe destinele Statului şi le conduce până în ziua de astăzi.

Cum şi din cine s-a format această oligarhie politică? Desigur, iniţiativa a avut-o acea fracţiune

boierească revoluţionară, care joacă rolul de agent al capitalului străin. Dar această fracţiune este numai o parte din oligarhia politică, oligarhia politică este una şi nedespărţită, pentru că în toată opera acestei fracţiuni revoluţionare burgheze se descoperă un consens, nu atât de ideologie, cât de interese cu clasa boierească de la noi.

Ca să înţelegem caracterul revoluţionar al acestei fracţiuni revoluţionare burgheze din România, denumită de „Sociologia ştiinţifică” agrarienii comercializaţi – ei erau de fapt numai agenţi ai capitalismului extern, nu erau deloc agrarieni comercializaţi, devin agrarieni comercializaţi, mult mai târziu – n-avem decât să citǎm atitudinea ei la 1858 în Divanurile ad-hoc, când spunea ţăranilor: „peste trei luni veţi fi moşneni pe un petec de pământ”, iar proprietarilor: „nimeni n-are de gând să vă răpească moşiile”. Aceştia sunt membrii fracţiunii revoluţionare burgheze de la 1848 şi de la 1858, din Divanurile ad-hoc. Este cert că ei au lucrat, în deplin acord, cu fracţiunea boierească: nu existau decât deosebiri de cultură şi temperament, dar identitatea de interese între aceste două fracţiuni ale oligarhiei noastre, fracţiunea revoluţionară şi fracţiunea boierească, era perfectă. Ce urmează după 1864? O nouă împroprietărire a ţăranilor sau împroprietărirea boierilor mici? Urmează vânzarea bunurilor Statului la boierii mici, care se transformă apoi în „agrarieni comercializaţi”. Ce instituţii se creează? Instituţii împotriva intereselor boierimii? Se întemeiază Creditul funciar rural, la 1873. Această instituţie era îndreptată împotriva cămătăriei, dar numai a cămătăriei faţă de marii proprietari, faţă de clasa boierească; cât despre cămătăria faţă de clasa ţărănească, este lăsată să dăinuiască până în secolul al XX-lea. Abia la 1903 se întemeiază Casa centrală a

băncilor populare[245], după 30 de ani de la întemeierea Creditului funciar rural.

Care-i politica pe care o duce oligarhia? S-a spus că ea a urmat o politică identică cu aceea a absolutismului luminat din apus: politica mercantilismului. Dacă înţelegi prin mercantilism totalitatea măsurilor luate pentru promovarea intereselor comerciale şi industriale, desigur că politica oligarhiei noastre, de la 1864 până astăzi, este o politică mercantilistă. În sens restrâns însă, mercantilism înseamnă înlăturarea barierelor feudale, pentru a face cu putinţă dezvoltarea factorilor noi de producţie industrială şi toată seria de privilegii şi încurajări, pentru dezvoltarea industriei naţionale şi în special pentru dezvoltarea manufacturilor. Absolutismul luminat, care duce această politică mercantilistă, înţelege să-şi însuşească şi dezvoltarea culturală a poporului pentru ca prin învăţământul public să se poată ajunge la crearea factorilor necesari în acest proces. Ce politică duce oligarhia în România? Ea e limitată la întemeierea instituţiilor de credit, a instituţiilor de transport şi a instituţiilor de drept modern. Breslele mor încă de pe la 1830 prin presiunea fabricatelor străine care se importă şi dacă numai la 1873 se semnează actul de

[245] Casa Centrală a Băncilor Populare a fost înfiinţată cu scopul de a satisface necesităţile de credit ale populaţiei rurale, având la bază Legea băncilor populare din 1903, care a urmărit cooperativizarea băncilor populare şi încadrarea lor în politica de stat privind creditul ţărănesc. La înfiinţarea ei şi-au adus contribuţia Spiru Haret, Emil Costinescu şi Constantin Stere. Iniţial Casa Centrală a Băncilor Populare a funcţionat ca o subdirecţie a Creditului Agricol de Stat, de capitalul căreia se folosea, dar apoi a dobândit o direcţie independentă. Instituţia trebuia să asigure cooperarea dintre creditul ţărănesc şi iniţiativa particulară. Principiile financiare ale băncilor populare pretindeau ca ele să-şi limiteze dobânzile la împrumuturi la 10%, să distribuie dividende de maximum 10% şi să-şi limiteze cheltuielile administrative tot la 10%. În primii ani Casa Centrală a fost condusă de I.G. Duca. în 1907, când I.G. Duca a părăsit instituţia, ea cuprindea 2223 bănci populare, care dispuneau de mijloace financiare în valoare de 41 milioane de lei. (n. edit.)

deces al breslelor, aceasta n-a fost decât constatarea unei stări de fapt.

Adoptarea acestor instituţii era oare potrivnică intereselor clasei boiereşti? Dimpotrivă, dezvoltarea instituţiilor de transport înseamnă înlesnirea exportului cerealelor, deci sporirea posibilităţii de câştig şi capitalizare; dezvoltarea instituţiei Creditului funciar rural[246] înseamnă lupta împotriva cametei. Toate aceste instituţii erau în interesul clasei boiereşti. Deci nu se poate vorbi de oligarhie, în înţelesul numai al fracţiunii revoluţionare – oligarhia a fost un tot.

Desigur, fracţiunea revoluţionară burgheză a avut iniţiativa şi drept urmare interesele ei s-au identificat cu cele ale Statului. Această contopire de interese a început să se manifeste din ceasul când fracţiunea revoluţionară a înţeles că forţa ei în Stat nu mai e asigurată, deoarece nu e rezemată pe o putere economică. Atunci fracţiunea revoluţionară burgheză adoptă o politică care e menită să-i aducă stăpânirea economică, pentru ca prin ea să-şi asigure dominaţia politică.

În 1880 se întemeiază, de către fracţiunea revoluţionară liberală din oligarhie, Banca Naţională[247].

---

[246] Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural din Bucureşti a fost înfiinţată în 1873 ca întreprindere nelucrativă în scopul reprezentării intereselor marilor proprietari. Acorda credite pe termen lung (până la 50 de ani), limitate la jumătate din valoarea proprietăţii, emiţând scrisori de credit funciar. Retrocedarea sumelor împrumutate se efectua bienal. Statul realiza controlul operaţiunilor de credit prin comisarul guvernului, (n. edit.)

[247] Banca Naţională a României a fost înfiinţată pe baza Legii din 17 aprilie 1880, având dreptul de monopol asupra emisiunii bancnotelor formând masa monetară. Statul avea dreptul să subscrie cel mult 10% din capital, restul de 90% revenind persoanelor particulare. Acţiunile erau cotate la Bursa din Bucureşti. B.N.R. acorda credite guvernului (împrumuturi de stat) şi persoanelor juridice (credite de scont). Guvernul numea guvernatorul băncii şi 3 din cei 10 membri ai Consiliului de administraţie. Capitalul iniţial a fost de 12 milioane lei, mărit în 1926 la 100 milioane, iar în 1929 la 600 milioane lei (acţiuni de câte 500

Acest fapt este extrem de important. Banca Naţională se înfiinţează de fracţiunea revoluţionară burgheză română şi pentru apărarea intereselor Statului, pentru scoaterea Statului de sub aservirea creditorilor străini, dar în acelaşi timp, şi pentru a se pune baza creării unui sistem bancar român.

Este semnificativ că primul proiect de iniţiativă economică, pe care îl realizează fracţiunea revoluţionară burgheză, este legat de un drept de monopol, de concesiunea emisiunii biletelor de bancă. Monopol însă înseamnă câştig sigur, stăpânire şi atotputernicie. Aceasta caracterizează o mentalitate şi caracterizează şirul evoluţiei care va urma. Se manifestă însă, cu acest prilej, tendinţa fracţiunii acesteia revoluţionare ca să se transforme într-o oligarhie financiară. Se poate spune că în momentul întemeierii Băncii Naţionale, la 1880, clasa bancară română era în devenire.

Până atunci însă, singurul mijloc de acumulare capitalistă al fracţiunii revoluţionare burgheze este exploatarea Statului. Statul, în concepţia sa, înseamnă centralizare: birocraţie, armată, fisc şi monopol, şi toate acestea sunt prilejuri de afaceri politicianiste (delapidări, corupţii, bacşişuri, furnituri pentru armată, construcţii publice etc.).

În tot acest timp există un singur izvor de producţie în Ţara Românească: producţia agricolă. Se produce însă curând un reviriment. Pentru construirea aparatului nostru de circulaţie: căi ferate, poştă, docuri, porturi etc., Statul oligarhic trebuie să se împrumute din străinătate. Împrumuturile trebuiau să fie onorate, prin plata unei anuităţi, care devenea din ce în ce mai apăsătoare. Pentru plata anuităţii, trebuia forţat exportul cerealelor. Această sporire exagerată a exportului avea un singur rezultat, în cercul vicios al regresului tehnic al agriculturii: creşterea din ce în ce mai mare a mizeriei clasei ţărăneşti. Oligarhia simte atunci un pericol:

---

lei), (n. edit.)

ameninţarea Independenţei politice a Statului nostru. Ea înţelege necesitatea asigurării independenţei economice prin completarea izvoarelor noastre de producţie naţională, agricultura prin industrie.

La 1886, după războiul vamal cu Austria, începe opera de protecţionism industrial şi oligarhia noastră inaugurează era neomercantilismului român. Se produce un antagonism între viaţa economică şi viaţa de Stat. Viaţa economică era satisfăcută de instituţiile burgheze existente; Statul însă se afla în faţa pericolului de aservire, căci balanţa de plăţi era periclitată, deficitele erau constante si această presimţire pe care o are oligarhia română, duce la politica protecţionismului industrial. Criza de la 1899-1900 care pune în pericol însăşi independenţa Statului nostru, este o confirmare.

Erau însă două căi de urmat pentru salvarea balanţei noastre comerciale şi a balanţei noastre de plăţi: cea dintâi era lichidarea feudalismului agrar pentru ca prin aceasta să se dezlănţuie forţele de producţie agricolă, să se rupă cercul vicios, care impunea regresul tehnic al agriculturii pentru ca, producţia noastră agricolă să crească şi să se sporească prin industrializarea ei şi veniturile Statului; a doua cale era aceea de a se menţine situaţia feudalismului agrar şi a se crea, ca un izvor de producţie şi de venituri, industria naţională. Oligarhia noastră o alege pe cea de a doua.

Am arătat însă că nu există un capitalism comercial, care să se fi putut transforma în capitalism industrial la noi în ţară, prin reorganizarea, pe căi capitaliste, a industriei la domiciliu şi a meseriilor. Totuşi, de la 1886, intrăm în era dezvoltării industriale naţionale, în forma ei cea mai avansată: fabrica.

Cum se pun bazele acestei industrii naţionale şi de către cine?

Primul imbold al dezvoltării noastre industriale este dat de protecţia vamală şi sistemul de încurajare. Protecţionismul vamal creează pretutindeni o industrie

înlăuntrul unei ţări, chiar înlăuntrul ţărilor celor mai înapoiate. O ţară capitalistă poate să exporte mărfuri, sau capitaluri şi tehnicieni. Când ea nu mai poate exporta mărfuri din cauza barierelor vamale, atunci furnizează instalaţii de fabrici şi tehnicienii care să le conducă, strecurându-se astfel înlăuntrul ţărilor apărate prin taxe vamale prohibitive, dezvoltă industrii şi realizează câştiguri. Aşa s-a întâmplat si la noi: capitalismul apusean a exportat capital şi tehnicieni în domeniul închis de bariere vamale al Ţării Româneşti.

De aceea, în 1915, se constată că din capitalul acţionarilor, investit în industrie, de 636 milioane lei, 514 milioane era străin şi numai 122 milioane românesc. De la 1886 până la 1915, din capitalul produs din comerţ, camătă, din exploatarea Statului, în România s-au plasat deci în industria naţională abia 122 milioane lei.

În acest timp, Statul român a trăit sub hegemonia economică austro-germană, care durează de la 1875 până pe la războiul mondial, după cum se aflase sub hegemonia franco-engleză de la 1830 şi până la 1875.

Această industrie naţională a fost însă anemică. Dovadă: ea n-a schimbat configuraţia comerţului nostru extern. De ce? Pentru că trecerea unui Stat agrar la faza de Stat industrial nu este o problemă atât de simplă. Sunt condiţii naturale şi sociale, care trebuiesc îndeplinite. România veche n-avea cărbuni şi minereu de fier; îi lipsea deci una din condiţiile esenţiale de viaţă ale unei industrii. România n-avea debuşeuri – nici o piaţă internă mare şi nici pieţe externe – şi n-avea un proletariat industrial. Capitalismul industrial, care s-a dezvoltat, n-a fost decât un capitalism de import şi un capitalism industrial de seră. A fost un capitalism anemic, de seră, pentru că regimul neoiobag micşorează posibilităţile de absorbţie a produselor fabricate, regimul neoiobag este regimul mizeriei rurale; ţăranul neoiobag îşi împarte produsele muncii sale cu proprietarul (în arendă, dijmă, clăci) şi cu Statul (dări!) iar din puţinul ce-i

rămâne trebuie să se aprovizioneze şi cu articole de consumaţie şi cu instrumente de producţie. Consumaţia internă a unei ţări neoiobage este redusă; industria are nevoie de un minimum de debuşeu; iar industria capitalistă presupune o producţie în masă şi are nevoie de debuşee externe şi interne. Debuşeurile externe erau ocupate însă de ţările capitaliste înaintate, care produc în masă şi în serie, în condiţii de ieftinătate, care fac dificilă concurenţa ţărilor înapoiate, intrate târziu pe calea industrializării. Debuşeul intern era redus, iar proletariatul industrial nu exista decât în măsură restrânsă pentru că regimul neoiobag reţinea toate forţele de muncă legate de glie.

Se pune în chip firesc întrebarea: pentru ce nu s-a desfiinţat feudalismul agrar, pentru ce a putut să dăinuiască în secolul al XX-lea?

În evoluţia normală, după teoria marxistă, apariţia industrialismului este semnalul de moarte al feudalismului agrar. România intră pe calea industrializării, şi totuşi, feudalismul agrar se menţine până în secolul al XX-lea. Pentru ce?

Dacă ar fi existat o conducere de Stat burgheză, desigur că ea ar fi lichidat feudalismul agrar în interesul dezvoltării industriei naţionale. Conducerea Statului era însă oligarhică şi ea avea să se teamă întâi că eliberarea iobagilor va însemna introducerea regimului politic democratic corespunzător şi, în al doilea rând, că dezvoltarea industriei naţionale va crea o forţă burgheză capitalistă, care ar putea la un moment dat să vină în concurenţă cu ea pentru puterea în Stat.

Îndată ce oligarhia română presimte pericolul, intervine al doilea moment istoric, când ea încearcă pătrunderea în economia naţională, pe drumul industriei naţionale.

A intrat întâia dată în economia naţională prin sistemul bancar, odată cu întemeierea Băncii Naţionale, la 1880; acum caută un nou drum în economia naţională

pe calea industriei, prin capitalismul financiar. Nu intră numai pe calea obişnuită a consiliilor de administraţie, ci chiar cu participări de capital în industrie, după sistemul capitalismului financiar. Îndemnul şi pilda nu lipseau. Banca Marmorosch, Blanck[248] care, până la 1904 a fost o comandită a băncilor austriece şi ungare, inaugurează, chiar înainte de a se transforma în societate anonimă, la 1904, acest sistem de participare industrială. Înainte chiar de 1904 avem participarea industrială a acestei bănci la întemeierea următoarelor societăţi: Letea, Goetz, Societatea Română de Comerţ şi Industrie şi în urmă Steaua Română. Banca Generală Română[249], la 1903, şi Banca Blanck, transformată în societate anonimă la 1904, ambele societăţi cu capital străin, formaţiuni la care participă instituţiile germane sau austriece, inaugurează intrarea lor în industrie, în special în industria lemnului şi industria petrolului. După ele urmează celelalte două bănci cu capital străin, care existau înainte de război: Banca de Credit[250] şi Banca

[248] Întemeiată la Bucureşti în 1848 de Iacob Marmorosch din Viena, care în 1869 s-a asociat cu Mauriciu Blank. În 1874 devine societate în comandită. În 1905 devine societate pe acţiuni cu participarea băncilor Berliner Handelsgesellschaft, Bank für Handel und Industrie Berlin şi Banca Comercială Ungară din Pesta, la care în 1906 se asociază şi Banque de Paris et des Pays Bas. În timpul războiului pusă sub supravegherea guvernului. După război majoritatea capitalului preluată de acţionarii francezi şi români. În 1931 dă faliment, (n. edit.)

[249] Înfiinţată în 1897 prin preluarea casei bancare Elias M. Ghermani din Bucureşti de către băncile germane Discontogesellschaft şi S. Bleichroder, care în 1913 deţineau 60% din capital. Pusă sub sechestru după intrarea României în război, până în aprilie 1920, când capitalul german este lichidat, iar banca îşi schimbă numele în Banca Generală a Ţării Româneşti. în timpul crizei economice dă faliment, (n. edit.)

[250] Banca de Credit Român a fost înfiinţată în 1904 prin preluarea casei bancare Jeschek et Co de către Österreishische Länderbank. 1909 fuzionează cu casa bancară Dickin et Co din Bucureşti, comanditată de Niederosterreichische Escomptegesellschaft. În timpul războiului pusă sub sechestru. 1920 Banque de Paris et des

Comercială Română[251]. Finanţa românească, întemeiată prin concentrarea băncilor provinciale sub auspiciile Băncii Naţionale, face oarecari încercări sporadice. Banca de Scont[252], chiar înainte, iar sistematic Banca Românească[253], fondată ca societate anonimă la 1911, începe sistemul participărilor la 1914.

Victor Slăvescu[254], istoriograful finanţei române, observă că în această participare a Băncii Româneşti „se poate recunoaşte un plan de lucru". Banca Românească întemeiază, înainte de război, S. R. D., Moara Românească şi Şantierele navale de la Dunăre.

Ce semnificaţie are această nouă evoluţie?

Pays Bas contribuie la mărirea capitalului. 1921 sporul de capital al Băncii de Credit este preluat de Banca Chrissoveloni din Bucureşti. 1923 o parte din capital preluat de Creditanstalt für Handel und Gewerbe din Viena. (n. edit.)

[251] Înfiinţată în 1906 de Anglo-Österreichische Bank, Wiener Bankverein, Banque de l'Union Parisienne, Crédit Général Liègeois, Crédit Anversois etc. După război Banque de Paris et des Pays Bas preia o parte din acţiuni. 1929 capitalul mărit prin aportul băncilor Banque Belge pour l'Etranger şi Banque d'Anvers. (n. edit.)

[252] Înfiinţată în 1899 cu un capital de 2 milioane lei, ajunge în 1920 la 80 milioane lei. După război participaţiile industriale ale băncii sporesc în mare măsură prin achiziţionarea acţiunilor de la socităţile Reşiţa, Astra-Arad, Petroşani, Lupeni, Uzinele Chimice Române, Steaua Română etc. (n. edit.)

[253] Înfiinţată cu un capital iniţial de 17,5 milioane lei, ajunge în 1919 la 160 milioane, iar în 1922 la 280 milioane lei. După război deţine rolul conducător în operaţiunile de naţionalizare a întreprinderilor miniere şi metalurgice, preluând o mare parte din acţiunile societăţilor Steaua Română, Petroşani, Reşiţa, Lupeni, Societatea Naţională de Gaz Metan, Astra-Arad. A participat la formarea societăţilor Copşa Mică-Cugir şi Industria Aeronautică Română din industria apărării. Deţinea o parte din capitalul societăţilor petrolifere Creditul Minier şi Petrolul Românesc, (n. edit.)

[254] Victor Slăvescu (1891-1977), economist român. Profesor la Academia Comercială, ministru în guvernele anilor 1933-1940. Autor al lucrărilor „Marea finanţă din România în vreme de război" (1920), „Organizaţia de credit a României" (1922), „Istoricul Băncii Naţionale a României" (1925) „Politica bancară a României şi depresiunea economică mondială" (1932). (n. edit.)

Întâi constatăm existenţa, în germene, a capitalismului financiar. Ce este capitalismul financiar? Capitalismul financiar s-a născut din înfrăţirea băncilor cu industria. Este o uniune personală între bănci şi industrie. Această uniune personală e făcută cu tendinţa de monopolizare a vieţii economice. Monopolizarea e la îndemână să se realizeze, prin faptul că industriile, dezvoltându-se în special la adăpostul barierelor vamale, înainte de a intra în sfera capitalismului financiar, îşi manifestă tendinţa de monopol, prin întemeierea trusturilor şi cartelurilor industriale.

Deci constatăm existenţa, în germene, a unui capitalism financiar, cu tendinţa de a instaura monopolismul în viaţa noastră economică. Dar mai constatăm şi un al doilea fapt caracteristic: se dezvoltă, încă dinainte de război, un capitalism financiar naţional, un capitalism financiar cu tendinţe exclusiviste, capitalism financiar care are, cum am văzut, rolul să asigure dominaţia în Stat a oligarhiei politice. Oligarhia politică îşi creează o nouă bază de acţiune economică, cu tendinţa de a trece de la sistemul rudimentar al exploatării directe a Statului la sistemul mai perfecţionat, mai progresist al exploatării vieţii economice prin Stat. Acesta este punctul la care ne găseşte începutul războiului mondial: tendinţa de aservire a Statului către ţelurile trusturilor.

Ce-i specific în această evoluţie? Prin ce deviază ea de la evoluţia normală? Printr-o serie de puncte, pe care le voi rezuma:

S-a arătat că mediul ambiant, în care se dezvoltă capitalismul român, a fost neoiobag. Există un contrast între structura agrară iobagă şi organizaţia liberală burgheză a societăţii. Acest mediu neoiobag întreţinea mizeria progresivă a ţărănimii, impusă de regresul tehnic al agriculturii, singurul izvor de producţie naţională.

Capitalismul comercial şi de camătă care se dezvoltă, ca agent al capitalului extern, are un rol limitat

la promovarea instituţiilor burgheze şi a aparatului de circulaţie. Capitalismul acesta comercial şi de camătă, n-are nici o influenţă asupra dezvoltării industriale, întrucât industria casnică şi meseriile fuseseră distruse mai înainte, prin invazia fabricatelor din ţările care trecuseră prin revoluţia industrială.

Statul, în loc să fie condus de absolutismul luminat, este în mâinile oligarhiei politice exploatatoare a Statului.

Industria naţională capitalistă, când se întemeiază, este o creaţie a protecţionismului şi are un caracter de industrie de import a capitalismului apusean şi un caracter parazitar, iar dezvoltarea ei este anemică, datorită în special mediului neoiobag.

Paralel cu menţinerea feudalismului industrial, găsim dezvoltarea unui industrialism, în germene.

În sfârşit, pe când în ţările, care au avut o evoluţie normală a capitalismului, capitalismul trece de la cel comercial la cel industrial şi apoi la cel financiar, care este încoronarea sistemului capitalist, în sistemul nostru constatăm trecerea directă a capitalismului de camătă şi comercial la capitalismul financiar. Industria noastră naţională, ori este anexa capitalismului financiar apusean, ori e anexa capitalismului financiar dinlăuntru, intră de la început în sistemul capitalismului financiar.

Dezvoltarea burgheziei române în epoca de după războiu va sta sub doi factori dominanţi:

Prin întregirea teritorială, Vechiul Regat s-a unit cu teritorii, care au avut o dezvoltare istorică deosebită: Basarabia mai asemănătoare cu cea din Vechiul Regat; Bucovina, Ardealul, Banatul cu o dezvoltare economică şi politică deosebită. Prin întregirea teritorială s-au schimbat şi condiţiile naturale şi s-au deschis pieţe noi pentru existenţa industriei româneşti.

Al doilea factor, care va domina această evoluţie, este, fără îndoială, desfiinţarea regimului agrar feudal, ca o urmare a situaţiei social-politice de după războiu şi

crearea regimului agrar ţărănesc. Această transformare are cu atât mai mare importanţă, cu cât se face într-un moment când asistăm şi la transformarea dreptului de proprietate, din drept de proprietate quiritar absolut, cu dreptul absolut de a uza şi abuza, într-un drept de proprietate, considerat ca o funcţie socială.

Dacă nu putem să formulăm preziceri asupra acestei evoluţii, putem totuşi să observăm anumite fapte care s-au petrecut într-un trecut apropiat şi să le rubricăm în două perioade, extrem de caracteristice, pentru că fiecare din ele înnoadă un fir din trecut.

O primă perioadă nouă de exploatare directă a Statului este perioada profitorilor de război şi a profitorilor inflaţiei monetare, marcată prin regimul permiselor şi contingentărilor, al schimbului de ruble şi coroane, al lichidării stocurilor şi materialelor de război, al ravitalierilor postbelice şi al camuflării averilor duşmane. Este o perioadă de acumulare primitivă de capital, prin furtul economic.

A doua perioadă. După ce încetează această recrudescenţă a celei dintâi metode de formare a burgheziei româneşti, exploatarea directă a Statului, din timpurile primitive ale capitalismului român, se revine la tendinţa de exploatare a avuţiilor Statului prin mijlocirea puterii Statului. Această tendinţă îşi găseşte, de astă dată, un instrument perfect şi complet. Se petrece, în scurtul timp de la război, o sporire formidabilă a capitalului financiar român; cele 11 institute financiare, grupate de istoriograful finanţei private a României, V. Slăvescu, în grupa „finanţei naţionale” aveau, la sfârşitul lui 1921, un număr de 290 participări industriale, şi cele trei institute care fac parte din rubrica „finanţei internaţionale” 108 participări industriale.

Capitalismul industrial român este, astăzi, la începutul întemeierii sale definitive. Se creează chiar, de istoriograful finanţei private a României, „o doctrină a finanţei naţionale”, care este mai mult un crez al finanţei

naţionale. Dar mai importantă decât doctrina finanţei naţionale este, în acest timp, acţiunea finanţei naţionale, care tinde la naţionalizarea vieţii economice şi mai ales la naţionalizarea vieţii economice din provinciile noi. Această acţiune este ajutată de Stat. Statul funcţionează ca mijlocitor între finanţa naţională şi industria din provinciile unite. „Comisiunea superioară economică”[255] – ca organ de Stat – trebuie să săvârşească opera de naţionalizare, pentru că finanţa naţională este Statul şi Statul este finanţa naţională.

A doua direcţie de activitate a finanţei naţionale este organizarea exploatării avuţiei Statului. În acest scop Constituţia nouă a prevăzut „naţionalizarea subsolului”. S-a creat un regim special pentru exploatarea subsolului şi altul pentru „comercializarea” tuturor bunurilor Statului, care urmăresc aceeaşi tendinţă: trusturile financiare trebuie să ajungă la dominaţia absolută asupra avuţiei Statului, să se întroneze dictatura economică şi trusturile să aservească definitiv Statul.

Aceasta este evoluţia în curs şi prin urmare nu putem să o discutăm mai departe.

Dar, în această evoluţie, s-a descoperit de „Sociologia ştiinţifică” o „misiune istorică” a oligarhiei financiare. Aceasta ar consta, în primul rând, în naţionalizarea capitalului. „Sociologia ştiinţifică”, care vorbeşte de evoluţia normală a capitalismului român nu e de acord că naţionalizarea capitalului, într-o ţară sau alta, este tot un fapt natural? Naţionalizarea capitalului nu se poate face decât atunci când din produsul muncii naţionale se poate economisi o parte, din ce în ce mai mare, pentru ca aceasta să se transforme în capital

[255] Corect: Comisiunea Specială Economică. A funcţionat între anii 1922-1929, având ca atribuţii validarea tranzacţiilor cu bunuri miniere şi industriale, aprobarea înfiinţării societăţilor anonime, a sporirilor de capital, transferarea sediilor sociale, înfiinţarea sediilor secundare din România ale societăţilor străine, (n. edit.)

financiar şi industrial naţional. Dacă în afară de acest proces de economisire şi transformare a economiilor naţionale în capital, există şi asistenţa omenească pentru acest capital, capacităţile tehnice, care să organizeze şi să conducă, procesul de naţionalizare a vieţii economice este asigurat.

Dacă fenomenul capitalului naţional şi cel al capitalului străin trebuie să fie privit tot ca un proces natural, în ce constă „misiunea istorică" a oligarhiei financiare de a naţionaliza capitalul şi viaţa economică a ţării?

Sunt semne care dau de bănuit că avuţia Statului serveşte drept obiect de compensaţie pentru pierderile finanţei naţionale, ca în cazul „naţionalizării" Stelei Române[256] şi a Societăţii Petroşanilor[257]. Avuţia naţională

[256] Societatea petroliferă Steaua Română s-a aflat înainte de război sub controlul firmelor germane Deutsche Petroleum A.G. şi Europäische Petroleum Union din sfera de interes a băncii Deutsche Bank, dar la sfârşitul războiului majoritatea acţiunilor se aflau în proprietatea capitalului elveţian. Pentru naţionalizarea societăţii cele mai mari bănci româneşti au format un consorţiu alcătuit din Marmorosch, Blank et Co, Banca Românească, Banca de Credit Român, Banca Generală a Ţării Româneşti, Banca Berkowitz etc. Conform convenţiei de la San Remo, trebuia acceptată şi participarea capitalului francez şi englez în tranzacţie, care au preluat câte 24,95% din capital, restul de 50,10% rămânând băncilor bucureştene. Întrucât băncile româneşti nu dispuneau de suma necesară, ea a fost achitată de grupul francez (Banque de Paris et des Pays Bas) şi englez (Anglo-Persian Oil Company şi Banca Stern). Până ce consorţiul românesc nu achita suma avansată, acţiunile care i se cuveneau erau păstrate în gaj de către grupul anglo-francez, astfel încât proprietatea asupra lor devenea iluzorie, (n. edit.)

[257] În 1920 consorţiul băncilor româneşti, sub conducerea Băncii Româneşti, a achiziţionat jumătate din acţiunile exploatărilor carbonifere de la Petroşani care aparţineau firmelor maghiare Salgótarján şi Banca Comercială Ungară din Pesta. Acţiunile trebuiau achitate în 1925, până atunci ele urmând să fie păstrate în gaj, la fel ca în cazul Stelei Române. Datorită similitudinilor, Virgil Madgearu a considerat că există o strânsă legătură între formarea societăţilor Petroşani şi Steaua Română, (n. edit.)

serveşte, astfel ca preţ al satisfacţiei mândriei naţionale, de a avea întreprinderi care să fie formal româneşti şi care în realitate să fie aservite aceluiaşi capitalism internaţional. Avuţia naţională mai serveşte ca încurajare a rolului de mijlocitor între Stat şi capitalismul internaţional, un rol foarte remunerator.

Dar ceea ce e mai periculos, poate, decât toate acestea, este consecinţa pe care poate s-o aibă această „misiune istorică" de naţionalizare cu orice preţ a vieţii economice, pe care şi-a asumat-o oligarhia, asupra dezvoltării Statului, consecinţă care se manifestă prin întârzierea vinovată a refacerii şi înzestrării ţării, care poate să ducă la o periclitare a existenţei noastre naţionale şi care se manifestă şi prin provocarea inerentă a conflictelor cu imperialismele.

Iluzia că se poate lupta împotriva trusturilor internaţionale prin întemeierea unor trusturi naţionale, poate să ducă la o tulburare a situaţiei de drept a Statului român. Această iluzie, că prin trusturile naţionale se poate duce lupta împotriva trusturilor internaţionale, este întemeiată pe o mare şi periculoasă neînţelegere. Această iluzie nu ţine seama de un fapt elementar: că îndărătul trusturilor internaţionale stau Statele capitaliste puternice. În sistemul capitalismului monopolist, Statul e aservit acestor trusturi şi nu se dau luptele între trusturile internaţionale, puternice prin capitalul lor şi forţele lor de expansiune, ci luptele se dau între Statele care stau îndărătul trusturilor internaţionale şi între Statul care se luptă să întemeieze trustul naţional, ca să-şi apere avuţia sa naţională.

În al doilea rând, se crede că „misiunea istorică" a burgheziei este dezvoltarea forţelor de producţie naţională.

Dezvoltarea forţelor de producţie naţională e la baza existenţei oricărui Stat, dar fiecare Stat trebuie să cunoască structura sa social-economică. Baza existenţei noastre de Stat este agricultura; suntem, orice am zice şi

orice am face, un Stat de ţărani. Prin lichidarea forţată de război a feudalismului agrar, nouă zecimi din exploatările agricole sunt ţărăneşti.

Organizarea producţiei naţionale înseamnă, înainte de toate, crearea condiţiilor pentru ridicarea producţiei naţionale a agriculturii ţărăneşti: creditul, cooperaţia şi şcoala.

Aceasta nu poate fi însă misiunea oligarhiei financiare, pentru că în tendinţa ei firească intră sistemul de exploatare a muncii ţărăneşti pe calea aparatului de circulaţie şi apăsării fiscale, care este împotriva intereselor de dezvoltare a producţiei naţionale. Intensificarea producţiei agricole ţărăneşti este însă condiţia sine qua non pentru crearea unei industrii naţionale, în raport cu forţele naturale de existenţă, o industrie naţională care să fie cu adevărat creatoare.

O a treia „misiune” a oligarhiei financiare ar fi organizarea producţiei. Sociologii ştiinţifici se întorc la marxism. Idealul este ca forţele de producţie să fie organizate prin concentrare: fierul, cărbunele, petrolul, gazul metan, navigaţia, căile ferate, docurile, toate acestea vor putea fi organizate ca să dea maximum de randament economic, când vor fi dominate de trusturile financiare, care vor realiza opera de organizare a producţiei naţionale. Trusturile financiare vor pregăti, prin urmare, trecerea de la societatea capitalistă la societatea socialistă; să aşteptăm până când mărul va fi copt şi atunci să-l tăiem!

Până atunci să stăm cu braţele încrucişate şi să aşteptăm salvarea de la societatea socialistă!

România se găseşte însă, astăzi, la o răspântie. În apus, burghezia, în luptă împotriva feudalismului, a introdus libertăţile cetăţeneşti şi a pus la baza dezvoltării societăţii democraţia şi parlamentarismul, pe care s-a întemeiat civilizaţia apuseană.

Este adevărat că, îndată ce s-a născut capitalismul financiar s-a introdus monopolismul, tendinţa de

stăpânire a Statului prin forţa monopolurilor, dar în apus aceasta este ultima fază de dezvoltare a societăţii capitaliste; civilizaţia apuseană e creată de lupta dintre feudalism şi dintre burghezie. Dobândirile acestei civilizaţii continuă să înflorească. Toate tendinţele de monopolizare ale capitalismului financiar au găsit, în toate fazele de evoluţie, o contrapondere, fie în agrarianism, fie în socialism, care a împiedicat să se producă un dezechilibru social.

În România capitalismul monopolist se întemeiază în momentul când ţărănimea se află într-o epocă de transformare şi proletariatul industrial într-o situaţie de inferioritate, iar clasa marilor agricultori este desfiinţată.

Suntem în faţa pericolului unui mare dezechilibru social şi politic al trecerii bruşte de la feudalismul agrar la feudalismul financiar, care provoacă o criză a civilizaţiei.

În vâltoarea acestei crize se pune chestiunea care este forma de guvernământ care duce la dezlegarea ei: dictatura sau democraţia?

Este de prevăzut că se va da o luptă între dictatură şi democraţie şi forţele de producţie ţărăneşti vor mâna către democraţie, iar forţele organizate ale finanţei naţionale vor mâna către dictatură. Această luptă este simptomul unei mari crize a civilizaţiei româneşti.

În această criză factorul moral îşi are importanţa sa covârşitoare. Este nevoie de o reformă a şcolii! Şcoala de mâine trebuie să ne dea toate elementele, cu ajutorul cărora să se poată dezvolta maximul de producţie naţională. Desigur, această reformă a şcolii trebuie să fie astfel întocmită încât, de la umilul gospodar de pământ, până la marele căpitan de industrii, să dispunem, printr-o pregătire specială, de toate elementele necesare dezvoltării complete a vieţii economice a poporului nostru.

În acest înţeles, putem vorbi de necesitatea naţionalizării şcolii. Dar prin naţionalizarea şcolii nu se

poate înţelege nici într-un caz siluirea conştiinţei populare, nici crearea unei şcoli, hrănită de ideologia fatalismului, ci a unei şcoli îndrumată de idealism social, care să formeze firi independente, cu voinţe tari şi caractere de luptători.

Prin prima şcoală a trecut ţara noastră! Cât timp a fost raia turcească şi sucursală a Fanarului, a avut şcoala fatalismului, şcoala supunerii, a plecăciunii şi a indolenţei. Astăzi, însă, ne trebuie şcoala cealaltă, şcoala energiei naţionale şi a idealismului social!

ORAŞUL ECONOMIC[258]

Cu „Oraşul economic” se încheie seria prelegerilor care au tratat problema oraşelor noastre. Este deci, poate, la locul său să începem această prelegere prin precizarea noţiunii de „oraş”. Nu este aşa de uşor, pentru că nu este unanimitate de păreri în această privinţă. Unii definesc oraşul ca o cetate, ca un loc întărit. Alţii spun că oraşul, cel puţin în înţelesul medieval, este un loc care are privilegiu de târg. Statisticienii definesc oraşul, după noţiunea Institutului internaţional de statistică, ca o localitate care are cel puţin 2000 de locuitori, iar un american spiritual a spus că oraş ar fi acea localitate care are cel puţin o universitate. *Werner Sombart*, care a cercetat această problemă, în cadrul dezvoltării capitalismului modern, a dat o definiţie cuprinzătoare oraşului, în înţeles economic.

„Un oraş – spune el – în înţeles economic, este o aşezare mai mare de oameni, care pentru întreţinerea lor sunt avizaţi la produsele muncii agricole a altora”. Prin urmare, după această definiţie, un oraş, în înţeles economic, poate să fie o comună rurală în înţeles administrativ, după cum un oraş, după terminologia administrativă a unei ţări, poate să fie din punct de vedere economic un sat.

Dacă voim să înţelegem cum s-au dezvoltat oraşele noastre este nimerit să ne servim de unele directive teoretice, de o anumită schemă oarecum teoretică, pe care ne-o oferă *Sombart*.

Mai întâi trebuie să ne întrebăm de unde au venit oamenii care s-au strâns laolaltă înlăuntrul acestor

---

[258] *Notă*. – Prelegere ţinută la Institutul Social Român, în ciclul *Sat şi oraş*, în ziua de 27 Martie 1927. (Stenografiată de d. H. Stahl).

aşezări omeneşti care se denumesc oraşe? În al doilea rând, trebuie să aflăm ce i-a îndemnat pe aceşti oameni să plece din satele lor şi să creeze noi aşezări omeneşti? Dar mai ales trebuie să cercetăm ce mijloace au avut ei la îndemână ca să întemeieze aşezări omeneşti, după alte norme decât acelea ale satelor, în ceea ce priveşte modul lor de existenţă naturală?

Dacă se pun aceste întrebări, se capătă îndată răspunsul teoretic, că oraşul trăieşte din excedentul satelor şi mărimea oricărui oraş este condiţionată de cantitatea de produse a teritoriului său de întreţinere, şi anume de partea din acele produse, de care poate dispune oraşul, cu alte cuvinte de plusprodusul lumii rurale înconjurătoare, plusprodus care stă la dispoziţia oraşului.

Cine sunt întemeietorii oraşelor?

În legătură cu ipoteza stabilită mai înainte, întemeietorii oraşelor nu pot fi decât cei ce posedă forţa sau capacitatea, sau dezvoltă o activitate care să le înlesnească procurarea produselor agricole, de la lumea înconjurătoare a satelor. Asemenea oameni nu pot să fie decât sau un rege, capabil să adune un fond imens de existenţă, prin strângerea de dări; sau un comerciant cu o activitate comercială dincolo de marginile oraşului, care capătă deci profit dintr-un comerţ cu străinii, sau chiar un meşteşugar aşezat înlăuntrul oraşului, care desface produsele muncii lui în afară de oraş, la ţărani; sau un medic cu clientelă la sate, deşi el şade la oraş; sau, în sfârşit, un student care are părinţii la sat şi aceştia îi trimit mijloace de existenţă.

Toţi aceştia pot fi întemeietori ai unor oraşe, în chip ipotetic, pentru că ei trăiesc de pe urma altora şi lasă şi pe alţii să trăiască.

Dar înăuntrul oraşelor se pot aduna şi alte elemente, care să sporească populaţia, pentru că găsesc chiar înăuntrul oraşului, în excedentul pe care îl au întemeietorii oraşului, posibilităţi de trai. Aşa bunăoară

sunt comercianţii care fac negoţ numai cu locuitorii oraşelor, meseriaşii care lucrează numai pentru locuitorii oraşelor, şi toţi profesioniştii liberi a căror ocupaţie este în legătură numai cu conlocuitorii din oraşele lor.

Putem să aplicăm această schemă teoretică şi la cercetarea originii şi dezvoltării oraşelor noastre. O asemenea schemă teoretică este necesară pentru orice cercetare istorică, care nu este niciodată o simplă adunare şi sistematizare de material documentar, deoarece o simplă lucrare istoriografică nu poate duce niciodată la concluzii.

În ceea ce priveşte originea oraşelor noastre avem anumite ipoteze care au fost stabilite de *N. Iorga*[259] şi de *I. Nistor*[260]. Iată ce spune *N. Iorga* în lucrarea: „Istoria industriilor la Români”:

„Nu e nici o îndoială astăzi că oraşele noastre nu sunt întemeiate de Români. Unele din ele, ca Baia, Şiretul, Suceava – în Moldova, iar în Ţara Românească – Câmpulungul, Târgovişteа, vin de la o aşezare străină, de Germani din Galiţia, de Saşi, sau de Armeni; altele, ca Romanul sau cetatea lui Romaşcu, Hotinul, Chilia, Cetatea Albă, laşul – iar la Munteni – Argeşul şi chiar Bucureştii, o cetate zidită de Domnie, în jurul căreia s-au strâns meseriaşii ca şi negustorii”.

„Cele mai multe aşezări urbane din principatul muntean sunt târguri; adică, între mai multe sate, la locul întâlnirii lor, şi-au ridicat negustorii de aşezare

---

[259] Nicolae Iorga (1871-1940), istoric român, profesor al Universităţii din Bucureşti, om politic. Conducătorul Partidului Naţionalist Democrat, editorul gazetei „Neamul Românesc”. în scrierile sale a acordat o mare atenţie istoriei industriei, comerţului şi problemelor sociale. „Istoria industriilor la români” a fost publicată în 1927 sub egida Societăţii Naţionale de Credit Industrial, (n. edit.)

[260] Ion I. Nistor (1876-1962), istoric român. Studiile sale acordă o atenţie deosebită istoriei Moldovei, Bucovinei şi Basarabiei. Lucrarea „Comerţul şi transporturile din Moldova în secolul al XVI-lea”, publicată în limba germană, la care se face referire, reprezintă o contribuţie de seamă la istoria economică a României, (n. edit.)

vremelnică şatrele, corturile lor refăcute de la o bucată de vreme, odată cu putinţa unui câştig de toate zilele, în case cu largi planuri de lemn în faţă, cu tarăbi care se puteau ridica spre streaşină, închizând astfel prăvălia, sau lăsate în jos, întinse orizontal şi oferind meşterului putinţa de a se aşeza acolo turceşte şi de a lucra, după străvechiul obicei oriental, de faţă cu clientul sau trecătorul".

O părere similară găsim şi la *I. Nistor* în foarte interesanta sa operă „Handel und Wandel in der Moldau in dem 16 Jahrhundert", apărută înainte de război. Iată ce spune *Nistor*:

„Un mare număr de oraşe moldoveneşti sunt de origine germană, altele s-au dezvoltat din sate româneşti cărora li s-a insuflat treptat viaţa orăşenească, altele se întemeiază pe aşezările săseşti, secuieşti, iar porturile au un caracter genovez".

Din aceste două citate, constatăm că ne găsim în faţa a trei ipoteze.

Întâia ipoteză este că oraşele sunt de origine străină. Această ipoteză nu poate sta în picioare pentru că se pune de la sine întrebarea: cine erau străinii care veniseră sau fuseseră chemaţi să colonizeze şi să alcătuiască aşezări orăşeneşti? Negustori sau meşteşugari – de bună seamă. Dar aceşti negustori în mijlocul cărei populaţii făceau negoţ? Şi meseriaşii, cărei populaţii îşi dedicau ei munca lor?

De bună seamă, puteau să existe negustori străini care să vie şi să cumpere produsele noastre pentru ca să le ducă peste graniţă, sau să aducă ei produsele lor şi să le desfacă înăuntrul ţării. Dar lucrul acesta se făcea de neguţătorii vremelnici, de acei neguţători care veneau la târguri, cumpărau, vindeau şi plecau. Căci nu se puteau doar aşeza neguţătorii înainte de a exista o aşezare omenească – preexistentă aşezării lor – care să poată să le creeze o piaţă, fie ea cât de mică pentru activitatea lor. Şi nu pot să existe meşteşugari a căror activitate să

ia un caracter de statornicie, fără această piaţă preexistentă.

Istoria arată că prin colonizare se pot întemeia – şi s-au întemeiat în decursul veacurilor – sate. Oraşe însă nu se pot întemeia şi nici nu s-au întemeiat vreodată oraşe prin colonizare.

Ipoteza a doua: *N. Iorga* arată că o serie de oraşe îşi au originea într-o cetate.

Pentru ce se construiau acele cetăţi? Pentru scopuri de apărare. Dar cine locuia în aceste cetăţi? Şi cum ajung acele cetăţi să aibă caracter de oraşe, adică aşezări omeneşti care pentru traiul lor aveau nevoie de a obţine, pe o cale sau alta, materii de hrană de la mediul înconjurător sătesc?

Nici această a doua ipoteză, prin urmare, nu explică geneza oraşului.

Ipoteza a treia e foarte răspândită la toţi istoricii din toate ţările: este ipoteza oraşului-târg.

Originea oraşelor ar fi în târgurile care se organizau, în special la graniţa mai multor sate, sau la graniţa dintre un stat şi alt stat. Târgurile, prin însuşi caracterul lor sunt săptămânale, sau anuale, sau de mai multe ori pe an. În vremurile trecute toate privilegiile târgurilor stabileau datele când urmau să aibă loc şi numărul zilelor care se acordau pentru durata târgului. Târgul prin însăşi fiinţa lui presupune o activitate vremelnică. Negustorii care vin la deschiderea târgului pleacă la sfârşitul târgului. Prin urmare, târgul nu este o aşezare omenească statornică, care să poată să ne explice geneza oraşului.

În realitate, geneza oraşului este satul. Prin transformări, care au durat în toate ţările secole întregi, unele sate au căpătat caracter de oraşe. De aceea trebuie să spunem de la început că oraşele s-au aşezat ca centre de consumaţie, care nu-şi plăteau existenţa lor printr-o activitate productivă proprie şi aceasta nu pentru că nu o puteau face, ci pentru că nu aveau nevoie să o

facă, deoarece aveau la dispoziţie anumite mijloace pentru a-şi procura cele necesare vieţii, din mediul sătesc înconjurător. Aceste mijloace sunt diversele drepturi, fie cele fiscale ale Domnului, fie drepturi care constituiau fondul de rentă al mănăstirilor sau boierilor. Domnul era în Ţara Românească stăpân, – nu trebuie să se uite aceasta – pe cea mai mare parte din solul ţării. Mai mult încă, Domnul Ţării Româneşti dispunea de un drept de monopol asupra unui număr însemnat din produsele ţării şi în felul acesta el era în măsură să aibă la dispoziţia sa un imens fond de consumaţie, pe care îl realiza prin comercializarea acelor produse ce le aduna pe calea „dăjdiilor" impuse populaţiei. Domnii noştri au fost, până la sfârşitul veacului al 18-lea, cei mai mari neguţători din Ţara Românească. Ei au avut la dispoziţie cea mai mare cantitate de mărfuri care se putea comercializa în acea vreme.

După ei, boierii aveau iarăşi la dispoziţie, graţie regimului de exploatare feudală care exista între ei şi ţărani, fonduri importante de consumaţie. De aceeaşi situaţie se bucurau mănăstirile, care au jucat în trecutul vieţii noastre sociale un rol cu mult mai însemnat decât se crede, atât prin bogăţiile imense cu care erau înzestrate – formând adevărate gospodării mari cu organizaţie completă – cât şi prin numărul şi răspândirea lor, în tot cuprinsul, ţării. De fapt, toate oraşele însemnate, atât în Moldova cât şi în Muntenia, au fost sau scaune domneşti şi în acelaşi timp reşedinţe de Mitropolii sau au avut numai una din aceste două calităţi. Câmpulung, Târgovişte, Bucureşti, în Muntenia; Suceava, Roman şi Iaşi în Moldova – am denumit şase centre româneşti importante în trecutul nostru – toate s-au întemeiat pentru că acolo au fost scaune de domnie şi scaune metropolitane sau episcopale. Despre Capitala ţării, Bucureşti, se ştie că, încă de pe timpul lui Radu cel

Frumos[261], ea devenise aşezare domnească pentru mai multă vreme. După 1476, este probabil că veneau în Bucureşti „negustori turci cu marfă multă şi bună”, prieteni ai Domnului, care îi înştiinţa, el, pe braşoveni că pot să vină să se întâlnească cu negustorii, aici la Bucureşti, în chiar cetatea sa de scaun, pentru că negustorii nu puteau să rişte călătorii pe vremurile acelea de război continuu. Aşa s-au întemeiat toate celelalte oraşe, care au fost rând pe rând scaune domneşti şi reşedinţe metropolitane.

Târgurile au fost numeroase în toată Ţara Românească. Dar aceste târguri nu au putut să devină oraşe, decât în momentul când în ele s-au aglomerat populaţii suficiente, care să creeze o piaţă capabilă să înlesnească dezvoltarea comerţului aşezat.

Un comerţ a existat mai dinainte numai în centrele care au fost punctele înaintate de export şi import: în porturi. Despre Cetatea Albă, Chilia, Brăila şi Galaţi se găsesc însemnări încă din secolul al 15-lea şi 16-lea, care dovedesc că acolo a fost centrul unui comerţ aşezat însemnat. Pentru ce? Pentru că se realizau profituri din comerţul cu străinii, din comerţul de import şi export, profituri care creau acel fond suficient pentru a întreţine, pe calea schimbului, viaţa celor ce locuiau în aceste oraşe-porturi.

Galaţii au început în secolul al 14-lea ca un sat de pescari şi în secolul al 16-lea se vorbeşte de el ca de un centru de comerţ locuit de orientali.

Ipoteza aceasta, după care întemeietorii oraşelor sunt Domnii, boierii, mănăstirile, prin fondurile de rentă rurală aglomerate în mâinile lor, care creau centre puternice de consumaţie, se găseşte confirmată şi de

[261] Radu cel Frumos, domn al Ţării Româneşti după înlăturarea lui Vlad Ţepeş în 1462. Ducând o politică subordonată intereselor otomane, a intrat în conflict cu Ştefan cel Mare, care îl înfrânge şi îl îndepărtează de la tron în 1473, înlocuindu-l cu Laiotă Basarab. (n. edit.)

dezvoltarea istorică a Tării Româneşti. Într-adevăr, la începutul secolului al 17-lea se constată că negustorii străini care în secolul al 16-lea se găseau în toate aşezările mai mult sau mai puţin orăşeneşti din Ţara Românească, dispar. Ei migrează. Cei din Moldova pleacă în Polonia. Pentru ce pleacă? Nu pentru că regimul fiscal era aşa de apăsător încât ei nu mai găseau ocupaţie rentabilă, ci pentru că în acele vremuri în Polonia, în urma împrejurărilor economice şi istorice de acolo, oraşele căpătau o dezvoltare foarte mare şi ofereau prilejuri de profit acestor neguţători şi meşteşugari care părăseau oraşele noastre. Rând pe rând, constatăm în cursul veacului al 17-lea cum decad Cernăuţii, Siretul, Câmpulungul. Piatra, care odinioară erau o colonie ungurească, pe la 1650 se reduce la un târg de 300 case, în majoritatea locuite de Români, care se ocupau cu lemnăria. Aceeaşi situaţie o găsim şi în Bacău, în Roman, în Iaşi chiar. Pleacă în acea vreme toţi străinii, iar neguţătorii care rămân acolo sunt aciuiaţi prin dughenele mănăstirilor, confirmând şi prin aceasta că activitatea pe care puteau să o aibă era în legătură cu necesităţile egumenilor, călugărilor şi diecilor, cu numeroasa clientelă preoţească, care se găsea în mănăstirile şi bisericile din acele oraşe.

În Muntenia în sec. al 17-lea se constată direct o ţărănizare a oraşelor. Care este explicaţia? Dacă oraşele ar fi avut un fond de populaţie îndestulător, pentru ca activitatea negustorească începută în sec. al 16-lea să continue, de bună seamă că atunci nu ar fi putut să se ajungă, un secol mai târziu, la ţărănizarea oraşelor. Din toate oraşele din Muntenia, un singur oraş a reuşit în sec. al 17-lea să reziste ca centru orăşenesc propriu-zis. Este Capitala, care după descrierea unui călător din 1630 ar fi fost: „un mare şi vast oraş”, toate străzile şi pieţele erau pline de mărfuri scumpe, pe care Italieni, Greci, Români, Turci şi Armeni le scoseseră în vânzare. „Erau atâţia

oameni, încât ai fi crezut că toată omenirea s-a îngrămădit acolo”.

Explicaţia este simplă: în timpul acela, între 1623-1627, curtea Domnului se stabileşte în Bucureşti. Aglomeraţia de lume pe care o atrăgea după sine, cu toate bisericile care se întemeiază, cu preoţimea şi monahii care se aşează, creează un centru de populaţie care are nevoie de mijloace de întreţinere. Comerţul vine cu dânşii. Aşa se explică cum chiar atunci când Bucureştii sunt părăsiţi temporar, când un Matei Vodă strămută din nou capitala la Târgovişte, Bucureştii rămân totuşi un centru important de neguţătorie, pentru că populaţia se statornicise acolo şi era, prin urmare, un vad comercial şi un teren de existenţă pentru meseriaşi. Şi despre Târgovişte, ştim că se menţine încă până în sec. al 17-lea într-o oarecare înflorire. Se vorbeşte de o mitropolie în sec. al 17-lea, care avea „o curte mare de călugări şi dieci, care părea asemenea cu a principilor italieni”.

Deşi ipoteza este dovedită, mai avem şi alte mijloace pentru a o întări. Într-adevăr, să ne punem întrebarea: din cine se forma populaţia producătoare a oraşelor noastre? Munca productivă a oraşelor ar fi putut să fie un factor creator de oraş, adică un factor de consolidare a existenţei oraşelor şi de sporire a posibilităţilor lor, numai în cazul când această muncă ar fi fost închinată lumii înconjurătoare ţărăneşti. Cu alte cuvinte, dacă s-ar dovedi că meseriaşii, strânşi în oraşe în sec. 17 şi 18 lucrau pentru locuitorii satelor înconjurătoare, atunci s-ar putea câştiga credinţa că ei au fost într-adevăr factori de creare a oraşelor noastre. Însă ce ştim despre meseriaşii noştri? în primul rând, în sec. al 17-lea meseriaşii se adunau pe lângă curte, mănăstiri şi boieri, în calitate de poslujnici. Curţile, mănăstirile şi boierii cereau de la Domni oameni scutiţi de biruri, capabili de o anume activitate industrială înăuntrul gospodăriilor lor, înăuntrul mănăstirilor sau

curţilor. Numai încetul cu încetul şi treptat, odată cu pătrunderea mărfurilor străine, care micşorează câmpul de activitate productivă a gospodăriilor boiereşti, aceşti meseriaşi scutelnici şi poslujnici sunt parţial, apoi total eliberaţi de către stăpânii lor. Ei formează cea dintâi pătură de meseriaşi, alături de meşteşugarii străini aşezaţi într-un număr foarte restrâns în oraşe.

Dar aceşti poslujnici lucrau numai pentru marile gospodării ale mănăstirilor şi boierilor, ba chiar după ce ajung meseriaşi independenţi, lucrează tot pentru populaţia orăşenească. Găsim în sec. al 17-lea şi 18-lea postăvari, curelari, croitori, şelari, cismari etc., dar din toţi aceştia abia câţiva lucrează, în sec. al 18-lea, în cantităţi foarte puţin însemnate, pentru lumea înconjurătoare a satelor, vânzând produsele lor la târguri, cum ar fi de exemplu cojocarii, care de bună seamă, de pe timpul acela, lucrau pentru satele înconjurătoare, care trăiau mai departe în economia naturală. Iar meşteşugarii de care avea satul nevoie se aflau chiar în interiorul satului, dezvoltaţi din mijlocul sătenilor deprinşi cu munca casnică, ajunşi la o îndemânare care putea să creeze la un moment dat baza unei existenţe.

De o însemnătate mai mare pentru unele oraşe, ca factor creator al oraşelor, am văzut că a fost comerţul internaţional, în legătură cu porturile. De bună seamă că un factor care contribuie într-o oarecare măsură la crearea oraşelor noastre a fost cămătăria, pe care o întâlnim în sec. al 18-lea reprezentată prin negustorii de bani, Turci, Greci şi mai târziu Evrei, care practicau împrumuturile cu dobândă.

Se recunoaşte lesne că nu poate să fie nici o comparaţie între rolul şi însemnătatea pe care au jucat-o în dezvoltarea oraşelor medievale din ţările apusene comercianţii şi meseriaşii, şi mai ales meseriaşii, şi între rolul fără nici o importanţă decisivă pe care aceştia l-au putut juca în mediul nostru social. Explicaţia este unică.

Ţările Române au trăit, în toată această vreme, într-un regim absolutist, în care întreaga viaţă era concentrată mai ales în mâinile Domnilor, care nu concentrau numai forţa politică, ci şi forţa economică, fondurile cele mai importante de rentă, care erau realizate prin mijlocul birurilor şi dăjdiilor. În aceste împrejurări, nu s-a putut dezvolta nici o viaţă individuală, nici o libertate de producţie şi oraşele n-au putut să devină decât locurile de aşezare ale Domnilor, boierilor şi slujitorilor. De aceea Ţările Române au rămas până în a doua jumătate a secolului al 19-lea în faza organizării economice naturale.

Sistemul de centralizare absolutist, întărit prin concentrarea avuţiilor în mâinile Domnilor, a fost favorizat prin contribuţia pe care Domnii Ţărilor Române trebuiau să o strângă, pentru a o plăti la înalta Poartă. Această situaţie ajunge la paroxism, în special în timpul lui Brîncoveanu[262], care este silit să introducă un regim în care „toate oraşele sunt supuse numai Domnului”, care ajunge cel mai mare neguţător din ţară. Meseriaşii şi neguţătorii, imitând obiceiurile turceşti, se organizează atunci în „isnafuri”, un fel de bresle, nu în vederea apărării intereselor lor economice, ci numai pentru că astfel găseau un adăpost împotriva fiscalităţii.

În această vreme se constată o decădere a oraşelor. Toată viaţa ţării se concentrează la Bucureşti. Boierii se strămută, de la reşedinţele lor din provincie, în capitală şi contribuie prin aceasta la decăderea oraşelor din provincie, lipsite de fondurile de consumaţie, de care dispuneau boierii. În Bucureşti, odată cu concentrarea aceasta a boierilor din ţară, observăm că se ridică un număr din ce în ce mai mare de biserici, sporind prin

[262] Constantin Brâncoveanu, domn al Ţării Româneşti (1688-1714). Deşi a dus o politică externă foarte abilă, tendinţele sale prudente de independenţă au stârnit neîncrederea Porţii Otomane. În 1714 a fost mazilit şi, împreună cu întreaga familie, a fost închis la Constantinopol, iar toate averile i-au fost confiscate. La 15 august 1714 a fost executat împreună cu fiii săi. (n. edit.)

înmulţirea elementelor preoţeşti populaţia oraşului şi creând noi fonduri de consumaţie şi deci noi prilejuri de activitate comercială şi industrială.

Acelaşi proces se întâmplă, pe o scară mai redusă, şi în Moldova, unde concentrarea boierilor se face în jurul scaunului domnesc de la Iaşi, care devine singurul centru de viaţă orăşenească în aceste timpuri.

Din această expunere se desprind câteva concluzii asupra originii şi dezvoltării oraşelor noastre. Este cert, oraşele noastre nu au fost întemeiate de străini, comercianţi şi industriaşi. Întemeietorii oraşelor noastre sunt Domnii, boierii şi mănăstirile, care prin drepturile lor fiscale şi prin rentele lor rurale, îşi creează fonduri importante de consumaţie. Domnii cu curţile lor, cu oamenii curţii, cu servitorii acestora, cu ostaşii lor, mănăstirile şi bisericile cu preoţii, călugării şi diecii lor, boierii cu oamenii lor de casă, aceştia au format centrele, în care s-au dezvoltat oraşele. Cât timp aceste centre erau neînsemnate, comerţul nu era un comerţ aşezat, ci numai un comerţ care se făcea paralel cu aglomerarea populaţiei în anumite centre. Iar în ceea ce priveşte viaţa meseriaşilor noştri, ea rămâne foarte restrânsă, din cauza caracterului oraşelor şi al vieţii noastre economice. Comercianţii şi meseriaşii contribuie la întemeierea şi dezvoltarea oraşelor, dar numai atunci când vând produsele lor dincolo de marginile oraşului, la locuitorii satelor. Or, comercianţii oraşelor noastre, până în a doua jumătate a secolului al 19-lea, făceau un comerţ foarte mic cu satele, iar mizeriile regimului fiscal fanariot împuţinează posibilităţile acestui comerţ. În ceea ce priveşte pe meseriaşi, activitatea lor cu satele este şi mai mică.

Toate aceste împrejurări se oglindesc în micimea extraordinară a oraşelor noastre. Botoşanii, la 1828, avea Români: 14 negustori, doi băcani, un blănar, un făclier, cinci cojocari; Lipoveni: un negustor; Armeni: un negustor; Evrei: doi croitori, doi sticlari, un crâşmar şi alţi

11 negustori. Aceasta este toată populaţia comercială şi industrială a oraşului Botoşani la 1828.

Oarecare excepţie o făceau porturile, pentru motivul pe care l-am expus. Totuşi, nici aceste porturi nu aveau la începutul sec. al 19-lea o activitate prea mare. Galaţi, la 1821, avea o populaţie de 7100 de locuitori.

S-a accentuat schimbarea însemnătăţii şi rolul oraşelor în sec. al 16-lea şi al 17-lea, datorită mutării reşedinţelor domneşti şi întemeierii de noi centre mănăstireşti şi episcopate. S-a citat cazul plecării negustorilor străini în sec. al 17-lea, care a adus după sine o decădere a oraşelor şi s-a arătat cum oraşele se ţărănizează şi cum în Muntenia şi în Moldova centrele orăşeneşti se restrâng numai la două oraşe: Bucureşti şi Iaşi, care concentrează toate fondurile de consumaţie.

Din toate acestea putem trage încheierea generală că, până în a doua jumătate a sec. 19-lea, oraşele noastre au fost centre de consumaţie, fără viaţă productivă proprie de oarecare însemnătate.

Oraşele noastre capătă, după pacea de la Adrianopole de la 1829, un nou avânt, îndeosebi porturile, care se dezvoltă foarte repede; de pildă Galaţii, care la 1843 are o populaţie de 25. 000 de locuitori, adică de trei ori mai mare decât la 1821.

În această vreme, Anglia se interesează de principatele noastre ca de nişte locuri de desfacere, dar mai ales de aprovizionare cu hrană şi cu materii prime. Ca urmare, descoperim o dezvoltare însemnată a comerţului englez, apoi a comerţului austriac şi mai târziu a comerţului german.

Ţările româneşti progresează. Se construiesc şosele care fac cu putinţă intensificarea activităţii comerciale şi mai târziu încep să se construiască liniile noastre ferate.

Dar toate acestea sunt posibile numai deoarece, ca urmare a influenţei pe care o exercită capitalismul apusean, se dezvoltă şi producţia agricolă care se

dublează, în foarte scurtă vreme, după deschiderea căilor de navigaţie, în urma tratatului de la Adrianopole. Se ridică în oraşe, încetul cu încetul, o clasă de negustori, care pentru întâia oară, în a doua jumătate a sec. al 19-lea, încep să aibă într-adevăr un rol social, dovadă a forţei economice de care dispun.

Care este caracteristica oraşelor noastre contemporane? Trebuie să observăm, de la început, că oraşele noastre, în general, au caracterul de oraş comercial. Cele mai însemnate dintre ele sunt porturile. Dar şi oraşele noastre interioare au în principal o activitate comercială.

Nu avem, noi, oraşe industriale? Şi dacă nu le avem, ne putem aştepta la dezvoltarea apropiată a oraşului industrial, asemănător centrelor puternice din apusul Europei?

S-a văzut, din cele ce preced, că nu am avut în tot trecutul nostru oraşe de meşteşugari, un oraş, prin urmare, care să trăiască din desfacerea produselor industriale în satele înconjurătoare, sau, mai mult decât atât, care să ajungă la o prosperitate atât de mare, încât să înlesnească un comerţ chiar de export, cu produsele meseriaşilor. Noi n-am avut în trecutul nostru oraşe care să se poată compara, de pildă, cu Florenţa, Milano, Nürenberg. Am avut însă, în preajma noastră, în Transilvania, două centre industriale: Braşovul şi Sibiul, două oraşe care, în bună parte, au fost oraşe de meşteşugari şi manufacturieri, cu misiunea să prelucreze o mare parte din producţia ţării. Lâna noastră, de pildă, mergea la Braşov, pentru ca la pivele de acolo să fie transformate în postav.

Dar, în Vechiul Regat, n-am avut asemenea oraşe de meşteşugari. Astăzi avem oarecare centre, cu un caracter mai mult sau mai puţin industrial. Ca să se înţeleagă despre ce este vorba, trebuie să se arate că, la începutul dezvoltării industriale capitaliste, industria nu constituie nicăieri un factor însemnat în crearea unui

oraş. O industrie capitalistă se dezvoltă prin reorganizarea industriei casnice ţărăneşti pe baze comerciale şi prin urmare este răspândită în toate satele. Sau o industrie capitalistă apare în legătură cu anumite produse, care se găsesc la depărtare de oraş, de pildă lemnul din pădure, care sileşte fabricile să se aşeze departe de oraş, în preajma pădurii, şi acea populaţie industrială care se formează acolo, în jurul acestor fabrici depărtate de oraş, nu poate să constituie o forţă de dezvoltare a oraşelor. În sfârşit, alte fabrici îşi încep dezvoltarea pe lângă cursurile de apă, care oferă forţa motrice. Pe lângă aceasta, cele dintâi manufacturi, care se ridică în oraşe, sunt industrii producătoare de obiecte de lux, pentru un cerc restrâns de consumatori şi care, deci, dau o contribuţie foarte mică la dezvoltarea oraşelor.

Însă în faza următoare a dezvoltării capitaliste, când biruie fabrica, industria capitalistă devine o forţă de propulsie în dezvoltarea oraşelor. Într-adevăr, atunci, industria care se creează, de pildă în vecinătatea terenurilor petrolifere, atrage după sine o serie întreagă de alte industrii, de transformare a materiilor prime mai sus amintite, industrii auxiliare, construcţii de maşini, ateliere de reparaţii etc. şi industrii complementare, aşa încât se creează acolo o aglomeraţie de industrii, care cheamă după sine şi elemente comerciale, în număr mare. Pe calea aceasta se formează puternice centre industriale.

Avem noi însă asemenea centre industriale?

Putem să spunem, a priori, că nu ne putem aştepta ca pe tot întinsul ţării româneşti să descoperim asemenea centre industriale, care să prezinte, în structura populaţiei lor, o precădere a elementului întrebuinţat în fabrică. Dacă am avea la îndemână statistici a profesiunilor din ţara românească, făcute la fiecare deceniu, pentru ca să se poată vedea transformarea aspectului oraşelor noastre, am putea să

înfăţişăm structura lor socială. Dar nu avem, din nenorocire, decât o statistică din 1910, făcută de guvernul unguresc pentru Transilvania, din care putem vedea care este structura populaţiei din şase centre orăşeneşti din Ardeal şi din Banat.

Nu ştiu pentru ce, în această statistică ungurească de la 1910, nu există nici o indicaţie privitoare la Braşov şi Sibiu, ci găsim date numai privitoare la Timişoara, Arad, Târgu Mureş, Sătmar şi Cluj.

Din aceste date se constată că, în aceste oraşe, între 33% şi 39% din populaţia activă economiceşte, îşi găseşte ocupaţia în industrie. Putem dar să afirmăm că, aceste 6 oraşe din Transilvania au un caracter destul de pronunţat industrial.

În centrele industriale, întemeiate în legătură cu dezvoltarea minelor de cărbuni şi de fier, peste 2/3 din totalul populaţiei este ocupată în activitatea industrială. Fără a avea date la îndemână pentru a putea oferi şi dovada precisă, putem spune că, în vechiul Regat, avem câteva centre industriale în legătură cu industria petroliferă. Fără îndoială Câmpina este, propriu-zis, un centru industrial, care s-a dezvoltat în legătură şi ca o consecinţă directă a exploatării petrolului, dintr-un simplu târg, într-un oraş destul de însemnat. În Ardeal avem Petroşanii, Hunedoara, Reşiţa şi Anina.

Dar majoritatea celorlalte centre orăşeneşti din ţara românească pe care statistica le denumeşte „comune urbane” păstrează încă şi astăzi un caracter rural, o parte din populaţia mărginaşă ocupându-se, până în zilele noastre, cu agricultura. Iar cea mai mare parte din oraşele noastre, repet, sunt oraşe cu un caracter pronunţat comercial.

Întrebarea care se pune este: vom avea în viitorul nostru apropiat oraşe industriale însemnate, care să se asemene cu acelea ale ţărilor industriale apusene? Răspunsul la această întrebare îl dă cercetarea unei probleme care nu intră în cadrul prelegerii noastre: Dacă

România, care este, astăzi, un stat agrar ţărănesc prin structura populaţiei sale, poate să devină un stat industrial?

Fără a documenta, cu acest prilej, răspunsul la această întrebare, afirm că condiţiile de existenţă naturală ale ţării noastre nu deschid perspective dezvoltării dintr-un stat agrar într-un stat industrial.

Care sunt perspectivele de dezvoltare ale oraşelor noastre? Problema se pune astfel: condiţia esenţială şi sigură pentru dezvoltarea oraşelor noastre este posibilitatea întreţinerii unei populaţii din ce în ce mai mari înăuntrul oraşelor. Aceasta presupune creşterea excedentului producţiei agricole, care să poată fi pus la dispoziţie, pe calea comerţului, pentru întreţinerea unei populaţii orăşeneşti, în număr din ce în ce mai mare. Sau altfel formulat: creşterea populaţiei orăşeneşti este în funcţie directă de randamentul agricol al ţării. La o agricultură românească extensivă, corespunde o dezvoltare înceată a oraşelor. Cu cât agricultura noastră va deveni mai raţională şi se va intensifica, cu atât şi posibilităţile de existenţă ale oraşelor vor deveni mai ample.

De bună seamă că, în prima fază a intensificării şi a raţionalizării muncii agricole, se va produce o încetinire a procesului de creştere a oraşelor noastre, care este o urmare a afluxului de populaţie de la sate. Agricultura, devenind intensivă, un număr mai mare de braţe îşi va găsi ocupaţia în sate şi în consecinţă va rămâne un număr mai mic de prisos şi se va revărsa spre oraş. Dar intensificarea agriculturii, care este legată de industrializarea produselor agricole, va deschide un debuşeu însemnat de consumatori de produse industriale. Acest proces va asigura dezvoltarea unei industrii interne, aşezată pe o bază sănătoasă şi sigură. După ce procesul de intensificare a agriculturii va fi încheiat, surplusul de oameni de la sate, care se va îndruma spre oraşe, va fi din ce în ce mai numeros,

datorită diminuării mortalităţii infantile în mediul sătesc, ca o consecinţă a bunei stări generale şi a ridicării culturale a satelor. Aceste forţe aruncate afară din sate îşi vor găsi o ocupaţie în oraşe în activitatea economică generală, care sporeşte pe măsură ce se dezvoltă toate forţele vitale al ţării întregi.

Acestea sunt perspectivele de dezvoltare ale oraşelor noastre. Pentru a lămuri, în scurte cuvinte, o problemă care agită foarte mult lumea noastră intelectuală şi politică: problema naţionalizării oraşelor noastre, trebuie să căutăm să răspundem la o întrebare prealabilă: cine emigrează de la sate în centrele orăşeneşti? în primul rând, braţele superflue, lipsite de orice pregătire specială, care merg la oraşe ca să găsească prilejuri de muncă în activitatea industrială sau în locurile de servicii personale în gospodăriile orăşeneşti, în speranţa să aibă o salarizare mai mare decât poate să le ofere agricultura în momentul când este prisos de braţe. Dar, în afară de aceştia, mai emigrează în oraşe, şi mai ales în centrele însemnate de populaţie, toate forţele intelectuale de mâna întâi, toţi cei din mijlocul satelor şi din centrele mici urbane, care simt în ei o vocaţie şi caută posibilităţi de lărgire a sferei lor de activitate.

Problema naţionalizării oraşelor agită foarte mult spiritele şi serveşte ca element de agitaţie. Ca orice problemă, oricât de complexă, ea nu este insolubilă. Nu este deci îndreptăţit pesimismul în ce priveşte posibilităţile de soluţionare. În urma vicisitudinilor istorice, prin care a trecut neamul nostru, în Ardeal, Banat, Basarabia şi Bucovina s-au dezvoltat oraşe, care au constituit insule alogene în mijlocul populaţiei naţionale româneşti. Şi tot datorită unor împrejurări istorice, afluenţa elementelor alogene, în special a elementelor evreieşti, mai ales în Nordul Moldovei, în Basarabia ca şi în Bucovina, s-a produs pe o scară cu mult prea mare, pentru ca să nu constituie un obstacol în

dezvoltarea noastră naţională şi culturală. Iată care este situaţia în Ardeal: din 5 milioane de locuitori, numai 929.000, deci 16%, sunt orăşeni. Din populaţia românească 8,69% sunt orăşeni, iar 91,31% sunt săteni. Din populaţia orăşenească, români sunt numai 30% iar străini 70%, anume Unguri, Germani şi Evrei, în cea mai mare parte maghiarizaţi. În schimb însă, din cele 189 de sate de frunte cu peste 3000 de locuitori, Români sunt 52,21%; în cele 613 sate mijlocii, 1500-3000 locuitori, Români sunt 57%; în cele 3281 de sate mici, cu o populaţie de sub 1500 locuitori, sunt 72% Români şi numai restul străini.

Prin urmare, cu cât trecem de la centrele mari la cele mai mici, observăm o creştere mai accentuată a procentului de români, în Transilvania şi Banat.

Examinarea cauzelor unui fenomen morbid în viaţa socială din Ardeal şi Banat, emigrarea populaţiei săteşti în America, explică întreaga problemă. Pentru ce emigrau ţăranii români peste Ocean? Pentru că în mediul lor natural: în agricultură, în creşterea de vite şi în exploatări de păduri, ei nu-şi putea câştiga existenţa. Dacă Statul ar fi avut grijă, ca – concomitent cu împroprietărirea – să se creeze şi condiţii favorabile, pentru ca agricultura şi creşterea de vite din Ardeal şi Banat să se poată exercita cu maxim de folos pentru săteni şi exploatarea de păduri, în care Ardelenii sunt meşteri, să fie organizată astfel, încât să asigure posibilităţi de lucru ţărănimii din regiunile de munte, în cazul acesta nu am fi avut o emigrare pe o scară atât de întinsă.

Este deci numai un proces de adaptare economică, care trebuie să fie îndrumat de către Stat, prin încurajarea agriculturii mai intensive din Ardeal şi valorificarea produselor cu ajutorul unei reţele complete de cooperative.

Unde va merge afluxul acestei populaţii rurale, care se va produce, chiar dacă se presupune că prin

intensificarea muncii agricole emigrările vor fi stăvilite, în măsura în care maximum de elemente locale îşi vor găsi o existenţă în mijlocul satelor? În oraşe uşile sunt închise, prin faptul că locuri sunt puţine, şi în mare parte stăpânii marilor întreprinderi nu sunt de aceeaşi naţionalitate cu populaţia rurală. În ce priveşte faptul că locuri sunt puţine, am arătat că ele nu se vor putea înmulţi, decât prin crearea posibilităţilor reale pentru o dezvoltare industrială şi aceasta nu poate avea loc, decât ca urmare a creării debuşeului intern pentru fabricatele industriale în mijlocul satelor noastre, printr-o orientare a politicii noastre economice către intensificarea producţiei agricole.

În ceea ce priveşte caracterul etnic al capitalului, nu trebuie să uităm nici o clipă că procesul de formare a capitalului este un proces natural. Capitalul este o rezultantă a economiilor realizate prin munca productivă şi, prin plasarea acestora în comerţ sau industrie, se transformă în capital. Prin urmare, cu cât viaţa economică va deveni mai intensivă, cu atâta cota anuală a economiilor, care poate fi transformată în capital comercial, industrial sau financiar va fi mai mare. Este absolut nevoie ca acest proces de intensificare a întregii vieţi economice să fie accelerat, înainte de toate, printr-o acţiune de ridicare a producţiei şi valorificarea optimă a produselor agriculturii româneşti, sprijinită pe organizarea cooperaţiei pe scară mare, în lumea satelor noastre. O asemenea activitate ar avea, de bună seamă, drept rezultat, să formeze rezerve ale economiei naţionale, care să înlesnească cu un ceas mai repede procesul de naţionalizare a vieţii noastre economice. Capitalul acumulat în cooperative şi instituţii de economie, în care se plasează micile economii, este capitalul nostru naţional, capabil să formeze pârghia pentru naţionalizarea vieţii noastre orăşeneşti.

Evident, naţionalizarea oraşelor noastre nu va putea fi un fapt împlinit decât în ziua când, prin munca

noastră culturală de fiecare clipă, vom fi întemeiat o aşa de puternică civilizaţie românească, încât ea să servească drept punct de atracţie şi centru de asimilare a tuturor elementelor alogene.

CAPITALISMUL ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI[263]

1. În celebra sa operă „Capitalismul modern”, *Werner Sombart* se raportează, îndeosebi, la cercul ţărilor romanice şi germanice şi numai excepţional la ţările din răsăritul Europei. Este potrivit a se releva aceasta, deoarece de o bucată de vreme la noi este monedă curentă a se transplanta teoriile asupra evoluţiei capitalismului din occident asupra răsăritului şi sud-estului european, fără nici o rezervă. Unii din sociologii noştri fac aceasta, sprijinindu-se aproape exclusiv chiar pe teoria lui Werner Sombart asupra evoluţiei capitalismului occidental, iar alţii însuşindu-şi teoria evoluţionismului marxist. Toţi par a fi de acord că nu e nimic original şi, în orice caz, nu e nimic absolut original în evoluţia social-economică a răsăritului faţă de aceea a apusului european.

Problema aceasta este însă nouă numai pentru sociologia noastră. Sociologii şi istoricii ruşi au dezbătut-o, în formularea ei generală, încă de la 1820-30, unii afirmând ideea originalităţii complete, alţii neadmiţând decât existenţa unei anume particularităţi în liniile de evoluţie ale vieţii sociale a poporului rus[264].

---

[263] Notă – Prelegere ţinută la Institutul Social Român în ziua de 7 Martie 1926 în ciclul «Capitalismul în viaţa socială». [Publicată în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială”, 1927, VI, nr. 3-4. (n. edit.)]

[264] Deşi cercetătorii ruşi erau împărţiţi în slavofili şi occidentali, primii susţinând teza originalităţii absolute, ceilalţi a unei originalităţi relative, şi unii şi alţii erau de acord că «Istoria Rusiei nu se aseamănă întru nimic cu istoria occidentului». (G. Plehanov, *Introduction á l’histoire sociale de la Russie* (Paris 1926) p. 1). Ceea ce contestau occidentalii era existenţa unei originalităţi absolute. Astfel, ei afirmau că nu poate exista o diferenţă fundamentală între structura vechii Rusii şi structura feudală a occidentului. Totuşi, în lipsa acestei *diferenţe fundamentale*, pot să existe *diferenţe secundare* «care dau acestui proces un anume caracter de

Odată însă ce problema a fost pusă şi la noi, ea trebuie să fie luată în cercetare.

Pentru a descoperi dacă evoluţia social-economică din răsăritul Europei a urmat aceleaşi linii şi a creat forme identice cu acelea ale capitalismului occidental, înainte de toate este necesar să cădem de acord asupra ceea ce se înţelege prin capitalism.

2. Expresia de capitalism e mai mult de origine politică decât ştiinţifică. Ea face parte din arsenalul criticii sociale a socialismului. Ca atare, ea nu redă numai caracterizarea structurii vieţii economice moderne, ci şi toate stările bolnăvicioase pe care aceasta le-a produs.

După originea expresiei, capitalismul s-a denumit „ordinea economică contemporană privită prin ochelarii socialismului”[265]. Dar noţiunea de capitalism a trebuit să fie introdusă şi în vocabularul ştiinţei academice oficiale. E demn de remarcat că în ultima ediţie a marelui dicţionar de ştiinţe de stat german se găseşte pentru întâia oară o contribuţie specială referitoare la capitalism, iar în manualele de ştiinţe economice, chiar dacă nu se dă definiţia capitalismului, expresiile „capitalism, capitalist, mod de producţie capitalistă, ordine capitalistă”, se întâlnesc foarte frecvent.

Cu toate că noţiunea a fost introdusă în ştiinţa social-economică, recunoaştem că conţinutul ei n-a fost

---

originalitate» (*op. cit.* p. 4). G. Plehanov, care ţine de şcoala marxistă, comentând aceste teze, adaugă: «Sociologia nu cunoaşte originalităţi absolute şi fapt este că evoluţia Rusiei se deosebeşte de aceea a Franţei prin trăsături de o mare însemnătate. Anume particularităţi reamintesc evoluţia marilor despoţii orientale, însă — şi acesta complică şi mai mult problema — aceste particularităţi durează, aşa încât Rusia pare a oscila între Occident şi Orient» (op. cit. p. 4), iar istoricul Kliucewski constată că «edificiul social care s-a ridicat pe solul rus prezintă, în fapt, o structură originală şi forme noi» (*op. cit*. p. 7).

[265] L. Pohle: *Kapitalismus, in Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Ed. IV, vol. V, p. 584

definit precis, aşa încât să fie acceptat de toată lumea. El este încă destul de vag şi de elastic[266].

Noţiunea este înţeleasă în multe feluri, ceea ce a îndemnat pe un cercetător german[267] să ceară eliminarea ei din vocabularul ştiinţei economice.

Voi încerca să dau definiţia capitalismului prin ceea ce este în general acceptat, lăsând deoparte ceea ce poate fi controversat.

Două premise trebuie să fie prezente înainte de a se putea vorbi în societatea economică de ordinea capitalistă. Întâia este existenţa unei ordini economice individualiste. Ordinea economică individualistă presupune existenţa dreptului de proprietate privată şi libertatea economică, adică regimul liberei concurenţe şi a libertăţii muncii. A doua premisă este intrarea vieţii economice în etapa producţiei de mărfuri. Aceasta înseamnă că gospodăriile individuale nu-şi mai procură cele necesare din munca lor proprie, în economia casnică, şi nici prin legătura directă cu producătorii, cu meşteşugarii sau cu ţăranii producători, ci prin mijlocirea unor organizaţii speciale de desfacere, prin mijlocirea organizaţiilor comerciale.

Dar capitalismul nu apare şi nu poate fi socotit ca fiind prezent decât în momentul când se dezvoltă exploatarea mare industrială şi întreprinderea devine forma tipică de activitate economică, celula predominantă a organismului social.

În viaţa economică nu pot să existe decât două moduri de producţie: modul de producţie achizitiv, sau modul de producţie cooperatist. Modul de producţie achizitiv este acela în care organizarea producţiei se bazează pe salariat şi pe străduinţa către valorificare, către câştig; modul de producţie cooperatist se bazează pe asociaţii de muncă şi pe eliminarea profitului

---

[266] R. Passow: *«Kapitalismus». Eine begrifflich-terminologische Studie* (Jena 1918).

[267] *Ibidem.*

capitalului, capitalul fiind remunerat, iar surplusul, dobândit prin valorificarea muncii asociate, fiind repartizat, fie sub forma primei de muncă, fie sub forma risturnei, dată consumatorilor asociaţi.

Odată ce în procesul dezvoltării economice munca agricolă s-a separat de munca industrială, modul de producţie achizitiv a fost acela care a biruit, iar modul de producţie cooperativ a fost lăsat, în tot occidentul Europei, pe planul al doilea.

Putem, prin urmare, să definim capitalismul ca acea ordine economică individualistă în care satisfacerea trebuinţelor societăţii se face, în genere, prin mijlocirea întreprinderilor economice[268].

Când e vorba, deci, să se constate dacă o întreagă epocă sau o anume parte a omenirii poate să fie caracterizată drept capitalistă, trebuie să se aibă în vedere dacă organizaţia societăţii e aşa întocmită încât trebuinţele ei nu pot să fie satisfăcute, în genere, decât prin mijlocirea întreprinderilor economice. Numai atunci putem să vorbim de existenţa unei ordini economice capitaliste, când, dacă ne închipuim o înlăturare a întreprinderilor economice, avem imaginea prăbuşirii totale a societăţii, printr-o imposibilitate de satisfacere a trebuinţelor omeneşti.

Capitalismul, odată definit, se pune întrebarea: există în toate părţile lumii? Ordinea economică capitalistă trebuie să fie privită ca un produs fatal al evoluţiei sociale?

Capitalismul se găseşte cu începere din a doua jumătate a veacului al XIX-lea în occident.

Este adevărat că încă din veacul al XVI-lea au existat în ţările apusene întreprinderi capitaliste, dar este tot aşa de adevărat că, dacă aceste întreprinderi capitaliste din secolul al XVI-lea ar fi fost distruse, ordinea economică a societăţii ar fi suferit foarte puţin.

---

[268] Pohle, *op. cit.* p. 585 şi urm.

Unul dintre cei mai mari sociologi apuseni, Max Weber, afirmă categoric că organizaţia capitalistă a societăţii este proprie numai occidentului si chiar aici cu începere din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. „Nicăieri – spune el – nu mai regăsim această organizare a muncii în forma de întreprindere cum o cunoaşte occidentul”[269].

„Dacă această evoluţie s-a produs numai în occident – explică Weber – motivul trebuie căutat în anume trăsături din evoluţia generală a culturii sale, care îi sunt numai lui proprii. Numai occidentul cunoaşte un Stat în înţelesul modern, cu administraţie legală, funcţionari speciali şi drept constituţional; începuturile asemănătoare în antichitate şi în orient n-au ajuns la o dezvoltare completă. Numai occidentul cunoaşte un drept raţional, creat de jurişti, interpretat şi aplicat raţional. Numai în occident se găseşte noţiunea de cetăţean (civis Romanus, citoyen, bourgeois). Pentru că numai acolo există oraşul în înţelesul specific al expresiei. Mai departe, numai occidentul posedă ştiinţa în înţelesul actual al cuvântului: teologie; filozofie; cugetare asupra ultimelor probleme ale vieţii au cunoscut şi Chinezul şi Indianul, poate într-o profunzime, ca niciodată, Europeanul; însă ştiinţa raţională şi tehnica raţională a rămas necunoscută acelor culturi. În sfârşit, cultura occidentală se deosebeşte de oricare alta şi prin prezenţa unor oameni cu ethos raţional în conducerea vieţii. Magie şi religie găsim pretutindeni. Însă o bază religioasă a conduitei vieţii, care a trebuit să ducă în consecinţă la un raţionalism specific, este iarăşi caracteristică numai occidentului”[270].

3. Întrebarea, dacă în procesul de evoluţie socială toate ţările trebuie să străbată faza capitalistă şi-au pus-o poporaniştii ruşi. Poporaniştii ruşi, ale căror idei au

[269] M. Weber: *Wirtschaftgeschichte* (München 1923) p. 239.
[270] *Ibidem,* p. 269-270.

încolţit de prin anii 1850-75, au negat că trecerea prin etapa capitalistă este legea fatală de evoluţie economică a tuturor ţărilor. Mai mult decât atât, ei au afirmat că Rusia va trece spre socialism fără să treacă prin faza capitalistă burgheză. Astfel, de pildă, *Cernîşewski*[271], un poporanist rus cunoscut, neagă fatalitatea fazelor economice în evoluţia popoarelor şi demonstrează că forma capitalistă nu e capătul final necesar al evoluţiei vieţii economice şi nu e nici faza trecătoare obligatorie, care asigură producerea unui tip superior de structură economică.

Un al doilea poporanist rus, *V.P. Voronţov*[272], încearcă să demonstreze că capitalismul n-ar putea să prospere în Rusia, deoarece a venit prea târziu, faţă de rivalii din occident. Teza e cunoscută. Capitalismul, pentru a se dezvolta, presupune existenţa unor pieţe externe de desfacere: coloniile fiind însă ocupate dinainte de ţările din occidentul Europei, nu se putea presupune dobândirea unor debuşeuri importante, fără de care este exclusă organizarea producţiei capitaliste. În consecinţă, orice încercare ar fi făcut o ţară înapoiată din răsăritul Europei, chiar şi imensa Rusie, de a organiza o industrie, prin toate mijloacele, cu toate străduinţele, întrucât această industrie n-are debuşeuri asigurate, încercarea ar fi fost zădărnicită de concurenţa ţărilor care au ocupat cel dintâi loc sub soare.

---

[271] Nikolai Gavrilovici Cernîşevski (1828-1889), scriitor rus. A considerat literatura ca o formă de acţiune socială şi de propagandă politică. În acest sens a conceput şi romanul „Ce-i de făcut?” (1863) care a devenit ghidul de acţiune revoluţionară a tinerilor intelectuali ruşi. (n. edit.)

[272] Vasilii Pavlovici Voronţov (1847-1918), economist şi publicist rus. Ideolog al poporanismului liberal A considerat că în Rusia nu există condiţii favorabile pentru dezvoltarea capitalismului şi industriei mari, pronunţându-se pentru dezvoltarea agriculturii bazate pe încurajarea gospodăriilor ţărăneşti mari şi mijlocii. Lucrări: „Destinul capitalismului în Rusia” (1882), „Procesul progresului în gospodăria ţărănească” (1892), „Obştea ţărănească” (1892). (n. edit.)

Iar cunoscutul scriitor poporanist *Nicolae Danielson*[273] *(Nicolas-on)*, în faimoasa sa lucrare „Etudes sur l'économie russe après l'émancipation des serfs", dovedeşte că în Rusia capitalismul, care s-a înfiinţat prin politica de Stat, departe de a fi un capitalism creator de valori, este un capitalism distrugător, un capitalism care produce toate mizeriile, fără a revărsa binefacerile cunoscute în regimul capitalismului apusean.

Împotriva acestei teze a poporanismului s-a ridicat în Rusia între anii 1890-1900, reacţiunea social-democraţiei[274]. Social-democraţia, repetând principiile marxiste, neagă că Rusia n-ar trece în chip fatal prin faza capitalistă şi că şi-ar avea destinele ei proprii şi afirmă că legea evoluţiei economice se aplică în chip fatal şi în dezvoltarea Rusiei.

Socialiştii ruşi atacă tocmai miezul doctrinei poporaniste, care se baza pe existenţa în Rusia a mirului, şi afirmă că comunităţile agrare, pe care se întemeiau toate speranţele că Rusia va trece direct la socialism, vor intra mai curând sau mai târziu într-un proces de degenerescenţă. Mai mult decât atât, ei au încercat să dovedească că Rusia va străbate revoluţia burgheză, prin care au trecut toate statele din occident, şi va dezvolta un capitalism industrial puternic, care va da naştere luptei de clasă între proletariat şi capitalişti, al cărei

---

[273] Nicolai Franţevici Danielson (1844-1918), scriitor rus. Ideolog al poporanismului liberal. A participat la mişcarea revoluţionară a tineretului rus, fiind arestat în 1870. A tradus în limba rusă cele trei volume din „Capitalul" lui K. Marx, purtând o corespondenţă susţinută cu K. Marx şi Fr. Engels. Lucrarea „Studii privind reforma economiei naţionale" (1880) prezintă dezvoltarea capitalismului în Rusia prin prisma ideologiei poporaniste, (n. edit.)

[274] I. Delewski: *Les idées «des narodniki» russes*în «Revue d'Economie Politique» (35-e année No. 4. 1921). Punctul de vedere marxist din această controversă îl expune *Rosa Luxemburg* în opera ei: *Die Akkumulation des Kapitals* (1921), p. 239-295. O recapitulare a disputei în faza ei primă a făcut-o *Achile Loria: La controversia del Capitalismo in Rusia* în „Nuova Antologia" XI 1926 citat de *W. Sombart Das Wirtschaftslcben im Zeitaiter des Hochkapitalismus* (1927), p. 470.

sfârşit fatal va fi transformarea societăţii capitaliste într-o societate socialistă, întocmai ca în toate celelalte ţări din apusul Europei.

Social-democraţii ruşi îşi întemeiau acest atac împotriva poporanismului pe teoriile lui Karl Marx.

4. S-a întâmplat însă, în zilele noastre, un fapt foarte interesant, mai ales pentru psihologi, specialiştii în manifestările morbide ale spiritului omenesc. S-a descoperit o corespondenţă între Vera Zasulici[275], o social-democrată rusă, şi Karl Marx, care este întrebat de Vera Zasulici acum 55 ani, la 16 Februarie 1881, ce părere are asupra evoluţiei sociale a Rusiei, mai ales în legătură cu existenţa comunităţii agrare, a mirului rusesc. Şi Marx dă un răspuns. Despre această corespondenţă, timp de 45 de ani, lumea socialistă nu a ştiut absolut nimic. În timpul din urmă, s-au găsit conceptele acestei scrisori a lui Marx către Vera Zasulici, în arhivele lui Lafargue[276]. Într-un calendar rus din 1889 (Kalendar narodny voly) se amintea: „cu ce bună dispoziţie s-a hotărât Karl Marx, în ultimii ani ai vieţii sale, la chemarea comitetului din St. Petersburg, să scrie special pentru Rusia o broşură asupra evoluţiei posibile a comunităţii noastre agrare, „asupra unei chestiuni de aşa interes arzător pentru socialiştii ruşi”. În vara anului 1923 s-a aflat că în arhiva lui Axelrod[277], alt socialist rus, care a

[275] Vera Ivanovna Zasulici (1851-1919), activistă a mişcării muncitoreşti ruse, adeptă a social-democraţiei menşevice. A tradus în ruseşte operele lui Marx şi Engels. A trăit mulţi ani în emigraţie în Elveţia, unde a participat la fondarea organizaţiei „Eliberarea muncii”. Adeptă a alianţei dintre proletariat şi burghezia liberală, (n. edit.)

[276] Paul Lafargue (1842-1911), om politic francez. Discipol şi ginere al lui K. Marx, a propagat ideile acestuia în mişcarea muncitorească franceză, înfiinţând, împreună cu Jules Guesde, Partidul Muncitoresc Francez între 1879-1882. (n. edit.)

[277] Pavel Borisovici Axelrod (1850-1928), militant social-democrat rus, aderând la orientarea menşevică. Adept al creării unei „alianţe muncitoreşti" fără de partid. A participat la crearea grupării

trăit şi în Bucureşti, s-a găsit o scrisoare a lui Karl Marx. Făcând o comparaţie între conceptele găsite şi această scrisoare, s-a identificat că era răspunsul dat de Karl Marx, Verei Zasulici[278].

Editorul, care a publicat această scrisoare, n-a putut să-şi ascundă surprinderea că nu înţelege, nici până astăzi, „adevăratele motive pentru care această scrisoare a lui Marx, care se raporta la o chestiune atât de viu discutată în cercurile revoluţionare ruse, a fost dată uitării şi a rămas necunoscută. Nici Axelrod, nici Plehanov[279], nici Vera Zasulici nu şi-au adus aminte de această scrisoare a lui Karl Marx. Şi doar Vera Zasulici, în scrisoarea către Karl Marx, cerea autorizarea „să publice răspunsul său, traducându-l în limba rusă, pentru a pune în cunoştinţă pe socialiştii ruşi despre ceea ce crede maestrul socialismului european în această problemă”.

Din analiza acestui schimb de scrisori se va înţelege pentru ce n-a fost dat publicităţii timp de 45 de ani.

Vera Zasulici, întrebând pe Marx despre părerile sale asupra evoluţiei sociale a Rusiei, pune următoarea alternativă în privinţa mirului rusesc: „Comuna rurală eliberată de exigenţele nemăsurate ale fiscului, de plăţile la stăpânii feudali şi de administraţia arbitrară, este capabilă să se dezvolte pe calea socialistă, adică să organizeze, puţin câte puţin, producţia ei şi distribuţia pe baze colectiviste”, sau „dacă, dimpotrivă, comuna este destinată pieirii, nu-i rămâne socialistului, ca atare, altceva de făcut decât a se deda la calcule mai mult sau

---

„Eliberarea muncii”. După 1900 l-a combătut pe V.I. Lenin, iar în 1917 a emigrat din Rusia, după victoria revoluţiei bolşevice, (n. edit.)

[278] Marx-Engels Archiv „Zeitschrift des Marx-Engels-Institut in Moskau” (1925). Editat de D. Riazanov; vol. I, p. 309-345.

[279] Gheorghi Valentinovici Plehanov (1856-1918), militant socialist rus. Propagator al ideologiei marxiste, a înfiinţat în 1883 la Geneva gruparea „Eliberarea muncii”. În 1903 a aderat la aripa „menşevicilor" din Partidul Social Democrat Rus. (n. edit.)

mai puţin întemeiate pentru a afla, în câte zeci de ani, pământul ţăranilor ruşi va trece din mâinile lor în acelea ale burgheziei, în câte sute de ani capitalismul va atinge în Rusia o dezvoltare asemănătoare celei din Europa apuseană”.

Răspunsul lui Marx reiese mai clar din cel dintâi concept, în care ideile sunt mai dezvoltate, deşi nu toate sunt duse până la capăt. Iată ce spune Marx:

„Tratând despre geneza producţiei capitaliste, am zis (secretul ei este) că există în fond separaţia radicală a producătorului de mijloacele de producţie” (pag. 315 col. I ediţia franceză a „Capitalului”) şi că „baza acestei întregi evoluţii este exproprierea cultivatorilor. Ea nu s-a săvârşit într-o formă radicală, până acum, decât în Anglia. Dar toate celelalte ţări ale Europei occidentale parcurg aceeaşi mişcare” (l. c. C. II).

„Deci am restrâns expres fatalitatea istorică a acestei mişcări la ţările Europei occidentale. Comparaţi, vă rog, cap. XXXIII, unde se citeşte: mişcarea de eliminare, transformând mijloacele de producţie individuală şi disparată în mijloace de producţie socialmente concentrate, făcând din proprietatea pitică a celor mulţi, proprietatea colosală a câtorva, această dureroasă, îngrozitoare expropriere a poporului muncitor, iată originile, iată geneza capitalului… Proprietatea privată, întemeiată pe munca personală, va fi înlocuită prin proprietatea privată capitalistă, întemeiată pe exploatarea muncii altora, pe salariaţi” (pag. 340 C. II).

„Astfel, în ultima analiză, ea reprezintă transformarea unei forme de proprietate privată într-o altă formă de proprietate privată *(mişcarea occidentală)*”.

Marx precizează, deci, că a restrâns expres „fatalitatea istorică” a evoluţiei capitaliste, la ţările occidentale.

Mai departe Marx se întreabă: cum se va petrece în Rusia această evoluţie „întrucât pământul, în mâinile

ţăranilor ruşi, n-a fost niciodată proprietatea lor privată?”.

El relevă faptul istoric că au existat şi aiurea comunităţi agrare şi s-au dizolvat şi, analizând presupusa inevitabilitate istorică a dizolvării comunităţilor agrare, afirmă că „în Rusia, datorită unei combinaţii de împrejurări unice, comuna rurală, încă stabilă pe scară naţională, se poate desface treptat de caracterele sale primitive, dezvoltându-se direct, ca un element al producţiei colective, pe o scară naţională. Tocmai datorită contemporaneităţii producţiei capitaliste, ea îşi poate apropia toate dobândirile pozitive, fără a trece prin peripeţiile ei teribile”[280].

Iar în conceptul al doilea, după ce schiţează cursul evoluţiei occidentale a proprietăţii, Marx se întreabă cum ar putea fi introdusă în Rusia, unde pământul n-a fost niciodată „proprietatea privată” a cultivatorului, şi afirmă următoarele:

„Pentru a se întemeia producţia capitalistă în Rusia, ea trebuie să înceapă prin abolirea proprietăţii comunale şi exproprierea ţăranilor, adică a marii mase a poporului. De altminteri aceasta este dorinţa liberalilor ruşi... însă dorinţa lor dovedeşte mai mult decât dorinţa Ecaterinei a II-a[281], de a implânta în solul rus regimul occidental al meşteşugarilor Evului de mijloc?”[282].

„Cert. Dacă este ca producţia capitalistă să-şi aşeze regimul ei în Rusia, marea majoritate a ţăranilor,

---

[280] Marx-Engels Archiv „Zeitschrift des Marx-Engels-Institut in Moskau” (1925). Editat de D. Riazanov; vol. I, p. 319.

[281] Katherine de Anhalt-Zerbst (1729-1796), soţia ţarului Petru al III-lea. împărăteasa Rusiei sub numele de Ecaterina a II-a (1762-1796). A guvernat Rusia în spiritul despotismului luminat, ţinând legătura cu Voltaire şi Diderot, dar a consolidat iobăgia. A contribuit la extinderea teritorială a Rusiei, anexând teritorii aparţinând Imperiului Otoman şi Poloniei, la împărţirea căreia a participat (1772- 1795). (n. edit.)

[282] Marx-Engels Archiv „Zeitschrift des Marx-Engels-Institut in Moskau” (1925). Editat de D. Riazanov; vol. I, p. 330.

adică a poporului rus, trebuie să fie transformată în salariaţi şi, în consecinţă, expropriată prin abolirea prealabilă a proprietăţii sale comunale. Insă, în orice caz, precedentul occidental n-ar dovedi prin nimic «fatalitatea istorică» a acestui proces”[283].

Rezultă clar că, cercetând evoluţia socială a Rusiei, Marx afirmă că acolo comuna agrară, existând încă (la 1881), pe o scară naţională, ea poate, tocmai din cauză că subzistă în acelaşi moment, când în celelalte părţi ale lumii se află un regim capitalist, să se transforme pe baze cooperative, însuşindu-şi anumite elemente tehnice şi să înlesnească astfel trecerea Rusiei la forma mai înaintată a producţiei colective, fără să mai străbată faza capitalistă.

Marx priveşte deci problema evoluţiei social-economice a Rusiei ca poporaniştii, expunând teoria ocolirii fazei capitaliste.

Mai mult decât atât, întocmai ca şi poporaniştii, el precizează că introducerea „pe cheltuiala ţăranilor şi în cultură de seră a ramurilor sistemului capitalist apusean, fără a dezvolta în nici un fel condiţiile de producţie ale agriculturii, este mijlocul cel mai potrivit pentru a uşura şi precipita furtul roadelor ei, prin intermediari parazitari”[284].

Fără îndoială că darea la iveală a acestei scrisori a lui Marx, către Vera Zasulici, dărâmă întregul eşafodaj teoretic al sociologilor, care sprijiniţi pe teoria marxistă cu privire la mersul evoluţiei economice a popoarelor, au încercat să facă plauzibilă ipoteza identităţii evoluţiei capitalismului occidental, cu aceea a realităţilor social-economice din răsăritul Europei.

După ce am constatat că un sociolog de valoarea lui Max Weber descoperă că evoluţia capitalistă este specific occidentală, am dovedit că Marx însuşi arată că

---

[283] *Ibidem,* p. 331.
[284] *Ibidem,* p. 327.

„fatalitatea istorică” a evoluţiei capitaliste este restrânsă la ţările din Europa occidentală.

Să verificăm aceste aserţiuni teoretice la lumina faptelor, aruncând o ochire generală asupra câtorva aspecte pregnante din dezvoltarea social-economică a Rusiei. Am ales în special Rusia ca scenă de observaţie a împrejurărilor social-economice din răsăritul Europei, mai întâi ţinând seama de extinderea şi populaţia ei; apoi, pentru a putea privi cu mai mare obiectivitate, ceea ce se înfăţişează acolo, decât s-ar fi presupus că se poate face referitor la realităţile noastre social-economice; dar şi pentru că noi facem parte din aceeaşi regiune a Europei şi urmăm aceeaşi linie în ceea ce priveşte dezvoltarea civilizaţiei; în sfârşit, pentru motivul că acolo se întâlnesc fenomenele cele mai caracteristice, potrivite să lumineze problemele până în adâncul lor.

Unii sociologi au pus în legătură directă, aproape de la cauză la efect, mercantilismul cu dezvoltarea capitalismului[285].

5. Mercantilismul nu este o doctrină, ci este politica economică urmărită de Statele absolutiste din secolul XVI până în secolul XVIII în scopul organizării forţei şi independenţei lor politice şi naţionale. Imboldul acestei politici l-a dat centralizarea teritorială şi politică, al cărei rezultat a fost formarea Statelor moderne şi tendinţele lor de consolidare şi expansiune politică.

Îndeplinirea sarcinilor publice şi întărirea forţei Statului înlăuntru şi în afară necesitau resurse financiare însemnate. Acestea nu se puteau realiza decât prin înmulţirea cantităţii de monedă, în special prin exploatarea minelor de metal preţios, sau prin deschiderea unor noi izvoare de impozite. Mijlocul întâi nu putea fi folosit decât de către ţările care erau în măsură a avea o parte din metalele preţioase din

[285] Astfel Şt. Zeletin: *Burghezia română* (Cultura naţională 1925), p. 18. «Mercantilismul e faza de formare a burgheziei».

America şi India, fie direct prin participarea la exploatarea lor, fie indirect, prin câştigurile comerţului extern şi ale navigaţiei, menite a aduce aurul şi argintul în ţara proprie.

Fără să fi identificat avuţia cu moneda, practica mercantilistă a urmărit, mai ales printr-o serie de măsuri, realizarea unei balanţe comerciale active pentru a se aduce în ţară moneda de care era nevoie, nu numai pentru Stat (administraţie şi armată), ci şi pentru viaţa economică privată. Mijlocul impozitelor şi taxelor nu putea fi folosit de către Stat, decât în măsura posibilităţilor economice. Se impunea deci, înainte de toate, să se sporească avuţia ţării şi forţele ei productive. Aceasta se putea aştepta de la unificarea vieţii economice a întregii ţări, de la sporirea populaţiei şi a posibilităţilor ei de activitate.

Unificarea vieţii economice s-a început prin sistemul monetar şi de măsuri şi greutăţi şi s-a întregit prin înlesnirea schimburilor şi circulaţiei interne prin desfiinţarea vămilor interioare şi construirea de drumuri, canaluri şi porturi. Politica demografică era călăuzită de ideea că oamenii formează temelia bogăţiei unei naţiuni. În consecinţă, s-a aplicat un întreg sistem de măsuri privitoare la încurajarea căsătoriilor, grija de educaţie a copiilor, îngrijirea săracilor, oprirea emigrărilor şi încurajarea imigrărilor, prin acordarea de privilegii, exempţiuni de impozite etc. Politica de producţie era stăpânită de ideea că Statul trebuie să conducă, să reglementeze şi să controleze întreaga viaţă economică. Ea urmărea încurajarea, prin toate mijloacele, a industriei, comerţului, dar şi a agriculturii. Ceea ce îi dă însă coloritul specific este străduinţa de promovare a comerţului extern şi protecţia specială a manufacturilor.

Pentru crearea de industrii se acordau monopoluri, prin legi şi avantaje speciale – subvenţii, scutiri de impozite, cesiuni de terenuri – se întemeiau manufacturi de Stat, se cumpărau secrete de fabricaţie etc.;

producţia era reglementată şi controlată; în caz de nevoie, braţele de muncă erau mânate cu forţa în manufacturi sau puse la dispoziţie din aziluri de orfani şi închisori. Atragerea întreprinzătorilor şi capitaliştilor străini, precum şi a tehnicienilor necesari, completa seria acestor măsuri.

Pentru a se garanta consumul producţiei interne, se interzicea importul produselor similare; în schimb, exportul era înlesnit chiar prin acordarea de prime.

Pentru stimularea comerţului exterior, se acorda monopolul unor companii privilegiate, iar coloniile erau rezervate exclusiv ca debuşeuri pentru ţările mame. În sfârşit, navigaţia era protejată, excluzându-se cu rigurozitate vasele străine, de la pescuit şi transport.

Nu trebuie să se creadă, însă, că această schemă a politicii mercantiliste şi-a găsit aplicarea întocmai, în toate Statele. „Mercantilismul nu este dogmă moartă, ci o practică vie a tuturor oamenilor de Stat de la Carol al V-lea[286] până la Frederic cel Mare[287]“ (Karl Bücher). În realitate, fiecare ţară a avut practica mercantilistă proprie, deosebită după organizarea regimului absolutist, împrejurările economice şi posibilităţile de expansiune[288].

---

[286] Carol de Habsburg (1500-1558), rege al Spaniei şi al Siciliei (1516-1556), împărat al Sfântului Imperiu Romano-German (1519-1556). A dus războaie repetate împotriva Imperiului Otoman, ţărilor protestante şi Franţei, încheiate prin pacea de la Augsburg (1555). S-a călugărit în 1556, murind la mănăstirea Yuste din Spania, (n. edit.)

[287] Frederic de Hohenzollern (1712-1786), rege al Prusiei, cunoscut sub numele de Frederic al II-lea cel Mare (1740-1786). Adept al despotismului luminat, a modernizat administraţia şi a reorganizat armata. A obţinut Silezia, în războaiele purtate împotriva Austriei, şi Prusia Occidentală, după prima împărţire a Poloniei (1772), dar participarea la Războiul de şapte ani (1756-1763) nu s-a încheiat cu succes, (n. edit.)

[288] Vezi I. W. Horrocks: *A Short History of Mercantilism* (Londra 1925); Georg Jahn: Mercantilismus, in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften,* Ed. IV, vol. VI (1925).

În liniile sale mari, mercantilismul apare ca o asociere a Statului cu interesele capitaliste. Statul este considerat ca fiind compus exclusiv din capitalişti şi întreprinzători şi toată politica economică este direcţionată de impulsurile date de interesele capitaliste[289].

Mercantilismul, privit ca uniunea Statului cu interesele capitaliste, a apărut în Anglia sub două aspecte. Sub aspectul mercantilismului monopolist. Crearea de industrii se face numai pe bază de monopol şi comerţul prin societăţi privilegiate, care erau subordonate intereselor şi controlului fiscal al Regelui, în specie al Stuarţilor[290], pe vremea cărora s-a inaugurat. Asemănător acestui sistem este mercantilismul lui Colbert[291] în Franţa.

Împotriva mercantilismului monopolist britanic au dus lupta Puritanii. Lupta lor contra Regelui a avut drept lozincă: „contra monopolurilor", care se acordau străinilor şi favoriţilor. Grupul restrâns de întreprinzători, care s-a format înlăuntrul breslelor, dar şi în afară, a biruit în momentul în care Parlamentul a decretat „incapacitatea electivă a monopoliştilor".

Al doilea aspect al mercantilismului britanic este mercantilismul naţional, care se limitează a proteja industriile existente, nu pe acelea create prin monopoluri. Îndată ce s-a constatat că toate creaţiile artificiale ale Stuarţilor, bazate pe monopol, s-au prăbuşit, s-a înţeles că mercantilismul naţional nu

---

[289] M. Weber: *Wirtschaftsgeschichte* (Munchen 1923) p. 295.

[290] Dinastia Stuart a domnit în Scoţia începând cu anul 1371, iar în Anglia între 1603-1714. (n. edit.)

[291] Jean Baptiste Colbert (1619-1683), om de stat francez, între 1664-1671 a deţinut funcţii importante la curtea regală, dirijând politica economică, fondând companii comerciale regale în India, Africa şi Canada. A uniformizat şi raţionalizat legislaţia şi administraţia în spiritul monarhiei centraliste. A întemeiat Academia de ştiinţe şi a înfiinţat Observatorul astronomic, (n. edit.)

trebuie să protejeze decât ceea ce se dezvoltă în chip liber.

În genere s-a constatat că efectele practicii mercantiliste au fost dubioase. Sistemul patentelor şi charte-lor, prin care se acordau monopoluri, s-a dovedit a fi fost mai mult păgubitor. Acordarea de monopoluri a dus la excese, impunându-se consumatorii în favoarea unor persoane, care nu aduceau nici un serviciu public. Companiile pentru comerţ s-au arătat a fi cauza urcării preţurilor şi a unor conflicte cu ţările străine, cu care acestea făceau comerţ. Toate aceste creaţii n-au supravieţuit nicăieri. „De aceea mercantilismul nu formează punctul de plecare al evoluţiei capitaliste, ci aceasta s-a îndeplinit, mai întâi, în Anglia, alături de politica monopolistă fiscală a mercantilismului, şi anume, în aşa fel că o categorie de întreprinzători, care s-au ridicat independent de forţa Statului, după prăbuşirea politicii monopoliste fiscale a Stuarţilor, au aflat în sec. XVIII concursul sistematic al Parlamentului. Pentru cea din urmă oară s-au aflat în luptă capitalismul iraţional şi raţional, capitalismul orientat după şansele fiscale şi coloniale şi monopolurile de Stat, şi capitalismul orientat după şansele pieţei, cercetate automat în virtutea serviciilor proprii comerciale. Punctul unde s-a izbit a fost Banca Angliei[292]. Ea fusese întemeiată de scoţianul Peterson, un aventurier capitalist din cei cultivaţi de Stuarţi prin acordarea de monopoluri. Însă din Bancă făceau parte şi oameni de afaceri puritani. Cea din urmă oară când Banca a deviat în direcţia capitalului aventurier a fost în problema Companiei Mării de Sud. Însă făcând abstracţie de aceasta, putem urmări în

[292] Bank of England, cea mai veche bancă din Londra, înfiinţată în 1694. Pe lângă emisiunea de bancnote, banca emitea titluri de stat şi accepta depozite. Majoritatea capitalului era subscris de particulari. în 1925 aceştia deţineau 14.553.000 lire sterline din capitalul total, iar restul de 3.104.201 lire era subscris de diverse instituţii. începând cu 1920 guvernatorul băncii a devenit Montague Norman, iar viceguvernator Alan G. Anderson. (n. edit.)

gestiunea ei, pas cu pas, cum influenţa lui Peterson şi a semenilor săi, a dat înapoi, în favoarea influenţei categoriei raţionale din membrii Băncii, care erau de origine directă sau indirectă puritană, sau erau sub influenţa puritană”[293].

Mercantilismul monopolist a fost aplicat în toate formele sale şi cu toată exagerarea în Rusia, de către Petru-cel-Mare[294], la începutul sec. XVIII. El a urmărit să aşeze bazele unui Stat naţional, complet independent economiceşte, întrebuinţând aproape toate mijloacele mercantilismului din apus şi altele noi, prin puterea de Stat, extinsă până la paroxism. Nu s-a cruţat nimic pentru a se aduce meşteşugari străini ca să-i înveţe pe nativi. S-au creat industrii noi, ca acelea a mătăsii şi lânii, şi pentru a se intensifica producţia acestor industrii, li s-au acordat prohibiri de import, scutiri de dări, subsidii şi privilegii monopoliste.

Manufacturile erau creaţii ale Statului sau ale particularilor, subvenţionate şi susţinute prin toate mijloacele politicii de Stat.

Deoarece nu exista, în societatea rusă, o clasă de oameni liberi, din care să se recruteze muncitori salariaţi, aceste manufacturi întrebuinţau servi, fie din cei aserviţi Statului, „ţăranii Ţarului”, fie din cei aserviţi domeniilor boiereşti sau mănăstireşti.

Prin urmare, toate manufacturile întemeiate aveau aceeaşi bază ca şi cultivarea solului - servajul.

Consecinţa firească a acestui sistem de organizare a muncii era inferioritatea şi scumpetea producţiei, ceea ce făcea ca toate acele manufacturi să nu poată trăi

---

[293] M. Weber: *Wirtschaftsgeschichte* (Munchen 1923) p. 299.

[294] Petru Romanov (1672-1725), ţar al Rusiei (1682-1725). A dus o politică energică de modernizare şi occidentalizare forţată a Rusiei în scopul creşterii puterii militare. L-a înfrânt pe regele suedez Carol al XH-lea la Poltava (1709) şi a cucerit litoralul Mării Baltice. A întemeiat oraşul Sankt-Petersburg, unde a transferat capitala în 1721, proclamând Rusia drept „imperiu”. A încurajat dezvoltarea ştiinţelor, înfiinţând Academia rusă. (n. edit.)

decât atât timp cât se bucurau de subsidii, scutiri de impozite şi privilegii monopoliste. Iar întreprinzătorii nu căutau profitul într-o administraţie economică a industriei lor, ci în subsidiile şi privilegiile de tot felul.

Existenţa acestor manufacturi nu schimba, de-altminteri, întru nimic structura economică a societăţii. Satele, populate de ţărani servi, trăiau aproape exclusiv din munca gospodăriei lor, închise în afară. Manufacturile produceau mai ales pentru clasa boierească şi foarte puţin pentru ţărănime. Sistemul servajului oprea în loc orice dezvoltare a oraşelor şi făcea cu neputinţă o dezvoltare industrială însemnată.

Singura excepţie o face industria extractivă, în special a fierului, dezvoltată de către întreprinzătorii străini, care întrebuinţau însă tot servi ca lucrători; apoi manufactura îmbrăcăminţii, sub imboldul necesităţilor armatei[295].

Toate aceste creaţii ale politicii lui Petru-cel-Mare au fost efemere. Ecaterina a II-a a putut să constate rezultatele triste ale acestor întreprinderi artificiale, care se prăbuşeau rând pe rând, cum „fabricanţii erau numai nominal fabricanţi”[296] şi s-a hotărât să înlăture sistemul monopolurilor personale şi să introducă libera concurenţă.

Efectul sigur al politicii mercantiliste a lui Petru-cel-Mare a fost descreşterea populaţiei. Ea s-a produs ca o mişcare firească a regimului de aservire a ţărănimii. În larga perioadă, care ţine de la Petru-cel-Mare până la generalul Kiseleff[297], condiţia ţăranului rus s-a apropiat din ce în ce mai mult de clasa servilor din despoţiile

[295] James Mavor: *An Economic History of Russia,* Ed. II (1925). Asupra politicii lui Petru-cel-Mare, vol. I Cap. V, p. 101 şi urm.; asupra dezvoltării industriale sub regimul servajului, cartea III, p. 431 şi urm.

[296] Dr. Karl Kramar: *Die russische Krisis* (München 1925) p. 81 şi urm. Din cele 300 «fabrici» care trăiau în timpul vieţii lui Petru-cel-Mare mai existau în 1780 numai 22 şi acestea mai erau în viaţă datorită comenzilor Statului.

orientale. Munca impusă ţăranilor în folosul stăpânilor sau a Statului devenea din ce în ce mai teribilă. Încă de sub Petru-cel-Mare condiţia ţăranului rus se înrăutăţeşte considerabil. Miliukow[298], comparând cifrele generale ale populaţiei Rusiei după recensămintele din 1678 şi 1710, a demonstrat că această populaţie n-a crescut, cum s-ar fi putut aştepta, ci a scăzut cu o cincime. Acesta este preţul teribil pe care l-a plătit populaţia apăsată a Rusiei, pentru reforma lui Petru-cel-Mare[299].

Pe când în apus mercantilismul coincide cu procesul eliberării ţărănimii din regimul servajului, în Rusia reformele mercantiliste ale lui Petru-cel-Mare se introduc în paralel cu apogeul aservirii maselor ţărăneşti. Nu este deci de mirare că, pe la 1700, începe a-şi face loc în poporul rus legenda că sfârşitul lumii se apropie şi că Anticristul s-a urcat pe tron în persoana lui Petru-cel-Mare[300].

În asemenea împrejurări este explicabil că în realitate, până la emanciparea ţăranilor, toate manufacturile din Rusia au vegetat, în primul rând pentru că n-au avut o piaţă internă de desfacere – ţăranul rus iobag nu cumpăra nimic, el trăia mai departe în „economia naturală”, cu nevoi foarte puţine, cu

---

[297] Pavel Dmitrievici Kiseleff (1788-1872), general şi om politic rus. S-a remarcat în timpul războaielor napoleoniene şi în războiul ruso-turc din 1828-1829. între 1829-1834 a fost preşedinte plenipotenţiar al divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, aflate sub ocupaţia Rusiei. Ajutat de elementele tinerei generaţii de boieri a elaborat Regulamentul Organic. Adept al iluminismului moderat, i-a sprijinit pe Gh. Asachi şi P. Poenaru în dezvoltarea învăţământului românesc naţional. Între 1856-1862 a fost ambasador al Rusiei la Paris, sprijinind procesul de unire al Principatelor Române, (n. edit.)

[298] Pavel Nikolaievici Miliukov (1859-1943), istoric şi om politic rus. Unul din conducătorii Partidului Constituţional-Democrat, a deţinut funcţia de ministru al afacerilor externe (martie-mai 1917) în guvernul provizoriu condus de Alexandr Kerenski, după revoluţia din februarie 1917. (n. edit.)

[299] Plehanov, *op. cit.* p. 139.

[300] *Ibidem*, p. 140.

mijloace şi mai puţine, stors de stăpânul feudal şi de fisc – şi-n al doilea rând pentru că înainte de emancipare nu exista o clasă de lucrători salariaţi liberi.

Numai când, după emanciparea de la 1861, începe să se formeze o piaţă internă, în măsura ridicării economice a ţărănimii, se dezvoltă anumite industrii.

Însă emanciparea de la 1861 a avut o pecete asiatică. Ţăranul emancipat a rămas fără nici un drept faţă de Stat, care se forţa să menţină vechea formă de proprietate ţărănească, cu redistribuirea periodică a câmpurilor în comunele rurale. Astfel, ţăranul „emancipat” a sărăcit şi sărăcirea sa a împiedicat creşterea pieţei interne pentru produsele industriale şi ca urmare dezvoltarea industrială.

Cu toate acestea, după emanciparea de la 1861, se observă un oarecare avânt industrial, sub imboldul protecţiei vamale, dar în anume ramuri chiar şi independent de aceasta. Exemplul îl prezintă dezvoltarea industriei textile, care s-a făcut fără orice alt ajutor din partea Statului, pentru că a găsit în masele largi ale ţăranilor eliberaţi un debuşeu, pe câtă vreme industria fierului, fără subvenţii şi comenzi de la Stat, n-a putut înainta pentru că ţăranii erau prea săraci ca să poată cumpăra maşini şi unelte agricole şi alte articole de fier[301].

În loc să se înţeleagă că numai prin extensia pieţei interne şi crearea unei clase de muncitori industriali, ca urmare a unei opere desăvârşite de emancipare a clasei ţărăneşti, se pot pune temeliile pentru o industrie naţională reală, s-a încercat a da imbold unui industrialism forţat printr-un protecţionism exagerat până la limitele interzicerii importului. Urcările continue ale tarifului vamal, făcute sub presiunea industriaşilor - în special ale cercurilor moscovite, a industriilor metalurgice din Ural, care lucrau în mod primitiv, întrebuinţând braţe de muncă superflue şi lucrând cu

[301] Kramar, *op. cit.* p. 80.

lemne în loc de cărbuni, producând scump – au avut urmări dezastruoase pentru întreaga dezvoltare economică şi socială Rusiei. Astfel, sub regimul taxelor vamale, prin care se ocrotea industria extractivă a fierului, se împiedica dezvoltarea industriei maşinilor agricole şi deci raţionalizarea agriculturii. Dar pe această cale s-a mers şi mai departe. În 1891 s-au pus taxe vamale mari pe maşinile agricole şi pe îngrăşămintele artificiale, adică pe ceea ce era necesar pentru a se dezvolta adevărata producţie naţională: agricultura rusă. Ţăranii lucrau cu pluguri de lemn pentru că barierele vamale opreau introducerea maşinilor agricole, pe care sărăcia gospodăriei ţărăneşti nu şi le putea procura.

O consecinţă a acestui sistem de protecţie exagerat a fost afluxul extraordinar de capital străin în Rusia. Preţurile fierului erau aşa de mari încât beneficiile care se puteau aştepta din industria metalurgică erau extrem de importante. Aceste beneficii atingeau în industria metalurgică 40%. Şi cine plătea aceste beneficii extraordinare, care se scurgeau în afara graniţelor Rusiei, prin dividende şi cupoane? Statul, cel mai mare consumator de fier, pentru că el avea monopolul căilor ferate; şi gospodăriile ţărăneşti care lucrau fără plug de fier.

Efectul acestor însemnate plasamente de capitaluri străine a fost „o deviere a dezvoltării economice a ţării. Exportul forţat artificial, favorizat de tarife reduse pe căile ferate, subvenţionarea industriilor pe socoteala agriculturii, a dus la mizeria şi nemulţumirea maselor ţărăneşti suprataxate şi fără aceasta”[302].

Partizanii acestui protecţionism extraordinar au fost pârghiile absolutismului rusesc, care îşi primeau răsplata de la stăpânii absoluţi, pe care ei îi sprijină la rândul lor. Exista un raport reciproc de interese între ei.

[302] L.L. Thung (Thung Liang Lee) and M.S. Miller: *The Political Aspect of International Finance in Russia and China,* în «Economica» (Londra 1925) No. 13, p. 73.

Economistul Schultze Gaewernitz crede că într-un regim absolutist nu se poate descoperi cât de mic e numărul celor care influenţează şi stăpânesc întreaga politică economică a Statului, pe când în Parlament raportul numeric real se descoperă. Pe lângă aceasta, este mai uşor să se influenţeze de către capitaliştii interesaţi în protecţia vamală extraordinară un regim absolutist, decât un Parlament întreg; numărul unui cabinet absolutist este mai restrâns decât numărul membrilor unui Parlament şi exercitarea controlului asupra sa este mai uşoară decât asupra unui Parlament întreg, care este şi el, la rândul său, controlat de electorii provinciali şi de presă, care dă alarma şi nu se poate ajunge la rezultate atât de absurde ca tariful vamal rus din 1891, care stabileşte aproape interzicerea importului maşinilor agricole într-o ţară în care se lucra încă cu pluguri de lemn![303].

Cu toată această politică de protecţionism exagerat, capitalismul industrial rusesc îşi încheie bilanţul său dinainte de războiul mondial cu cifre foarte modeste în ceea ce priveşte dezvoltarea producţiei industriale.

Este adevărat că industria textilă, a zahărului, industria metalurgică luaseră proporţii destul de însemnate, însă cota parte a producţiei industriale faţă de producţia agricolă şi extractivă era încă extrem de redusă. Industria metalurgică s-a putut ridica pentru că avea drept client Statul, dar şi ea, şi mai ales industria textilă, a trecut din criză în criză, ca urmare a recoltelor proaste şi a foametei periodice.

Ce efecte sociale a produs acest regim al mercantilismului monopolist şi al protecţionismului industrial exagerat, aceasta este în amintirea tuturor celor care au citit istoria socială contemporană a Rusiei, caracterizată prin regimul foametei cronice, ca rezultat tocmai al menţinerii sistemului de exploatare feudal al

[303] Kramar, *op. cit.* p. 96.

maselor producătoare ţărăneşti şi al suprapunerii unui regim de exploatare industrială prin monopol şi prin protecţii vamale exagerate, care storceau ultimul ban pe care putea să-l aibă producătorul rural.

6. Dacă privim acum transformarea vieţii sociale, pe care ar fi trebuit să o producă capitalismul în Rusia - dezvoltarea oraşelor – observăm, în primul rând, că nu există o cultură orăşenească rusească şi puţina care s-a dezvoltat a fost produsul recent al capitalismului de import, căruia îi lipseşte tradiţia seculară. Rusia a avut oraşe bogate şi republici orăşeneşti puternice în evul de mijloc, ca Novgorod şi Pskov, care erau de origine străină şi aveau o administraţie autonomă. Principii moscoviţi au zădărnicit dezvoltarea unor asemenea centre urbane libere, căci spiritul libertăţii orăşeneşti era în contrazicere cu principiul servajului, pe care l-a promovat şi apărat absolutismul bizantin al potentaţilor ruşi. În consecinţă, toate celelalte oraşe ruseşti erau centre administrative şi militare, fără nici un drept la viaţă proprie, fără nimic din apanajele pe care le-a avut oraşul apusean, creaţie a evului mediu, fără nimic din ceea ce el a creat şi lăsat moştenire culturală pentru generaţia actuală.

A lipsit însăşi necesitatea de a se întemeia oraşe mari, pentru că nu existau în Rusia condiţiile pentru naşterea unei vieţi burgheze. Economia naturală a durat până la emanciparea ţăranilor: industria casnică era prototipul organizaţiei economice; meşteşugarii erau rari, cei care fuseseră aduşi din străinătate erau puţini şi au rămas străini.

De aceea s-au format în Rusia aşezări orăşeneşti, cu străzi largi, cu case joase de lemn şi curţi mari, dar le-a lipsit oraşelor caracterul urban.

Transformarea de după emanciparea ţăranilor, când s-a introdus la baza economiei ruseşti economia bănească şi s-a dezvoltat industria, ca urmare a afluxului de capital străin, n-a putut să aibă influenţă mai adâncă

pentru că s-a întemeiat pe un regim agrar feudal. De aceea, la 1910, numai 13,7% din populaţie locuia la oraşe şi restul de 86,3% la ţară. În toată Rusia erau 678 oraşe şi 491840 sate.

Dacă creşterea, chiar americană, a oraşelor poate să înlesnească sporirea populaţiei, înmulţirea străzilor, a caselor înalte, şi chiar a sky-scrapers-ilor, ea nu poate să creeze peste noapte o cultură, cu influenţe ca cele produse de oraşele apusene. Din contră, dezvoltarea rapidă a oraşelor aduce cu sine un pericol mare social, pentru că lipseşte comunitatea de cultură, care formează fundamentul civilizaţiei orăşeneşti. O asemenea populaţie orăşenească nu poate fi unită decât prin comunitatea deprinderilor, necesităţilor reciproce, instinctelor şi plăcerilor, pe care le poate satisface mai uşor în aglomeraţii omeneşti.

Desigur, lipsa aceasta de oraşe cu caracter urban în Rusia, ca şi aiurea în răsăritul Europei, n-a rămas fără urmări sociale şi politice. Dacă, în Rusia, absolutismul bizantin, indolent şi pasiv – spre deosebire de absolutismul luminat şi progresist al apusului – a fost privit, până la revoluţia de la 1905, ca o instituţie religioasă şi mistică, aceasta se datoreşte împrejurării că n-a existat o clasă burgheză cu cultura sa proprie.

Nu se afirmă prin aceasta că n-au existat categorii sociale burgheze, cu interese capitaliste. Straturile superioare ale acestora se asemănau chiar cu cele ale burgheziei occidentale. Dar creşterea acestei „burghezii” s-a făcut într-o atmosferă de protecţionism, subvenţii, prime şi monopoluri, astfel încât ea n-a putut să dezvolte şi să manifeste un spirit de independenţă, singurele ei preocupări de ordin public fiind aranjamentele directe cu guvernele, pentru subvenţii, prime şi protecţie a „industriei naţionale”.

Însuşi *Plehanov*, marxistul prin excelenţă, recunoaşte caracterul acesta original al burgheziei ruse[304].

Totodată, în Rusia, nici după „emancipare” nu s-a dezvoltat o clasă ţărănească independentă, ci s-a întronat un nou feudalism, care sub influenţa industrialismului forţat, produs al politicii de Stat mercantiliste, a dus la regimul foametei cronice, care formează trăsătura fundamentală a structurii sociale a Rusiei.

În aceste împrejurări este lesne de înţeles că absolutismul s-a menţinut de-a lungul atâtor veacuri, dar tot atât de explicabilă apare şi prăbuşirea sa în revoluţia sovietică[305].

Revoluţia a dezvăluit, în lumina puternică a flăcărilor ei mistuitoare, că structura social-economică a Rusiei este produsul unei evoluţii speciale cu caracteristicile ei, fundamental deosebite de acelea ale lumii occidentale.

În Rusia, ca şi în tot răsăritul Europei, sociologul, cu privirea deschisă asupra realităţilor sociale, descoperă existenţa unui mediu social agrar ţărănesc, care implică dezvoltarea unei ordini economice, deosebită de ordinea economică capitalistă. Dacă se desparte harta Europei printr-o linie, care porneşte de la Baltica şi coboară înspre Adriatica, toată întinderea dinspre răsăritul ei este alcătuită de ţări, a căror organizaţie socială este dominată de economiile rurale ţărăneşti.

Revoluţiile agrare care au avut loc între 1917-1922 în Rusia, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Jugoslavia şi România, prin lichidarea definitivă a resturilor feudale şi prin extensia domeniului proprietăţii ţărăneşti, pe calea exproprierii, au avut drept urmare desăvârşirea în toate aceste ţări a structurii social-agrare ţărăneşti.

---

[304] Plehanov, *op. cit.* p. 154-155.

[305] Kramar, *op. cit.* p. 77 şi urm.

În afară de aceasta, nu se poate trece cu vederea că din cei 1900 milioane locuitori de pe globul pământesc, jumătate trăiesc în Asia, majoritatea în China, India şi Japonia, şi nu sunt decât tot ţărani. Iar în Rusia europeană, din 133 milioane oameni, 111 milioane sunt ţărani.

În toate aceste ţări ale lumii, forma tipică de organizare economică este economia familială sau semifamilială, care nu lucrează cu salariaţi.

Este deci timpul ca fără balastul teoriilor economice clasice, sau marxiste, care îşi au obârşia într-un mediu social-economic cu o structură deosebită, să se cerceteze realitatea agrar-ţărănească din răsăritul Europei.

Economiştii ruşi au întreprins, încă înainte de război, studii asupra structurii individuale a economiilor ţărăneşti, ca şi asupra economiei naţionale a popoarelor în care ele formează tipul dominant[306].

Aceste studii au dovedit deplin că tradiţia care există în ştiinţa economică contemporană de la David Ricardo, de a se socoti regimul economic actual, exclusiv capitalist, trebuie părăsită[307]. În toate ţările agrare, modul de producţie dominant nu este cel al economiei capitaliste, ci al economiei familiale, care nu întrebuinţează salariaţi. Aceste economii familiale ţărăneşti au o concepţie cu totul diferită despre profit şi o organizaţie de exploatare deosebită. Categoriile ştiinţei economice clasice, proprii economiei capitaliste: salariul, profitul, renta etc. nu se regăsesc în economia familială ţărănească iar încercarea de a interpreta fenomenele ei vitale, cu ajutorul lor, dă greş.

---

[306] A. Ciaianov: *Die Lehre der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft in Landbau* (Berlin 1923).

[307] A. Ciaianov tratează această problemă în legătură cu teoria economică în studiul său *Zur Frage einer Theorie der nichtkapitalistischen Wirtschaftssysteme*, în „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik”, Bd. III (1924).

Milioanele de economii familiale ţărăneşti nu stau astfel una lângă alta, încât una să fie izolată de cealaltă, ci sunt legate între ele printr-un sistem întreg de relaţii reciproce complexe şi formează o ţesătură social-economică specifică, devin oarecum o unitate naţional-economică.

Cercetându-se evoluţia agriculturii, se constată că capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a economiilor ţărăneşti, prin transformarea modului lor de producţie, pe baze capitaliste, ci numai prin aparatul comercial, supunând întreaga fiinţă a economiilor ţărăneşti poruncilor pieţei capitaliste şi trăgând din munca ţărănească „plus-valoarea” în forma câştigului comercial.

Legătura economiilor ţărăneşti cu sistemul capitalist al economiei mondiale o face comerţul şi, treptat, cu procesul de intensificare capitalistă, economia ţărănească intră tot mai mult sub influenţa sistemului capitalist, care domină economia mondială, mai ales când această intensificare se reazemă pe capital împrumutat, pe care-l pune la dispoziţie piaţa financiară generală, cum se întâmplă acum, mulţumită sistemului dezvoltat al creditului mărunt.

Dacă însă capitalul comercial şi financiar stăpâneşte căile care fac legătura între economiile ţărăneşti şi piaţa mondială, el lasă însă complet neatins modul lor de producţie, bazele existenţei economiilor ţărăneşti, pe care le face obiectul activităţii sale exploatatoare.

Există însă mijlocul ca toate căile care duc la piaţa mondială de mărfuri şi capital să fie aduse în stăpânirea economiilor ţărăneşti, prin organizarea lor într-un sistem de cooperative, menite să ia în posesiune întregul aparat de comerţ şi credit, care serveşte maselor ţărăneşti. În chipul acesta, ceea ce poate fi astăzi un mijloc de exploatare capitalistă devine un simplu instrument

tehnic prin care economia familială ţărănească îşi întăreşte existenţa[308].

În faţa acestei realităţi social-economice din statele social-agrare din răsăritul Europei, deosebite ca structură de statele capitaliste industriale, se impune o revizuire a orientării lor politice.

Orice organizaţie de Stat se întemeiază pe o economie naţională, al cărei randament condiţionează întreaga manifestare a vieţii naţionale şi desfăşurarea civilizaţiei proprii a fiecărui popor.

Orientarea politicii de Stat nu poate fi deci în dezacord cu structura social-economică a societăţii. Când ţesătura fundamentală a organizaţiei economice este formată din milioane de economii familiale ţărăneşti, care nu cunosc aproape deloc sistemul salariului şi au o concepţie deosebită despre profit şi rentabilitate, iar întreprinderile economice nu sunt elementul predominant în viaţa socială, când, prin urmare, ordinea economică nu este capitalistă, ci social-agrară, Statul aflat în această situaţie trebuie să-şi orânduiască întreaga sa politică în aşa fel, încât să deschidă drumul larg pentru dezvoltarea, în primul rând, a celulelor fundamentale ale organismului social, a economiilor ţărăneşti.

Ordinii economice social-agrare, necapitaliste, îi corespunde regimul cooperatist. Capitalismul nu poate avea nici o înrâurire asupra modului de producţie al economiilor familiale. În schimb, el le face obiectul exploatării sale în sfera procesului de circulaţie, prin aparatul de comerţ şi de credit. Rezultatele acestei activităţi se traduc printr-o scădere a productivităţii economiilor familiale rurale şi pauperizarea progresivă a membrilor acestora. Regimul cooperatist, luând în posesiune toate căile comerţului şi creditului, care

[308] A. Ciaianov: *Die volkswirtschaftliche Bedeutung der landwirtschaftlichen Genossenschaften*, în „Weltwirtschaftliches Archiv" Bd. 24/11 (1926).

stabilesc contactul cu pieţele mondiale de mărfuri şi capitaluri, salvează economiile familiale rurale de pauperizare şi, organizând producţia pe baze raţionale, asigură dezvoltarea maximă a forţelor de producţie naţionale.

Fireşte, cooperativizarea ordinii economice a Statelor social-agrare nu înseamnă o tendinţă de excludere a formelor de întreprindere capitalistă din celelalte domenii ale vieţii social-economice, ci numai o limitare a câmpului lor de activitate, impusă de condiţii de ordin natural şi de necesităţi naţionale.

IMPERIALISMUL ECONOMIC ŞI LIGA NAŢIUNILOR[309]

1. Când, în decursul războiului mondial, perspectivele cataclismului au devenit clare pentru omenire, în mintea oamenilor luminaţi, din tranşee a pornit lozinca: *„război războiului”*. Ideologii au început să răscolească istoria şi să reînvie acea idee care de atâtea ori a fost pusă în discuţie în decursul timpurilor – pacea eternă! Nu mai era însă vorba de formularea idealului pacifist, care frământase spiritul public înainte de marele război, ci era alt gând care străbătea cugetul de astă dată, era ideea să se atace cauzele conflictelor militare dintre state. Se ştia că acele cauze sunt de două feluri: cauze economice şi cauze spirituale. Cauzele economice erau sintetizate în caracterizarea situaţiei social-politice, din epoca dinaintea războiului mondial *drept imperialism economic*. Război războaielor presupunea dar o paralizare a acţiunii factorilor care produc conflicte dintre popoare, factori care sunt inerenţi sistemului imperialist capitalist; „război războaielor” însemna o acţiune de limitare a imperialismului economic, dacă nu cumva o eliminare a acestui sistem economic capitalist, în răsfrângerea sa social-politică.

A însemnat Societatea Naţiunilor[310], care a fost întemeiată a doua zi după armistiţiu, dacă nu o

[309] Notă. Prelegere ţinută la Institutul Social Român, în ziua de 10 Februarie 1924.

[310] Organism internaţional, cu sediul la Geneva, creat în 1920 de statele semnatare ale Tratatului de pace de la Versailles, cu scopul de a asigura pacea, securitatea şi cooperarea internaţională. În acest scop a organizat conferinţe pentru dezarmare. Nu a avut un caracter atotcuprinzător, întrucât Statele Unite ale Americii nu au aderat la Tratat, iar Germania a părăsit organizaţia după 1933. A aplicat sancţiuni Italiei pentru agresiunea din Etiopia, după 1936. (n. edit.)

eliminare, cel puţin o paralizare a acţiunilor producătoare de război ale imperialismului economic? Aceasta este întrebarea pe care ne propunem să o cercetăm în această prelegere. În acest scop, este necesar să ne întrebăm, înainte de toate, ce este imperialismul economic şi să cercetăm apoi cu s-a dezvoltat.

Pentru explicarea esenţei imperialismului în genere, s-au elaborat o serie de teorii: Deosebim trei categorii de teorii: teoria filosofică, teoriile socialiste şi teoria sociologică istorică.

a) Teoria filosofică a imperialismului este reprezentată de Ernest Seillière[311], care în opera sa „Introducere la filosofia imperialismului" socoate a fi descoperit câteva tipuri reprezentative ale imperialismului în Gobineau[312], Nietzsche[313], Jean Jacques Rousseau[314], Proudhon[315] şi Karl Marx.

Gobineau este reprezentantul teoriei imperialismului rasial, al ideii dominării rasei ariene

---

[311] Ernest Seillière: *Introduction à la philosophie de l'impérialisme* (Paris 1911). *L'impéralisme democratique* (1907).

[312] Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882), diplomat şi scriitor francez. A elaborat un „Eseu asupra inegalităţii raselor umane" (1853-1855), care a avut influenţă asupra teoreticienilor rasismului german, (n. edit.)

[313] Friedrich Nietzsche (1844-1900), filosof german. Critic al filosofiei kantiene şi creştine, elogiază în scrierile sale voinţa de putere generată de ascensiunea forţei vitale a indivizilor dotaţi cu energie deosebită, care se pot transforma în „supraoameni". Autor al lucrărilor „Astfel grăit-a Zarathustra" (1883), „Dincolo de bine şi de rău" (1886), „Crepusculul zeilor" (1889). (n. edit.)

[314] Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), scriitor şi filosof francez, de origine elveţiană. Adept al libertăţii şi egalităţii indivizilor, scrierile sale au pregătit opinia publică franceză pentru revoluţie („Discurs asupra originii inegalităţii dintre oameni" (1775), „Contractul social" (1762)). (n. edit.)

[315] Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), teoretician socialist francez, publicist. Pătrunse de un spirit individualist mergând până la anarhism, scrierile sale propagă ideea că numai prin desfiinţarea profitului capitalist se poate realiza dreptatea socială („Ce este proprietatea?" (1940), „Filosofia mizeriei" (1846)). (n. edit.)

asupra tuturor celorlalte rase, care este un derivat al ideii poporului ales şi a străbătut gândirea conducătorilor marilor State din timpurile vechi şi până astăzi. Este ideea dominantă în toate Statele imperialiste, care a fost formulată în cuvintele: „sarcina omului alb” de a civiliza restul lumii.

Nietzsche este reprezentantul imperialismului individualist, al „napoleonismului”. Este teoria stăpânirii unei personalităţi, mânată de glorie. A sa şi a poporului său! Este filozofia prestigiului, care este unită şi cu credinţe şi dorinţe strategice, care sunt totdeauna apanajele unui Napoleon.

Este apoi imperialismul lui J.J. Rousseau, „imperialismul plebeu”, caracterizat prin străduinţa de dominaţie a burgheziei.

În sfârşit, imperialismul lui Karl Marx, este un imperialism de clasă – dictatura proletariatului.

În aceste teorii filozofice asupra imperialismului, găsim ideea generală a luptei pentru existenţă a individului sau a clasei, sau a naţiunii, care duce la concluzia că imperialismul ar fi legea eternă a vieţii. De aceea, conceptele acestea filozofice nu ne pot lămuri asupra esenţei imperialismului economic.

b) Şcoala socialistă, în special neomarxismul, a adus o contribuţie serioasă la cunoaşterea imperialismului economic. Şcoala socialistă ştie să deosebească între războaiele naţionale şi între războaiele imperialiste. Fireşte, politica de cucerire a existat în toate timpurile, dar aceasta nu este, în toate fazele istoriei, imperialistă. Imperialismul este produsul fazei celei mai avansate a capitalismului: imperialismul economic nu apare decât la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Pentru definirea esenţei imperialismului economic teoreticienii socialişti au elaborat diferite teorii.

Kautsky socoate că „imperialismul este produsul capitalismului industrial, dezvoltat într-un grad înalt. El constă în încercarea fiecărei naţiuni industriale

capitaliste de a subjuga şi anexa un număr tot mai mare de teritorii agrare, fără consideraţie cu privire la naţionalitatea căreia îi aparţin teritoriile agrare”[316]. Posibilitatea acestui imperialism al Statelor industriale este derivată din superioritatea forţei militare a Statelor industriale asupra forţelor militare ale Statelor agrare. Imperialismul apare astfel, în această teorie, ca un rezultat al antagonismului dintre regiunile industriale şi regiunile agrare. Imperiul este înfăţişat ca un întreg economic; în centrul său se află aşezat Statul industrial, iar la periferii se întind, câteodată la distanţe mari, străbătând mări şi oceane, teritorii agrare cucerite. Este un fel de sistem planetar în care soarele ar fi Statul industrial şi planetele şi sateliţii ar fi acele teritorii agrare.

Teoria aceasta a lui Kautsky este şi incompletă şi inexactă. Este exact că lupta pentru teritoriile agrare, pentru colonii, este una din caracteristicile expansiunii imperialiste; dar politica imperialistă nu se mărgineşte la aceasta, ci constă şi în străduinţa de a anexa şi subjuga, sub o formă sau alta, şi provinciile industriale înconjurătoare. Nu mai departe, în timpul războiului mondial, s-au fixat ţeluri de această natură şi de o parte şi de alta a lagărului de luptători. Franţa şi-a fixat ca ţel Alsacia şi Lorena şi chiar bazinul Saare, nu numai din imbolduri ideologice naţionale, ci şi pentru că aceste regiuni erau teritorii industriale de mare valoare. Germania a dorit bazinul Brie, părţi industriale din Belgia şi Rusia, în special Polonia industrială, iar Rusia a dorit Galiţia şi Silezia, în afară de Constantinopol. De asemenea, tratatele de pace de la Bucureşti, de la Brestlitowsk şi Versailles, cuprind tendinţe de stăpânire asupra unor teritorii, care nu sunt agrare, ci au un caracter industrial foarte însemnat.

---

[316] Vezi: *The Foundations of Imperialist Policy* de M. Pavlovitch (London 1922) p. 46-54.

O teorie mai completă asupra imperialismului este teoria lui *Hilferding*[317], autorul faimoasei opere „Das Finanzkapital”. În această operă, Hilferding precizează că în faza din urmă a capitalismului, băncile au controlul definitiv asupra industriei. Hegemonia băncilor, a capitalului financiar, a capitalului produs prin emisiune de acţiuni, de scrisuri, obligaţiuni etc., aceasta este caracteristica ultimei epoci a capitalismului. Trusturile bancare, care au dominaţia asupra întregii vieţi economice, asupra industriei, agriculturii şi comerţului, care stăpânesc, prin urmare, întreaga viaţă economică a popoarelor, duc la conflictele imperialiste.

Politica agresivă a statelor capitaliste derivă din necesitatea de expansiune a capitalului financiar, împingând Statele să urmărească o politică de cucerire. În această fază a capitalismului, impulsul spre expansiune nu este dat numai de necesitatea exportului de mărfuri al Statelor industriale, ci mai ales de necesitatea exportului de capitaluri. Caracterul esenţial al exportului de capital este, însă, că el nu cunoaşte absolut nici o limită. Chiar şi Sahara poate fi, pentru capitalul financiar, un ţinut care să ofere o şansă de câştig, prin construcţia unei linii ferate sau orice ar necesita investiri de capital, cu o perspectivă de rentabilitate, pentru ca băncile emitente să poată să lanseze o subscripţie publică şi să adune capitalul necesar.

Dacă exportul de capital nu cunoaşte nici o limită, nici politica de cucerire, care este o consecinţă a exportului de capital, n-are nici o graniţă.

Sub influenţa acestei teorii a lui Hilferding, Kautsky şi-a modificat vechea teorie. El a socotit necesar a stabili o deosebire între capitalul industrial şi capitalul financiar,

---

[317] Rudolf Hilferding (1877-1941), om politic german de origine austriacă, deputat social-democrat. Teoretician marxist, a devenit cunoscut prin lucrarea „Capitalul financiar” (1910). (n. edit.)

în ce priveşte atitudinea în politica internă, şi în politica externă.

Capitalul industrial, prin natura sa, este liberal şi paşnic, pe câtă vreme capitalul financiar, tot prin natura şi esenţa sa, este un capital agresiv. Etapa dezvoltării capitalismului industrial a fost o epocă de liberalism, a fost lupta burgheziei împotriva absolutismului. Interesul capitalului industrial era să existe o ordine de drept şi această ordine de drept o reprezenta constituţionalismul şi parlamentarismul. Anarhia şi corupţia ar fi fost împotriva capitalismului industrial. Ca să se evidenţieze mai bine aceasta, se poate face o paralelă între dezvoltarea capitalului industrial în Anglia şi în Rusia. În ultima decadă din sec. XIX burghezia îşi schimbă rolul: nu mai apără cuceririle liberale; nu se mai interesează nici de constituţionalism, nici de parlamentarism, nici de libertăţile publice. Cursul reacţionar al burgheziei contemporane este o rezultantă a fazei actuale a capitalismului, dominată de capitalul financiar, care este reacţionar prin natura sa. Capitalul financiar este legat de ideea de trust, de monopol şi, de aceea, de cucerire. În consecinţă, zice Kautsky, acest capital financiar este dezlănţuitorul imperialismului economic.

Lenin[318] a făurit o altă teorie asupra imperialismului, prin care încearcă să înfăţişeze imperialismul, ca ultima fază de dezvoltare a capitalismului. Caracteristica esenţială a societăţii capitaliste moderne este, după Lenin, monopolismul. Sistemul sindical al capitalismului modern, reprezentat prin trusturile mari de cărbune, petrol, oţel, fier etc., face ca imperialismul să apară ca stadiul monopolist al capitalismului. În această epocă, are loc o fuziune între capitalul financiar şi capitalul trusturilor şi cartelurilor. Firește, acest proces s-a petrecut într-o serie de faze. Întâi s-a produs concentrarea producţiei şi a capitalului, care a avut ca urmare introducerea monopolului cu rol

[318] *Der Imperialismus als jüngste Etappe des Kapitalismus* (1921).

decisiv în viaţa socială. În al doilea rând, a urmat fuziunea capitalului bancar cu cel industrial şi crearea unei oligarhii financiare. În al treilea rând, exportul capitalului, distinct de exportul mărfurilor, a ajuns la o oarecare însemnătate. În al patrulea rând, s-au format asociaţii monopoliste internaţionale de capitalişti, care au împărţit lumea între ele, însă care n-au avut drept rezultat o excludere a cauzelor de conflict ci, dimpotrivă, o provocare de cauze noi de conflict (Ex. sindicatul şinelor, al electricităţii etc.). Imperialismul nu se dezvoltă decât după ce împărţirea lumii între popoare a fost terminată. Această împărţire a lumii s-a sfârşit în anul 1900.

După Lenin, monopolismul – această fază din dezvoltarea capitalismului – are într-însul sâmburele de degenerare, prin faptul că numai libera concurenţă, care oţelea energiile, a dus la progresul tehnic, prin invenţiile secolului al XIX-lea, pe câtă vreme monopolismul, care asigură câştiguri sigure, fără nici o muncă şi cu riscuri mărginite acestor fericiţi posesori ai capitalului, se transformă în parazitism şi nu poate duce decât la o decădere a civilizaţiei. De aceea imperialismul apare ca ultima fază a capitalismului. Aceasta este teoria lui Lenin.

c) În sfârşit, teoria sociologică istorică purcede de la analizarea devenirii şi fiinţei imperialismului prin exemple istorice tipice şi încearcă a uni imperialismul tuturor epocilor într-o privire sociologică[319].

Imperialismul apare astfel pentru sociologie ca un fenomen unitar.

„Imperialismul este un atavism. El intră în grupa mare de supravieţuitori ai epocilor trecute, care joacă un rol atât de important în fiecare situaţie socială concretă; face parte din acele elemente ale fiecărei situaţii sociale concrete, care nu pot fi explicate prin condiţiile de viaţă ale prezentului, ci prin condiţiile de viaţă ale trecutului,

[319] J. Schumpeter: *Zur Soziologie der Imperialismus* (Tübingen 1919).

din punctul de vedere al materialismului istoric, deci, totdeauna din raporturile de producţie trecute, nu din cele prezente. El este un atavism al structurii sociale şi un atavism al deprinderii de simţire individual-psihice. Întrucât necesităţile de viaţă, care l-au produs, au dispărut pentru totdeauna, el trebuie să dispară încetul cu încetul, cu toate că fiecare încurcătură războinică, deşi imperialistă, tinde să-i dea viaţă – ca element al structurii, prin aceea că structura, care este purtătorul său, decade şi în procesul evoluţiei sociale este înlocuită prin alte structuri, care n-au loc pentru el, şi elimină factorii de putere, care îl sprijină; ca element psihologic, prin procesul progresiv al raţionalizării vieţii şi prin absorbirea necesităţii funcţionale prin alte activităţi, printr-o transformare a destinaţiei energiilor războinice de până acum”[320].

Considerat ca un atavism, imperialismul nu mai apare ca o fază a dezvoltării capitalismului, ci dimpotrivă, ca o rămăşiţă a unei epoci trecute.

Tendinţele imperialiste prezente sunt o moştenire a absolutismului. Imperialismul absolutismului a înflorit înainte de revoluţia industrială, care a creat lumea modernă, deci înaintea epocii în care consecinţele au început să se manifeste în toate domeniile[321].

Economia capitalistă, întemeiată pe libera concurenţă, nu este deci un teren fertil pentru impulsuri imperialiste, dimpotrivă, ea produce tendinţe anticapitaliste. „Capitalismul este în fiinţa sa antiimperialist”[322].

---

[320] *Ibidem,* p. 49.

[321] *Ibidem,* p. 50.

[322] J. Schumpeter crede că în societatea capitalistă se dezvoltă următoarele tendinţe anticapitaliste:

a) O duşmănie principială faţă de războaie, expansiune, diplomaţie de cabinet, armate permanente, înarmări. Ex. radicalismul politic din Anglia; b) în toate ţările capitaliste au apărut partide pacifiste, atât de puternice, încât aproape orice război a însemnat o luptă politică internă; c) Muncitorimea industrială, creată

Teoria sociologică istorică, în formularea lui Schumpeter[323] nu neagă că o lume pur capitalistă poate avea „interese de expansiune imperialiste”[324]. Socoate însă că aceasta nu modifică întru nimic teoria, chiar din punct de vedere al materialismului istoric, „căci interesele obiective devin numai atunci active şi în special numai atunci se transformă în forţe politice - prezentând interes - când corespund dispoziţiilor popoarelor sau unor straturi populare destul de puternice”[325].

Dacă se constată că există, în societatea capitalistă, „interese de expansiune imperialistă”, o privire sociologică istorică nu poate să nu observe că acestea sunt totdeauna capabile să creeze dispoziţii favorabile imperialismului în straturile populare, prin mijloacele capitaliste de fabricare a opiniei publice îndeobşte cunoscute.

Deci, interesele de expansiune economică sunt în stare să transforme societatea capitalistă în purtătoare a tendinţelor imperialiste. De bună seamă, interesele de expansiune economică n-au acelaşi caracter şi aceeaşi forţă într-o lume organizată sub liberul schimb, ca într-una dominată de protecţionism. Dar în faza actuală a capitalismului, protecţionismul este un factor determinant în organizarea mondială, indiferent dacă – din punct de vedere teoretic – este sau nu un produs necesar al capitalismului.

---

de capitalism, este antiimperialistă; d) În epoca capitalistă s-au inventat multe metode de prevenire a războiului şi de arbitraj; e) Dintre toate Statele capitaliste, Statele Unite cuprind cele mai puţine elemente precapitaliste şi ca o consecinţă imperialismul Statelor-Unite ar fi cel mai slab (*Ibidem*, p. 53-56).

[323] Joseph Schumpeter (1883-1950), economist austriac emigrat în Statele Unite ale Americii, unde a publicat studii care reprezintă contribuţii remarcabile privind activitatea de întreprinzător, inovaţia şi creşterea economică, (n. edit.)

[324] J. Schumpeter: *op. cit.* p. 56.

[325] *Ibidem,* p. 53.

Protecţionismul este un propulsor al imperialismului, îngreunând aprovizionarea cu materii prime şi hrană, creează o atmosferă favorabilă în jurul tendinţei de lărgire a graniţelor vamale, în vederea realizării autarhiei economice a fiecărui Stat, aşează întreprinzătorii diferitelor ţări în poziţie de ostilitate reciprocă şi accentuează lupta pentru cucerirea debuşeelor.

Dar, mai presus de orice, politica protecţionistă favorizează formarea trusturilor şi cartelurilor. Cartelurile şi trusturile sunt organizaţii care oferă avantaje mari pentru întreprinzători - economii de cheltuieli, o politică de preţuri monopolistă şi o poziţie fermă faţă de muncitorime. Trusturile şi cartelurile sunt în măsură să vândă în interior cu preţurile reduse, adesea sub cost, pentru a distruge industria concurentă pe pieţele străine şi a le stăpâni apoi în mod monopolist. Această politică de dumping creează antagonisme puternice între întreprinzătorii din ţara exportatoare şi cei din ţara importatoare şi, ca urmare, o atmosferă încărcată în ambele ţări. Astfel exportul de mărfuri devine agresiv.

Tot regimul protecţionist, aşezând bariere în calea importului de fabricate, îmboldeşte întemeierea de industrii în străinătate, deschizând un nou drum exportului de capital.

Dar exportul de capital ia un loc foarte însemnat, în activitatea economică mondială, şi dă nota caracteristică fazei actuale a capitalismului. Impulsul exportului de capital este dat de sorţii unei rentabilităţi sporite, prin plasarea în străinătate a plusului de capital. Dezvoltarea exportului de capital a mers treptat cu perfecţionarea mijloacelor de comunicaţie, cu posibilitatea culegerii de informaţii exacte asupra situaţiei din ţările înapoiate şi cu introducerea în aceste ţinuturi a unor regimuri politice şi legislative, care micşorează riscul capitalului.

Organizarea in stil mare a exportului de capital a început însă odată cu dezvoltarea, în marile ţări

capitaliste, a unui sistem de mari bănci, a căror politică urmează aceleaşi principii monopoliste, ca şi aceea a trusturilor şi cartelurilor industriale.

Intre marea finanţă şi marea industrie s-a încheiat o alianţă intimă, deseori cu caracter de uniune personală, astfel că în sistemul capitalismului monopolist, marile bănci fuzionate cu cartelurile şi trusturile industriale, posedă o organizaţie şi conducere unitară, atotputernică şi tiranică.

Marile bănci, astfel organizate, dispunând de capitaluri ieftine, obţinute sub forma de depozite spre fructificare, au posibilitatea să facă exportul de capital lucrativ pentru ele. Astfel pornesc din diferite ţări capitaliste curente de capitaluri, care se întâlnesc, se încrucişează si se luptă între ele, cu ultima energie şi cu toate mijloacele, de la diplomaţie până la ameninţări războinice.

În această situaţie, concesia unei căi ferate, a unui izvor de energie sau stăpânirea unui teritoriu colonial constituie un măr al discordiei. Adesea, din cauza concurenţei, rentabilitatea scontată este redusă şi totuşi lupta se dă, pentru că scopul este să se dobândească un punct de reazem pentru cucerirea de noi debuşeuri şi exploatarea lor intensivă.

Cucerirea unei colonii capătă, în această fază a capitalismului monopolist, o semnificaţie deosebită. Dacă o colonie este administrată în regimul libertăţii economice, metropola are un câştig limitat. Dacă colonia este însă tratată monopolist, situaţia se schimbă. Munca nativilor este exploatată, mărfurile importate se desfac pe preţuri de monopol şi rata profitului este exagerată. Acelaşi interes este urmărit şi faţă de ţările europene, în care se izbuteşte a se stabili „zone de influenţă”. E suficient ca industria Statului în expansiune să fie mai puternică ca forţă de capital şi organizare, ca să trateze teritoriul „zonă de influenţă” ca o colonie, să-şi asigure izvoarele de materii prime şi piaţa de desfacere, să

stăpânească mijloacele de transport şi să exploateze munca ieftină.

Este cert, protecţionismul, favorizând dezvoltarea cartelurilor, exportul forţat de mărfuri - dumpingul - exportul de capitaluri, sub forma întemeierii de industrii în străinătate, exagerând tendinţele de autarhie economică, ca garanţie supremă în caz de război, dă impuls unei politici economice agresive şi, ca urmare, unei politici externe agresive, care culminează în războaie de expansiune. Însă protecţionismul, lupta pentru debuşeuri, colonialismul, tendinţa către autarhie economică şi exportul de capital, sau formarea de imperii mondiale, sunt exteriorizări ale imperialismului economic.

Caracteristica esenţială a imperialismului economic este dată de forţele dinamice, care produc acele manifestări exterioare. Acestea sunt: Statul şi forţa economică expansivă, unite „într-o comunitate de acţiune solidară, astfel că el pune la dispoziţia acelei forţe economice mijloacele sale de putere şi transformă scopurile acelei forţe economice în ţelurile sale de Stat „naţionale”[326].

Forţa economică expansivă aserveşte Statul intereselor sale. Astfel Statul o apără şi o întăreşte prin protecţionism, îi deschide calea expansiunii prin colonialism şi sfere de influenţă, o însoţeşte în exportul de capital, punându-i la dispoziţie flota, armata, administraţia şi diplomaţia.

Forţa economică conducătoare este, în faza actuală a capitalismului, capitalul financiar – marea finanţă. Aceasta imprimă pecetea ei imperialismului

---

[326] Arthur Salz: *Der Imperialismus der Vereinigten Staaten* în „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” Band 50 Heft 3 (1923) p. 567. Erich Marcks: *Die imperialistische Idee in der Gegenwart* (Dresda 1903) se exprimă în acelaşi sens: «Forţele noi economice sociale au nevoie de reprezentare puternică în lume; puterile Statului au devenit organele lor» (p. 7).

contemporan, care tinde tot mai mult să ia forma expansiunii capitalului[327].

Izvoarele imperialismului sunt concentrate în capitalul financiar al marilor bănci din Londra, New-York, Paris etc., cărora Statele respective le asigură concursul forţei lor – administraţia, armata, flota şi diplomaţia, sanctificând scopurile privat economice ale capitaliştilor, prin aureola naţională, care se creează, prin declararea lor ca ţeluri naţionale.

Statul contemporan este unit pe viaţă şi pe moarte cu forţa economică expansivă, care-i comandă politica imperialistă pe care el o urmează, cu atât mai mare elan, cu cât biruinţa ei întrevede o sporire a puterii şi a prestigiului său.

Fireşte, formularea ţelurilor politicii imperialiste învăluie caracterul ei specific. Astfel, ideea creării unui imperiu, care să afle înăuntrul graniţelor sale vamale satisfacerea tuturor nevoilor, ca o chezăşie a prosperităţii în timp de pace şi a siguranţei maxime în timp de război, deci ideea autarhiei economice, îmbracă politica imperialistă într-o mantie naţionalistă, care ascunde realitatea ei. Autarhia economică, deşi este una din manifestările imperialismului, nu formează caracteristica ei specifică. Imperiile mondiale, care realizează acel ideal: Statele-Unite şi Marea Britanie, au practicat şi continuă a practica politica imperialistă, mânate de tendinţele de expansiune ale capitalului financiar.

Faza contemporană a capitalismului este caracterizată prin transformarea centrului de greutate a vieţii economice a Statelor capitaliste de la industria

[327] Arthur Salz *(op. cit.)* socoate că poate face o deosebire între imperialismul lumii vechi şi cel al Statelor-Unite; cel dintâi ar fî un imperialism al cerealelor, petrolului şi bumbacului, şi-ar avea originea în îngustimea spaţiului de viaţă; cel american ar lua forma expansiunii capitalului. Socotim că aceasta nu corespunde situaţiei de fapt. Capitalul financiar este dominant astăzi în toate Statele capitaliste; el este deci *causa movens* a imperialismului economic.

textilă la industria metalurgică. Aceasta a favorizat dezvoltarea militarismului şi a industriei navale. Industria metalurgică a înlesnit dezvoltarea spiritului inventiv pentru a crea noi arme de luptă. Civilizaţia modernă, întregul proces tehnic şi ştiinţific, este întemeiat într-un grad înalt pe fier.

Germania producea, de pildă, în 1910, o cantitate de 600.000 tone de fier mai mult decât Anglia şi Franţa la un loc. Aceasta a înlesnit Germaniei hegemonia ei militară dinaintea războiului.

Conexiunea dintre industria metalurgică, militarismul şi construcţiile navale, clicile militare, consorţiile de bancheri şi trusturile industriale este cunoscută; Krupp[328], Schneider[329], Armstrong[330],

[328] Familie de industriaşi germani din regiunea industrială Ruhr. Alfred Krupp (1812-1887) a pus bazele uzinelor de armament greu de la Essen, începând producţia de tunuri din oţel turnat. Nepoata sa Bertha (1886-1957) s-a căsătorit cu Gustav Bohlen und Halbach (1870-1950), care şi-a adăugat numele de Krupp, dezvoltând în continuare uzinele, (n. edit.)

[329] Dinastie de industriaşi francezi, care a pus bazele uzinelor metalurgice de la Creusot, începând cu anul 1836. Eugen Schneider (1868-1942) a jucat un rol de seamă în industria franceză şi rusească a armamentului în timpul primului război mondial. După război el şi-a extins activitatea în Europa Centrală, unde a dobândit controlul asupra unor uzine metalurgice din Cehoslovacia (Skoda) şi Polonia (Huta Bankowa), pentru gestionarea cărora a înfiinţat în 1920 un holding cu numele „L'Union Européenne Industrielle et Financière”. (n. edit.)

[330] Armstrong Whitworth and Co. Ltd., firmă metalurgică înfiinţată de industriaşul şi inventatorul britanic William George Armstrong (1810-1900). Întreprinderile metalurgice aparţinătoare firmei au jucat un rol deosebit de important în producţia de armament în timpul primului război mondial. În 1927 unele uzine au fost vândute, formându-se Societatea Vickers Armstrong Ltd. în 1929 numele firmei devine Armstrong Whitworth Securities Co. Ltd. (n. edit.)

Vickers[331] sunt reprezentanţii cei mai tipici ai imperialismului din epoca dinainte de război.

Trebuie să mai accentuăm un fapt. Industria metalurgică domină industria cărbunelui, a cărbunelui negru cât şi a celui alb şi chiar cea a petrolului. Piaţa cărbunelui este absorbită în piaţa oţelului; minele de cărbuni aparţin totdeauna regilor oţelului, prin sistemul trusturilor.

Industria metalurgică este duşmanul păcii, este o industrie militară. Industria metalurgică este însă interesată şi în alte direcţii decât în industriile militare şi tocmai în acea direcţie se află şi liniile cele mai însemnate, care conduc spre imperialismul economic; este interesată în industria şinelor, a căilor ferate. Dacă ne dăm seama de marea expansiune a căilor ferate înainte de război – la 1845 erau numai 16.000 km de şine, iar la 1911 erau un milion de kilometri de şine – înţelegem uşor că, în legătură cu industria metalurgică, se poate vorbi şi de o politică a şinelor. Aceasta este legată de politica stăpânirii drumurilor mari ale lumii, care a dus la conflicte înainte de războiul mondial. Existau trei planuri cunoscute de drumuri mari, înainte de război: era planul B. B. B: Berlin-Bizanţ-Bagdad, plan care avea menirea să aducă toate ţările dintre Hamburg şi golful Persic sub influenţa economică germană; la acest plan, Anglia a răspuns prin planul C. C. C.: Cape Town-Cairo-Calcutta, care avea să lege Africa de răsărit,

[331] Familie de industriaşi britanici. întemeietorul ei a fost Edward Vickers, partener în uzinele de la Sheffield ale firmei Naylor, Vickers and Co. Ulterior, a înfiinţat uzinele de armament de la Millsands şi Wadsley. Fiii săi, Thomas (1833-1915) şi Albert (1838-1919), au întemeiat pe rând firmele Vickers, Sons and Co. (1867), Vickers, Sons and Maxim (1897) şi Vickers Ltd. (1911), care produceau armament, submarine, vase comerciale şi de război. În timpul războiului, preşedinte al companiei a fost Albert Vickers, între 1909-1918. După război, firma a fost condusă de Douglas Vickers, care a participat şi la capitalul societăţilor metalurgice româneşti de la Reşiţa şi Copşa Mică-Cugir. (n. edit.)

Arabia, Mesopotamia, Persia şi India; în sfârşit, al treilea plan era planul rusesc P. P: Petrograd-golful Persic, linia indo-europeană sau transpersiană.

Dar, în afară de aceasta, industria fierului şi a cărbunelui alcătuiesc fundaţia întregii industrii şi condiţia principală a puterii armate a unei naţiuni. De aceea, în condiţiile de pace, a jucat un rol important industria metalurgică. Am spus că Germania avea ţelurile sale, după cum Franţa, Anglia, Rusia le aveau pe ale lor. Germania avea ca ţel districtele carbonifere ale Belgiei, fierul din bazinul Brie, precum şi anumite districte polone; Rusia avea şi dânsa, la rândul ei, în vedere Polonia şi bazinul Don; Franţa a recăpătat Alsacia şi Lorena, Saare, pentru că în aceste teritorii erau cele mai importante depozite de minereu necesare pentru dezvoltarea industriei ei metalurgice. În sfârşit, chestiunea cărbunelui a jucat, după încheierea păcii, un rol însemnat în împărţirea Sileziei, Poloniei şi Cehoslovaciei.

2. Cum s-a dezvoltat imperialismul economic?[332]. Se poate spune că congresul de la Berlin din 1878 încheie o fază în istoria europeană. Se începe lupta pentru debuşeuri, pentru colonii şi sfere de influenţă, în care forţa politică a Statelor este pusă conştient în slujba expansiunii economice. Cu un sfert de veac înainte se produsese penetraţia în Asia şi Africa, însă era o acţiune sporadică, fără plan şi fără mare influenţă asupra politicii Statelor europene. Relaţiile Europei cu Africa şi Asia erau, în acelaşi timp, în întregime economice - erau relaţiile unor întreprinderi comerciale private în căutarea de debuşeuri. Uneori se realizau chiar dobândiri de teritorii, de către diferite societăţi comerciale; se produceau intervenţii ocazionale ale guvernelor europene, dar Statele europene, ca atare, n-aveau nici o

[332] Achille Viallatte: *Economic Imperialism and International Relations* (New York 1923); Leonard Woolf: *Economic Imperialism* (London 1921).

răspundere în promovarea şi protecţia intereselor economice ale supuşilor lor în afară. Lumea încă nu cunoştea ideea, care în final a devenit principiul fundamental al politicii, după care puterea Statului trebuie să fie folosită sistematic şi conştient pentru ocrotirea intereselor de expansiune.

Până atunci numai Anglia trecuse prin revoluţia industrială, în ultimii 20-30 de ani ai secolului al XIX-lea însă toate Statele continentale, apusene şi centrale, intraseră în această fază.

Revoluţia industrială, adică trecerea de la dominarea agriculturii în viaţa economică la dominarea industriei, în special a celei mecanice, a avut însă două consecinţe: a sporit imens populaţia Statelor industriale şi a concentrat această populaţie în centre mari industriale. Acest fapt a avut, la rândul său, două urmări: a trezit preocuparea asigurării hranei populaţiei din Statele industriale, care necesitau produse şi materii prime din lumea agrară, deoarece nu se mai puteau satisface cu producţia agricolă dinăuntrul teritoriului lor; în al doilea rând, această dezvoltare industrială, ducând la producţia de fabricate în masă, a născut necesitatea asigurării schimbului între produsele industriale şi cele agrare, asigurarea debuşeurilor. Aceasta a condus la o nouă epocă de colonizare şi de protecţionism vamal pentru apărarea debuşeurilor. Noua religie şi filosofie care se naşte în acest timp e cuprinsă în cuvântul lui Chamberlain[333], făuritorul ideii imperialiste în Anglia, acceptată universal: „Comerţul este cel mai mare dintre toate interesele politice”.

Industrializarea Europei apusene şi centrale impunea, în mentalitatea curentă a timpului, această idee. Această industrializare făcea necesară şi o

[333] Joseph Chamberlain (1836-1914), om politic britanic. Membru al partidului liberal, ministru al comerţului (1880-1886), apoi al Coloniilor (1895-1903). Adversar al autonomiei Irlandei, a provocat sciziunea partidului său, formând Partidul liberal unionist, (n. edit.)

emigrare de braţe, pentru că sporirea populaţiei depăşea posibilitatea de a găsi pentru toţi locuitorii ţării ocupaţii. Pe lângă intensificarea exportului de mărfuri pe o scară întinsă şi emigrările de oameni, exportul de capitaluri capătă în acest timp o însemnătate extraordinară şi devine un factor hotărâtor în conducerea politică.

Exportul de capital devine pentru oamenii de Stat o armă; bursele şi ministerele de externe ajung în strânsă legătură între ele. Cifrele următoare arată importanţa acestui fenomen: în 1900 investiţia de capital era evaluată la 100 miliarde lei aur pentru Anglia, 40-50 miliarde lei aur pentru Franţa, 20-25 miliarde lei aur pentru Germania. Numai în căile ferate erau investite atunci 20-25 miliarde lei aur.

Atunci s-a putut vorbi despre „diplomaţia dolarului". Fostul preşedinte al republicii americane, Taft[334], justifică aceasta când spune: „Dacă politica noastră externă nu trebuie să se abată câtuşi de puţin de la calea justiţiei, poate foarte bine să fie astfel condusă, încât să implice o intervenţie activă, ca să asigure pentru marfa noastră şi capitaliştii noştri oportunităţi de plasament favorabil, care trebuie să fie în folosul ambelor ţări."

Se produce însă, pe la 1873, un alt fenomen: criza agriculturii europene, datorită concurenţei Americii. Atunci, rând pe rând, Statele apusene, cu excepţia Angliei, trec de la sistemul vamal liberal la sistemul protecţionist. Protecţionismul este însă cel mai sigur val, îndărătul căruia prosperă cartelurile şi trusturile, care produc acea transformare a sistemului liberei concurenţe predominant în organizarea economică, la sistemul monopolului. Odată cu această schimbare în dezvoltarea vieţii economice, se iveşte şi dumpingul şi aceste împrejurări dau un puternic impuls imperialismului.

---

[334] William Howard Taft (1857-1930), om politic american. Membru al partidului republican, a deţinut funcţia de preşedinte al S.U.A. între 1909-1913. (n. edit.)

Toate aceste fenomene imperialiste se manifestă în toată amploarea lor, după ce împărţirea lumii între Statele capitaliste industriale e pe punctul de a se desăvârşi. Aceasta se întâmplă înainte de 1900. Anglia avusese supremaţia completă asupra globului. Ea începe însă să simtă concurenţa altor naţiuni industriale, în special a Germaniei şi a Statelor-Unite, care prin însăşi această dezvoltare, simt necesitatea de expansiune. Se duce atunci lupta pentru împărţirea Africii şi pentru expansiunea în Asia.

În Franţa mişcarea de expansiune este condusă de Jules Ferry[335], Eugène Etienne[336], Barthelemy-Saint Hilaire[337]. Motivul este aceeaşi necesitate de expansiune. Iată ce zicea Jules Ferry la 1883: „Este o chestiune de viitor, peste 50-100 de ani, deoarece va fi moştenirea copiilor noştri, pâinea lucrătorilor". În urmă, doctrina colonială e pusă în legătură cu protecţionismul. Franţa are nevoie de debuşeuri pentru industria şi capitalurile sale şi aceste debuşeuri nu pot fi mai sigure decât coloniile. Coloniile apar astfel ca o „supapă de siguranţă" pentru dezvoltarea Statelor industriale. În Germania,

[335] Jules Ferry (1832-1893), avocat şi om politic francez. Ministru al instrucţiei publice (1879-1883), preşedinte al Consiliului de Stat (1880-1881, 1883-1885). Politica sa colonială nu i-a adus succes, fiind nevoit să demisioneze după cucerirea regiunii Tonkin din Vietnamul de astăzi, (n. edit.)

[336] Eugène Etienne (1844-1921), om politic francez. A susţinut politica de expansiune, conducând un partid colonialist (L'Union Republicaine). Subsecretar de stat la Ministerul Marinei şi al Coloniilor (1887, 1889-1892), ministru de interne (1905), ministru de război (1905-1906, 1913). Membru al Consiliului Superior pentru Colonii, a înfiinţat Comitetul pentru Asia Franceză, (n. edit.)

[337] Jules Barthelemy-Saint Hilaire (1805-1895), om politic şi cărturar francez. A formulat teza misiunii civilizatoare a culturii franceze în coloniile administrate de Franţa, (n. edit.)

Bismarck[338], după 1870, vedea cu ochi buni abaterea interesului

Franţei, prin această politică colonială, de la interesele continentale. Deci, imediat după 1870, Germania trăieşte într-o epocă de indiferenţă colonială. La 1879 începe era protecţionismului, din necesitatea de dezvoltare a industriilor şi mai cu seamă din imposibilitatea plasamentului muncii. La 1882 se întemeiază Kolonialverein-ul şi se pretinde Statului o politică energică pentru ca şi Germania să participe la împărţirea Africii, care încă nu era complet divizată.

În expansiunea în Africa găsim afirmată tendinţa de cucerire şi subjugare a teritoriilor. În Asia lucrurile se schimbă. În afară de India, câteva părţi din China şi teritorii adiacente, unde procesul se întâmplă ca şi în Africa – în China, Persia şi Turcia – opera de expansiune nu se mai face prin cucerire şi subjugare definitivă, pentru că se născuseră prea mulţi concurenţi, erau prea multe şi prea grele luptele de cucerire şi atunci stăpânirea se face prin aşa numitele „sfere de influenţe”, în jurul cărora se dau bătăliile imperialiste.

Expansiunea în China nu începe însă din ultimul sfert al veacului trecut. De la 1842, când a avut loc cunoscutul război al opiumului, de la 1858, când se încheie tratatul de la Tien Tsin, de atunci datează originile expansiunii în China. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Rusia, Franţa şi Anglia dobândesc teritorii adiacente Chinei şi prin ele pătrund sub forma sferelor de influenţă înăuntrul Chinei. La 1894-95 are loc războiul chino-japonez şi rezultatul lui afirmă o nouă forţă între marile puteri, forţa japoneză, care e îndeobşte recunoscută şi

[338] Otto von Bismarck (1815-1898), om politic german. Chemat de regele Wilhelm să conducă guvernul Prusiei, între 1864-1871 Bismarck realizează unificarea Germaniei, prin războaiele purtate cu Danemarca, Austria şi Franţa. în 1871 Germania este proclamată imperiu, iar Bismarck devine cancelar al Reichului, funcţie pe care o deţine până în 1890. (n. edit.)

care a căpătat rangul de mare putere după războiul ruso-japonez.

În 1895, Rusia construieşte calea ferată spre Manciuria, la Port- Arthur. În această vreme încep „luptele pentru concesiuni” în diferitele sfere de influenţă. Un singur Stat se abţine de la această luptă: Statele-Unite, pentru că nu ajunsese încă la o dezvoltare capitalistă care să-i permită o expansiune imperialistă; de aceea poate să afirme „principiul porţilor deschise”; iar integritatea teritorială a Chinei este recunoscută.

În 1900, după revoluţia Boxerilor[339], se admite în China principiul porţilor deschise şi integritatea teritorială a Chinei este recunoscută, ceea ce limitează imperialismul economic pentru un timp.

Dacă trecem acum la dezvoltarea imperialismului Statelor Unite[340], observăm că abia la 1893 ele sunt în stare să facă export de fabricate în Europa, treptat însă industria lor s-a dezvoltat, trusturile oţelului, petrolului, navigaţiei devin forţe atât de mari, încât de la 1900 începe să se vorbească în Europa despre pericolul american. „Statist”, o revistă din Londra, scrie la 1900: „Capacitatea Statelor-Unite să concureze pe pieţele străine cu cele mai avansate naţiuni ale Europei a devenit manifestă în chip superlativ. Războiul cu Spania pentru Cuba face din Statele-Unite o putere colonială”.

Statele-Unite îşi extind treptat stăpânirea şi influenţa asupra regiunilor Nicaragua, Haiti, San Domingo, Havai, Filipine, Porto Rico. Încă în 1902 această expansiune ajunsese aşa de departe, încât un scriitor entuziast putea să scrie despre America: „Naţiunea debitoare a devenit principala naţiune

[339] Denumirea de „boxeri” a fost atribuită membrilor unei societăţi secrete chineze care în 1895 a început o agitaţie xenofobă susţinută, care a culminat cu răscoala din 1900, când au fost atacate legaţiile diplomatice europene. Puterile europene au reacţionat trimiţând o expediţie militară internaţională care a înăbuşit revolta, (n. edit.)

[340] Salz, *op.cit.*

creditoare. Centrul financiar al lumii, care a cerut mii de ani să călătorească de la Eufrat la Tamisa şi Sena, pare să treacă la Hudson între zorii zilei şi asfinţit”.

Prevestirea aceasta era prematură, pentru că criza financiară de la 1907 avea să deştepte America şi să o facă să vadă că nu e încă coaptă pentru imperialism. Dezvoltarea capitalistă a ajuns însă aşa departe, încât la 1913 Wilson[341] putea să spună următoarele vorbe, care deşi n-aveau încă răsunet imperialist, aveau totuşi un colorit naţionalist, care este, pentru marile State, preludiul imperialismului: „Auziţi de concesii la capitaliştii străini în America latină. N-auziţi de concesii la capitalişti în Statele-Unite. Nu li se acordă concesii! Sunt invitaţi să facă investiţii. State, care sunt obligate, din cauză că teritoriul lor nu se află înlăuntrul câmpului principal al activităţii şi întreprinderii moderne, să acorde concesii, sunt într-o astfel de poziţie, încât interesele străine sunt în măsură să domine afacerile lor interne, o situaţie totdeauna periculoasă şi gata să devină intolerabilă”.

Statele-Unite s-au opus concesiunilor la străini, nu numai înăuntrul lor, dar în tot domeniul Mării Caraibelor şi această opoziţie a fost primul semnal al imperialismului american, care s-a putut dezvolta cu uşurinţă la adăpostul tarifelor vamale.

În Germania, la 1895, se rupe echilibrul între agricultură şi industrie, în favoarea industriei. Curând după aceea, împăratul Wilhelm[342] putea să proclame că

---

[341] Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), om politic american. Membru al partidului democrat, preşedinte al Statelor Unite ale Americii între 1913-1919. A angajat S.U.A. în primul război mondial alături de Antantă. în 1918 formulează „cele 14 puncte”, care reprezintă un program de reorganizare postbelică a Europei, incluzând şi dreptul popoarelor la autodeterminare. A iniţiat formarea Societăţii Naţiunilor, dar Congresul american nu a ratificat aderarea. I s-a acordat premiul Nobel pentru pace în 1919. (n. edit.)

[342] Wilhelm al II-lea de Hohenzollern (1859-1941), rege al Prusiei şi împărat al Germaniei (1888-1918). După înlăturarea lui Bismarck a preluat conducerea efectivă a Germaniei, ducând o politică de

„viitorul Germaniei e pe apă”. Se începe construirea flotei germane şi, odată cu ea, politica colonială. La 1897 ea ocupă Kiauciau în China. La 1902 tariful protecţionist susţine această dezvoltare. Emigrarea şi exportul de capital încep să ia proporţii. Contele Apponyi[343] spune în această privinţă: „Călcâiul lui Achille în Tripla Alianţă este politica ei economică. Dacă este ca edificiul Triplei Alianţe să fie construit durabil, dacă această cea mai puternică dintre toate garanţiile păcii europene, trebuie să fie tare, pilaştrii politici, care singuri îl susţin astăzi, şi care se pot dărâma cu timpul, trebuie completaţi cu pilaştri economici”.

Germania a aplicat acest program prin exportul de tehnicieni şi capitaluri în ţările Triplei Alianţe[344] şi în răsăritul apropiat. Planul liniei Berlin-Bagdad era întocmit în acelaşi scop. „Aceasta deschidea influenţei Germaniei şi întreprinderii germane – spunea Bülow[345] – un câmp de activitate între Marea Mediterană şi golful Persic, pe fluviile Eufratului şi Tigrului şi pe malurile lor”... Germania era însă mortificată, îi lipsea un imperiu colonial şi aştepta o reajustare politică generală, care să producă o redistribuire a coloniilor şi a sferelor de influenţă.

---

intimidare a Franţei şi de contestare a hegemoniei navale a Angliei prin construirea unei puternice flote de război. Această politică a dus la declanşarea primului război mondial în care Germania a fost înfrântă, iar după izbucnirea revoluţiei din 1918 Wilhelm al II-lea a fost nevoit să abdice şi să părăsească ţara. (n. edit.)

[343] Albert Apponyi (1846-1933), om politic maghiar care a deţinut o mare influenţă la Curtea din Viena. După primul război mondial a reprezentat Ungaria la Conferinţa de pace de la Paris. (n. edit.)

[344] Alianţă politico-militară alcătuită din Germania, Austro-Ungaria şi Italia între 1882-1915, după care Italia a intrat în război împotriva foştilor aliaţi. în 1883 România a aderat în secret la Tripla Alianţă, dar în 1916 a declarat război Austro-Ungariei. Ţările Triplei Alianţe au fost numite „Puterile Centrale” (n. edit.)

[345] Bernhard von Bülow (1849-1929), om politic german. A deţinut funcţia de cancelar al Imperiului între 1900-1909. între 1888-1893 ambasador al Germaniei în România, (n. edit.)

În această fază a dezvoltării economice imperialiste, până la 1914, fireşte că trebuia să se stabilească un echilibru politic şi aceasta s-a făcut pe baza alianţelor şi contraalianţelor. La 1879 se întemeiază Tripla Alianţă, la 1891 Îndoita Înţelegere. Anglia făcea până atunci politica de „izolare splendidă”. La 1902 se face însă alianţa între Anglia şi Japonia şi această alianţă era semnificativă: se recunoştea necesitatea unui echilibru mondial, în afară de echilibrul european. La 1904 se încheie Antanta anglo-franceză.

Statele-Unite îşi păstrează această izolare şi nu se interesează decât de aşa-numita Pax americana.

În tot acest timp de echilibru politic nestabil, Germania e răscolită de dorinţa de expansiune. Ambiţia ei era motivată de o examinare critică a situaţiei ei geografice, de limitarea imperiului ei, prin uniformitatea climei, la o varietate redusă de produse agricole, din lipsa complementului ce i l-ar fi dat coloniile.

Aceasta a dat naştere la pangermanism, militarism şi expansiune navală. Planul liniei Berlin-Bagdad nu era socotit suficient. Germania avea în tot acest timp impresia că Franţa, Anglia şi Statele-Unite îi blochează calea spre împlinirea menirii ei istorice.

Imperialismul economic astfel dezvoltat, din ultimul sfert de veac dinaintea războiului, a creat antagonisme mari între marile puteri ale lumii. A fost pace de la 1870 până la 1914, cu mici intermezzi, dar aceasta n-a fost decât o pace armată, care se învederează prin cercetarea bugetelor – cheltuielile pentru armată şi flotă ajung la cifre fantastice.

În această atmosferă se dezvoltă războiul mondial. În timpul războiului mondial au apărut din nou străduinţele şi teoriile imperialiste. Germania reînvie teoriile de la 1904 ale lui Friedrich Naumann[346] asupra

[346] Friedrich Naumann (1860-1919). Politician, gânditor social şi scriitor german. A activat în mişcarea creştină de întrajutorare socială, fondând în 1896 „Uniunea Naţional-Socială”. În 1918 devine

Europei Centrale – teoria organismului economic complet, a independenţei economice absolute de care nu se bucură în lume decât Marea Britanie, Statele-Unite şi Rusia. Ca o contrapondere faţă de aceste organisme complete, Germania imaginează planul Europei Centrale, care avea să completeze lipsurile fiecărei părţi care avea să intre în această organizaţie economică.

Planul acestei Europe Centrale este imperialist, pentru că odată realizat, ar fi dat naştere la noi tendinţe de expansiune şi, ca urmare, la noi conflicte între Statele imperialiste.

Acest plan n-a rămas fără răsunet în lagărul celălalt şi conferinţa interaliată de la 1916, ţinută la Paris, a proclamat: „solidaritatea aliaţilor pentru restaurarea acelor ţări, care au fost victimele distrugerii, spolierii şi rechiziţiilor abuzive” şi „s-au declarat de acord să păstreze, în timpul întregii perioade a restaurării, izvoarele lor naturale pentru ţările aliate, de preferinţă faţă de toate celelalte”.

După armistiţiu acest plan nu s-a realizat. Planul acesta se opunea şi el faţă de imperialismul german. Firește, dacă ar fi fost realizat, ar fi fost o fericire, căci se asigura colaborarea tuturor Statelor aliate pentru refacerea fiecăruia din ele, dar întrucât se rezervau izvoarele de bogăţii naturale pentru ţările aliate, de preferinţă, şi se excludea lagărul celălalt, după încheierea păcii, prin acest fapt devenea un contraimperialism.

3. Dar planul nu s-a realizat şi între timp s-a lansat ideea Ligii Naţiunilor. Liga Naţiunilor trebuia să combată cauzele care provoacă războaiele. Înscrierea pactului ei

---

unul din fondatorii Partidului Democrat German. în timpul războiului a elaborat un program pentru organizarea unei comunităţi economice central-europene, publicând lucrarea „Mitteleuropa” (1915). Alte scrieri: „Noua politică economică germană” (1902), „Idealul libertăţii” (1908), „Partidele politice” (1910). (n. edit.)

în tratatul de pace de la Versailles însemna însă, de la început, că se crea un organism pentru asigurarea păcii lumii înlăuntrul unei organizaţii a păcii care, în orice caz, şi nici nu se putea să fie altfel, însemna o hegemonie a învingătorilor asupra învinşilor. Înfrângerea unui imperialism, a imperialismului german, se făcea, cu alte cuvinte, prin biruinţa altor imperialisme!

Pactul Ligii Naţiunilor începea astfel:

„Considerând că pentru a dezvolta o cooperare între naţiuni şi pentru a le garanta pacea şi siguranţa e necesar a accepta anume obligaţii de a nu recurge la război; de a întreţine relaţii internaţionale la lumina zilei, fondate pe justiţie şi onoare; de a observa riguros prescripţiile de drept internaţional recunoscute de acum ca o regulă de conduită efectivă a guvernelor; de a face să domnească justiţia şi a respecta scrupulos toate obligaţiile tratatelor, în raporturile industriale ale popoarelor”, se întemeiază în acest scop o Societate a Naţiunilor.

Care este organizarea acestei Ligi a Naţiunilor? Ea are două organe principale, în afară de secretariat: Adunarea şi Consiliul. Adunarea e alcătuită din reprezentanţii tuturor Statelor acceptate ca membre, iar Consiliul e compus din cinci reprezentanţi principali ai puterilor aliate şi patru reprezentanţi ai celorlalte State. În realitate, numărul de 9 este redus la 8 prin refuzul Americii de a participa la lucrările Ligii Naţiunilor. Consiliul are, ca şi Adunarea, o competenţă absolut nelimitată. Adunarea are un număr de 47 membri, în care majoritatea o au reprezentanţii celor patru mari puteri, pentru că toate celelalte State, cu rare excepţii, sunt într-un raport de influenţă politică faţă de aceste patru mari puteri. Din această organizare, de la început, învinşii erau excluşi, Rusia era izolată, iar Statele-Unite ale Americii refuzaseră să intre.

4. Să vedem care a fost atitudinea Ligii Naţiunilor, astfel constituită, faţă de cauzele economice, recunoscute ca producătoare ale conflictelor dintre popoare.

În primul rând, observăm că, cu toate că art. 3 din pact prevede că adunarea Societăţii Naţiunilor „se preocupă de toate chestiile... care afectează pacea lumii", art. 14 limitează efectul acestui principiu general, ridicând zidul impermeabil al suveranităţii naţionale a Statelor participante, în termeni formali. „Dacă una din părţi pretinde şi dacă Consiliul recunoaşte că diferendul priveşte o chestiune, pe care dreptul internaţional o lasă în competenţa exclusivă a acestei părţi, Consiliul o va constata într-un raport, chiar fără să recomande vreo soluţie".

Care sunt materiile pe care dreptul internaţional le lasă în competenţa exclusivă a Statelor? Tarifele vamale, imigrarea şi emigrarea, naturalizările, expulzările şi, mai presus de toate, controlul materiilor prime, cărbuni, minereuri, petrol etc.

Însă este inutil să mai insistăm, că toate acestea sunt obiecte generatoare de antagonisme şi tensiuni între State, astfel că dacă Societatea Naţiunilor este despuiată de orice drept de control şi intervenţie în aceste domenii, ea este de la început limitată, în opera sa de prevenire a cauzelor conflictelor dintre popoare.

În punctul 3 din cele 4 puncte wilsoniene, stă scris: „Îndepărtarea, pe cât posibil, a tuturor barierelor economice şi stabilirea unei egalităţi a condiţiilor comerciale între toate naţiunile, consimţind la pace, şi asociate între ele pentru păstrarea ei.

Armele disciplinei economice şi sancţiunile trebuie să fie lăsate pe seama acţiunii comune a tuturor naţiunilor cu scopul de a pedepsi pe acei care nu vor să se supună unui program general de justiţie şi egalitate".

Iar într-alt loc:

„Alianţele speciale, rivalităţile şi ostilităţile economice au fost izvorul politic al planurilor şi pasiunilor care au produs război, în lumea modernă. Ar fi o pace nesinceră şi nesigură aceea care nu le-ar exclude în termeni precişi şi hotărâţi.

Nu pot să existe combinaţii economice speciale egoiste înlăuntrul Ligii Naţiunilor şi nici boicotul economic sau excluderea nu pot fi aplicate, exceptând situaţia în care forţa sancţiunii va fi încredinţată Ligii ca un mijloc de control”.

Aceasta era ideologia. Să vedem ce cuprinde Pactul. Amintesc doar în treacăt că în Pact se prevede că doctrina lui Monroe[347] nu e în conflict cu principiul Ligii Naţiunilor, pentru ca de la început să apreciem aplicarea acestei ideologii internaţionale în ceea ce priveşte interesele Americii.

În art. 23 punctul e din Pact se prevede:

„Sub rezerva şi în conformitate cu prevederile convenţiilor internaţionale existente, sau care se vor încheia, membrii Ligii… vor lua măsuri să asigure şi să menţină *libertatea comunicaţiilor* şi *a tranzitului*, precum şi *un tratament echitabil pentru comerţ* pentru toţi membrii Ligii”.

Aplicarea acestui principiu a fost de la început îndoielnică. Delegaţii americani, de pildă, cereau o tolerare a tratamentului vamal preferenţial dintre colonii şi metropole, ceea ce exclude tocmai această echitate în raporturile comerciale; dar mai cereau şi aprobarea formării uniunilor vamale, care, când se realizează, duc tocmai la crearea unor organisme economice complete, cetăţile imperialismelor. Nu numai atât: delegaţii francezi au făcut propunerea foarte interesantă ca să se interzică

[347] James Monroe (1758-1831), om politic american. Preşedinte al Statelor Unite ale Americii între 1817-1825. în 1823 a formulat doctrina conform căreia refuza intervenţia puterilor europene în problemele continentului american, ca şi cea a Americii în chestiunile europene, (n. edit.)

concurenţa neloială în comerţul internaţional, să se ia măsuri contra dumpingului şi să nu se aplice taxe de export şi import asupra materiilor prime. Scopul acestei ultime propuneri era să se pună capăt, pe cât posibil, rivalităţilor economice în căutarea materiilor prime, să se suprime unele din cauzele conflictelor economice, care periclitează pacea lumii.

În redactarea vagă, pe care am citat-o, a art. 23, această chestiune, ca şi altele principale, erau însă ocolite.

Apoi, progresul către echitatea comercială a fost neglijat de Pactul Ligii Naţiunilor, iar tratatele de pace l-au îngreunat. Iată ce spune, în această privinţă, unul din cei mai interesanţi experţi americani de la conferinţa păcii – dl Allyn Aboth Young – şi acest punct priveşte situaţia din Europa centrală şi răsăriteană:

„Într-o direcţie trebuie să fie admis franc, tratatele redactate la Paris creează noi „bariere economice”... Fixând pentru cea mai mare parte a teritoriilor linii de despărţire între naţionalităţi, aceste fruntarii taie canaluri stabile de relaţii economice şi separă teritorii care au fost şi rămân dependente unele de altele. În parte, vechile sisteme economice ale Europei Centrale erau artificiale. Agricultura şi industria s-au dezvoltat înlăuntrul barierelor înalte tarifare, şi-au găsit în mod forţat pieţe foarte largi înlăuntrul acestor ziduri. Dar dacă era artificial, sistemul vechi de relaţii de schimb nu era mai puţin real. Nu poate fi răsturnat brusc, fără a provoca un zdruncin mai mare decât poate fi suportat de noile State, în condiţiile lor prezente de slăbiciune etc.”[348].

Clauzele economice ale tratatelor de pace de la Saint-Germain şi Trianon au prevăzut o încurajare a acestei situaţii prin suprimarea dorinţei unor înţelegeri comerciale între Statele din fosta monarhie austro-ungară. Această dorinţă însă nu s-a realizat şi aceste bariere economice, care s-au aşezat într-un mod nefiresc

[348] *What Really Happened at Paris* (1921) p. 315.

în raport cu situaţia reală, deşi artificial creată, au avut urmări rele.

Nici clauzele relative la tranzit n-au fost mai fericite. Principiul ca Statele fără ieşire la mare să aibă acces liber la mare, şi în tratatul de pace de la St. Germain[349] şi în cel de la Versailles[350], n-a dus decât la un sistem temporar, însă o convenţie generală care să asigure ieşirea la mare a Statelor, care n-au acces liber la mare, nici până acum nu s-a încheiat.

5. Dar dacă era un mijloc, prin care se putea combate sigur expansiunea imperialistă, era introducerea în art. 22 al Pactului a ideii mandatului, care constă în a se da unora din Statele mari mandat de a administra sau a pune sub protecţia lor teritoriile coloniale care fuseseră înainte de război stăpânite de Germania. Ideea călăuzitoare, exprimată în art. 22, era asigurarea bunei stări şi dezvoltări a popoarelor, care nu sunt încă în stare a se conduce singure, din fostele colonii germane şi din Turcia asiatică. Era astfel vorba de o misiune de civilizaţie, încredinţarea tutelei unor popoare înaintate, în calitate de mandatare ale Societăţii Naţiunilor.

Era o idee antiimperialistă.

S-au creat de la început trei categorii de mandate: mandatele A, B şi C. Mandatele A, în care intrau fostele teritorii ale imperiului otoman, care puteau fi recunoscute provizoriu ca naţiuni independente, administraţia lor fiind condusă de un sfat, cu asistenţa unui mandatar; mandatul B era dat pentru Africa centrală, iar mandatul C pentru sud-estul Africii, insulele din Pacificul austral, acestea urmând a face parte integrantă din teritoriul mandatarului.

---

[349] Tratatul de pace dintre Puterile aliate şi asociate şi Austria, semnat la 10 septembrie 1919. (n. edit.)

[350] Tratatul de pace dintre Puterile aliate şi asociate şi Germania, semnat la 28 iunie 1919. (n. edit.)

Iată însă constatările pe care le face unul din cei mai entuziaşti apărători ai Ligii naţiunilor, d-l Léon Bourgeois[351]:

„Nici regiunile care trebuiau să fie puse sub mandat, nici cui trebuie să fie încredinţate, nu intră în competenţa Societăţii Naţiunilor. Numai în lipsa convenţiei anterioare între membrii Societăţii Naţiunilor, Consiliul poate statua asupra gradului de autoritate, control sau administrare exercitat de către mandatar."

Consiliul Societăţii Naţiunilor a cerut, încă în 1920, principalelor puteri aliate, să-i desemneze, conf. art. 22, puterile mandatare, teritoriile şi condiţiile mandatelor şi nu primise nici un răspuns până la adunarea primă. În cursul anului 1920 a primit un răspuns parţial privitor la mandatele C. Dar reglementarea mandatelor A şi B întârzia, în special privitor la Asia Mică. În Februarie 1921 Consiliul Societăţii Naţiunilor a primit un protest, prin ambasada americană din Paris, din partea Statelor-Unite, în contra atribuirii şi definirii termenelor mandatelor, fără să se fi făcut aceasta în acord şi cu Statele-Unite. Dar Statele-Unite nu făceau parte din Liga Naţiunilor şi, totuşi, Statele-Unite protestau contra atribuirii insulei Jap Japoniei. Invitat să trimită un delegat pentru reglementarea mandatelor A şi B, guvernul Statelor-Unite nici n-a răspuns dar se ştia oficial că nu se stabilise încă acordul între puterile aliate şi Statele-Unite. Prin urmare, acorduri secrete se făceau nu înăuntrul Ligii Naţiunilor, ci între marile puteri.

Mandatele A erau o chestiune de politică generală, care se aştepta mereu să fie soluţionată înainte de a se putea atribui definitiv mandatele. Cu privire la mandatele B s-a făcut un acord între Anglia şi Franţa, în iulie 1922, când acordul s-a făcut şi cu America.

---

[351] Léon Bourgeois (1851-1925), om politic francez. Sprijinitor energic al Societăţii Naţiunilor, adept al cooperării şi unităţii europene, i s-a acordat premiul Nobel pentru pace în 1920. (n. edit.)

Era vorba de Africa orientală, Togo şi Camerun. Mandatele A nu se puteau reglementa, erau negocieri între Franţa şi Anglia pe de o parte, Statele-Unite pe de alta. Abia în iulie 1922 se recunoaşte Franţei un mandat asupra Siriei şi Palestinei, mandat aprobat în principiu de Consiliu: rămânea însă în suspensie hotărârea definitivă, până să se stabilească alt acord între Franţa şi Italia[352].

Concluzia este că crearea sistemului mandatului, deşi oferea oportunitatea ca să se aplice principiul egalităţii condiţiilor comerciale în toată rigoarea lui, n-a fost câtuşi de puţin riguros observat, decât doar în regiuni ca Africa centrală, unde erau interese mari economice în joc; în ceea ce priveşte însă mandatele asupra teritoriilor importante, unde erau bogăţii, şi mai ales bogăţii petroliere, acolo această idee a fost sabotată.

Ideea fundamentală, în antiteză cu ideea imperialistă, ideea mandatului, a fost deci denaturată în aplicarea ei, şi nici litera, nici spiritul art. 22 din Pact nu s-a respectat iar Anglia şi Franţa au obţinut drumuri largi pentru noi exploatări economice în Africa şi Asia.

Nimic nu poate arunca o lumină mai vie asupra situaţiei create, decât relatarea luptelor pentru petrol, care sunt intim legate cu acea operă de sabotare a ideii mandatului.

La 1920 are loc faimoasa conferinţă de la San-Remo[353]. Anglia este o putere petroliferă răsăriteană. Ea are petrol în Persia, Egipt, India, Burmah, Borneo. Dar Palestina, Asia Mică, Persia Nordică, Baku erau în afară de sfera petroliferă a Angliei. Franţa era destinată a fi puterea mandatară pentru Siria. În convenţia Sykes-

[352] Vezi Léon Bourgeois: *L'Oeuvre de la Sociétédes Nations (1920-1923)* (Paris 1923) p. 303-313.

[353] Conferinţa de la San Remo din 1920 a avut ca rezultat Convenţia de la 25 aprilie prin care reprezentanţii Angliei şi Franţei s-au înţeles ca toate acţiunile societăţilor petrolifere germane să fie împărţite între firmele din cele două ţări în proporţie de câte 50%. (n. edit.)

Picot, încheiată la 1915[354], nu se fixa dacă Mosulul intra în graniţa Mesopotamiei, deşi eroarea fusese îndreptată ulterior. Când se încheie armistiţiul, la 1918, Anglia înţelege necesităţile ei şi ocupă Mosulul. Convenţia de la San-Remo din 1920 a avut ca scop să facă un aranjament între Franţa şi Anglia în această privinţă. Se dau acestui aranjament două interpretări: interpretarea franceză (Fr. Delaisi) după care Lordul Curzon[355] ar fi spus lui Millerand[356]: ori semnezi convenţia cu Royal Dutch, ori nu dobândeşti Siria, şi interpretarea americană care spune că acordul între Franţa şi Anglia pentru Mosul s-a făcut pentru a exclude America.

Lupta pentru petrol apare însă mult mai însemnată dacă o privim ca o luptă între Anglia şi America[357]. Lupta

---

[354] Convenţia a fost încheiată de fapt în luna mai 1916 şi atribuia provincia Moşul, aparţinând atunci Imperiului Otoman, zonei de influenţă franceze. În Moşul se află bogate zăcăminte petrolifere, (n. edit.)

[355] George Nathaniel Curzon of Kedleston (1859-1925), om politic britanic. Secretar de stat pentru afacerile externe între 1919-1924, a jucat un rol important la tratativele de pace de la Paris, a fixat frontiera de răsărit a Poloniei (linia Curzon) şi a avut o contribuţie hotărâtoare la Conferinţa de la Lausanne (1923). (n. edit.)

[356] Alexandre Millerand (1859-1943), om politic francez, membru al partidului socialist. Ministru al comerţului şi industriei (1899-1902), ministru de război (1914- 1915), prim-ministru (1920), preşedinte al Republicii Franceze (1920-1924). (n. edit.)

[357] Vezi extrem de documentata lucrare *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E.H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923).

e dată de fapt între trusturile petrolifere: Standard Oil[358], Anglo-Persian[359] şi Royal Dutch Shell[360].

Ce înseamnă Standard Oil? Iată cum îl descrie un american: „O forţă galvanică inumană". „Îşi ţine cuvântul, totuşi e imorală; este continuu în câştig, totuşi e insaţiabilă; este inatacabilă şi totuşi perpetuu agresivă. Pentru toate acestea este o mare instituţie americană"[361].

Iar pentru a defini puterea lui Standard Oil, facem următoarea comparaţie: capitalul lui Standard Oil se cifrează la 700 milioane dolari şi capitalul trustului oţelului, cel mai puternic din lume, este de circa 850 milioane dolari.

Politica externă petroliferă a Statelor-Unite după război se identifică cu politica lui Standard Oil, aşa de mult, încât s-a putut spune, cu drept cuvânt, că înalţii demnitari din Washington au început a gândi, a vorbi şi a scrie ca funcţionarii lui Standard Oil.

Lupta dintre Anglia şi America pentru stăpânirea petrolului reiese perfect din corespondenţa dintre guvernul american şi guvernul englez privitor la

---

[358] Standard Oil Company of New Jersey, societate petroliferă americană întemeiată în 1882 de către John D. Rockefeller. A devenit cel mai mare trust petrolifer din S. U. A., astfel încât i s-au aplicat prevederile legislaţiei împotriva trusturilor, dar nu a putut fi lichidat. V. Madgearu a prezentat evoluţia companiei în cursul său de „Economie industrială" (1933-1934). (n. edit.)

[359] Anglo-Persian Oil Company, societate petroliferă întemeiată după 1900 de William Knox d'Arcy, care a obţinut dreptul exclusiv de prospecţiune în Persia (azi Iran). În 1914 majoritatea acţiunilor au fost cumpărate de guvernul britanic, (n. edit.)

[360] Societate petroliferă internaţională. În 1890, în Olanda, August Kessler întemeiază firma Royal Dutch Company care în 1907 fuzionează cu întreprinderea engleză Shell Transport and Trading Company, condusă de Marcus Samuel. Ulterior, compania unită a fost condusă de olandezul Henry Deterding, care a fost înnobilat în Marea Britanie, iar sediul societăţii a fost transferat la Londra, (n. edit.)

[361] *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E.H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923), p. 78-79

drepturile economice în teritoriile mandatare. Nota întâia a d-lui Davis, secretar de Stat la ministerul de externe american, către Lordul Curzon, se referă la „impresia în spiritul public american” că Anglia „s-a preparat în linişte” pentru monopolul petrolifer în Mesopotamia, ca parte integrantă din „politica generală petroliferă”. Se fac reproşuri reciproce între cele două guverne şi reprezentantul Statelor-Unite declară la un moment dat următoarele:

„În vederea asigurării Dv. că nu e intenţia puterii mandatare să stabilească vre-un monopol pe cont propriu sau orice fel de monopol, nu pot înţelege cum să interpretez dispoziţia convenţiei de la San-Remo, după care orice societate petroliferă particulară, care va exploata petrol în Mesopotamia, va trebui să fie sub control permanent englez”.

Cu alte cuvinte, se dă o lovitură împotriva aranjamentului petrolifer de la San-Remo, aranjament prin care Anglia arată că ea trebuie să aibă controlul permanent asupra tuturor câmpurilor petrolifere în Mesopotamia şi se atrage atenţia că aceasta este împotriva spiritului mandatelor, care cerea tocmai egalitatea între toate puterile în această privinţă.

S-ar părea că Statele-Unite sunt pe un teren absolut sigur în această privinţă. Putem descoperi însă câteva contradicţii în politica Statelor-Unite. Astfel, se declară că Statele-Unite sunt îndreptăţite „să participe la orice discuţie privind situaţia unor concesiuni petrolifere”, cum era Turkish Petroleum Company[362] din

[362] Societate petroliferă înfiinţată în 1912 pentru exploatarea ţiţeiului în regiunea Moşul, care atunci aparţinea Imperiului Otoman. Banca Naţională a Turciei deţinea 50% din capital, Royal Dutch Shell 25%, iar Deutsche Bank 25%. În 1914 întregul capital devine proprietate britanică. După război, când regiunea Mosul ajunge sub jurisdicţia statului Irak, firma îşi schimbă denumirea în Irak Petroleum Company, în 1923. Capitalul ei devine 47,50% britanic, 23,75% francez, 23,75% american, 5% proprietate particulară, (n. edit.)

Mesopotamia, şi anume pe baza principiului egalităţii economice în teritoriile mandatate; când însă Lordul Curzon aminteşte că această concesiune era dinainte de război, atunci nota americană schimbă teza – lucru interesant pentru politica imperialistă – şi spune că şi America trebuie să participe la această societate, în virtutea dreptului de a participa la câştigurile păcii, „consecinţă uzuală a asociaţiei în război”. Prin urmare era vorba de împărţirea prăzii! Statele-Unite, care nu primeau să încheie pacea cu Turcia şi să ia mandatul asupra Armeniei, cereau un privilegiu legal în exploatarea unor teritorii turceşti.

Politica „porţilor deschise”, afişată de Statele-Unite, era cerută pentru străinătate, fără a fi aplicată în interior. De exemplu, în reglementarea navigaţiei în apele Statelor-Unite, navigaţia pe coaste era rezervată vaselor americane.

Petrolul apare ca un factor imperialist determinant după război. Dovada este că petrolul a sfărâmat o serie de conferinţe internaţionale ţinute după război. Petrolul a sfărâmat conferinţa de la Genua[363] întâi. La 1922 s-a ţinut acea conferinţă, convocată ca să se citească celor de faţă evanghelia reconstrucţiei. Dar, s-a observat, cu drept cuvânt, că această evanghelie a reconstrucţiei se citea în faţa unor cinici. „Spaa[364] fusese conferinţa cărbunelui, San-Remo prima conferinţă a petrolului,

[363] Conferinţa s-a desfăşurat între 10 aprilie – 19 mai 1922, având ca obiectiv rezolvarea diferendelor financiar-economice şi raporturile ţărilor occidentale cu Rusia Sovietică, rămase nerezolvate sau în suspensie, (n. edit.)

[364] Conferinţă convocată din cauză că Germania nu-şi îndeplinea obligaţiile privind livrările de cărbune către aliaţi, conform tratatului de la Versailles. Protocolul semnat la 16 iulie 1920 la Spa preciza cantităţile de cărbune pe care Germania urma să le furnizeze Franţei între 1 august 1920 - 31 ianuarie 1921, sub supravegherea Comisiei de Reparaţiuni, precum şi modalitatea de calculare a preţurilor de vânzare, (n. edit.)

Genua a continuat pe San-Remo” şi la Haga[365] tot conferinţă a petrolului a fost[366]. La Genua s-a aranjat o mare lovitură petroliferă, lansându-se vestea că s-a încheiat acordul între Royal Dutch Shell cu Sovietele. Royal Dutch Shell era evident interesat în Rusia, dobândise interese în diferite societăţi petrolifere în Rusia, după cum era interesat în Baku şi Standard Oil. Francezii erau interesaţi indirect, căci băncile franceze aveau anumite acţiuni ale supuşilor ruşi care emigraseră în Franţa în timpul şi după război. Ce se întâmplă? Sovietele aveau nevoie să înceapă opera de reconstrucţie economică. Fusese un plan înaintat în chestiunea refacerii industriei petrolifere, un plan de cointeresare pentru formarea unui mare centru petrolifer în Rusia, în care să participe cu 25% din capital sovietele, cu 25% vechii proprietari şi 50% să se împartă între grupurile engleze, olandeze şi americane. Acest proiect a căzut. A căzut, mai întâi, pentru că nu a fost agreat congresul panrus petrolifer, dar mai ales din cauza lui Standard Oil, care n-a acceptat colaborarea cu Royal Dutch Shell Company. Guvernul american a repetat atunci refuzul său de a recunoaşte concesiunile date de Soviete din proprietăţile petrolifere confiscate. Standard Oil puse în mişcare şi pe interesaţii francezi şi belgieni. America declară principiul porţilor deschise şi pentru Rusia, dar în acelaşi timp manevra interesele franceze şi belgiene, pentru ca acestea să nu accepte alt principiu în ceea ce priveşte colaborarea cu Rusia, decât retrocedarea proprietăţilor confiscate, fără să se lase

[365] Conferinţă economică internaţională întrunită între 15 iunie – 19 iulie 1922 cu scopul de a continua lucrările conferinţei de la Genova. Ţările occidentale au cerut Rusiei Sovietice plata datoriilor Rusiei ţariste şi restituirea bunurilor proprietate privată naţionalizate, care înainte aparţinuseră cetăţenilor străini. Au promis, în schimb, acordarea de credite guvernului sovietic. Conferinţa s-a încheiat fără rezultat practic, (n. edit.)

[366] *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E.H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923), p. 127-142

Sovietelor posibilitatea să dea compensaţii foştilor proprietari, ci să-i repună în vechile drepturi. Royal Dutch Shell a prevăzut însă mişcarea şi ca să poată începe a participa la exploatarea industriei petrolifere a încercat să obţină agenţia exclusivă pentru exportul petrolului de la o societate petroliferă rusă, întemeiată de Soviete.

Aceasta a fost destul pentru ca toate planurile frumoase de reconstrucţie economică, aşteptate de ideologii din lumea întreagă, să fie lăsate de o parte şi conferinţa să se încheie într-o atmosferă de foarte mare neîncredere între puterile Antantei.

A urmat Conferinţa de la Haga. Ţelul acestei conferinţe era să restaureze unitatea aliaţilor, ruptă la Genua, şi să se menajeze susceptibilităţile petrolifere ale Franţei. Observatorul american la această Conferinţă a intervenit din nou pentru interesele lui Standard Oil şi s-a făcut o „antantă petroliferă", dezvoltată în sindicatul franco-belgian pentru protecţia intereselor franceze şi belgiene în industria petroliferă din Rusia. Apoi s-a format „un comitet internaţional pentru apărarea drepturilor tuturor proprietarilor" din teritoriile petrolifere ale Rusiei, comitet în care a intrat şi Royal Dutch Shell, trustul englez. Scopul era să se organizeze un boicot împotriva Rusiei. Rusia începe însă să exporte petrol, să ofere petrol la Londra; atunci Royal Dutch Shell a încheiat un contract important pentru importul de petrol din Rusia. Sindicatul franco-belgian, simţindu-se trădat de Royal Dutch Shell, a început o acţiune pe lângă d-l Poincaré[367] care, în Iunie 1922, a fost implorat să apere interesele petrolifere ale Francezilor şi Belgienilor.

[367] Raymond Poincaré (1860-1934), avocat şi om politic francez. Ministru între 1893-1906, şeful cabinetului de uniune naţională (1912-1913), a adoptat o atitudine fermă faţă de Germania. Preşedinte al Republicii (1913-1920). Preşedinte al Consiliului de Stat şi ministru de externe (1922-1924), a ordonat ocuparea regiunii Ruhr din Germania în 1923, provocând o criză politică internaţională. Revine la guvern între 1926-1929, acceptând devalorizarea francului în 1928. (n. edit.)

Astfel, această chestiune a petrolului a făcut ca şi a doua conferinţă de la Haga să fie sacrificată pe socoteala intereselor mărunte ale capitaliştilor interesaţi în petrol.

A urmat Conferinţa de la Lausanne[368], în cele două etape, Noiembrie 1922 – Februarie 1923, Aprilie-Iulie 1923. La Genua şi Haga a fost vorba de Baku, la Lausanne a venit din nou în discuţie Mosulul. Conferinţa din Lausanne mai e interesantă şi din alt punct de vedere, pentru că ea înseamnă o reîntoarcere la vechea metodă diplomatică, la tocmeală şi troc, fără a fi măcar ascunsă îndărătul afirmărilor idealiste ale lui Lloyd George[369], care se manifestaseră la Genua şi Haga. Ideea păcii, a lui Lloyd George, era tradusă acum, în această conferinţă, în ideea mai conservatoare a unei „înţelegeri petrolifere". Înţelegerea de la Lausanne e foarte însemnată, căci a dus la formarea unui front solid în chestia petrolului. Franţa şi Anglia au încheiat imediat un acord cu Mussolini, fiindcă Italia fusese exclusă de la orice participare la împărţirea terenurilor petrolifere, prin acordul de la San-Remo. Guvernul englez, de astă dată, s-a arătat conciliant faţă de guvernul american, declarând că nu e dispus să „conteste propunerea americană, că Statele-Unite au titluri de drept în teritoriile mandatate... ca un rezultat al victoriei americane şi aliate asupra Germaniei şi Aliaţilor ei,

---

[368] A avut ca rezultat încheierea Tratatului de la Lausanne (24 iulie 1923) între Puterile Aliate şi Turcia, care a refuzat să accepte Tratatul de pace de la Sevres (1920). Noul tratat recunoştea integritatea teritorială a Turciei, care a păstrat Tracia Orientală, (n. edit.)

[369] David Lloyd George (1863-1945), om politic britanic. Şef al aripii de stânga a Partidului liberal, a preconizat înfăptuirea unor reforme sociale, pe care le-a realizat fiind membru al guvernului (1908-1915). A fost autorul legii care restrângea privilegiile lorzilor (1911). În timpul războiului a fost ministru de război, apoi şeful unui cabinet de coaliţie (1916-1922). A jucat un rol important la tratativele de pace de la Versailles. În 1921 a recunoscut independenţa Irlandei, (n. edit.)

inclusiv Turcia”. Deci Standard Oil trebuia admis în „Turkish Petroleum Company”.

Chestiunea petrolului era însă legată de chestiunea graniţelor Turciei. Izmet Paşa cerea înapoi Mosul, Sulaimaniach şi Kirkuk, de fapt pentru că erau teritorii petrolifere şi formal din motiv naţional turcesc.

Conferinţa de la Lausanne a putut astfel fi reprezentată în caricatură sub forma unui mare bidon de petrol în jurul căruia erau steguleţe ale lui Royal Dutch Shell, Anglo-Persian şi Standard Oil.

Ceea ce a exasperat mai mult conştiinţele idealiştilor la conferinţa din Lausanne a fost reîntoarcerea la sistemul diplomaţiei sordide. Când se ardea Smirna, când refugiaţii creştini din Asia Mică nu-şi găseau un adăpost, America, Anglia şi Franţa luptau pentru stăpânirea petroliferă. America afişa din nou ipocrit politica de „open door” pentru a putea exploata de fapt petrolul din Mosul; Anglia afirma, tot aşa de ipocrit, că nu s-a interesat de chestiunea Mosulului din cauza petrolului! „Se afirmă – spunea Lord Curzon, ministrul de externe – că atitudinea guvernului britanic în chestia reţinerii Mosulului ar fi influenţată de chestia petrolului. Chestia petrolului din vilaetul Mosulului n-are nimic de a face cu argumentul meu. Am prezentat cazul englez cu totul independent de orice resurse naturale, care se pot găsi acolo. Nu ştiu cât petrol poate exista în vecinătatea Mosulului, sau dacă poate fi lucrat cu profit, sau dacă, după toate acestea, s-ar putea să se dovedească a fi o înşelăciune”.

Vorbind astfel, Lordul Curzon se prefăcea că nu ştie că modificarea aranjamentului din 1915 se făcuse tocmai pentru a trece Moşului în graniţa Mesopotamiei şi a-l scoate din Siria şi că Anglia era legată de Irak prin concesiunile petrolifere.

Aceeaşi lipsă de sinceritate o descoperim în afişarea principiului „porţilor deschise”. Într-adevăr, ce înţeles are acest principiu şi cum se practică? Statele-

Unite, când vorbesc de porţile deschise, înţeleg adesea porţile deschise pentru Standard Oil; Anglia înţelege porţi deschise înăuntrul dominioanelor pe care le stăpâneşte şi porţi deschise în Rusia şi alte ţări; iar Standard Oil, Royal Dutch Shell înţeleg deschiderea porţilor pentru proprietăţile private petrolifere din Rusia.

Teoretic, ideea porţilor deschise este versiunea petroliferă a principiului libertăţii comerţului, este esenţa principiului egalităţii de oportunitate[370]. În acest sens însă principiul „open door" este cu totul străin de mentalitatea americană. Cine cunoaşte legile navigaţiei, cu restrângerea drepturilor de a naviga numai pentru pavilionul american, şi protecţionismul american şi înţelege monroismul american, ştie că ideea porţilor deschise nu poate intra în concepţia americană. Porţile Marii Britanii sunt şi ele zăvorâte în foarte multe direcţii. Dreptul de explorare şi dreptul de exploatare a petrolului se dă numai Englezilor în India; restricţii naţionale se găsesc în legile tuturor celorlalte colonii şi dominioane; grosul producţiei este cu totul închis pentru străini. Astfel, India şi Burmah, care produce 60% din petrol, Trinidad care produce 20%, sunt rezervate pentru capitalul englez.

Legea concesiunilor din 1920 interzicea în Statele-Unite dobândirea proprietăţilor în teritoriile petrolifere supuşilor ţărilor care nu ar fi acordat drept de reciprocitate Americanilor. Acest principiu era înscris în contra Olandei şi Angliei.

În aceste condiţii, trebuie să ne aşteptăm la o dezvoltare mai departe a imperialismului, tocmai din cauza luptei pentru petrol; 60% din rezervele de petrol ale lumii se află în republicile central – şi sud-americane, Turcia, Rusia sovietică şi România, adică în ţările unde – cu excepţia României! – guvernele nu sunt stabile şi unde nu există o ordine constituţională care să garanteze

[370] *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E.H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923), p. 172-186.

mersul civilizaţiei înainte. El se mai află apoi în regiunile inaccesibile în parte, din cauza depărtării de porturi, şi atunci evident că lupta pentru petrol va deveni din ce în ce mai intensivă.

Această luptă pentru petrol se izbeşte în timpul din urmă de tendinţa de naţionalizare, sinceră sau nesinceră, a petrolului. Astfel de tendinţe se găsesc în Mexic, Bolivia, Costa-Rica, Argentina, Polonia, România, Rusia şi Turcia. Evident că, tocmai din cauza naţionalizării petrolului în aceste State, se va înteţi lupta pentru concesiunea terenurilor petrolifere, un nou factor de conflict între popoare. Această luptă constituie un pericol şi pentru că înseamnă intervenţia nu numai a capitaliştilor străini, dar şi a Statelor străine în această luptă. Pentru a arăta cât de departe a mers amestecul puterilor străine, vom reda părerea, nu a unui European, ci a unui American, privitor la lupta pentru acapararea petrolului în Mexic: „N-a fost nici o singură dezordine în Mexic în ultimii nouă ani, în care Americanii să nu fi dat ajutor opoziţiei... Americanii au ajutat pe Madero[371] contra lui Huerta[372], pe Huerta contra lui Madero, pe

[371] Francisco Indalecio Madero (1873-1913), revoluţionar mexican, în anul 1911 a răsturnat dictatura lui Porfirio Diaz şi a pretins societăţilor petrolifere impozite sporite. A devenit preşedinte al Mexicului, dar a fost înlăturat de la putere de generalul contrarevoluţionar Victoriano Huerta şi executat în închisoare la 23 februarie 1913. (n. edit.)

[372] Victoriano Huerta (1854-1916), general mexican, în 1913 înlătură prin lovitură de stat pe F.I. Madero de la putere şi adoptă o politică favorabilă societăţilor petrolifere britanice. Acest lucru provoacă intervenţia militară a Statelor Unite în 1914 şi este impus ca preşedinte Venustiano Carranza, ceea ce declanşează războiul civil. (n. edit.)

Carranza[373] contra lui Huerta, pe Villa[374] şi Zapata[375] contra lui Carranza. De fapt, de câte ori guvernul mexican lucrează în opoziţie cu interesele marilor societăţi petrolifere americane, este sigur că anticipează activitatea revoluţionară”[376].

Recrudescenţa imperialismului după război este notorie. Ea se desprinde din tendinţa de acaparare şi de stăpânire a cărbunelui, a petrolului şi fierului. Rezultatul cel dintâi al ultimului război a fost o redistribuţie a depozitelor de cărbune şi fier din Alsacia-Lorena, Saare şi Silezia. Acţiunea faimosului Comité des Forges[377], trustul metalurgiştilor din Franţa, este cunoscută. În ceea ce priveşte în special petrolul, conferinţele de la San Remo, Genua, Haga, Lausanne învederează aceeaşi tendinţă.

---

[373] Venustiano Carranza (1859-1920), om politic mexican, adept al partidului constituţionalist. Devenind preşedinte, trebuie să facă faţă războiului civil, între 1914-1917, având de luptat cu insurgenţii lui Pancho Villa şi Emiliano Zapata. Este ajutat de Alvaro Obregon. În 1917 adoptă o constituţie naţionalistă cu influenţe socialiste. Articolul 27 prevedea că numai mexicanii pot avea dreptul de proprietate asupra bogăţiilor subsolului, ceea ce stârneşte nemulţumirea societăţilor petrolifere străine. În 1920 V. Carranza este asasinat de A. Obregon, care devine preşedintele Mexicului, (n. edit.)

[374] Doroteo Arango Villa, numit Francisco, poreclit Pancho (1878-1923), revoluţionar mexican. A înfiinţat „batalioanele roşii” în nordul Mexicului, cu ţăranii care cereau împărţirea pământurilor moşiereşti. A devenit unul din conducătorii revoluţiei până în 1920, când a devenit susţinătorul lui A. Obregon. A murit asasinat, (n. edit.)

[375] Emiliano Zapata (1879-1919), revoluţionar mexican. A pornit răscoala peonilor în 1910, formând o armată revoluţionară în sudul ţării şi a iniţiat o reformă agrară spontană. A murit asasinat de adepţii preşedintelui V. Carranza. (n. edit.)

[376] *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E.H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923), p. 167.

[377] Comité de Forges, organizaţie patronală a întreprinzătorilor din industria siderurgică franceză, înfiinţată în 1864, sub preşedinţia lui Eugene Schneider. A jucat un rol important în viaţa publică franceză, în special în perioada interbelică. A fost desfiinţată în 1940 de guvernul de la Vichy. (n. edit.)

Tendinţa aceasta imperialistă a zădărnicit planurile de reconstrucţie a lumii.

Este însă un fapt, care îndreptăţeşte să aşteptăm o întărire a tendinţei imperialiste după război: este sărăcirea generală. Această sărăcire a produs un fenomen curios: o supraproducţie relativă. Din cauza lipsei de debuşeuri naturale, unde să se scurgă produsele lumii, deşi se produce astăzi mai puţin decât înainte de război, totuşi există o supraproducţie relativă. Aceasta va înteţi lupta pentru debuşeuri, pentru că toate Statele industriale, pentru a-şi plasa produsele, vor da lupta, pe de o parte, închizându-se în ziduri înalte prin sistemul protecţionist, pe de altă parte, luptând pentru a dobândi sfere de influenţă în toate părţile lumii.

Mai presus de orice deducţie logică, faptele întâmplate, de la războiul mondial încoace, vorbesc în sensul recrudescenţei imperialiste.

Statele-Unite ale Americii n-au pierdut nici un prilej de expansiune imperialistă în America Centrală şi de Sud. Activitatea lor în această direcţie s-a produs programatic şi a creat un tip de imperialism sui-generis. Motivul intervenţiei în teritoriile de expansiune este provocat. „O revoluţie în acele ţări este o chestie de spese”[378]. Lucrul principal este acela de a se crea State vasale, prin acordarea de împrumuturi, şi a le supune apoi prin forţa armată. Statele care urmează a fi anexate sunt silite a se împrumuta de la Statele-Unite, pentru asigurarea cuponului li se cere amanet toată averea publică, se stabilesc condiţii, care nu pot fi niciodată împlinite, şi apoi, la scadenţă, flota şi armata fac gestul cel din urmă, în caz de opoziţie.

6. Liga Naţiunilor ce a făcut ea în această vreme, pentru a stânjeni forţele imperialiste? Mai bine zis, ce a putut ea face la început? Pentru că nu e îngăduită o condamnare a Ligii Naţiunilor, înainte să ne întrebăm, în

[378] Salz, *op. cit.* p. 575.

ce moment psihologic s-a născut. Era a doua zi după război! Pacea a fost încheiată la Paris, în apropierea câmpurilor de luptă; milioanele de morţi, milioanele de răniţi chemau încă răzbunarea asupra celor care erau socotiţi provocatorii războiului. Aceasta a produs, fără îndoială, pasiuni. Pacea a fost încheiată în această atmosferă, iar Liga Naţiunilor este produsul ei şi este firesc că, în loc să fie un instrument de pace, ea apare, cel puţin la începutul ei, ca un instrument al învingătorilor pentru promovarea intereselor imperialiste.

Forţele ei antiimperialiste au fost limitate de la început: ea n-avea nici un rol pentru organizarea cooperării economice şi financiare a lumii. Conferinţa financiară de la Bruxelles[379], organizată de Liga Naţiunilor, a fost un act important pentru crearea unei atmosfere, dar atâta tot. Nici un atribut n-a avut Liga pentru rezolvarea chestiunii reparaţiilor şi datoriilor interaliate şi nici o competenţă precisă în chestiunea dezarmării. Conferinţa din Washington[380], care a încercat să studieze dezarmarea, a eşuat pentru că n-a existat încrederea între puteri în ceea ce priveşte dezarmarea, iar Liga Naţiunilor a fost absolut neputincioasă.

---

[379] Convocată la 24 septembrie 1920, urma să se pronunţe asupra reparaţiilor de război şi a achitării datoriilor interaliate, punându-se şi problema dezarmării. S-a încheiat fără rezultat concret, întrucât delegaţii nu dispuneau de împuternicirile necesare pentru semnarea unui acord. (n. edit.)

[380] S-a desfăşurat între 12 noiembrie 1921 – 6 februarie 1922, cu participarea S.U.A., Angliei, Franţei, Japoniei, Italiei, Chinei, Belgiei, Olandei şi Portugaliei. La 13 decembrie 1921 s-a semnat „pactul celor patru”, care prevedea inviolabilitatea reciprocă a posesiunilor din Oceanul Pacific. La 6 februarie 1922 s-a încheiat „pactul celor cinci puteri” care stabilea raportul tonajului general al flotelor maritime militare ale S.U.A., Angliei, Japoniei, Franţei şi Italiei. în aceeaşi zi s-a semnat „pactul celor nouă puteri”, care proclama renunţarea formală la crearea unor zone de influenţă în China şi recunoştea principiul „porţilor deschise” în privinţa raporturilor cu această ţară. (n. edit.)

În sfârşit, în ceea ce priveşte egalitatea economică între popoare, prerogativele ei erau vagi şi inoperante, iar împuternicirea ei în chestiunea mandatelor era limitată şi slabă.

Oricine îşi dă seama de necesitatea transformării sistemului politic dinaintea războiului, bazat pe alianţe şi contraalianţe, ca exponente ale sistemului imperialist, şi de înlocuirea lui prin sistemul cooperării popoarelor, prin mijlocul unei Ligi a Naţiunilor, simte necesitatea unei reorganizări a Ligii Naţiunilor. O asemenea reorganizare a Ligii Naţiunilor, sau înlocuirea ei printr-o nouă organizaţie, a fost invocată şi de fostul preşedinte al Statelor-Unite, Harding[381], care, într-un Mesaj din 12 Aprilie 1921 către Congresul american, spunea următoarele:

„Asociaţia internaţională pentru pacea permanentă trebuie să fie concepută numai ca un instrument de justiţie, despărţit de pasiunile de ieri şi nu constituită astfel, ca să împlinească funcţia îndoită de instrument politic al învingătorilor şi de agenţie de pace... Noi dorim ca noua asociaţie a naţiilor să fie concepută în pace şi dedicată păcii şi nu vom cruţa nici o sforţare să aducem naţiunile lumii într-o asemenea tovărăşie, nu prin renunţarea la suveranitatea naţională, ci bucurându-se printr-o folosire nobilă a ei, de progresul activităţilor omeneşti, în mijlocul compensărilor unor realizări paşnice”.

Acest mesaj al lui Harding constituie un document pentru că într-însul găsim ideea că Liga Naţiunilor nu poate fi un instrument al învingătorilor, şi a doua idee, că o adevărată Ligă a Naţiunilor nu se putea alcătui a doua zi după încheierea păcii, ci în timp de pace. Niciodată n-a

[381] Warren Harding (1865-1923), om politic american, preşedinte al S.U.A. (1921-1923) din partea Partidului Republican. A dus o politică izolaţionistă în relaţiile externe şi protecţionistă pe plan economic, (n. edit.)

fost mai adevărată vorba că pacea nu se poate încheia niciodată la sfârşitul unui război!

Este lesne de înţeles, că pentru ca să se întemeieze şi să se dezvolte o asemenea Ligă a Naţiunilor este necesar, înainte de toate, să se schimbe poziţia Statului faţă de „forţa economică expansivă", capitalul financiar, în marile State capitaliste, ceea ce nu se poate realiza decât prin ascensiunea la putere a claselor muncitoare şi producătoare, care să elibereze Statul din vasalitatea capitalului financiar.

Fireşte, aceasta este o problemă, a cărei dezlegare în viitorul apropiat atârnă, în primul rând, de raporturile de forţe sociale în dezvoltare.

Este însă, în al doilea rând, o problemă a trezirii conştiinţei democratice.

În această direcţie, se observă din ce în ce mai mult necesitatea să se constate o serie de falsităţi şi de exagerări ale imperialismului: una este colonialismul. Colonialismul apologeţilor este prezentat totdeauna ca supapă de siguranţă pentru Statele industriale. Datele statistice dovedesc însă contrariul. Astfel, Anglia realizează 1% din totalul exportului şi importului ei din posesiunile sale africane. S-ar putea zice că aceasta e datorită sistemului liberal vamal. De aceea să luăm cazul Franţei. Franţa nu asigură din coloniile sale africane decât 1-2% din totalul exportului şi importului.

Apoi, ideea că coloniile sunt un izvor de materii prime rezervate numai pentru un singur Stat e falsă. Nici un Stat n-a putut să realizeze până astăzi o acaparare completă a izvoarelor de materii prime sau de energii din teritoriile sale. S-a văzut, de pildă, cum, prin lupta dată în jurul petrolului din Mosul, Anglia a trebuit să accepte la participare Franţa şi Statele-Unite, pentru a-şi asigura pacea cu Turcia. Numai clasa concesionarilor şi capitaliştilor, care exploatează oamenii şi pământul în colonii şi sferele de influenţe, reprezintă beneficiarii colonialismului.

Lupta pentru împărţirea Africii a dovedit, îndeajuns, ce efect dezastruos a avut asupra relaţiilor internaţionale dintre 1870 şi 1914. Politica de ostilitate, care a urmat de la 1870, a avut o foarte mare parte în provocarea situaţiei internaţionale care a dus la războiul mondial. Postulatul Germaniei, ca să dobândească un loc sub soare, a fost provocat de împărţirea Africii, iar chestiunea marocană (1911) a fost preludiul războiului mondial.

În sfârşit, pentru a se organiza o Ligă a Naţiunilor, capabilă să garanteze pacea lumii, procesul conştiinţei democratice trebuie să ajungă să recunoască necesitatea cooperării, în locul luptei imperialiste între popoare. Trebuie să se înţeleagă că opera de reconstrucţie a lumii şi de asigurare a civilizaţiei nu se poate realiza prin sistemul alianţelor şi contraalianţelor, care exclude ideea dreptului, ca fundament al relaţiilor dintre popoare, şi o înlocuieşte cu ideea forţei, pusă adesea în slujba nedreptăţii şi a exploatării.

În conştiinţa Europenilor se va face repede acest proces, îndată ce-şi vor da seama ce înseamnă, după război, Statele-Unite ale Americii. În faţa doctrinei lui Monroe trebuie să se opună, pentru a se ajunge la o adevărată Ligă a Naţiunilor, doctrina paneuropeană.

Într-adevăr, ce stăpânesc Statele-Unite după război? În balanţa de plăţi dinainte de război, în 1910, Statele-Unite erau debitoare Europei 595 milioane de dolari anual; după război, Europa este debitoare Statelor-Unite cu 333 milioane dolari aur. Anglia, cu toate coloniile ei, nu posedă decât 258 milioane lire sterline; Statele-Unite de 3 ori mai mult: 784 milioane lire sterline. Consiliul Băncilor federale (Federal Reserve Board) posedă ca acoperire 80% aur. Petrol: Statele-Unite, dintr-un total de 851 milioane barili, produc 551 milioane, deci peste două treimi. Cărbuni: înainte de război aveau 38,5% din toată producţia, astăzi Statele-Unite au 45%; Minereu de fier posedă 34,7%, ocupă locul întâi. Fier, în

1913 stăpâneau 40%, în 1920 au ajuns la 63% din totalul mondial, iar oţelul 42% în 1913 şi 60% în 1920.

În ceea ce priveşte navigaţia nu e nici o ţară care să fi profitat de la război încoace mai mult decât Statele-Unite. Pe câtă vreme, înainte de război, Germania era a doua putere navală, astăzi Statele-Unite i-au luat locul, crescând la un tonaj de 12.416.000, reprezentând o sporire de 10, 5 milioane tone!

Numai când aceste cifre vor fi înţelese de toţi conducătorii Statelor Europei, atunci se va face drum şi ideii că numai prin Paneuropa se va ajunge la acea cooperare mondială a tuturor Statelor, care să creeze o Ligă a Naţiunilor puternică, în măsură să garanteze efectiv pacea.

Dacă Liga Naţiunilor nu va deveni un organism, care să asigure pacea şi să reglementeze raporturile economice dintre popoare, atunci viitorul naţiunilor mici va fi periclitat de avalanşa imperialismului, care a început a se dezlănţui, din nou, a doua zi după război. Numai dacă o Ligă a Naţiunilor ar duce la dezarmarea popoarelor şi ar garanta pacea, numai atunci s-ar putea stabili raporturi normale între Statele mici şi cele mari şi numai atunci Statele mici ar putea, din prisosul lor de bogăţie, să dea un prisos de civilizaţie pentru omenire. A înţelege acest lucru este pentru Statele mici de o însemnătate extraordinară astăzi.

Ridiculizarea, în trecutul apropiat, a Ligii Naţiunilor, de către oamenii de Stat ai ţărilor mici, a fost o greşeală de neiertat. Ţările mici au interes mai mare să existe o puternică Ligă a Naţiunilor, decât Statele mari. Statele mai mari au găsit totdeauna prilej de înţelegere reciprocă pentru exploatarea celor mici. Numai când Statele mici vor avea asigurarea păcii de la o Ligă a Naţiunilor, ca să-şi poată dezvolta opera de civilizaţie, numai atunci îşi vor putea realiza misiunea lor.

Aceasta presupune însă un progres al ideii şi al spiritului internaţional la toate popoarele. În locul ideii

naţionalismului, ca factor unic şi atotcălăuzitor în acţiunea socială, trebuie să se trezească spiritul internaţional, de înţelegere şi de cooperare între popoarele lumii.

CUPRINS

VIRGIL MADGEARU ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ. Studiu introductiv de Ludovic Báthory

PREFAŢĂ LA EDIŢIA DIN 1936

REVOLUŢIA AGRARĂ ŞI EVOLUŢIA CLASEI ŢĂRĂNEŞTI

I. Procesul lichidării vechiului regim agrar

1. Metodologia marxistă aplicată la cercetarea evoluţiei agrare
2. Schema teoretică a procesului de dizolvare a feudalismului agrar
3. Procesul de transformare a regimului agrar feudal în regim burghez – diferite tipuri: Anglia, Danemarca, Franţa şi Germania
4. Lichidarea feudalismului agrar în România veche. Caracterizarea operei de la 1864

II. Revoluţia agrară şi starea ţărănimii

5. Mizeria rurală şi emanciparea ţăranilor
6. Influenţa capitalismului în funcţie de regimul legal al emancipării
7. Este mizeria rurală o consecinţă fatală a emancipării până la dezvoltarea capitalismului industrial salvator?
8. Originea şi caracterul regimului neoiobag în România
9. Diferitele forme de influenţă ale capitalismului asupra evoluţiei clasei ţărăneşti
10. Urmare: capitalismul industrial, agricultura şi clasa ţărănească
11. Legea evoluţiei agriculturii şi regimul capitalist

III. Revoluţia agrară în răsăritul Europei

12. Criteriul de interpretare
13. Zămislirea noului regim agrar în răsăritul Europei şi caracteristicile sale
14. Noul regim agrar în România
15. Regimul proprietăţii ţărăneşti şi dezvoltarea industriei naţionale
16. Exodul rural şi pulverizarea proprietăţii ţărăneşti

IV. Clasa ţărănească în era capitalismului

17. Teoria marxistă asupra claselor sociale şi clasa ţărănească
18. Conştiinţa de clasă a ţărănimii
19. Ţărănimea şi lupta de clasă
20. Rolul ţărănimii în luptele de clasă în diferite faze istorice. Ţărănimea şi evoluţia socială în răsăritul Europei

TEORIA ECONOMIEI ŢĂRĂNEŞTI

I. Structura economiei ţărăneşti individuale

II. Economia ţărănească, categorie naţional-economică

III. Noua orientare a ştiinţei economice

FORMAREA ŞI EVOLUŢIA BURGHEZIEI ROMÂNE

ORAŞUL ECONOMIC

CAPITALISMUL ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI

1. Problema
2. Noţiunea de capitalism
3. Fatalitatea evoluţiei spre capitalism? Controversa dintre poporaniştii ruşi şi marxişti
4. Punctul de vedere postum al lui K. Marx
5. Aspectele istorice: a) mercantilismul şi semnificaţia lui în dezvoltarea capitalismului; b) mercantilismul rus, dezvoltarea industrială şi consecinţele ei sociale; c) emanciparea de

la 1861, protecţionismul industrial şi efectele social-economice; d) dezvoltarea oraşelor.
6. Structura social economică din răsăritul Europei

IMPERIALISMUL ECONOMIC ŞI LIGA NAŢIUNILOR

1. Ce este imperialismul economic: a) teoria filozofică; b) teoria socialistă: Kautsky, Hilferding, Lenin; c) teoria sociologică-istorică
2. Cum s-a dezvoltat imperialismul economic
3. Liga Naţiunilor – ideea, organizarea ei
4. Liga Naţiunilor şi cauzele economice ale războaielor
5. Ideea mandatului, luptele pentru petrol şi recrudescenţa imperialismului
6. Liga Naţiunilor şi forţele imperialiste